

BORSODY ISTVÁN

A 20. századi magyar kérdés előzményei a közép-európai állami és nemzeti fejlődés tükrében*

A 20. századi közép-európai nemzetállamok kialakítása a legyőzött Ausztria-Magyarország területeiből a nemzeti önrendelkezés elvének kétféle alkalmazásával történt - a győztesek javára. Míg a legyőzött Ausztria és Magyarország etnikailag majdnem teljesen homogénné vált - 96, illetve 90 százalékos többséggel - addig: Csehszlovákiában - a szláv szolidaritás nevében egyesült - csehek, szlovákok és rutének együttesen a népességnek alig 69 százalékát alkották.

Nagy-Romániában - az elsősorban a többnemzetiségű Erdély megszállásával megnövekedett államban - a románok részaránya alig 72 százalék; Jugoszláviában - egy másik, addig kipróbálatlan szláv „testvériségben” - a szerbek, horvátok és szlovének 83 százalékot alkottak. (Történetesen ezekben az államokban a kisebbségek mindig nagyobb részarányokat követeltek, hivatkozva a többséget előnyben részesítő statisztikák hamisságára.) A visszaállított Lengyelország esetében - ami nem volt „utódállam”, de ugyanolyan előzékenyen kezelték, mint Ausztria-Magyarország többi diadalmas utódait - a határokat elsősorban történelmi és nem etnikai elvek alapján húzták meg. Ezekben belül a lengyelek aránya 69 százalék volt. Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy míg a középkori Cseh Királyság területein - melynek egyharmada német lakosságú volt - a cseh történelmi jogot tiszteletben tartották, a magyar történelmi jogokat semmisnek minősítették.

Így, a nemzeti önrendelkezés ünnepeztet wilsoni elvének egyoldalú alkalmazásával, a magyar nép egyharmadán három, újonnan alakult vagy kibővített szomszédos ország osztozott: Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia. A magyarok helyzete a második világháború után súlyosbodott. Kárpátalja csehszlovák kézből szovjet kézbe kerülésével az addig négy részre osztott magyarság öt részre osztódott.

Az első világháború után két európai nemzet, az angol és francia, amerikai asszisztenciával felügyelt Magyarország felosztása fölött. Semmilyen megbecsülést nem mutattak Magyarország európai történelemben játszott szerepe vagy az önrendelkezés modern elvéből származó jogai iránt. A francia nyomásra született döntések hűen tükrözik azt a magyarellenes hangulatot, amelyet Magyarország új szláv szomszédainak a propagandája szült. Ez a magyar államot s nemzetet Európa történelmének torzszülöttjeként mutatja be. Hogyan kerültek a magyarok ebbe az ellenséges elszigeteltségbe?

A magyar kérdés szervesen kapcsolódik a Rajnától keletre történt állam- és nemzetalapítások általános problémájához. Keleten, a Balti tengertől a Balkánig fekvő kis államokban a modern nemzetté alakulást megakadályozta a három nagy birodalom - az oszmán-török a Balkánon, az orosz a balti-területeken és a német-Habsburg Közép-Európában - elnyomása.

A francia forradalom és a napóleoni háborúk idejében ezekre a széles, közép- és kelet-európai területekre is behatolt a modern nacionalizmus eszméje. Európának e „befejezetlen részén”¹ a birodalmi rend először a török uralom alatti Balkánon törik meg. A „balkanizáció” 19. században született fogalma egyszerre jelentette a birodalom kis egységekre való széthullását, az etnikai rivalizálást és a destabilizációt. Ez messze állt attól, amit a modern nacionalizmus nyugati bajnokai elképzelték. Szerintük a felszabadult nemzeteknek a demokratikus egyenlőség zászlaja alatt kellett volna újra egyesülniük. Giuseppe Mazzini, a modern európai nacionalizmus egyik prófétája, a föderációs egységek nagy híve volt. Az ő „Fiatal Európa” terve, elsősorban Közép-Európában,² demokratikus elven alapuló regionális állami szövetségeket rajzol elénk. De a nacionalizmus korában demokratikus föderációk -

sem Közép-Európában, sem másutt - nem jöttek létre. A nacionalizmus mint nemzetközi békefenntartó erő - ahogy Mazzini gondolta csúfosan megbukott.

Visszagondolva, egyenesen furcsának tűnik az, hogy a nacionalizmusnak kozmopolita vonásai is lehettek volna. Edward Hallett szerint: „Rejtély, miért gondolták az egészséges nemzeti individualizmust kevésbé önmagát szolgálónak és békére vezetőbbnek, mint az uralkodók individualizmusát, miért várták, hogy a nemzetek inkább kimutatják a türelem és becsületesség fejedelmi vonásait, mint az ugyancsak fejedelmi tulajdonságnak számító agresszivitást és mohóságot, miért tekintették a nacionalizmust internacionalistának, és végül, miért vették észre olyan ritkán, hogy a nacionalizmus nem annyira az individualizmus és a demokrácia csúcspontja, mint inkább tagadása.”³

De akármennyire rejtélyesnek tűnik, a nacionalizmus nem oltotta ki az európai egység kozmopolita gondolatát, amely az ókori római és a középkori keresztény univerzalizás emlékéből táplálkozik.

Maga Napóleon is - aki pedig mindenki másnál nagyobb szerepet játszott a modern nacionalizmus eszméjének elterjesztésében Európában -, hogy táplálja a magáról mint az Egyesült Európai Államok apostoláról költött legendát, a száműzött univerzalista pózában tetszelgett néha.⁴ Minél mélyebben süllyedt a nemzeti vetélkedés posványába a 19. század Európája, annál jobban ragaszkodott az egységes Európa megváltó gondolatához.

Még a világháborúk után is, amikor Európát a nemzetiségi elv alapján darabolták, a békecsinálók nem szüntek meg nemzetállamok közti harmóniát szorgalmazni, előbb a Nemzetek Ligája, majd az Egyesült Nemzetek égisze alatt. Hogy a nacionalizmus korában meg lehessen magyarázni a béketörekvések bukását, a jó és a rossz nacionalizmus megkülönböztetésének szükségességét hangoztatták. Igaz, hogy egy világnyi különbség van Mazzini humanista nacionalizmusa és Hitler barbár nacionalizmusa között, de ez még nem oldja meg a problémát. Az első világháború utáni békecsinálók furcsa különbséget tettek a volt Habsburg-monarchia rivális nacionalizmusai között. Az elnyomottak nacionalizmusát idealizálták, az elnyomókat bűnnek bélyegezték. A magyarok elleni felnagyított vádak, hogy a nem magyar népek elnyomói, hogy az európai béke (németekkel szövetséges) veszélyeztetői, arra használták fel, hogy Magyarország felosztásának igazságosságát bizonyítsák. De ez a felosztás, ami a magyar nép etnikai szétdarabolásához vezetett, azóta is a magyar probléma lényege.

Létezett nemzeti elnyomás Magyarországon a modern nacionalizmus korában, de sosem volt olyan erős és tartós, ahogy azt a magyarelles propaganda hangoztatta. Valójában a magyar állam történelmének egyik fő jellemzője az etnikai csoportok közti békés együttélés volt.

Az európaivá vált magyarság alkotott államot a Kárpát-medencében. Itt, ezen a területen más, rivális államalapítási törekvés nem volt. A török invázió katasztrófája és Magyarország felosztása politikailag nem változtatta meg a Kárpát-medence magyar jellegét. Annak ellenére, hogy az északi és a keleti részek etnikailag kevertébbek - az eljövendő szlovák és román szeparatizmus színhelyei -, a 16. században a szlovákok politikai öntudata nem vezetett szeparatista mozgalmakhoz, a románok többsége pedig akkor még nem is élt ott. A Magyarország egyes részein létező román etnikai többség csak a török hódoltság után, elsősorban a Balkán felől történő bevándorlás következtében jelentkezik.

A magyar egységért és kontinuitásért folyó harc nem tudott kibontakozni a közel két évszázadig török hódoltság alatt elkülönített homogén magyar lakosságú központi részekben. E harc legjobbjai a nyugati, északi vagy keleti, etnikailag kevert részekben bukkantak fel. A nyugati részeket magyar királyokként a Habsburgok uralták, Pozsony fővárossal. Keleten a magyar helyi uralom alatt levő független erdélyi fejedelemség a törökökkel kötött Habsburg-ellenes szövetséget.

Mindkét rész magyarjai, különösen az erdélyiek, a régi magyar egység örököseinek, a magyar függetlenség felkent védelmezőinek tekintették magukat.⁵

Az erdélyiekre, amellet, hogy a magyar szabadság bajnokai voltak, jellemző volt a vallási tolerancia is. A független Erdély a protestantizmus nemzetközileg elismert támaszpontja, de ugyanakkor a békés protestáns-katolikus együttélés úttörője is volt. Ekkor még sehol sem álltak szemben egymással a magyar és nem-magyar érdekek a különböző etnikai régiókban. Csak a török uralom megszűnése és Magyarország Habsburg kézre kerülése után jelentkeztek az ellentétek. Nem annyira a Habsburg-uralom, mint inkább az új idők szellemiségének köszönhetően. A nyugatról keletre terjedő modern nacionalizmus eszméje indítja el az etnikai elkülönüléshez vezető folyamatot. A történelmi Magyarországon a 18. században kezdődő és a 19. században fokozódó etnikai ellentétek a 20. század elején robbantak ki, és meggondolatlanak bizonyultak. Ekkor jelentek meg a 16. és a 17. századbeli török hódoltság katasztrofális következményei. Szekfű Gyula világosan és szomorúan mutatott rá: a török hódoltság nélkül Magyarországon, más országokhoz hasonlóan, tizenöt-húsz milliós népesség élt volna a 18. század kezdetén, amely 80-90 százalékban magyar lett volna. A középkori nagy európai népből azonban egy kis - a csehekhez, szerbekhez és horvátokhoz hasonló - nép maradt.⁶

Szekfű nacionalista hangvételű írása tükrözi a magyarországi nemzetiségi probléma magyar felfogását. A magyarok képtelenek voltak elfogadni a kis nemzet gondolatát, azt, hogy sorsuk nem csak egyforma, de Közép-Európa többi, cseh, horvát vagy szerb népével is közös.

A magyarok persze nem az egyedüliek, akik megszegték a nemzetek közti egyenlőség elvét. Szomszédaik semmivel sem voltak jobbak. Csak a magyarok hamarabb kerültek abba a helyzetbe, hogy megtehették, amit minden más nemzet megtesz: nem tartották tiszteletben mások jogait.

Miután az „Európa befejezetlen részében” élő népek képzeletét felvillanyozta a nemzeti állam eszméje, mindegyik buzgón nekilátott saját történelmének „kijavításához”. Legendák születtek a múltból, hogy különböző, egymással összeegyeztethetetlen területi követeléseiket a történelemmel is alátámasszák. A románok között elterjedt dáko-román eredet elmélete konfliktust szült a magyarokkal Erdély hovatartozásának kérdésében.

A romantikus szláv történelemfelfogásba beágyazódott az „ázsiai magyar betörés” elmélete a „szent szláv” területekre. František Palacky cseh történész a magyar inváziót a Duna medencéjébe egyenesen a szlávok legnagyobb tragédiájának nevezi. A magyarok, mondja ő, a Nagymorva Birodalom széttűzésével lerombolták a szláv egységet, beékelődve a nyugati és déli szlávok közé. De már jóval Palacky előtt nagyon kedvező visszhangra talált Magyarország nem magyar értelmiségi elitjének köreiben a német professzorok és filozófusok véleménye az „alacsonyabbrendű ázsiai magyarokról”. Különösen kedvesen hangzott a szláv füleknek a 18. századi herderi jóslat az eljövendő szláv nagyságról és a magyarok elkerülhetetlen kipusztulásáról.

Johann Gottfried Herder elmélete azonban nem igazolódott be. Ellenfeleikkel szemben a magyaroknak megvolt az a nagy előnyük, hogy saját államisággal rendelkeztek a modern nemzetek kialakulása korában. Igaz, hogy a magyar állam ebben a korban már nem úgy volt a magyaroké, mint a középkorban. A törököktől megszabadult Magyarország a Habsburg-Ausztriához csatolódt. De Magyarország Habsburg-királyai elismerték az országgyűlést a magyar nemzet képviselői testületként. A magyar nemesség pedig, egy „szabad királyság” büszke képviselőjeként viselkedett, és sohasem békült meg a magyar függetlenség Habsburgok általi megnyirbálásával. A Habsburgok sem feledték el a magyarok felkeléseit, és az erdélyi fejedelmek ellenük viselt háborúit. Ezek a háborúk csak 1711-ben értek véget, II. Rákóczi Ferenc legyőzése és száműzetése után, aki a franciák szövetségese volt a Habsburg-ellenes spanyol örökösödési háborúban. Az 1711-es szatmári béke nem vetett

véget a Habsburgok Erdéllyel szemben táplált gyanakvásának. Erdélyt külön adminisztráció alá helyezték, részben törökellenes katonai elgondolásból, de nem kevésbé magyarellenes politikai okokból is. Így az Erdéllyel való egyesülés a Bécs elleni magyar küzdelmek egyik fő célja lett. Az 1867-es osztrák-magyar kiegyezésig azonban a Habsburgok nem számolták fél ottani stratégiai állásaikat.

A Habsburg centralizációs törekvések mellett a magyar független államiság kibontakozását egy másik tényező is korlátozta a török hódoltság után: a Magyarország etnikai viszonyaiban és összetételében történt drámai változás. A 80 százalékos késő-középkori többségből a magyarság 40 százalékos kisebbséggé csökkent a 18. század végére.

A Habsburg gyarmatosító politika és az elnéptelenedett területekre való ellenőrizhetetlen bevándorlás vezetett ehhez a magyarok kárára történt változáshoz. A szerbek-horvátok tömeges letelepedése a déli részeken északra tolta a délszláv-magyar etnikai határvonalat. Nem kisebb változások történtek a keleti részeken a Havasalföldről és Moldvából történt tömeges román bevándorlás következtében. Egyes források szerint Erdély „romanizálása” elsősorban a 18. század során történt bevándorlás következménye.⁷ A Habsburg-hatalommal érkező német telepések pedig a középkori eredetű németajkú lakosság számát növelték nagymértékben.

Mindezek ellenére az 1910-es népszámlálásig Magyarország magyarajkú lakosságának aránya 54 százalékra emelkedett. Ez volt az utolsó népszámlálás Magyarországon az első világháborút követő összeomlás előtt.

A magyar demográfiai sikert Ausztria-Magyarország többi nemzetisége rossz néven vette, mivel az erőszakos magyarosítás eredményének tekintette. Ez az érzelmek fűtötte felfogás a mai napig megakadályozott minden ésszerű tárgyalást a magyarok és szomszédaik között.

Visszatekintve, a magyar álláspont legvérmesebb védelmezői is elismerik, hogy a sovinizmus helyett más utakat kellett volna találni a magyar történelem szerencsétlenségeinek elkerülésére. A magyarok súlyos hibát követtek el, amikor a soknemzetiségű történelmi magyar államot nyugati modell szerinti, modern, egynyelvű nemzetállammá akarták változtatni. A fenyegető veszély jelei azonban nem voltak elég erősek ahhoz, hogy eltérítsék őket egyoldalú, nacionalista céljaiktól.

Az a néhány magyar sem volt hajlandó a megfelelő engedmények megtételére, aki felfigyelt a nem magyar nacionalista érzelmek erősödésére. Pedig az idő múlásával mindinkább világossá vált, hogy csakis a nemzeti egyenlőség teljes elismerése Magyarországon minden lakosa számára védhette volna meg a történelmi Magyarországot az etnikai fölbomlástól.

A magyar érzéketlenség nem magyar ajkú honfitársaik nemzeti jogai iránt a magyar és a nem magyar nemzeti tudat közti különbségből ered. A nem magyarokat a későbbi jövő modern nacionalizmus szelleme ébresztette nemzeti tudatra, míg a magyarok nemzeti tudata az államiság ilyen vagy olyan folytonossága révén sokkal korábbi. Ennek a 19. századdal kezdődő modern nacionalizmus csak új jelleget adott.

Az 1848-49-es forradalom megmutatta a magyar nemzeti mozgalom erejét és gyengeségeit. A Kossuth vezette nemzeti felkelés csaknem véget vetett a Habsburg Birodalomnak. Másrészt azonban a nem magyarok a forradalom ellen fordultak, és a bécsi reakcióval szövetkeztek, mivel inkább hittek az osztrák ígéretekben, mint a magyar liberalizmusban, melynek képviselői túl későn vettek tudomást a nem magyarok jogos igényeiről.

A zajos belháború ellenére a magyar függetlenségi harc nem volt esélytelen, végül a cári Oroszország beavatkozásával tudták csak leverni. Ausztria hű támasza megőrizte a Szent Szövetség reakciós örökségét.

Az orosz beavatkozás hosszú távon fokozta a magyarokban a pánszláv veszedelemtől való félelmet. A pánszlávizmus később is komoly akadálya volt a magyar-szláv kibékülésnek

Közép-Európában. A szlávokat túlzott reményekkel, a magyarokat túlzott félelemmel töltötte el egy reakciós szláv egység létrejötte - Oroszország vezetése alatt.

Az 1849-es vereség több realizmust hozott a magyar politikai gondolkodásba. A hevesen nacionalista Kossuth utódai már visszafogottabbak. Maga Kossuth is megfogalmazta a dunai föderáció, egy magyar-román-szerb föderáció gondolatát. De sem a száműzött Kossuth, sem a kiegyezést megvalósító politikusok nem voltak hajlandók másra, mint a nemzetiségi jogoknak az egyéni emberi jogok rendszerén belüli elismerésére. Magyarország területi egysége kétségbevonhatatlan volt még a legliberálisabb politikus számára is, talán az egy gróf Teleki László kivételével.

Deák Ferenc és Eötvös József, az osztrák-magyar kiegyezés létrehozói, a nem magyar nemzetiségi jogok elismerésében olyan messze mentek, amilyen messze csak elmehetett egy akkor élő magyar. Az 1868-as nemzetiségi törvény garantálta az anyanyelv használatának jogát a nevelésben, adminisztrációban és igazságszolgáltatásban. A Horvátországgal kötött kompromisszumban megerősítették a zágrábi országgyűlés autonómiáját. A horvát bánt, az autonóm kormányzat vezetőjét azonban a magyar kormány nevezte ki a horvát-szlavóniai adminisztráció élére. A horvátoknak külön delegációjuk volt a budapesti magyar parlamentben. Fiume és környéke *corpus separatum*ot alkotott a magyar korona közvetlen fennhatósága alatt, cserébe Magyarország területi engedményeket tett Horvátországnak Dél-Szlavóniában.

Az 1868-as nemzetiségi törvény szokatlanul nagylelkű volt az akkori nacionalista Európában, amikor a nemzetállam diadalmas fogalma még elhanyagolta a kisebbségi jogvédelem gondolatát. Az első világháború utáni, kisebbségi problémát felvető Európa sem ment tovább, mint az 1868-as magyar törvény; a nemzetiségi jogokat továbbra is mint az általános állampolgári jogok részét kezelték. Ez azonban sem a háború előtti nem-magyar, sem a háború után kialakult más kisebbségeket nem elégítette ki: ők nemzeti egyenlőséget, kollektív jogokat; önrendelkezést és területi önkormányzatot akartak.

Az első világháború előtt Magyarország ahelyett, hogy megadva a területi autonómiát radikálisan bővítette volna a nemzetiségi jogokat, amelyeket 1868-ban garantált, inkább távolodott az addig nyújtott engedményektől is.

A nemzetiségek politikai passzivitása, amely a nem megfelelő nemzetiségi törvény elleni tiltakozás része volt, kedvezett a törvény magyar ellenfeleinek. Az 1860-as évek visszafogott nacionalizmusát 1870 után a magyarosító ambíciók politikája követte.

Az asszimiláció erőltetése Ausztria-Magyarország fennállása idején 40 évig tartott. De ez is elég volt ahhoz, hogy elfeledtesse az elnyomott nemzetiségekkel az addigi békés együttélést. Hiszen a Magyar Királyság menedéket adott az ébredő szerb és román nemzeti mozgalmaknak, amikor országaik török elnyomás alatt voltak a Balkánon; határain belül a szlovákok és a rutének elkerülték a nagy szláv népekbe való beolvadást (e veszélyt bizonyítják a későbbi cseh és ukrán törekvések). Ennek ellenére a magyarországi nem magyarok a magyar államot továbbra is csak mint elnyomót látták. Történeiszük és politikusaik elhallgatták azt, hogy a modern nacionalizmus előtt békés együttélés volt a magyarországi nemzetiségek között. Az ezer évig tartó magyar elnyomás mítosza az egyik legnagyobb akadálya Magyarország és szomszédai kibékülésének.

Magyarország becsmérli az első világháborúbeli magyar-német szövetséget szintén ezer éven át tartó bünszövetségként interpretálták, elfeledve az évszázados magyar küzdelmet a német „Drang nach Osten” Habsburg-változata ellen.

Igaz, 1870-ben a magyarok megtorpedóztak egy osztrák-cseh kompromisszumot, végzetesen hibázva a Duna völgyi nemzetek föderatív egyesülése ellen. Az is igaz, hogy Ausztria-Magyarország 1878-tól Németország szövetségese volt. De ezt a néhány éves szövetséget évszázados németellenes küzdelem előzte meg a közép-európai Habsburg-terjeszkedés megakadályozására.¹³

Hogy helyesen ítéljük meg a magyar állam és nemzet alakulását, mindennél fontosabb a sokat kárhozott magyarosító politika pontos áttekintése.

Ezeréves nemzetiségi elnyomásról beszélni - ahogy Magyarország szomszédai teszik - képtelenség. Sőt, a magyar államalapítók a nem magyar lakossággal szembeni különös toleranciájukkal tűntek ki. Ez az ázsiai népeknek, a meghódított lakossággal szemben tanúsított szokásos toleranciájából eredt. Mindig meghagyták az elfoglalt terület lakosságának szokásait és belső szervezetét.

Ugyanilyen szabadelvűségről tanúskodik a nem magyar nyelvű és kultúrájú, őslakos vagy telepes lakossággal szemben a keresztény magyar állami politika is: meghagyták „autonómiájukat és jogukat, hogy maguk közül válasszák vezetőiket”.⁹ Spontán magyarosodás ekkor is volt, mivel a magyarok voltak az állam alapítói és uralkodó népe. Ilyen spontán asszimiláció Európa bármelyik részén megtörtént. Magyarország nem volt e szempontból sem kivétel. A modern nacionalizmus kora előtt a magyarok uralkodó helyzetét a Magyar Királyságban csak a Habsburgok veszélyeztették. Németesítési politikájuk azonban Magyarországon sikertelen volt más területekhez, különösen Csehországhoz viszonyítva.

A magyarországi nemesség etnikai eredetét tekintve sokszínű volt, de az újkorra a török megsztottság és a következetes Habsburg-uralom ellenére is jórészt magyarjű lett. Így tehát nem meglepő, hogy a túlnyomórészt magyar nemesség kötelességének érezte, hogy magyar nyelvű állammá tegye - a születőfélben lévő nemzeti identitásokkal, nyelvi konfliktusokkal elárasztott - Magyarországot. A magyar nyelvű lakosság lelkesen követte e törekvésében, és nagyon népszerűtlenné vált az a magyar, aki a magyarosítást helytelenítette. A főként szlovák és német eredetű neofita magyarok lelkesedése csak fokozta a sovinszta intoleranciát.

Az 1867-es kiegyezés után, háromszáz év óta először, a magyarok újra urai lettek saját államuknak. Ez győzelem volt, ha nem is a legdicőbb, a teljes függetlenséget akaró magyarok számára. Az 1860-as évek mérsékelt politikáját hamarosan egy hatalmas hazafias hullám követte, mely a nyelvi magyarosítást szent nemzeti célnak kiáltotta ki.

Az erőltetett magyarosítás Tisza Kálmán miniszterelnöksége alatt indult el. Az 1879-ben kiadott tanügyi törvény kötelezővé tette a magyar nyelv oktatását az állami iskolákban. Ezt több más, a nem magyar etnikumok kulturális és politikai törekvései ellen hozott rendelkezések követték. Nevelési és adminisztrációs eszközökkel a nyelvi egység Magyarországot megteremtése volt a cél. Ennek a politikának gyorsan véget vetett az első világháborúbeli vereség, de elég hosszú ideig tartott ahhoz, hogy figyelmeztesse a nemzeti tudatra ébredt nem magyarokat a nyelvüket és nemzeti identitásukat fenyegető veszélyre. Csak Horvátország és Szlavónia mentesült a magyarosítástól, de 1907-től a vasutakon itt is kötelezővé vált a magyar nyelv használata. Ez a bölcsnek egyáltalán nem mondható intézkedés csak rontott a délszlávokhoz fűződő viszonyon.

A magyarosítás erőszakosabbá vált ugyan, de nem mindenütt. Az asszimiláció továbbra is nagyrészt spontán magyarosodást jelentett, már csak azért is, mert a falvakon kívül sehol sem lehetett érvényesülni a magyar nyelv ismerete nélkül.

Az erőszakos vagy spontán magyarosodás növelte ugyan a magyarok számát, de nem változtatta meg a Magyarországon belüli etnikai határokat. A városok elmagyarosodtak, de a vidék alapvetően megőrizte a megelőző két évszázad alatt kialakult etnikai jellegét. A magyar politika nem folyamodott betelepítésekhez az etnikai viszonyok megváltoztatására - mint szomszédai tették az első világháború után. A dualizmus kori asszimiláció számbeli adatainak a vizsgálata helyrehozhat néhány téves felfogást az annyira elítélt magyarosításról.

A magyar nyelvű lakosság asszimilációs növekedése 1850 és 1910 között mintegy két millióra becsülhető. Ennek jóval több, mint a fele spontán asszimiláció eredménye. A listát 700 000 elmagyarosodott zsidó vezeti, akik lelkesen részt vettek a magyarországi modernizáció minden anyagi és szellemi folyamatában, intellektuális ágazatában. Őket

követik az elsősorban Magyarország középső területein élő, elmagyarosodott németek (500 000). Az ő asszimilációjuk a bécsi magyarellenes és pángermán agitáció ellenére a hitleri időkig spontán és folyamatos volt. A fennmaradt 800 000 új magyar olyan etnikai csoportokból származott, amelyek öntudatos elitje az idő múlásával mind határozottabban küzdött a magyarosítás ellen. A románok és a délszlávok jobban ellenálltak, a szlovákok kevésbé. 1850 és 1910 között 400 000 szlovák magyarosodott el, de csak 150 000-150 000 román és délszláv. A további 100 000 más etnikai csoportokból származott, elsősorban a magyarbarát ruténekből, akiknek öntudatos nemzeti elitje még a szlovákokénál is kisebb volt.¹⁵

A számokból kitűnik, hogy a magyarosítással elkövetett bűn kisebb, mint amekkorának a magyarellenes propaganda feltűntette. Ez azonban nem csökkent a nemzeti konfliktusok problémájának komolyságát. Magyarország - Horvátország nélküli - lakosságának egyharmada ha nem is aktívan, de potenciálisan irredenta és szeparatista volt; a románok 17, a szlovákok 12, más szlávok 5 százalékát alkották az ország lakosságának.

Magyarország első világháború előtti nem lojális lakosságának aránya Csehszlovákia második világháborús „hütlén” német lakosságának arányához hasonlítható. A hütlén németeket megbüntették és száműzték Csehszlovákiából, Magyarország esetében az első világháborút követően egészen más történt: a hütlén nemzetiségek büntették meg a magyarokat.

A magyarosításnak sok olyan aspektusa volt, mely sértette a nem magyar nemzetiségűek méltóságát. Ilyen volt a magyar „úri” osztály gögje vagy a magyar kulturális felsőbbrendűség hangoztatása. Propagandisztikus túlzások nélkül is voltak sajnálatos incidensek. De, mint Hugh Seton-Watson kimutatta: „A huszadik század közepén Európában vagy másutt alkalmazott módszerekhez hasonlítva Tisza Kálmán erőltetett magyarosítása aránylag enyhe volt; az akkori emberséges kormányzáshoz szokott korban azonban brutálisnak és igazságtalannak tűnt.”¹¹

A magyar uralkodó osztályt súlyos felelősség terheli sovinszta politikája miatt, ami eltávolította a nem magyar nemzetiségeket a magyar államtól. A szeparatizmustól való félelem a belpolitikát is meghatározta: megakadályozta a választójog bővítését. A lakosság nagy többsége, magyarok és nem magyarok, meg voltak fosztva a politikai életben való részvételtől. A parlamentet és az adminisztrációt a nemesség és a „gentry”, a felső-középosztály uralta. Az uralkodó osztály, amelyet a nacionalista magyar közvélemény támogatott, arra hivatkozva ellenezte az általános választójogot, hogy az erősítené a nem magyar nemzetiségek szakadár tendenciáit. E reakciós-sovinszta vezetés ellen küzdöttek a liberális-demokratikus és a progresszív-szocialista gondolkodók.

Eszméiket legjobban Jászi Oszkár fejezte ki. Szerinte a történelmi Magyarországot csak a radikális demokratizálás menthette volna meg az etnikai dezintegrációtól.¹² A 19. század liberális gondolkodóinak - elsősorban Széchenyi Istvánnak és Eötvös Józsefnek legjobb hagyományait folytatva megpróbálta ráébreszteni honfitársait a nemzetiségi probléma veszélyeire. Erőfeszítései azonban sikertelenek maradtak: Jászi amerikai száműzetésében az 1918-as demokratikus forradalom vereségén sem csüggedve - a közép-európai föderáció gondolatának fáradhatatlan híve maradt.

Visszatekintve úgy tűnik, hogy a történelmi Magyarország megmentésére irányuló minden erőfeszítés kudarcra volt ítélve. Ennek ellenére Magyarország nem volt „rozoga” állam. (Lehet, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia rászolgált erre a Lloyd George által talált emlékeztető jelzőre.) 1910-ben Magyarország lakosságának 54 százaléka tekintette magát magyarnak. De a magyar állammal szembeni lojális lakosság aránya ennél sokkal nagyobb volt. Az erőltetett magyarosítás nem rontott számottevően a nem magyar lakosság történelmi hazafiasságán. A szeparatista, irredenta érzelmek nem terjedtek el annyira, hogy Magyarország szétbomlásához vezethettek volna. Voltaképpen csak a magyar

demográfiai sikerek haragították meg a nem magyar nemzetiségek elitjét. De a magyar politika képtelen volt arra, hogy időben kötött kompromisszumokkal ezt a haragot ellensúlyozza. Ennek következtében az I. világháborús vereség mellett ez a tényező is történelmi tehertételt jelent Magyarország számára.

A nemzetiségi problémát a „békecsinálók” Magyarország felosztásával és új vagy megnagyobbított államok létrehozásával oldották meg. Manapság mindezek az új államok nemzetiségi problémákkal küszködnek. A legjobb megoldás Jászi Oszkár szerint, Magyarország „svájci modell” szerinti újjászervezése lett volna egy föderális Közép-Európa keretein belül. Ez a keret „sokkal jobb garanciája lett volna a demokráciának, a gazdasági fejlődésnek és a békének”, mint amilyenek a nemzeti államok rendje bizonyult.¹³ Az új rend a bosszú műve volt. De a bosszút kiváltó hibák és tévedések távolról sem voltak akkorak, hogy igazolták volna a Magyarországot ért igazságtalanság mértékét.

Ahhoz, hogy Magyarország területi és etnikai szétdarabolásának okát megértsük, gondolnunk kell a háború brutalitására, ennek hatására a háborús diplomáciára és a békecsinálók politikájára. Valahogy igazolni kellett a háború mérsárlásait, és a nyugati demokráciák kitalálták a megfelelő jelszót: fel kell szabadítani Európa kis és elnyomott népeit. Ugyanakkor találtak egy nagy tehetségű osztrák-magyar emigránst, aki mindebből vonzó béketervet csinált.

Az emigráns Tomáš G. Masaryk, a béketerv neve: „Új Európa”. Masaryk sikere tehetségének bizonyítéka, de ugyanakkor bizonyítéka a nyugati demokráciák első világháború utáni tragikus politikai tájékozatlanságának. Masaryk büszkén írja emlékirataiban: „politikai programmal láttuk el a szövetségeseket. Angliai, franciaországi vagy amerikai barátaink elismerik, hogy ez nem túlzás. Nemcsak saját programunkat adtuk nekik. Programot adtunk más nemzetek felszabadítására és egész Európa újjáépítésére.”¹⁴

Masarykról egy honfitársa, Otakar Odložilík cseh történész mondta: „fő ellenségének a múltat tekintette”.¹⁵ Ez a múlt nem is annyira a Habsburgokat, mint a magyarokat jelentette. A Duna vidékén Masaryk terve elsősorban a történelmi Magyarország szétzúzását jelentette. Szerinte - ebben Masaryk Palacky hű tanítványa - a cseh történelem vezérfonala a németellenes harc volt. Ennek a történetfilozófiának a mellékterméke az, hogy a magyarok „betolakodók”, akik „elrontották” a szláv történelmet. A terv, amelyet Masaryk olyan sikeresen elfogadtatott nyugati partnereivel, biztonságot ígért Európa számára a németek és szövetségeseik, a magyarok ellen.

Ezt a szlávok felszabadításával, szláv „ütköző államok” létrehozásával, egy „szláv sorompó” megteremtésével képzelte el. Ennek a „szláv bástyának” a pillérei Lengyelország, Csehszlovákia, Jugoszlávia és - a magyarellenessége miatt a szláv klubban tiszteletbeli tagként elfogadott - Románia lettek volna. Masaryk Oroszország csatlakozását is remélte.¹⁶

A tényekhez való ragaszkodás semmilyen propagandára sem jellemző, legkevésbé a háborús propagandára. Egy korábbi - 1915-ben írt, a brit külügyi szolgálatnak R. W. Seton-Watson által benyújtott - memorandumában Masaryk egy független Csehországról és Nagy-Szerbiáról beszél Csehszlovákia és Jugoszlávia helyett. A szlovákokat cseheknek nyilvánítja, és kijelenti, hogy égnék a vágytól, hogy Magyarországon kívüli testvéreikkel egyesülhessenek.

Masaryk manőverei bizonyosan meglepték volna a szlovákokat. Szerinte a szlovákok „évszázados magyarosítás áldozatai”,¹⁷ ami a magyarok számára új dolog, hisz ők maguk is, Mohács után, állandó és néha brutális elnyomás áldozatai voltak. A magyar államot Masaryk nem létezőként kezeli, és a magyarok számára az ő térképein csak egy kis terület marad, jóval kisebb, mint a Trianon utáni Magyarország. A cseh propaganda sikere a háború alatt elsősorban Masaryk sikere, de a magyarellenességben fiatal partnere, Eduard Beneš messze túllépte. Beneš szerint a múltban és a jelenben minden rossz a magyaroktól származott. Beneš

szerepe Közép-Európa alakításában elsősorban Masaryk sikerére épült, és ugyanez a siker járul hozzá döntően a román és jugoszláv tervek megvalósulásához.¹⁸

1917-18 telén, a titkos béketárgyalások idején az „Új Európa” terv még komoly veszélyben forgott. Wilson elnök 1918-ban a kongresszus előtt felolvasott híres tizennégy pontjában még „az autonóm fejlődés lehetőségéről” beszélt Ausztria-Magyarország népei számára, ami majd biztosítja „helyüket a nemzetek között”. Ez gyakorlatilag Közép-Európa föderalizálását jelentette volna. De nem ez volt az, amit az „Új Európa”-terv közép-európai szószerzői elképzelték. Ők többet akartak, mint nemzeti járandóságuk: nemzeti államokat - még szomszédai kárára is. Németországot és Magyarországot megbüntetni és területeiket jutalomként a többi közép-európai nemzeteknek átadni. Ausztria-Magyarország elnyomott népei, a győzelem reményében, tulajdonképpen azt akarták, amit a magyarok az első világháború előtt: nemzeti államot - ami helyrehozná az őket ért valós vagy vélt történelmi igazságtalanságokat.

A szövetségesek tervei csak a háború utolsó hónapjaiban egyeztek Masarykéval. A szövetségeseket gyakorlati, a háborút szolgáló érdekek vezették erre a megoldásra, nem Masaryk történelmi-filozófiai érvei. Az „Új Európa” terv elfogadására Oroszország háborúból való kilépése miatt került sor az októberi forradalom után. Ekkor váltak fontossá a központi hatalmak elleni háborús propaganda számára az Osztrák-Magyar Monarchia szláv emigránsai. Amint Z. A. B. Zeman rámutatott: „részei lettek annak a nagy mozgósításnak, amely az orosz kilépést követte”.¹⁹

Az „Új Európa”-terv az első világháború utáni békekötésekben jórészt valóra vált. Az is tény, hogy amikor a győztesek Párizsban összeültek a béketárgyalásra, a magyar területek jelentős része a szomszédok katonai megszállása alatt állt, az antant szövetségesek jóváhagyásával. Bizonyos területeket már a háború idején odaigérték a kis szövetségeseknek.²⁰

A magyarok, a 9. századbeli „betolakodók”, vereséget szenvedtek, és az „ezeréves” elnyomás áldozatai lerázhatták az ígát. Életbenmaradásukat a háborús propaganda „csodának” minősítette. Magyarországnak a békekonferencián történt megbüntetéséről írja Harold Nicolson angol diplomata: „Bevallom, hogy erős ellenszenvvel tekintettem és tekintek erre a turáni törzsre. Akárcsak török rokonaik, ők is inkább romboltak, és sohasem alkottak semmit.”²¹ A békekonferencián résztvevő diplomata magánvéleménye kitűnően kifejezi azt az elfogult nemzetközi politikai légkört, amelyben a történelmi Magyarország felbomlásáról döntöttek.

Persze helytelen lenne azt gondolni, hogy Magyarország és az „ázsiai” magyarok nyugati faji előítéletek miatt bűnhődtek. De amint azt már a huszadik század Európája nagyon jól tudja, mind a nacionalizmus, mind a rasszizmus gyűlöletet és előítéleteket szül.²² Nem lehet tagadni, hogy a magyar probléma mai formájában a 20. század világháborúiban szított nemzeti gyűlölet és előítéletek származéka.

Lajos Attila fordítása

* A tanulmány - amelyet itt rövidítve közlünk - eredeti címe: *State and Nation - Building in Central Europe: The Origins of the Hungarian Problem*. Először a szerző által szerkesztett *The Hungarians: a Divided Nation*. (New Haven 1988) c. kötet bevezetőjeként jelent meg.

Jegyzetek

1 Az „Európa befejezetlen része” kifejezés Jászi Oszkáré; magyar nyelvű írásaiban használta az első világháború előtt.

2 Kohn, Hans: *Prophets and Peoples*, New York, 1947. 93-94.

3 Carr, Edward Hallett: *Nationalism and After*, London, 1945. 9.

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 4.sz. (1990. december)

- 4 Buttefield, H.: *Napoleon*, New York, 1962 117.
- 5 A szlovák és román történészek Magyarország északi és keleti részeinek történetét, mint saját nemzeti történelmük részét kezelik, csökkentve vagy elhallgatva a magyar vonatkozásokat. A románok különösen nagy jelentőséget tulajdonítanak például Vitéz Mihály rövid erdélyi megjelenésének. Hugh Seton-Watson azonban helyesen veszi észre: "Egy évre (1600-1601) Vitéz Mihály Erdély, Havasalföld és Moldva ura lett. Ez azonban a nemzetközi diplomácia és háborúk eredménye, nem a latin nyelvű ortodox nemzeti törekvés." *Nation and States*, Boulder, 1977. 176.
- 6 Szekfű Gyula, *Magyar történet*, Budapest, 1938. 3. köt. 498.
- 7 Jászi Oszkár, *A nemzeti államok kialakulása és a nemzeti kérdés*, (Budapest, 1912) 367, 369-370. Szempontjának alátámasztására, a 18. századi román bevándorlás vitatott kérdésében; Jászi részben Ajtay József *A magyarság fejlődése az utóbbi 200 év alatt* című munkáját használta fel. Ajtay szavahihetősége azonban, mint ahogy Jászi kimutatja, kérdéses, mivel román forrásokat használ. A román bevándorlók száma a 18. század első felében mintegy 350-500 000. Erdély lakossága ekkor 800 000-865 000-re tehető. Magyarország egész lakossága az 1715-1720-as népszámlálás szerint 2,5 millió. L. Makkai László és Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története*, Budapest, 1986. 2. köt. 975-976. A magyarok aránya Magyarországon Jászi szerint 29%. Szabó István későbbi becslése szerint 36-43%. L. Szabó István: *A magyarság életrajza*, Budapest, 1941. 230, 238. Ma Szabó számításai tűnnek valószínűbbnek. (VÖ. Litván György: *Előszó* Jászi: *Nemzeti államok i. m. rövidített kiadásához* (Budapest, 1986) 25-29. Ezeket tekintetbe véve az én 40%-os becslésem elfogadható kompromisszum.
- 8 Borsody, Stephen: "Hungary in the Habsburg Monarchy: From Independence Struggle to Hegemony in: Steven B. Vardy and Agnes H. Vardy, szerk. *Society in change*, Boulder, 1983. 523-38.
- 9 Szekfű Gyula: *État et nation*, Paris, 1945.
- 10 Az asszimiláció számadatai: Katus László: *Magyarok, nemzetiségek a népszaporulat tükrében (1850-1910)*, História 1982. 4-5. sz. 18-21,
- 11 Seton-Watson: *Nations and States*, i. m. 164.
- 12 Jászi Oszkár: *Revolution and Counter-Revolution in Hungary*, London, 1924. 38.
- 13 Uo.
- 14 Masaryk, Thomas Garrigue: *The Making of a State*, New York, 1927. 370. L. még Perman D.: *The Shaping of the Czechoslovak State*, Leiden, 1962. és Hanak, Harry: *Great Britain and Austria-Hungary during the First World War*, London, 1962.
- 15 Odložilik, Otakar: *Masaryk's Idea of Democracy*, New York, 1952. 12.
- 16 Seton-Watson, R. W.: *Masaryk in England*, London, 1943. 109. (A második világháború után Oroszország valóban a „szláv bástya” főpillére lett, de nem úgy, ahogy Masaryk vagy Beneš elképzelte.)
- 17 Seton-Watson: *Masaryk in England*, i. m. 125-29.
- 18 Borsody, Stephen: *Hungary's Road to Trianon: Propaganda and Peacemaking* in: Király Béla (szerk.), *Essays on World War I: Total War and Peacemaking: A Case Study on Trianon*, New York, 1982, 23-28. Kitérő, realiztikus tanulmány Masarykról és Benešről, mint az első világháború utáni Közép-Európa alapítójáról: Campbell, F. Gregory: *Empty Pedestals? Slavic Review* 1985 1-19.
- 19 Zeman, Z. A. B.: *The Gentlemen Negotiators*, New York, 1971. 360.
- 20 A Közép-Európában született Zeman okosan megjegyzi: "Egyik szakember-akinek a tanácsát a brit Foreign Office kikérte - sem mutatott rá arra, hogy a Habsburg Birodalom népei nem különböztek olyan markánsan egymástól, mint például a franciák és az angolok, hogy itt inkább jellemző az együttélés, mint a nemzeti elkülönülés. *The Gentlemen Negotiators*, 361. - A "tárgyaló urak" sok területrendezése váltott ki elképedést, de nagyon keveset módosítottak emiatt. Sok bírálat érte a háború idején Romániának tett ígéreteket. R. W. Seton-Watson felháborítóan mértéktelennek" nevezi őket és "szörnyűlködését" fejezi ki, amikor 1916-ban tudomást szerez róluk. Lásd Seton-Watson, Hugh: *R. W. Seton-Watson and the Trianon Settlements* in: Király: *Essays on World War I*, i. m. 7 és R. W. Seton-Watson *A History of the Roumanians* (London, 1934) 490. A nyugati demokráciák az első világháború után tagadni szerették volna szerepüket az utódállamok létrejöttében. Így pl. Charles Seymour Monarchia-szakértő, aki tagja volt a "Inquiry" nevű, Wilson elnököt és általában az amerikai kormányt Közép-Európa nemzetiségi problémáiról a békeelőkészületek kapcsán informáló csoportnak. Feljegyzéseiben -arról, ami valóban történt, ezt írja: "Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia örvendetesnek tartotta volna a Duna menti nemzetek töderációját", de "az önrendelkezés elvének megfelelően a nemzetek önmaguk döntöttek sorsukról". Lásd Seymour, Charles: *The End of an Empire: Remnants of Austria-Hungary*, in: House, Edward Mandel-Seymour, Charles (szerk.): *What Really Happened in Paris*; New York, 1921 89-90. Harry Hanak a cseh születésű brit történész egészen másképp látja a nyugatiak szerepét az "Új Európa" születésében: „Az a segítség, amit Henry Wickham Steed, Robert William, Seton-Watson, Charles Sarolea, A. Frederick White, Ronald M. Burrows és mások, valamint a hasonló gondolkodású francia, olasz és Egyesült Államokbeli csoportok adtak a dualista Monarchia, nem német és nem magyar nemzetiségeinek, felbecsülhetetlen. A Monarchia amúgyis összeomlott volna. De a barátok

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 4.sz. (1990. december)

segítsége nélkül sem egy csehszlovák, sem egy jugoszláv állam nem emelkedett volna ki a romokból.” Hanak, Harry: *Great Britain and Austria-Hungary*, i. m. 279.

21 Harold Nicolson: *Peacemaking* 1919, London, 1933. 34.

22 Az első világháború óta az angol nyelvben gyakran használják a “magyar” szót pejoratív értelmezés nélkül. Az első világháború alatt azonban e szó gyakran rosszhiszemű, az “ázsiaiaknak” szóló megkülönböztetésül szolgált, szemben Magyarország nem magyar nemzetiségeivel. Masaryk például előszeretettel használta ilyen értelemben. Masaryk rossz véleménye a magyarokról korábbi keletű. A századforduló körül írta: „A magyarok kulturális szintje alacsonyabb a szlovákokénál, a magyaroknak még ma sincs jelentős irodalmuk.” Rosszindulatán kívül ez a megállapítás Masaryk ignoranciáját is bizonyítja, hiszen a századforduló a modern magyar irodalom aranykora volt. T. G. Masaryk *Česká otázká*, Prága, 1894. 55. Az első világháború idején ugyanezt megismételte. Lásd például a háború idején, 1917--1918-ban írt pamfletjét, *Nová Europa* (Prága, 1920), melyben szintén hangoztatta a magyarok kulturális “gyengeségét” a szlovákokkal szemben (160.). Ugyanitt a németek magyar és török szövetségeseit „ázsiaiakként” említi (176.).

JERZY KŁOCZOWSKI

A mi Kelet-Közép-Európánk*

Az olyan meghatározások, mint Kelet-Közép-, Kelet-, Közép- vagy Szláv Európa, jelentésük pontosítását kívánják, minthogy nem világos és nem egyértelmű fogalmak; értelmezésük változik és a kontextustól függ, amelyben használják őket. 1945 után az Elbától nyugatra fekvő országokban elfogadottá vált, hogy Nyugat- és Kelet-Európáról beszéljenek, a „vasfüggöny” mentén végbement felosztásnak megfelelően. Mi több, Nyugat-Európa országai integrációjának előrehaladtával az ottaniak az Európa elnevezést egyre inkább csak a saját területükre kezdték vonatkoztatni. Hányszor fordult elő, hogy a nyugatról hazainduló lengyelnek vagy magyarnak, kivált a fiatalok ilyen kérdést tettek fel: Tehát mikor is távozik, Ön Európából?

Nem szabad elfelejteni, hogy kontinensünk kiterjedésének ilyen leszűkített értelmezése régi hagyományokkal bír a nyugati historiográfiában. A 19-20. század történettudományának egyik legnagyobb tudósa, *Leopold Ranke* számára az európai történelem, s alapjában véve a világtörténelem is, elsősorban a história menetét az utóbbi évszázadokban meghatározó germán és román népek történelme volt. Ez a felfogás világszerte rendkívül népszerű lett, s nemcsak történészek körében. A román-germán Európától keletre lassan felemelkedett Oroszország, melyet a nyugat-európaiak tudata és képzelete több-kevesebb pontossággal a keleti vagy szláv Európával azonosított. Tudományos téren példa lehet erre *Roger Portal* háború után kiadott, ismert könyve, mely a „szláv Európának” Pétervár, majd 1917 után Moszkva körüli egységesülésében a legalapvetőbb történelmi folyamatot látja; Portal szerint a Szovjetunió égisze alatt létrejött kommunista, etnikailag szláv Európa a régió ezeréves történelmének végkifejlete!¹

Az így megrajzolt és több nemzedék tudatát meghatározó képből hézag keletkezett, mely a német nyelvterületek és Oroszország közé eső, a hézag-létet magától értetődően leginkább átérző országokat foglalta magában. 1918 után a függetlenség visszaszerzése jelentősen megkönnyítette ezen országok számára az európai helyért folytatott intellektuális küzdelmet; ennek élén, a dolog jellegéből adódóan, történészek álltak. Itt különösen a Varsói Egyetem két kiváló lengyel tudósának, *Marcel Handelsmann*nak és *Oskar Haleckinek* elfelejtett, ám rendkívül értékes kezdeményezésére kell emlékeztetnünk. 1927-ben Varsóban életre hívták a *Kelet-Európai Történelmi Társulatok Szövetsége* elnevezésű központot, azzal a szándékkal, hogy fejlesszék a német és olasz nyelvterülettől keletre fekvő országok történészeinek szoros együttműködését. Az 1928-38 között kiadott információs bulletin nyolc kötete jó bizonyítványt állít ki a szándék megvalósításáról, amely azonban sajnos 1938-ban megszakadt; érdemes lenne visszatérni rá.² Természetesen már akkor is egymást érték az Európa ezen térségének elnevezéséről és történelmének értelmezéséről folytatott komoly viták. Jelentős eredményt hozott többek között az 1933-as varsói történészkongresszus.

A háború után leginkább két történész szötte tovább a varsói szövetség hajdani vitáiban kifejtett gondolatok szálait. Jellemző módon mindkét szintézis az Észak-Amerikai Egyesült Államokban keletkezett, ahol Kelet-Közép-Európa történelmének egységes szemlélete a nagyobb perspektívában mint természetes szükségszerűség rajzolódott ki. *Francis Ovrnik*, aki a katolikus szlavofília erőteljes hagyományait őrző Morvaországból származik, a szlávok történelméről és kultúrájáról adott képet a 17. század elejéig; az orosz szemlélettel ellentétben határozottan kidomborította a nyugati és keleti szlávok, valamint történelmük eltérő voltát.³ *Oskar Halecki* 1952-ben New Yorkban kiadott könyvében más perspektívából vizsgálta a nyugati kereszténység határvidékeit, vagyis Kelet-Európának az orosz és bizánci-ottomán birodalmakon kívüli területeit. Halecki szerint a nyugati civilizációval való kapcsolat határozza meg alapvetően a régió különállását.⁴

Halecki említett könyve és más publikációi után Kelet-Közép-Európa fogalma legalább a szakemberek körében népszerűbbé vált, bár értelmezésében továbbra sincsen egyetértés. Amerikában

1974 óta folyamatban van a régió teljes történetének mindezidáig legnagyobb szabású, tizenegy vaskos kötetre terjedő feldolgozása. Nyugati határként a német és olasz nyelvű népek befolyási övezetét fogadták el, keleten pedig a Kijevi Oroszország, a cári orosz birodalom és a Szovjetunió váltakozó területeit. A mű tehát bemutatja a lengyelek, csehek, szlovákok, magyarok, románok, a mai Jugoszlávia népei, a bolgárok, albánok és görögök teljes történetét; Finn-, Ész- és Lettország, valamint Litvánia, Beloruszia és Ukrajna történetéből azonban csak *néhány* „nem-orosz” időszakot tárgyal.⁵

Néhány évvel ezelőtt megjelent könyvemben - *A szláv Európa a 14-15. században* (a nyugati, illetve bizánci-szláv alapok megszilárdulása szempontjából döntő jelentőségű ez a korszak) - a címben szereplő fogalmat kifejezetten földrajzi meghatározásként alkalmazom; elengedhetetlenül szükséges ugyanis, hogy a szláv túlsúly jellemezte területen élő összes népet figyelembe vegyük, hiszen például a magyarok vagy a balti népek mellőzése súlyos torzításokhoz vezetne.⁶ A széles, európai összehasonlító szemlélet, mely részleteiben vizsgálja a kereszteződő, az egyes kultúrákban az adott hagyományokkal ötvöződő mindig sajátosan átalakuló bizánci és nyugati hatásokat. Mindez természetesen feltételezi az egyes népek és országok, akárcsak az egész térség sorsának mélyebb megértését.

A „globális történelemmé” szerveződő különböző tényezőket igyekszik megragadni *Szücs Jenő* magyar történész a „három Európáról” szóló igen érdekes tanulmányában.⁷ Ez a három Európa Nyugat-, Kelet- és Kelet-Közép-Európa; a harmadik meghatározás, írja Szücs, nem tökéletes, de jobb, mint a többi. Lengyelország, Csehország és Magyarország alkotja ennek az európai régióknak a történelmi törzsét, mely bizonyos jegyek alapján egyaránt különbözik a nyugati (ugyanakkor az összekötő szálak rendkívüli jelentőségűek), és a keleti régiótól. Szücs tartalmában gazdag, igen tanulságos könyve magyar és külföldi történészek legújabb kutatásaihoz és elméleteihez kapcsolódik, ezért számíthatunk arra, hogy elmélyült vitát vált ki, és hozzásegít a minket foglalkoztató bonyolult kérdéskör pontosabb megközelítéséhez.

Régióink sajátosságait Európa térképén még ma is a történelem, és nem más tényezők, mint például a földrajz, a faj vagy a gazdaság határozza meg. Mégpedig a korszakhatárokra fittyet hányó történelem, ahogyan ma nevezzük: a történelmi kultúranropológia, mely annak tükrében mutatja meg az embereket és a népeket, ami számukra a leglényegesebb: tudatvilágukban és társadalmi kultúrájukban.

Ezt a történelmet az ezredik év táján az államalapító vezérek és kíséretük megtérése után, a kibontakozó stádiumba lépő krisztianizáció nyitja meg, és nyomában egyre jelentősebbeké váltak a szerteágazó nyugati kapcsolatok. Nyugat-európai értelmiségiek az utóbbi időben élesen bírálják a szűk Európa-központúságot, mert az kizárólag a kontinens perspektívájából szemléli a világot, és lebecsüli mások tapasztalatait. Mindeközben országainkban, ahol a 20. század totalitarizmusainak barbársága erősebben ott hagyta nyomait, mint másutt, s halálos fenyegetést jelentett kultúránk európai voltára nézve, inkább arra terelődött a figyelem, ami ebből az európaiságból leginkább értékes, amit a végsőkig kell védelmeznünk, és amire támaszkodni tudunk. Ilyen gondolatokat tartalmaz Szücs Jenő könyve, s magam is azzal a szándékkal írtam *A szláv Európát*, hogy bemutassam térségünk legmélyebb kulturális gyökereit, *Fernand Braudel*, a nemrég elhunyt kitűnő történész Szücs; munkájához írt érdekes előszavában hangsúlyozza, milyen sokat tanulhatnak a nyugat-európai történészek magyar kollégáiktól az európai jelenség lényegéről.

Megdöböntő és világtörténelmi összehasonlító megközelítésben egyre jobban megismert jelenség a nyugat-európai civilizációs övezet rendkívüli expanziója az utóbbi évezredben, amely a 10-11. századtól egészen századunk elejéig meg- szakítás nélkül tartott. Az európai térség így értelmezett kialakulásának első, döntő jelentőségű századaiban a társadalmak

szerepe bizonyult fontosabbnak, nem az államoké. A feudális rendszer középpontjában az emberek közötti viszony áll, s olyan értékek, mint a becsület, a hűség, a tisztesség. A hódolat aktusa a két ember között létrejött kötelék kifejezése. Amikor pedig egymást megölelik, a megkötött szövetségekre ütnek pecsétet. A falvak és városok lakói számára a saját jogokkal, mondhatni, saját alkotmánnyal rendelkező emberek autonóm közösségei válnak alapvető társadalmi struktúrává. E közösségek szabadsága abban áll, hogy jogokkal bírnak; nemegyszer kemény harcokban szerzik meg, a városok magasabb fokon, mint a falusi közösségek.

Európa fejlődésének motorja nem a zsarnokság valamilyen fajtájának uralma volt, hanem a „szabadság kis körei” megszámlálhatatlan sokaságának együttélése, melyekben szabad, kezdeményező és vállalkozó szellemű emberek szövetkeztek egymással. Az emberiség történetében ekkor lépett először színtérre ilyen széles skálán a - mondjuk így - polgári társadalom, ahol a polgár a közösség tagjaként írott és egyezményes törvényekben talált garanciákat tevékenysége és szabadsága számára, melyet nagy becsben tartottak. A középkorban természetesen másképp értelmezték a polgárság intézményét, mint a modern demokráciákban, de a különbségek nem tudják elkendőzni a lényeges kapcsolódási pontokat. A római egyház hallatlanul fontos szerepet játszott ezekben a folyamatokban. Szent Benedek reguláját például úgy is tekinthetjük, mint az első minta-alkotmányt a szerzetesek kicsiny, autonóm közösségei számára; a keresztény területeken szétszórt kolostorok pedig e regula-alkotmányok iskoláiként szolgáltak az egész társadalom épülésére. A latin-római kereszténységben végbemenő belső változások következtében Krisztust egyre növekvő mértékben kezdték Isten-Emberként tisztelni, ami egyúttal erősen kihangsúlyozta az ember és az emberi munka, emberi értelem értékeit is. Az európai kultúra alapjait építő és sikereit kivívó nemzedékek a keresztény humanizmus neveltjei.

Kelet-Közép-Európa országai néhány évszázad alatt, különöse a 13-15. század folyamán átvették a nyugati civilizáció alapvető struktúráit, de nem tökéletesen; például a nyugati feudalizmus a szenior és vazallus intézményével sohasem valósult meg teljes egészében, különösen nem Magyarországon vagy Lengyelországban. A középkor alkonyán mindennek ellenére határozottan a nyugati kereszténység részét képeztük, bár számos okból némileg elkülönültünk a régi, postkaroling területektől. Lengyelország, Csehország és Magyarország (valamint az e monarchiákhoz kapcsolódó területek, mint Szilézia, Szlovákia, Erdély és Horvátország) nyugatosításának közös tapasztalatai mindenesetre döntő jelentőséggel bírnak a „mi Európánk” társadalmi és nemzeti kultúráinak kialakításában.

Bár a régióban történtek próbálkozások, politikai integráció nem jött létre. A 15. század végén a Jagellók dinasztiája hatalmába kerítette csaknem az egész térséget - érdemes erre a néhány évtizedes epizódra emlékeznünk! - de a „Jagelló-Európa” államai helyzetének és alapvető érdekeinek különbözőségei már jóval az 1526-os mohácsi katasztrófa előtt szembetűnővé váltak. Országaink sorsát az újkorban különösen két eltérő tapasztalat befolyásolta: a Lengyel-Litván Köztársaságé és azon államoké, melyek a Habsburg sas karmai közé kerültek. A kontinensnek ezen a részén egyébként a legfontosabb folyamatoknak csak a szele legyintett meg bennünket: a 16. század elejétől látható a Nyugat világexpánziója, míg tőlünk keletre Oroszország ázsiai terjeszkedése lassan hatalmas birodalom kialakulásához vezetett el.

A Rzeczpospolita az együttélés hosszú, többszáz éves tapasztalatát jelenti nemcsak a lengyelek, litvánok és ruszinok, hanem számos egyéb népcsoport számára is, a nemesi demokrácia és az elsősorban ugyancsak a nemesség kezében lévő fejlett területi önkormányzat körülményei között. Amikor a nyugati hatások litván és keleti szláv területekre is kiterjedtek, ennek nemcsak a katolikus litvánok, hanem a keleti egyházakhoz tartozó ukránok és beloruszok számára is döntő jelentősége volt. Kelet-Közép-Európa határai változtak, új népek és területek kerültek hozzá. A köztársasági monarchia nyilvánvaló

gyengeségeitől és végső bukásától függetlenül rá kell mutatni annak a civilizációs hatásnak a mélységére, amely a fennhatósága alá tartozó népeket a századok során átítatta. Ez nemcsak az elitre vonatkozik, hanem a lakosság legszélesebb rétegeire is. Az ukrán vagy belorusz kultúra a maga legmélyebb összefüggéseiben elválaszthatatlan módon kapcsolja össze a bizánci-szláv gyökereket a nemesi köztársaság korszakának örökségével, s a litván kultúra is ugyanebben az időben vált európaivá. A lengyel kultúrára pedig olyan erősen rányomta bélyegét a keleti szomszédokkal való együttélés, hogy a lengyelség nem is érthető meg az itt említett kapcsolatok és hatások figyelembevételével nélkül. A 19. század végétől sokasodó politikai konfliktusok és korlátolt nacionalizmusok elhalványították a Köztársaság örökségét, de mára kétségtelenül eljött a nyugodt, kiegyensúlyozott, egyoldalúságtól mentes összehasonlító tanulmányok ideje. A különböző nemzetiségű történészek utóbbi években folytatott vitái egyre közelebb visznek az örökség feltárásához, s talán nem hiú a remény, hogy ez kihatással lesz a négy nemzet (ti. a lengyelek, litvánok, ukránok és beloruszok - szerk. megj.) kapcsolataira is.

A köztársaságtól különböző jellegűek voltak és nagyon eltérő pályát futottak be azok az országok, melyek a 16. századtól hosszú időre Habsburg befolyás alá kerültek. Magyarország katasztrófán ment keresztül, és széthullott, csak a 18. században egyesülhetett Bécs irányítása alatt.

A nagyszámú magyar nemesség, mely, akárcsak a lengyel, a társadalmi viszonyokban döntő befolyással bírt, a körülmények ellenére jelentős mértékben megőrizhette szerepét. A 19. század utolsó harmadában, az Osztrák-Magyar Monarchia létrejötte után pedig a magyarok viszonylag nagyobb függetlenséget harcoltak ki az uralkodó dinasztiától, mint mások. Szent István középkori birodalma feltámasztásának kísérlete azonban a nem magyar nemzetiségek, horvátok, románok, szlovákok határozott ellenállásával találkozott, ami végül a koncepció első világháború utáni teljes vereségéhez vezetett.

A csehek politikai helyzete a Habsburgok alatt rosszabb volt, mint a magyaroké, különösen az 1620-as fehérhegyi vereség után. A nemesség csaknem teljes elvesztése erősen megkülönböztette a cseh társadalmat a magyartól vagy a lengyeltől, de még a horváttól is. A csehek viszont jobban álltak gazdaságilag, amit a polgárság és a parasztok ügyesen ki is használtak, ebből a szempontból a szomszédokénál magasabb színvonalat biztosítva országuknak.

Mi maradt Kelet-Közép-Európában - az eltérő fejlődés ellenére - abból a nyugati típusú polgári társadalmi modellből, amit a középkorban vettek át? A nemesség körében nagyon sok, mindazoktól a későbbi deformációktól függetlenül, amelyek például a köztársaság politikai rendszerét érték. Nagyon lényeges a jobbágysorba taszított falu kérdése és a parasztság lassan rosszabbodó helyzete, úgyszintén a városok és a polgárság általános hanyatlása. A kontinens minket érdeklő részének újkori változásai éppen itt térnek el kifejezetten attól, ami ezzel párhuzamosan az Elbától nyugatra végbemegy. A visszaesés nyilvánvaló jelenségei mellett azonban figyelembe kell venni mind az egyes országok, mind a kisebb részterületek viszonyainak óriási sokszínűségét.

Rendkívül fontos tényező maradt a kereszténység. A 16. században Közép-Európa valóságos mozaikja volt a különböző keresztény és nem keresztény, vallásoknak; utóbbiak közt a zsidó vallás volt a legelterjedtebb. Minden feszültség és ellentmondás mellett az ő együttélésük sokkal békésebb és jogilag jobban szabályozott volt, mint a keresztény világ más részein. A katolicizmus és a protestantizmus mélyen kötődtek a Nyugathoz, s a nyugati típusú reformatori mozgalom a 16. század végétől a keleti kereszténységre is kiterjedt, különösen a lengyel nemesi köztársaság területein. Itt nemcsak az akkor létrejött unitus egyházzal van szó - vagyis arról a keleti egyházzal, mely autonómiája messzemenő megőrzése mellett elismerte Róma fennhatóságát -, hanem jelentős mértékben a keleti szláv területek vagy Erdély pravoszláv egyházáról is. A keleti és nyugati egyházak egymás mellett

élése a lengyel-litván állam kebelében az egyik legérdekesebb és legfontosabb ilyen típusú tapasztalat az egész kereszténység történetében; alapvető kutatásaink hiányosak még ahhoz, hogy jelentőségét a minket érdeklő európai perspektívában teljességgel kidomboríthassuk.

A vallási küzdelmek csaknem mindenütt a katolicizmus győzelméhez és megerősödéséhez vezettek; ez a győzelem a Rzeczpospolita területén lényegében békésen ment végbe, míg például Csehországban könyörtelenül és erőszak alkalmazásával. Az oktatásba befektetett óriási energiák a 17. századtól meghozták a kellő eredményt a legszélesebb néptömegek következő nemzedékeinél: a szimbiózis különleges formája ment végbe a társadalmi kultúrák, azok hagyományos folklórja és a kereszténység között, elsősorban Trident utáni, barokk változatban. Ilyen kulturális alapvetésből sarjadtak a 19. és 20. század modern nemzeti mozgalmi, melyek Kelet-Közép-Európában mindenekelőtt falun, a parasztok között kerestek támogatást, mert sokáig a parasztság volt a legszámosabb azon rétegek közül, amelyek tudatosan vagy csak potenciálisan hajlandók voltak magukat az adott nemzettel azonosítani.

A maguknak jogokat vagy akár saját, független államot kivívni akaró nemzeti mozgalmak megerősödése rendkívül nagy jelentőségű folyamatot alkotott. Hosszan folyt ez a küzdelem, nem mindig látványosan, a három, illetve négy birodalom hivatalos életének felszíne alatt, melyek Berlinből, Pétervárról, Bécsből (később Budapestről is), valamint Isztambulból kormányozva az itt tárgyalt térségen osztoztak. A folyamat egészen másképpen alakult a gazdag múltjuknak tudatában lévő lengyelek és magyarok szempontjából, mint például a különállásuk alapjait először nagy erőfeszítéssel felkutatni kénytelen szlovákok vagy szlovének esetében. A hazafiság nemcsak az uralkodó birodalmak ellen fordult, hanem a kulturálisan domináns más népek ellen is; így alakult ez például a litvánok vagy az ukránok és a lengyelek viszonyában. A hatalmat gyakorlók a *divide et impera* elve alapján ügyesen fenntartották vagy egyenesen szították a kölcsönös ellentéteket. Ez mérhetetlenül meggyengítette az idegenek között felosztott Kelet-Közép-Európa nemzeti mozgalmának egészét, de különösen az egyes nemzeti társadalmakat.

Az első világháború és az addig domináns birodalmak bukása után gyökeresen megváltozott a kelet-közép-európai térség térképe. A birodalmak romjain a nemzetállamiság győzedelmes elve kezdettől fogva óriási nehézségekkel nézett szembe: a határokat mindenhol vitatták, s majdnem mindenütt az állam kulcskérdésévé vált a különböző nemzetiségű lakosok együttélése, a „nemzeti kisebbségek” problematikája, ahogyan ezt az erősödő sovinizmusok idején jellemző módon megfogalmazták. Különböző oldalakról és különböző okokból kísérleteket tettek arra, hogy az új és megújított államok együttműködését megszervezzék, e próbálkozások azonban rendre legyőzhetetlen akadályokba ütköztek. Ez a gyengeség fájdalmas következményekkel járt a II. világháború alatt, amikor minden állam külön politikát folytatott, és ismét ki volt téve a hatalmas szomszédok kénye-kedvének és nyomásának. A Németország és a Szovjetunió közt folyt harc árnyékában - miután sikertelenül próbáltak megegyezni 1939 és 1941 között - véres, nemegyszer nagyon kegyetlen testvérgyilkos háborúk zajlottak.

Kelet-Közép-Európa lakói körében a gyűlölet túlságosan gyakran foglalta el a békés együttélés helyét. A hódítók ezt igen elmésen és cinikusan fel tudták használni céljaik számára. Itt különösen drámai a jugoszláv fejezet, de máshol sem hiányoztak az éles konfliktusok, hogy csak a lengyel-ukrán viszályra emlékeztessünk, mely oly élénken él mindkét nép emlékezetében és mitológiájában. A „mi Európánk” szomszédi szolidaritása szempontjából is minősíthetjük a náci Németország legembertelenebb tettét, azoknak a zsidóknak a kiirtását, akik évszázadok óta oly szorosan hozzátartoznak éppen a mi régióink képéhez. Minden egyén és minden társadalom rendkívül nehéz vizsga előtt állt, s természetesen különbözőképpen szerepelt. A barbár háború szörnyű éveinek tapasztalatai közül leginkább a vállvetve vívott, hősiesség és közös mártíromság emlékei élnek, de nem

szabad megfélekednünk az érem másik oldaláról sem: a konformizmusról, hitványságról, a kiontott vérről.

1945 után egész Kelet-Közép-Európa a kommunista táborba került. Történetében először tett szert közös, hosszú - csaknem fél évszázados - történelmi tapasztalatokra. Az utópia megvalósításának gigantikus kísérlete az élet minden területén hallatlanul mély változásokhoz vezetett, s ugyanilyen mély és széles körű ellenállást váltott ki; a korszakhatárokon átívelő történelem kutatója egyszer majd nagyszerűen ki tudja mutatni ennek a bűvópatakszerű erőnek a fel-felbukkanását a tudat legmélyebb rétegeiben, s azt, hogyan jelenik meg az egyéni választásokban, hogyan él a társadalmi és nemzeti kultúrákban. A történelmi vihar arra kényszerítette azokat, akik mindenáron önmaguk akartak maradni, hogy megkeressék gyökereiket és visszatérjenek a forrásokhoz. Többek között innen fakad a vallásnak vagy a történelemnek feltett oknyomozó kérdések megdöbbentő ereje.

A mi európai nézőpontunkból két tendencia tűnik rendkívül lényegesnek; ezek könnyen tettenérhetők a most végbemenő változásokban. Kétségtelen, hogy az egyazon politikai tömbben élő országok viszonyai nagymértékben hasonulnak egymáshoz. Ezeknek az országoknak a lakói könnyebben megértik egymást és foglalhatnak el közös álláspontot az éppen aktuális politikai kérdésekben. A blokkon kívüli idegen számára időnként nagyon nehéznek tűnhet olyan dolgok megragadása, melyek nekünk maguktól értetődőnek tűnnek. Ez kedvez a kölcsönös kapcsolatok kialakításának. Ez a megállapítás elsősorban országaink társadalmi-intellektuális elitjére vonatkozik, melyben évről-évre növekszik a hajlandóság, hogy párbeszédet folytasson a szomszédokkal, felülvizsgálja a megkövült sztereotípiákat, s megoldást keressen a legellentmondásosabb problémákra. Ebben óriási esély rejlik mindenki számára.

Azonban van egy másik, nagyon veszélyes tendencia is. A hosszú ellenállás könnyen elvezethet odáig, hogy programszerűen bezárkózunk saját világunkba, behúzódnak valódi vagy vélt tradícióink sáncai mögé, s engesztelhetetlen bizalmatlanságot táplálunk minden iránt, ami más, idegen vagy új. Itt a hazafiság a gyakorlatban könnyen válhat sovinizmussá vagy rasszizmussá. Nyitott fülekre talál a történelem mindent megmagyarázó összeesküvés elmélete, mely mindenütt a világ ellenőrzésére fenekedő maffiózó társaságok titkos rágalmait és befolyását véli felfedezni. A kommunista blokk politikai gyakorlata az egyes országokban a kiépített ideológiával és mitológiával rendelkező sajátos nacionalizmusok légkörének fenntartásához, azok izolálásához s időnként - a nemzetköziség elvének verbális deklarálása mellett - egyenesen a hagyományos ellenségeskedés szításához vezetett. *A divide et impera* elve széles körű alkalmazásra talált itt, valószínűleg nagyobb sikerrel, mint bárhol másutt. Fundamentális jelentőségű kérdés, hogyan alakul tovább Kelet-Közép-Európa országainak és az egész kommunista tábornak a közvéleménye. Nagyon fontos, hogy minél több ember tudatában legyen azoknak a veszélyeknek, melyek a zabolátlan nacionalizmussal járhatnak.

Ebben az összefüggésben szeretnék kapcsolódni II. János Pál tanításának európai vonulatához, mely oly lényeges a pápai gondolat egésze szempontjából. Közvetlenül lengyel tapasztalatok alapján született, különösen a lengyel Egyház legutóbbi fél évszázadának tapasztalataiból, ezek azonban - talán szabad ezt mondanunk - egybevágóak a kontinensünk más országaiban átélt tapasztalatokkal. A főtebb már említett kulturális gyökerekhez való visszatérésről van szó, mert ezek az ember identitásának és méltóságának alapjai. Az irányzat lengyelországi képviselője, Stefan Wyszyński prímás, aki számos nehézség ellenére nagy lendülettel szervezett lelkipásztori programjának középpontjába állította azt a törekvést, hogy minél szélesebb tömegeket ismertessen meg hazája ezeréves keresztény hagyományával. Ez a program minden lengyel egyházközségbe eljutott, és nagy missziós akcióvá változott, melynek eredményességét az Egyház évszázados tapasztalatai garantálták. Ez alkalommal egy hatalmas totalitárius rendszer volt az ellenfél, amely saját utópiáját a létező világ romjain” akarta megvalósítani.

II. János Pál feltárja Európa keresztény gyökereit, s származásának tudatában mint szláv ember azt is kimutatja, hogy Európa nem korlátozódik a kontinens nyugati részére. Hatalmas szimbolikus jelentősége volt, amikor kinyilatkoztatta, hogy a Nyugatot megszemélyesítő Szent Benedek mellett a szlávok védőszentjei, Cirill és Metód is a kontinens patrónusai. II. János Pál Európája, a nagy Európa, mindenekelőtt a legalapvetőbb értékeken nyugvó kulturális egységet jelenti, tiszteletben tartva a helyi, regionális és nemzeti hagyományok sokszínűségét. A keresztény univerzalizmus ereje éppen abban rejlik, hogy képes nagyon különböző társadalmi kötelekeket harmonikusan egyetlen, gazdag egységbe kapcsolni; az egyén egyidejűleg azonosulhat egy kis közösséggel vagy csoporttal és a nemzettel, régióval vagy akár egész Európával. Európa kialakulása és fejlődése idején ez a sokirányú kötődés képezte nagy erejét. Ez természetesen a diszkriminatív doktrínák ellenpólusa - a mindenféle nacionalizmusoké, nemzeti vagy osztályegoizmusoké, rasszizmusoké és hasonló téveszméké - melyek a 20. század első felében eluralták Európa lakosainak szívét és gondolatait, hogy egyenes úton vezessenek a különböző színű totalizmusokhoz és azok totális katasztrófáihoz. II. János Pál Európája nem egy újabb utópia, nem felülről jövő és erőszakos népboldogítási kísérlet, hanem felhívás arra, hogy a szabad polgárok - az egyének és közösségek jogainak tiszteletben tartásával - okosan rendezzék be világukat. Ebben a világban helye van a keresztényeknek és mindazoknak, akik készek elismerni és tisztelni a társadalom által elfogadott törvényeket. Ez, a pápa által elképzelt Európa nem üres ábránd. Nyugat-Európa integrációja már ma - minden nehézség ellenére - előrehaladott folyamat, s nagyon valószínű, hogy a következő évek kolosszális, talán korszakalkotó jelentőségű gazdasági megoldásokat hoznak. 1985-87-ben a Sorbonne-on adtam elő, s testközelben tapasztalhattam, mit jelent már ma a francia és más nyugati országokból származó diákok számára az európai egység: azt például, hogy a fiatalok számára mennyire a múlté már a francia-német ellentét. A mi számunkra, a Nyugat-Európa és a Szovjetunió között elterülő Kelet-Közép-Európa számára az Európában elfoglalt helyünk nem annyira tudományos vitakérdés, sokkal inkább létkérdés: életünk vagy halálunk függ tőle.

A II. János Pál megrajzolta Európában egyenrangú helyet foglal el a „mi Európánk” is, mely nem minősül ellenséges politikai erőnek a Nyugat vagy a Kelet számára. Nem valaki ellen kell integrálódunk, hanem azért, hogy eredményesen csatlakozhassunk a nagyobb, nyitott egészhez, a *tout court Európához*, hogy méltó helyet találhassunk magunknak, s hozzájárulásunkkal tovább gazdagodhassék. Ha csak Németország függelékeként tartoznánk oda - mint ezt az I. világháború alatt a *Mittleuropa*- koncepcióban megfogalmazták - vagy Oroszország függelékeként, akkor mindannyiunk helyzete, együtt és külön-külön, összehasonlíthatatlanul rosszabb lenne. Ezért az egyetértés és közeledés keresése az idő alapvető parancsa - nagy kihívás, mely a 20. század végén régióink valamennyi nemzetéhez szól. Az általános irány világosan kirajzolódik, az egyedi megoldások azonban nem, mert ezek a szituációtól és az erők elrendeződésétől függően igen eltérő alakzatokat fognak öltetni.

A nemzeti társadalmakra nagy munka vár: az alapoktól át kell gondolniuk eddigi történelmük és politikai hagyányaik megragadásának módozatait. A nacionalizmus és nemzeti egoizmus mindenhol hallatlanul mély nyomokat hagyott, bár erre gyakran nem fordítunk kellő figyelmet. Még mindig nem túl általános az a képesség, mely lehetővé tenné, hogy nyugodtan, a másik oldalról, még inkább, hogy egyszerre több oldalról közelítsünk meg egy kérdést. Komoly szolgálatot tehet a modern összehasonlító történetírás és a humán antropológia, melyek nagyot léptek előre a múlt és a jelen objektívebb megragadásának útján. A legérdekesebb és legigényesebb művek, irányzatok egyébként már ma megfelelnek ennek a követelménynek. Ha azonban a konkrétumokra térünk rá, hatalmas ellenállás ébred az emberekben, saját vagy öröklött meggyőződések és sztereotípiák törnek felszínre nagy erővel, s elzárják az utat az érdemi vita, helyzetünk és szükségleteink józan felmérése előtt.

E kérdések mérlegét minden országban el kellene készíteni. Lengyelországban például érdemes lenne megkérdezni, értik-e az emberek, miről is beszél tulajdonképpen a Szentatya, amikor minden adandó alkalommal makacsul visszatér az európai tematikához. A II. János Pál személyéhez és tanításához különösen szorosán kapcsolódó Szolidaritás mozgalom kétségtelenül igen sokat tett és tesz a mások iránti nyitott, emberi és szolidáris magatartás megerősítéséért, s nemcsak lengyel viszonylatban. Az egyének és a társadalom őszinte önvizsgálata azonban egész sereg bünt és mulasztást hozhatna nálunk felszínre.

Politikai téren szükséges azon nézetek felülvizsgálata, melyeket Józef Piłsudski és Roman Dmowski Lengyelországban még mindig élő nevei szimbolizálnak. Közülük Piłsudski jobban értette a Rzeczpospolita népei együttélésének Dmowski által élesen bírált hagyományát, de annyiban talán túlságosan kötődött a Köztársaság nemesi elitjének örökségéhez, hogy teljességgel felmérhesse a szomszédokkal éppen európai elvek alapján kialakítandó kapcsolatok szükségességét. Ez a szükséglet valójában csak ma tűnik ennyire nyilvánvalónak. A számos nép - köztük a zsidó - közös Köztársaságának hagyománya ezáltal nemcsak közvetlen örökösei, hanem a „mi Európánk” számára is rendkívül értékes. A békés együttélés mintáit keresve különösen nagyra értékeljük európai múltunk ilyen példáit. Nem véletlen, hogy oly sok kortárs európai és amerikai érdeklődik a 16. századi lengyel nemesi köztársaság, mint különös és máig figyelemre méltó kollektív tapasztalat iránt. Egyébként Kelet-Közép-Európa más népeinek gazdag múltja is hasonló tapasztalatokat rejt magában, s többek között éppen ezek birtokában jogosultak arra, hogy a kontinens új térképén helyet foglalhassanak.

Elődeink nemzedékei számára kulcskérdés volt a függetlenségért vagy annak megszilárdításáért folytatott küzdelem. Az én nemzedékem meggyőző erővel adott ennek kifejezést a II. világháború éveiben. A mai, egyre kisebbé váló és egységesülő világban a függetlenségnek az európai identitás új értelmezésével s az Európa-formula újragondolásával kell elválaszthatatlanul összekapcsolódnia, mert itt kell megtalálnunk helyünket mások mellett. Utunk mindenekelőtt a szomszédokkal, Kelet-Közép-Európával kötött szövetségen keresztül vezet. Dolgaink rendezéséhez fogva egy pillanatra sem feledkezhetünk meg erről a feladatról - sem mi, sem közelebbi és távoli szomszédaink.

Baló Péter fordítása

* A tanulmány a krakkói *ZNAK* című katolikus folyóirat 1990. évi 1. számában jelent meg. A szerző a „Közép-Kelet-Európa” kifejezést használja, de a hivatkozott angol nyelvű munkákban az általunk helyesnek tartott „Kelet-Közép-Európa” fogalom szerepel

Jegyzetek

- 1 Roger Portal: *Les Slaves Peuples et nations*, Paris 1965, *The Tomes Atlas of World History*, London 1979. Ez a számos nyelvre lefordított kitűnő munka a nagy civilizációk és blokkok bemutatásán keresztül meglehetősen hasonló eredménnyel vázolja a világtörténelmet. A példák vég nélkül sorolhatók.
- 2 *Bulletin d'Information des Sciences Historiques en Europe Orientale, I-VIII.*, Varsovie, 1928/38.
- 3 Francis Dvornik először angolul adott ki néhány szintézist (pl. *The Making of Central and Eastern Europe*, London 1949, Published by the Polish Research Centre Ltd), majd francia kötetbe gyűjtötte őket össze; *Les Slaves Histoire et Civilisations de l'Antiquité aux débuts de l'époque contemporaine*, Paris, Seuil 1970.
- 4 Oscar Halecki: *Borderlands of Western Civilization. A History of East Central Europe*, New York, 1950. Vö. uő. *The Limits and Divisions of European History*, New York, 1950; *Millenium of Europe* Notre Dame 1963.
- 5 *A History of East Central Europe* szerk. Peter F. Sugar és Donald W. Traedgold, University of Washington, 1974-től.
- 6 Jerzy Kłoczowski: *Europa slowianska w XIV-XV. wieku*, Warszawa 1984.
- 7 Jenő Szűcs: *Les trois Europes* Paris 1985. Ugyanaz magyarul: *Vázlat Európa három történeti régiójáról*, Budapest 1983.

TÓTH KÁROLY ANTAL

A kisebbségek nemzetközi jogi helyzete*

(Tanulmányvázlat)

I. A KISEBBSÉGEK ÉS A VILÁGSZERVEZET

A fogalmak polivalenssek, így az igazság fogalma is. Más a győző és más a legyőzött, más az elnyomó és más az elnyomott igazsága: Tartalmát -úgy tűnik -az érdekek és célok összefüggő együttese határozza meg. Használhatóságának e tény korlátokat szab; a kisebbségek problémájának nemzetközi jogi megközelítésében mégis kiindulópontként kezelhető. Egyrészt mert az igazságszolgáltatás alapja és részben eszköze a jog. Egy adott jogrendszer természetétől függ, milyen igazságot akar és képes biztosítani. Másrészt azért, mert a két világháború győztes hatalmai az "igazság uralmát"¹ biztosító, „a jog uralmán alapuló”² világrend megteremtését fogalmazták meg egyik alapvető célkitűzésükként, melyben békében és biztonságban élhetnek az emberek.³ Kérdés, hogy ki (vagy kik) igazsága valósult meg az első világháború után, és kié (vagy kiké) napjainkban?

A nemzetközi jog sokat változott a huszadik században, mindenekelőtt a két nemzetközi szerv: a Nemzetek Szövetségének (Népszövetség) és az Egyesült Nemzetek Szervezetének létrejötte és működése következtében. A Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya kijelenti, hogy a szerződő felek „a nemzetközi jog szabályait ezentúl a Kormányok kölcsönös magatartásának valóságos zsinórmértékéül határozottan elismerik”.⁴ Az ENSZ Alapokmánya-valószínűleg az előbbi kijelentés valós érvényesülésének ismeretében is - óvatosabban fogalmaz: „megteremtjük azokat a feltételeket, amelyek mellett az igazságosság forrásaiból eredő kötelezettségek iránti tisztelet fenntartható.”⁵

Gyakorlati szempontokból ma bennünket mindenekelőtt az ENSZ jogalkotó és jogérvényesítő szerepe érdekel; mielőtt azonban ezt érintenénk, nem érdektelen a két szervezet néhány közös jegyét kiemelni.

1. Mindkettőt a háború győztes hatalmai hozták létre, akik az általuk meghatározott békefeltételek révén megszabták a háború utáni világrendet, ami, ha nem is az akkor megfogalmazott elképzelések szerint alakult, lényegében a későbbi események keretét szolgált.

2. A Nemzetek Szövetsége Tanácsának, illetve az ENSZ Biztonsági Tanácsának (ezek az illető szervezetek alapvető döntésekre jogosult szervei) alapokmánya a nagyhatalmak számára meghatározó szerepet biztosít a felmerülő problémák megoldásában. Különösen szembetűnő ez a Biztonsági Tanács esetében: a megfelelő arányú igenlő szavazat mellett a határozat meghozatalához az állandó tagok egyhangú egyetértése szükséges, vagyis vétőjoguk van.⁶ (Ebben a szavazási módban a jaltai értekezleten egyezett meg Churchill, Roosevelt és Sztálin.⁷) E tény egyrészt fokozott felelősséget ró a nagyhatalmakra, másrészt - a két világrendszer szembenállása következtében - szinte napjainkig döntésképtelenné tette a Biztonsági Tanácsot.⁸

3. Mindkét szervezet alapvetően a béke megőrzését tekintette, illetve tekinti fő feladatának, minden más kérdés e célkitűzésnek rendelődik alá. Különösen kihangsúlyozott ez a törekvés az ENSZ esetében, ami az atompusztulás lehetőségének árnyékában a legnagyobb mértékben indokolt, ugyanakkor a háborútól való félelem akadályozta olyan kérdések felvetésének és megoldásának, melyek felszín alatti feszültségként való továbbélése éppen a háború veszélyét növeli.⁹ Úgy tűnik, a lényegi problémák megoldását szolgáló igyekezet helyett a tüneti kezelés módozatai részesülnek előnyben.

Ez magyarázza, hogy bizonyos kérdések - például a határoké, függetlenül azok igazságos vagy indokolt voltától - érinthetetlenek; más kérdések (például a kisebbségek közösségi jogai) konzultatív jellegű tanácskozásokon megvitathatók, a vitáknak vagy azok következtetéseinek azonban gyakorlati jelentőségük nincs, döntéshozatalra vagy nemzetközi egyezmények létesítésére jogosult fórumok lényegében nem foglalkoznak velük, és megítélésük (legjobb esetben) a második világháború óta szinte változatlan nézetek alapján történik.¹⁰ Pedig nem lehetetlen, hogy területek nemzetközi jogi tisztázása és rendezésük megkísérlése több szolgálatot tehetne a béketörekvések érvényesítésének, mint elhanyagolásuk vagy elhallgatásuk.

Így az ENSZ jogalkotó tevékenysége bizonyos részterületekre szorítkozik, gyakorlati eredményei is a közvetlen politikai szférától távolabb eső területeken mutathatók ki. (WHO, FAO, UNESCO); a nemzetközi egyezmények túlnyomó többsége ma is kétoldalú tárgyalások eredménye.¹¹ A világban ma is elterjedt az éhínség, a nyomor, az analfabetizmus, az elnyomás legkülönbözőbb fajtái; a háborúk szünet nélkül folynak a legkülönbözőbb színtereken pedig mindezek felszámolása ott szerepel a világszervezet célkitűzései között.

A jogi normák alkotásának egyik akadálya kétségkívül az a tény, hogy hiányzik azok érvényesítésének eszközrendszere: nincsenek kidolgozva a szankciók alkalmazásának módjai, és a megszokott világhelyzetben hatékony formában valószínűleg létre sem hozhatók.¹² A jogi normák azonban akkor is hatnak, ha megszegésük közvetlen visszahatást nem von maga után. "Addig ugyanis, míg valamilyen jogi fórum nem nyilvánít illegálissá valamilyen cselekményt, magatartást, addig nem állítható teljes bizonyossággal, hogy valóban normaszegés történt."¹³ A nemzetközi közvélemény pedig bizonyos mértékig befolyásolhatja minden állam magatartását nemzetközi jogilag már szabályozott területeken.¹⁴

A fentiek nem jelentik az ENSZ jelentőségének kétségbevonását. Nyilvánvaló, hogy számos esetben hozzájárult a nemzetközi feszültség enyhítéséhez helyi konfliktusok mérséklése által.¹⁵ Ugyanakkor fórumot biztosít az egyes államok számára nézeteik kicserélésére.

Sokan bírálják a világszervezetet, sikertelennek, formálisnak tartják tevékenységét, sőt hibásnak tartják alapokmányát is.¹⁶ Jelen eszmefuttatás azonban abból a feltevésből indul ki, hogy az ENSZ-nek nagyobb lehetőségei rejlenek jelenlegi szervezeti felépítésében, mint amennyit megvalósít; a világ alapproblémái e keretek között is megközelíthetőek lennének legalább a jogi normaalkotás szintjén, aminek hatása - mint fentebb utaltam rá nem maradna el még akkor sem, ha ezek érvényesítésére nincsenek is meg a megfelelő eszközök.

II. ÉRTÉK ÉS JOGVÉDELEM

Valószínűleg egyszerűsítés, de talán nem téves az az állítás, hogy a jog feladata konfliktushelyzetekben az igazság érvényesítése. Nemzetközi téren érték és nemérték (Unwert) ütközésekor mindenekelőtt politikai tényezők döntenek el, mi az éppen aktuális „igazság”; ebben az esetben az elméleti megközelítés gyakorlati problémákba ütközik. Ha viszont érték szembesül értékkel, a jelenségek összetettsége és változatossága következtében az elméleti kibontás mindenekelőtt elméleti nehézségekkel küzd.

A kisebbségek helyzete mindkét esetben besorolható, és az ebből eredő sokféleség teszi oly vitatottá magának a terminológiának a kérdését¹⁷, s e tisztázatlanság okán vagy ürügyével elodázhatóbbá egy általános érvényű jogi állásfoglalást.

Egy ilyen eleve rövidre szánt írásban nincs tér e sokféleség felvázolására (ami előfeltétele lehetne megalapozott következtetések levonásának), az érték fogalmából kiindulva mégis kísérletet lehet tenni egyfajta általánosítás megfogalmazására.

Az érték (akárcsak az igazság) polivalens, sokféleképpen értelmezhető fogalom. Ha a nemzetközi jogban (legalábbis a jogelméletben) elfogadott értékek vizsgálatából indulunk ki (az emberi élet, emberi jogok, az államoknak a be nem avatkozás elvére épülő szuverenitása): a társadalmi gyakorlatban elismert értékeket autonóm rendszerek képezik, és mindaz, ami ezek fenntartását elősegíti. (A tárgyak értéke, legalább részben, ez utóbbi vonatkozásból ered.) Ezt támasztja alá egy nem társadalmi tárgyú példa: a növény- és állatfajok védelme. Az élő rendszereket ugyanis egyfajta autonómia jellemzi. Ha mindez igaz, a kisebbségvédelemmel kapcsolatban feltehető a kérdés: tekinthetők-e a kisebbségek autonóm rendszereknek, illetve joguk van-e arra, hogy ilyeneknek tekintsék őket, vagy tekintsék magukat? Vagyis rendelkeznek-e értéktartalommal? S bár a kérdés érdembeli megválaszolása részletes tanulmányokat igényel, a leegyszerűsítés veszélyének vállalásával állítható: a kisebbségek - mindenekelőtt kulturális sajátosságaik, másságuk által - csak akkor nem rendelkeznek értéktartalommal, ha a helyesen választható értéket, az uniformizált társadalom képviseli velük szemben, ez esetben azonban abszolút kérdéses a társadalom részrendszereinek autonómiája. Ugyanakkor az egész élővilág története azt bizonyítja, hogy mind a természet, mind a társadalom mindig a változatok végtelen sokaságával „dolgozott”, s a jövő hordozói sohasem az uralkodó változatok voltak. A helyesebb tudományos paradigmák hívei kezdetben mindig kisebbségben voltak; kisebbség volt hajdanán a polgárság is, mely végül megteremtette az akkori jövőt, a polgári társadalom rendjét. Ezt tovább gondolva kijelenthető, és erre a történelem is számtalan példával szolgál, hogy az uniformizálásra törő, ezáltal a változás lehetőségét kizáró vagy korlátozni igyekvő, megmerevedett társadalmak halálraítéltek, kimerítve az adott formákból eredő tartalékaikat, magukat felőrölve (esetleg külső behatások közrejátszásával) elpusztultak.

Nem vethető fel ilyen egyértelműen a kérdés az etnikai kisebbségek esetében, hiszen éppen valamiféle „jövőt hordozó” mivoltuktól való félelem lehet az oka az oly elterjedt asszimilációs törekvéseknek. Az azonban valószínű, hogy az etnikai uniformizálás kísérlete - éppen a társadalmi folyamatok meghatározottsága következtében - hozzájárul az uniformizálás megjelenéséhez, annak minden következményével együtt. Közvetlenebb megfogalmazással élve: az etnikai kisebbségek elnyomása csak részjelensége egy adott társadalmon belüli elnyomásnak, így a zsarnokság egyik tünete, ugyanakkor annak eszköze lehet önnön létének fenntartásában.

A kisebbségi kulturális szféráknak, a másságnak kétféle értéktartalma van: immanens és funkcionális. Az előbbi magának a másságnak a valóságot gazdagító, sokféleséget teremtő jellegéből származik, az utóbbi pedig a más kulturális körökkel szembeni toleráns vagy agresszív magatartásából. E második esetben értéke nemérték (Unwert) is lehet, amennyiben más értékek elpusztítására és nem azok integrációjára törekszik.

A negentropikus (élő) rendszerek alapvető törvénye a terjeszkedésre törekvés. Ez a társadalmi formációkra is vonatkozik, melyek számára a terjeszkedés lehetőségeit és módjait az illető társadalomban uralkodó jogrend határozza meg. A kisebbségekre vonatkoztatva: egy kulturált jogrendű társadalomban a (nevezzük így) világszemléleti kisebbségek törekvéseit nem hatalmi eszközökkel befolyásolják (hacsak nem hatalmi módszerekkel lépnek fel maguk is), az etnikai kisebbségek számára pedig a fennmaradás, az önmegtartás lehetősége éppúgy biztosítva van, mint a többség számára. (Ez - a megfogalmazásból is következően - nem zárja ki az önkéntes asszimiláció jogát.)

Ha a fenti eszmefuttatás helyes, akkor a kisebbség általában értéket hordoz, és ezért védelmet érdemel. Ennek alapján felteendő a kérdés: a mai nemzetközi jogrendnek „védett jogi tárgyai”-e a kisebbségek s az általuk képviselt értékek?

Valki László szerint „...a jelenlegi normarendszer védett jogi tárgya nem más, mint a nemzetközi status quo. Mivel e normarendszer alapnormáit a második világháború

befejezésekor kodifikálták, úgy is mondhatnánk, hogy a védett jogi tárgynak voltaképpen az *akkori* status quo tekinthető.”¹⁸

A világban azonban számtalan változás történt azóta: új államok alakultak, társadalmi rendszerek belső jellege változott meg, sőt határok módosultak, (főleg Európán kívül), és a nemzetközi jog mindezeket a változásokat elfogadta, végeredményben tehát mindig az adott status quot védi,¹⁹ ígyelvezén korlátozni annak változásait.

A status quo védelme és a be nem avatkozás elvének abszolutizálása a kisebbségekkel való bánásmód jogát az egyes államok belügyei közé utalta,²⁰ jogvédelmük nemzetközi kodifikálására a második világháború után erre illetékes fórumok részéről kísérlet sem történt, problémáikkal kizárólag konzultatív jogkörű szervek (ECOSOC, illetve ennek diszkrimináció-ellenes és kisebbségvédelmi albizottsága) foglalkoztak.²¹ A kisebbségi jogok az egyéni jogok keretébe soroltattak,²² ez a felfogás elismeri az egyén jogát a kisebbséghez való tartozásra, de implicite nem ismeri el a kisebbségnek mint közösségnek a létét. Elismeri a kisebbséghez tartozó egyén értékeit, de nem ismeri el a kisebbség tagjai által közösen birtokolt értéket.

A status quo fenntartására való törekvés a konfliktusok elkerülését, a béke védelmét célozza. Nem tesz azonban különbséget 'demokrácia és diktatúra között,²³ és - következetesen alkalmazva - eltűri akár a fasizmus létét is, pontosabban annak olyan válfajait, melyek nem törekednek (legalábbis nyíltan) más országok területeinek megszerzésére.²⁴ Kérdés azonban, hogy azok a feszültségek, melyek így sok helyütt a felszín alatt maradnak, másutt nyílt konfliktusokká, sőt tömegmészárlásokká fajulnak, nem veszélyeztetik-e jobban a békét, mint ha a világ szembenézne e kérdéskörrel, és közös megoldást próbálna keresni?²⁵

III. A KÉRDÉS TÖRTÉNETÉNEK TANULSÁGAIBÓL

A kisebbségek elnyomásának története a távoli időkbe nyúlik vissza, jogaik nemzetközi védelme újabb keletű jelenség. Kezdetben a vallási kisebbségek védelmét írták elő nemzetközi szerződések (pl. a keresztényeket Törökországban), később azonban - a nemzeti öntudat és a nacionalizmus ébredésével - mindinkább az etnikai kisebbségek kérdése került előtérbe.

E vázlatos írásnak nem lehet célja a történeti vonatkozások rövid összefoglalása sem, de nem érdektelen a jogvédelem máig érvényes köztis jegyeire való rákérdezés.

Az egyik alapvetően közös vonás, hogy a kisebbségi jogvédelem gyakorlatilag sohasem a közösség, hanem mindig az egyén védelmét jelentette, még akkor is, amikor napjaink gyakorlatával szemben - konkrét nemzetközi garanciák szavatolták azt. Flachbart Emő megállapítja: „... az 1878. évi *berlini szerződés* 4. cikkében, amelyben Bulgária arra kötelezte magát, hogy azokban a közösségekben, ahol bulgárok török, román, görög és egyéb lakosokkal vegyesen élnek, a választásoknál és a szervezeti szabályzat kidolgozásánál számolni fog a lakosok jogaival és érdekeivel. E rendelkezés már teljesen a francia forradalom gondolatvilágát viseli magán. Ahogy a nagy francia forradalom az állam és az egyes polgárai között semmiféle közbenső kollektív testületet el nem ismer, (...) úgy az idézett cikk is Bulgária egyes török, görög stb. lakosainak, nem pedig a török, görög stb. kisebbségnek jogait és érdekeit biztosította.”²⁶

Ebből az idézetből kiolvasható a kisebbségi jogvédelem másik jellegzetessége is, amely mindmáig talán legnagyobb akadálya e kérdés nemzetközi jogi rendezésének. A francia forradalom hozta létre ugyanis az államnemzet koncepcióját, mely az egységes politikai nemzet keretein belül tartja elképzelhetőnek más etnikumú egyének létét. Ez az elmélet többfajta alakban jelentkezett az idők folyamán, eredetileg Kossuth is ezen az alapon képzelte el a 48-as forradalom utáni Magyarország polgárainak - nemzetiségi hovatartozástól független - jogegyenlőségét; eleget bírálták is érte. Legvadabb formái azonban valószínűleg

napjainkban virágoznak, extremitásukat azokban az országokban érve el, ahol el sem ismerik az etnikai kisebbségek létét.

Az említett két vonás jellemezte az első világháború utáni sokat idézett nemzetiségi szerződéseket és azok garanciális rendszerét is. Itt sem a közösségi jogokat szorgalmazták (ahogy egyesek szerették volna értelmezni); ezt akármelyik, pl. a Lengyelországgal kötött szerződés is bizonyítja: „a lengyel kormány kötelezi magát, hogy minden *lakosnak*, születési, nemzetiségi, nyelvi, faji vagy vallási különbség nélkül az élet és szabadság védelmét biztosítja.”²⁷

Az egész rendszer működési mechanizmusa is tele volt ellentmondásokkal (legalábbis a célszerűség szempontjait tekintve): petíciót bárki küldhetett a Nemzetek Szövetségéhez kisebbségi ügyben, de ez csak informatív jelleggel bírt. A petíciót megküldték az érdekelt államnak, és jelentést kértek tőle (mely gyakran visszautasította ezt). Ezután a petíció a jelentésekkel a Hármas Bizottság elé került. A Nemzetek Szövetségének Tanácsa csak akkor tárgyalta az ügyet, ha a Tanács tagjai közül valamelyik támogatta azt. A tárgyalásokon nem vehetett részt az érdekelt ország, az anyaország sem, de a jogaikban sértett kisebbségek képviselői sem.²⁸

Mindebből az a következtetés vonható le, hogy a garanciális rendszer éppen, mert az érintett állam a petíciók kivizsgálásában gyakorlatilag vétőjoggal rendelkezett, továbbá az a mód, ahogy a panasz a Tanács elé került, és megtárgyaltatott, egyrészt formálissá tette az eljárást, másrészt a nagyhatalmak érdekei döntöttek ezekben a kérdésekben.²⁹ Jellemző, hogy az első tíz évben beérkezett 773 petíció közül 292-t elfogadhatatlannak találtak, 8 jutott el a Népszövetség Tanácsához, és mindössze kettővel kapcsolatban történt valamiféle intézkedés.³⁰

Az egész rendszer jelentősége szinte csak abban rejlett, hogy még a figyelembe nem vett petícióknak is volt valamilyen pozitív hatásuk.³¹ Mindezek alapján érthető a két világháború közötti kisebbségvédelem hatástalansága, ami indokul szolgált ahhoz, hogy a második világháború után az egész kisebbségi kérdést ejtsék. Vagyis a rosszul átgondolt és megszervezett rendszerrel együtt elvetették annak pozitív lényegét is.

Ennek persze más oka is volt. Ekkor született ugyanis - a világtörténelemben először - a (bűnöző értelmében) bűnös nemzetiségek és nemzetek fogalma, mely egyrészt egyének cselekedeteit vetítette ki egész népekre (itt - a kisebbségi jogvédelem területével ellentétben - valóban érvényesült a kollektivitás elve), másrészt olyan magatartásokat ítélt el, melyek éppen a problémák rendezetlenségéből eredő elégedetlenségéből adódtak, és valójában azokat a közembereket sújtották a legnagyobb mértékben, akiket tehetetlen szalmaszálként dobáltak a nagyhatalmi konfliktusok örvényei. Így váltak a kisebbségek bűnbakokká, mintha miattuk robbant volna ki a második világháború, így került sor - a potsdami egyezmény verdiktuma alapján - a németek millióinak kitelepítésére Magyarországról, de főleg Lengyelországból és Csehszlovákiából,³² s így igyekeztek (bár a potsdami egyezmény erről nem szólt) a magyarokat kitelepíteni Szlovákia területéről. Jellemző, hogy a bretonokat - akiknek jelentős szerepük volt a francia ellenállásban -, mivel Hitler Tiso Szlovákiájához hasonló államot ígért nekik, s ennek akadtak hívei is, százsámra végezték ki a háború után, köztük a breton kultúra terjesztőit is³³ a szlovákiai háborús bűnösök közt egyetlen képviselőt ítélték halálra: a magyar Esterházy János grófot³⁴, aki Tiso parlamentjében egyedül szavazott a zsidótörvény ellen. Hosszúra nyúlna a sor, ha minden, e jelenséghez tartozó tény meg akarnánk említeni. A „jog uralmán alapuló világrend” a bosszú éveivel kezdődött, amit nagy; mértékben olyan emberek tömegei szenvedtek meg, akiknek” azelőtt sem volt beleszólásuk saját életük alakulásába.

A kisebbségek nemzetközi jogvédelme tehát lekerült a napi rendről, és az általános emberi jogok szorgalmazása került előtérbe. Mind az ENSZ Alapokmánya, mind az Emberi

Jogok Egyetemes Nyilatkozata, mind pedig a helsinki záróokmány³⁵ a kisebbségi jogokat az egyen jogaiként értelmezi és kezeli. (A első kettőben elő sem fordul a „kisebbség” szó.)

Az ENSZ Alapokmánya értelmében a kisebbségi kérdés a Gazdasági és Szociális Tanács (ECOSOC) hatáskörébe tartozik, mely e kérdés tanulmányozására létrehozta a diszkrimináció-ellenes és kisebbségvédelmi albizottságot. Döntéshozatali joga azonban nincs, csupán konzultatív szerepe van.³⁶ Az eddig elért eredményei igen szerények (még az elméletiek is), annak ellenére, hogy az ECOSOC aktív, részvételével megszervezett 1965-ös ljubjanai és az 1977-es ohridi ENSZ-szemináriumok résztvevőinek hozzászólásai a holtpontról való lassú kimozdulást jelzik, bár általában megegyeztek abban, hogy „a nemzetiségi kérdés megoldása mindenképp annak az államnak a feladata, amelynek területén a nemzetiségek élnek.”³⁷ Ami azt jelenti, hogy nemzetközi szabályozásra nincs szükség.

Az ECOSOC tevékenységének hatékonyságát illusztrálja 1953. augusztus 3-i, a kisebbségekre vonatkozó javaslatának a sorsa. Eszerint „Az ECOSOC javasolja, hogy bármely olyan nemzetközi egyezmény előkészítésében, nemzetközi szervek döntésében vagy más okmányokban, amelyek új államokat hoznak létre, vagy új határokat állapítanak meg az új államok között, külön figyelmet szenteljenek az ily módon létrehozott bármely kisebbség védelmének.” S bár ez az ajánlás önmagában véve is igen korlátozott hatályú, mert „választóvonalat húz az 1953 előtti és utáni kisebbségi problémák között”, és „a valóságban a harmadik világ új államainak nemzetiségi viszonyaira vonatkozik”,³⁸ sem ezen új államok határainak megvonásánál, sem a területükön élő kisebbségek helyzetének szabályozásánál nem vették figyelembe. A függetlenedett országok határai a volt gyarmatokéit követik, s egyrészt több etnikumot zártak ugyanazon állam kereteibe, másrészt etnikumokat szakítottak szét. Az ENSZ 1960. december 14-i, a gyarmati rendszer megszüntetéséről szóló határozata egy szót sem ejt a kisebbségek helyzetéről. Azt azonban leszögezi, hogy: „Bármely kísérlet, mely egy ország nemzeti egységének és területi integritásának részleges vagy teljes feldarabolására törekszik, nem egyeztethető össze az Egyesült Nemzetek Alapokmánya céljaival és elveivel.”³⁹ Ez a megfogalmazás egyrészt hű ahhoz a hagyományhoz, mely a nagyhatalmi szóval tetszőlegesen meghúzott határokat indokoltságuktól, igazságosságuktól függetlenül véglegeseknek tartja, másrészt nyílt beismerése annak, hogy a nemzeti egység az államnemzet egységére vonatkozik, következésképp az államnemzet fogalma a legnagyobb mértékben összeegyeztethető az ENSZ Alapokmányának céljaival és elveivel. Ez azt is jelenti, hogy a „népek önrendelkezésének” szépen hangzó jelszava valójában a nemzetállamok önrendelkezésére vonatkozik, és nem veszi tekintetbe az államokat alkotó népek valóságos vagy lehetséges akaratát; gyakorlatilag mellőzhető tényezőnek tekinti azt. Ha következetes lenne önmagához, az Egyesült Nemzetállamok Szervezete nevet venné fel. Jogos tehát a vélemény: az ENSZ gyakorlatában a függetlenséggel véget ér a népek önrendelkezési joga.⁴⁰

Az ECOSOC diszkrimináció-ellenes és kisebbségvédelmi albizottságának a kisebbségi kérdéskörrel kapcsolatos, talán legnagyobb szabású kezdeményezése azok helyzetének felmérésére irányuló döntés volt (1967), mely a Capotorti-jelentésben materializálódott (1977). E jelentés - többek között éppen egyedi és egyszeri voltából származó jelentősége ellenére - nem értékelhető egyértelműen, egyrészt mert forrásanyagát elsődlegesen az egyes kormányok által szolgáltatott adatok képezték,⁴¹ márpedig éppen azok az államok torzítják el statisztikáikat, és igyekeznek megszépíteni a valóságot, ahol a kisebbségek helyzete kritikus. Másrészt a jelentés végkövetkeztetése - szemináriumok rendezésén és kutatások elősegítésén túl - azt javasolja, hogy az érdekelt országok kétoldali tárgyalásokon kíséreljenek meg eredményeket elérni a problémák megoldásában.⁴² Ez utóbbinak ellentmond az érvényes nemzetközi normák által a jogsértő országok számára biztosított lehetőség: már a kérdés felvetését is elutasíthatja, mint belügyeibe való beavatkozást. (Ez a kettősség emlékeztet a

helsinki nyilatkozat egyik ellentmondására: míg az 1. pontban az aláírók „Úgy vélik, hogy határaik, a nemzetközi joggal összhangban, békés eszközökkel és megegyezéssel megváltoztathatók”, a III. pontban kijelentik, hogy „A részt vevő államok sérthetetlennek tekintik egymás valamennyi határát...”⁴³

A kisebbségi kérdés kizárólagos belügyként való kezelése - éppen a mindenkori status quo elfogadása által is - gyakorlatilag kiszolgáltatja a kisebbségeket az illető állam éppen aktuális politikájának, és védtelenül hagyja őket az érdekeiket csorbító többségi törekvések tendenciáival szemben.

Sokan úgy vélik - ez ma az uralkodó koncepció -, hogy az egyetemes emberi jogok nemzetközi jogi kodifikálása sokkal átfogóbb, mint a kisebbségi jogoké (ez lényegében így is van), és érvényesítésük automatikusan megoldja a kisebbségek problémáit is. Ez utóbbi azonban - úgy tűnik - egyáltalán nem bizonyos.

IV. AZ EMBERI JOGOK ÉS A KISEBBSÉGI KÉRDÉS

Az emberi jogok kérdése a nemzetközi dokumentumokban több helyütt és több megfogalmazásban előfordul, a lényege azonban változatlan: az egyén jogairól beszél csupán. A mai nemzetközi jog számára kizárólag az államok rendelkeznek a jogi személy státussal.

Az ENSZ Alapokmánya (mely többször szól az emberi jogokról) 55. cikkének c. pontja így fogalmaz: az Egyesült Nemzetek Szervezete elő fogja mozdítani „az emberi jogoknak és alapvető szabadságoknak mindenki részére, fajra, nemre, nyelvre vagy vallásra való tekintet nélkül történő általános tiszteletben tartását.”⁴⁴

Az ENSZ közgyűlése többször is foglalkozott általános szinten vagy konkrét esetek kapcsán kisebbségeket érintő kérdésekkel; a következőkben csak a legfontosabbakra utalok.

Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának (1948. december 10.) 2. cikke szerint: „Mindenki, bármely megkülönböztetésre, nevezetesen fajra, színre, nemre, vallásra, politikai vagy bármely más véleményre, nemzeti vagy társadalmi eredetre, vagyonra, születésre vagy bármely más körülményre való tekintet nélkül hivatkozhat a jelen Nyilatkozatban kinyilvánított összes jogokra és szabadságokra.”⁴⁵

A polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya (1966. december 16.) már kisebbségekről, pontosabban kisebbségekhez tartozó *személyekről* is szól.⁴⁶ A helsinki nyilatkozat VII. pontja pedig leszögezi: „A részt vevő államok tiszteletben tartják az emberi jogokat és az alapvető szabadságjogokat, beleértve a gondolat, a lelkiismeret, a vallás és meggyőződés szabadságát, amely mindenkit megillet, nemre, nyelvre és vallásra való tekintet nélkül”. Továbbá: „A részt vevő államok, melyek területén nemzeti kisebbségek vannak, tiszteletben tartják az ilyen kisebbségekhez tartozó személyek jogát a törvény előtti egyenlőségre, maradéktalanul biztosítják számukra azt a lehetőséget, hogy ténylegesen élhessenek az emberi jogokkal és az alapvető szabadságjogokkal...”⁴⁷

Az emberi jogok fogalmának térhódítása és nemzetközi jogi kodifikálása valóban nagy jelentőségű, valódi érvényesíthetősége azonban - jelenlegi formájában - több vonatkozásban is kérdéses.

1. Minden általános alapelv törvények formájában ölt konkrét alakot; ebben az esetben az egyes államok törvényeiben. E törvények - a legtöbb esetben - összhangban is vannak a nemzetközi okmányokban lefektetett alapelvekkel, a törvényesség mértéke azonban országonként változó. Az írott törvénynek a joggyakorlat szerez érvényt, mely utóbbi akár ellentétes is lehet az előbbivel. Így csak a kirívó esetek kapnak (ha kaphatnak) nyilvánosságot, vagyis nincs mód ellenőrizni, hogy egy ország mennyiben tartja be a nemzetközi egyezmény aláírásával vállalt kötelezettségeit. A kirívó esetek - akár a jéghegy csúcsa - csak látható részei a valóban végbemenő folyamatoknak. E helyzet végkövetkeztetése párhuzamos Valki László egy másfajta eszmefuttatás alapján

megfogalmazott véleményével: „... hogy a mai nemzetközi jogrendszer nem alkalmas az államok magatartásának végső megítélésére.”⁴⁸

2. Kizárólag az individuális jogok szorgalmazása esetén az egyén egymagában szembesül az állammal, mely törvényei ellenére sem tiszteli az ő jogait, és kétséges, hogy reális esélyei lennének azok érvényesítésére, ha a nemzetközi normák sem ismerik el azt a jogát, hogy közösség részeként képviseltesse magát mind az állami, mind a nemzetközi szervezetek előtt. Az egyén elszigetelhető, kijátszható, megfélemlíthető. Jogot nem tisztelő társadalmi szervezettel (az állammal) szemben csak érdekvédelmi szervezetnek lehet valamiféle esélye az elfogadott normák érvényesítését kieszközölni; egy ilyen szervezet nehezebben elszigetelhető, és így nyilvánosságot is tud adni tagjai jogsérelmeinek. Az érdekvédelmi szervezetek jogosultságának nemzetközi elismertsége hiányában az egyén csak áldozata, esetleg mártírja lehet a jogokért folyó küzdelemnek. Mártírjuma aztán hivatkozási alap és/vagy politikai eszköz lehet egy hiányosan megalkotott nemzetközi jogrendszer kereteiben.

3. Bár a másság szabadságának a joga is ott rejtőzhet a fennebb idézett nemzetközi okmányok szövegeiben, az *egyenlő* jogok fogalma mégis lényegében *hasonló* jogokként értelmezhető, ami éppen a másságot nem veszi figyelembe. A kisebbségek számára ez úgy jelentkezik, hogy eltűnik a közös jogok és az önazonosság joga közötti különbség. A kisebbségeknek nem több jogra van szükségük (mint ezt sokan vélik), hanem *más megfogalmazott jogokra is*, mint amik a többségre vonatkoznak. Ez nem több jogot jelent, hanem a másság tiszteletben tartásával biztosítja azokat a jogokat, melyekben az adott társadalom többségének tagjai megfogalmazatlanul, természetesen részeseülnek.

A nemzetközi jogi normák e különbség meg nem tétele által nem kerülnek ellentétbe sem az államnemzet-konceptióval, sem az asszimilációs törekvésekkel (ha azok nem túlságosan erőszakosak). A diszkrimináció elutasítása gyakorlatilag úgy is értelmezhető, hogy nem teszünk különbséget az államon belüli többség és a különböző kisebbségek között. Ezért valószínűleg igaz is, hogy „A nemzetközi fórumok, legalábbis 1945 óta, általában nem törekszenek másra, mint - kategóriától függetlenül - minden személy asszimilációjára a közös jogok és szabadságok adományozása és gyakorlata, valamint az egész társadalmi rendet uraló diszkrimináció-ellenesség elve által.”⁴⁹

V. A KIÚT LEHETŐSÉGEIRŐL

„Közös döntésekre van szükség olyan problémák esetében, amelyek nemzetközi döntésekkel, nemzeti eszközökkel nem oldhatók meg.”⁵⁰ Más szóval: ha valami világprobléma, akkor rendezése nemzetközi jogi szabályozást igényel.

Márpedig a kisebbségek kérdése világprobléma, legalább három vetületében:

1. Nemigen van a világnak olyan országa, mely kisebbségekkel ne rendelkezne.
2. Az államok nagy része nem tudja, vagy nem akarja megoldani kisebbségeinek problémáit,⁵¹ vagy olyan „megoldást” erőszakol, mely azok jogfosztottságához vezet, és megszüntetésükre, kényszerű asszimilációjukra irányul.
3. A kisebbségi kérdés feszültségei (melyek a kisebbségek emberi jogainak semmibe vételéből származnak) veszélyt jelenthetnek a világ békéjére nézve. A kisebbségek, jogaik biztosítása érdekében, fegyvert kénytelenek ragadni, ami belháborúhoz és tömegmészárlásokhoz vezet, mint azt napjaink történelme igazolja. A nagyhatalmak esetleges beavatkozása pedig világkonfliktus veszélyét hordja magában.⁵² A helsinki nyilatkozat leszögezi: „A részt vevő államok elismerik, hogy az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok egyetemes jelentőségűek, hogy tiszteletben tartásuk lényeges tényezője a békének, az igazságosságnak és a jólétnek.”⁵³

A kisebbségek sokfélesége, helyzetük változatossága az egységes rendezés lehetőségét, még a rendezés alapelveinek kidolgozását is igencsak megnehezíti. Mivel az emberi jogok

elismerése nem oldja meg a kérdést (erre a következtetésre jutott 1984 május-júniusi ülésén az Európa Parlament is a Közös Piac kisebbségeinek a helyzetét vizsgálva), kézenfekvő a következtetés, hogy közösségi jogvédelemre kell törekedni. A kisebbségek sokféleségével összeegyeztethető az az általános jog, hogy minden kisebbség érdekvédelmi szervezetet hozhasson létre, mely mind befelé (a többségi állam felé), mind kifelé (a nemzetközi szervezetek felé) képviselné tagjait. „Mert a jognak fogalmához hozzátartozik érvényesítésének lehetősége, nevezetesen az, hogy ezt az érvényesítést, jogsérelem esetén, maga a jogosított saját akaratából megindíthassa és keresztülvihesse.”⁵⁴ Erre a kisebbségeknek a nemzetközi jog normái szerint még sohasem volt módjuk.

Ezt az elvet a homogén nemzetállam megrögzött hívei valószínűleg visszautasítanák. Pedig bármely állam belső viszonyaira jótékony hatással lenne a feszültségek csökkentése, márpedig egy kisebbség csak akkor lehet valóban lojális azzal az állammal, amelyben él ha az biztosítja számára identitása megőrzésének lehetőségét.⁵⁵

E vonatkozásban felülvizsgálatra szorul a szuverenitás és a be nem avatkozás elveinek abszolutizálása, mely elvek - korunk összefonódó gazdasági és politikai realitásai között - valójában csak elméletben abszolutizálhatók, éppen a nemzetállamok asszimilációs politikájának ideológiai védelme érdekében (is). Mert az az elv, hogy egy állam azt teheti a polgáraival, amit akar, nem egyeztethető össze sem az igazság, sem a méltányosság, sem az emberiség, sem más hasonló nagy szavak elkoptatott fogalma mögött rejlő eszmei tartalommal.

A magukra hagyott érdekvédelmi szervezetek azonban egy agresszív belső hatalom nyomására formalizálódhatnak, ezért szükséges egy nemzetközi szerv ezek tevékenységének támogatására és ellenőrzésére. Ez a lehetőség a világszervezet mai keretein belül is adott: (mint már volt szó róla) az ECOSOC alapszabályzata módot nyújt arra, hogy tevékenységének javítása érdekében olyan új szervezet hozhat létre, amelyeket szükségesnek tart. Az ENSZ tevékenységének bírálói közül sokan éppen e szervezet jogkörének, szerepének növelését szorgalmazzák.⁵⁶

Az érdekvédelmi szervezet létrehozása jogosultságának nemzetközi kodifikálása éppen elég általános ahhoz, hogy az egyes kisebbségi esetekben az adott helyzetnek megfelelően alkalmazzák.

Noha vérmes reményeket semmilyen jogi változáshoz fűzni nem lehet, mégis, már „a kisebbségek érdekeit és védelmét szolgáló nemzetközi egyezmények és nyilatkozatok pusztán léte is politikai erővel bír”,⁵⁷ mint azt a két világháború közötti, eleve működésképtelennek kreált nemzetközi garanciarendszer említett hatásai is bizonyították.

Figyelmet érdemel annak a kérdésnek a vizsgálata is, hogy a más államokban etnikai kisebbségekkel rendelkező országok milyen, nemzetközi egyezményekben lefektetett jogokkal bírhatnak e kisebbségek életének figyelemmel követésében.⁵⁸

Különösen nagy felelősség és szerep hárul - a világpolitikai realitásokat és a Biztonsági Tanács működési szabályzatát figyelembe véve - a nagyhatalmakra. A kisebbségek kérdésének legalább elvi rendezése valószínűleg csökkentené a világban uralkodó feszültségeket, és talán növelné a kölcsönös bizalmat. Vagyis a világ problémáinak tüneti kezelése helyett a pozitív, lényegi beavatkozások egyikének bizonyulhatna.

* A tanulmány az Állami Gorkij Könyvtár Nemzetiségkutató Csoportja részére készült 1985-ben.

Jegyzetek

1 A Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya, Versailles, 1919. június 28. In: Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918-1945*. Budapest, 1983. 40.

2 Halmosy Dénes: i. m. 605.

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 4.sz. (1990. december)

- 3 V.ö. még: Az ENSZ Alapokmánya, San Francisco, 1945. jún. 26. I. fejezet 1. cikkely 1: pont. In: Halmosy Dénes: i. m. 1945-1982, Budapest, 1985. 22.
- 4 Halmosy Dénes: i. m. 1918-1945, 40.
- 5 Halmosy Dénes: i. m. 1945-1982, 21.
- 6 A Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya, 4. és 5. cikkely. Halmosy: i. m. 1918-1945, 41-42.; Az ENSZ Alapokmánya, V. fejezet. Halmosy Dénes: i. m. 1945-1982, 27-28.
- 7 A jaltai nyilatkozat IV. pontját I. Halmosy Dénes: i. m. 1918-1945, 603.
- 8 Valki László: *A nemzetközi jog sajátos társadalmi természete*, Budapest, 1981. 123.
- 9 Bibó István: *A nemzetközi államközösség bénultsága és annak orvosságai Ön- rendelkezés, nagyhatalmi egyetértés, politikai döntőbíráskodás* in: Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. 4. köt. 1935-1979. Budapest 1990. 288-289.
- 10 Joó Rudolf: *Nemzeti és nemzetiségi önrendelkezés, önkormányzat, egyenjogúság*, Budapest, 1984. 216-218.
- 11 Simai Mihály: *A globális problémák és az ENSZ lehetőségei* In: *Az ENSZ és a világproblémák*. Budapest, 1977. 18.
- 12 Simai Mihály: i. m. 37.
- 13 Valki László: i. m. 122.
- 14 Bokorné Szegő Hanna: *A nemzetközi szervezetek szerepe az egyetemes jellegű nemzetközi normák létrehozásának folyamatában*. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest, 1973. 298.
- 15 Valki László: i. m. 128.
- 16 Simai Mihály: i. m. 29.
- 17 A többnemzetiségű társadalmakról tartott ljubljani szeminárium (1965. június 20-21.) vitáinak jelentős része a kérdéshez kapcsolódott. (Seminar on the Multinational Society 1965. Doc. St. (TAO) HR/23. 1965.)
- 18 Valki László: i. m. 119-120.
- 19 Valki László: i. m. 123-124.
- 20 Fawcett, James: *The International Protection of Minorities*, Minority Right Group, Report No. 41. London 1979. 4. és 8.
- 21 Kövágó László: *Kisebbség-nemzetiség*, Budapest 1977. 105-106.
- 22 Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata. In: Halmosy Dénes: i. m. 1945-1982. 166.
- 23 Valki László: i. m. 124.
- 24 V.ö. Bokorné Szegő Hanna: i. m. 297.
- 25 V.ö. Bokorné Szegő Hanna: i. m. 33.
- 26 Flachbart Ernő: *Individualista és kollektivisták irányzatok a nemzetközi kisebbségi jogban*. A Debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem nyilvános előadásai 1936/37. II. sorozat. A magyarság problémái. Debrecen, 1937. 10.
- 27 In: Halmosy Dénes: i. m. 1918-1945. 85.
- 28 Fawcett, James: i. m. 9-10.
- 29 „A kisebbségek védelme azoknak az államoknak a kiváltsága, amelyek a Nemzetek Szövetsége Tanácsát alkotják (...) A kisebbségek maguk azonban a szerződés által teremtett nemzetközi jogoknak csak tárgyai, destinatáriusai, de nem alanyai.” Balogh Arthur: *A kisebbségek nemzetközi védelme*. Berlin, 1928. 102-103.
- 30 Fawcett, James: i. m. 10.
- 31 Uo.
- 32 A potsdami értekezéslet, XIII. pont. Halmosy Dénes: i. m. 1945-1982. 661-662.
- 33 Joó Rudolf: i. m. 154.
- 34 Peéry Rezső: *Malomkövek között*. Stuttgart, 1977. 55-56.
- 35 Helsinki záróokmány, VII. pont. Halmosy Dénes: i. m. 1945-1982, 546.
- 36 ENSZ Alapokmány, X. fejezet. Halmosy Dénes: i. m. 34-36.
- 37 Joó Rudolf: i. m. 216-218.
- 38 Uo. 215.
- 39 Nyilatkozat a gyarmati országoknak és népeknek adandó függetlenségről. Genf, 1960. december 14., 6. pont Halmosy Dénes: i. m. 1945-1982. 352.
- 40 Fawcett, James: i. m. 5.
- 41 Joó Rudolf: i. m. 222.
- 42 Fawcett, James: i. m. 11.
- 43 Halmosy Dénes: i. m. 1945-1982. 544.
- 44 Halmosy Dénes: i. m. 1945-1982. 33.
- 45 Uo. 168.
- 46 *Az emberi jogok dokumentumokban*. Budapest, 1980. 410.
- 47 Halmosy Dénes: i. m. 1945-1982. 546.
- 48 Valki László: i. m. 125.
- 49 Fawcett, James i. m. 8.

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 4.sz. (1990. december)

50 Simai Mihály: i. m. 32.

51 Joó Rudolf: i. m. 215.

52 Maguk a történelmi események bizonyították be, hogy a nemzetközi béke és biztonság megőrzése valamint a népek és nemzetek önrendelkezési jogának, illetve az emberi jogoknak a biztosítása között szoros összefüggés áll fenn, és ennek megfelelően új aspektusban jelentkezett az emberi jogok nemzetközi védelmének az igénye is. Így vált a második világháború utáni politikai rendezés alapjává az a felismerés (? - T. K. A.), hogy az emberi jogok védelme és tényleges érvényesülése illetve a nemzetközi béke és biztonság fenntartása között szoros összefüggés áll fenn...”- Bokorné Szegő Hanna: i. m. 33. V.ö. Fawcett, James: i. m. 12.

53 In: Halmosy Dénes: i. m. 1945-1982. 547.

54 Balogh Arthur: i. m. 101.

55 Bibó István: i. m. 408-409.

56 Simai Mihály: i, m. 29.

57 Fawcett, James: i. m. 14.

58 Kővágó László: i. m. 105-106.

TÖRZSÖK ERIKA

Szemponatok a nemzeti kisebbségek charta-tervezetéhez

1990 nyarától kezdődően megfigyelhető, hogy Kelet-Közép és Dél-Kelet-Európa volt szocialista országai az 1989. évvégi eufória után - különös módon - a társadalomban felerősödő feszültségek, az ellentmondásokkal terhelt helyzet miatt egy „agresszív törpe kisebbséget” vádolnak.

A kisebbségek (nemzetiségi, etnikai, politikai) ilyen torzult formában történő emlegetése, előtérbe kerülése felveti az új politikai hatalmak, illetve elitiek felelősségét, valamint az adott országok belső politikai folyamatai kritikai elemzésének szükségességét, de mindenekelőtt felhívja a figyelmünket arra a tényre, hogy az első világháború után létrejött kelet-közép-európai és dél-kelet-európai országok *soknemzetiségű államok*. Ennek a ténynek már a tudomásul vétele és elismerése is fontos és elengedhetetlen ahhoz képest, hogy az egynemű homogén nemzeti állam eszménye mind a mai napig virulens a térségben.

Miközben a helsinki utótálatalkozók sora foglalkozott és törekszik szándékai szerint az emberi jogok, a nemzeti és etnikai kisebbségek jogainak kérdésével - a probléma nem oldódhatott meg.

A térség országai nem rendelkeznek olyan demokratikus tradíciókkal a politikai gyakorlatban, mely bármilyen kisebbséggel szemben a toleranciát, az önrendelkezés elvét érvényesítette volna.

Míg a nyugati polgári társadalmakban az egyén garantált személyi jogokkal rendelkezik, jogállamban, egy bizonyos szintű elviselhető életszínvonalon él, az önrendelkezés szűkebb és tágabb értelemben az egyén számára evidencia, Kelet-Közép- és Dél-Kelet-Európában mások a tradíciók, más a mindennapi élet. A jogállamiság, a gazdasági jogállamiság intézményeinek megteremtése folyamatában különböző stádiumban vannak az egyes országok. A szegénységgel, anarchiával, a rendszerváltás nem ismert, beláthatatlan következményeivel szemben ezen országok különböző társadalmi csoportjai kiszolgáltatottan állnak. Mindazok, akik kevesebb eszközzel rendelkeznek érdekeik érvényesítésére, egyre hátrányosabb, sőt veszélyesebb helyzetbe kerülnek.

Sajnos e térségben nem kérdéses, hogy a nemzeti és etnikai kisebbségek vannak e vonatkozásban a legkiszolgáltatottabb helyzetben. Az eddig megfogalmazódott és elfogadott emberi jogi egyezmények ezeket a szempontokat még nem vehették figyelembe. A nemzetközi egyezmények ugyan magasabb rendűek, mint az egyes országok vonatkozó törvényei, mégis miután a gyakorlati intézkedéseket visszautalják az egyes országok adott gyakorlatának, szokásainak végrehajtására, a nemzetközi egyezmények nem oldhatják az újból és újból kialakuló konfliktusos helyzetek feszültségeit.

Ez indokolja, hogy végiggondoljuk, melyek azok a szempontok melyeket figyelembe kell venni ahhoz, hogy „itt és most” a kisebbségekkel kapcsolatban előbb-utóbb „itt és más” érvényesülhessen.

Az itt következő „szempontok” a Budapesten 1990 szeptemberében az európai liberális pártok részvételével e témában rendezett konferenciára készültek a párbeszéd, a közös munkálkodás reményében.

A nemzeti kisebbségek jogainak biztosítására javasolt szempontjaink az európai emberjogi konvenciókból és a vonatkozó nemzetközi egyezményekből indulnak ki.

E szerint egy kisebbség sajátos helyzete indokolhatja azokat a speciális jogi és adminisztratív eljárásokat, melyek *nyelvét, életmódját, vallását* stb. védik.

Ezek az eljárások azért kívánatosak, hogy ezek a kisebbségek *azonos* eséllyel rendelkezzenek a többség, illetve a lakosság más csoportjaival.

Ezeket az eljárásokat úgy kell tekinteni, mint a kisebbség helyzetéből adódó *hiányok kompenzációit*, és nem privilégiumokként kell kezelni őket.

Ezeket azért szükséges előzetesen megjegyezni, mert a kelet-európai országokban a diktatúrák bukása után is kiélezettek és komolyak a nemzeti kisebbségek problémái. A demokratikus jogállamiság kiépüléséig, az *átmenet időszakában* könnyen felhasználhatók e súlyos örökség következményei szélsőséges politikai csoportok eszközéül. A kisebbségi kérdés ugyanis csak olyan demokráciákban oldható meg, amelyekben minden nemzeti, etnikai, politikai, vallási és egyéb kisebbség megélheti saját identitását, kiépítheti saját intézményeit, és maga dönthet afelől, hogy milyen integrációkban kíván részt venni. Ez csak akkor jöhet létre, ha megvalósul az államhatalmi ágak hármasságának megosztása (törvényhozói, végrehajtói, bírói); az államhatalom korlátozása az állampolgári jogok által; a társadalmi önszerveződés és öngazgatás biztosítása a helyi, a regionális, a kisebbségi törekvések,

csoportok, közösségek, mozgalmak számára; a gazdasági jogállamiság intézményrendszerének megteremtése.

Az eddigi tapasztalatok arra utalnak, hogy ha a kisebbségek nem rendelkeznek önálló, világos programmal a jogállamiság kiépítése területén, ha nem rendelkeznek *alternatív gazdasági programmal*, mely egyértelműen a piacgazdaság irányába mutat, nem rendelkeznek érdekvédelmi szervezetekkel és önálló politikai képviselettel - ha a tulajdonreform és a földkérdés megoldásában nem egyértelműen a magántulajdont preferálnák: követelhetnek parlamenti képviseletet, önálló nemzetiségi minisztériumot, kulturális autonómiát, iskolát - egy túlsúlyos állami tulajdonon alapuló redistributív gazdasági és politikai rendszer mindenkor kihúzhatja a kisebbség alól a talajt.

Csak gazdaságilag erős kisebbség képes érdemleges érdekvédelmi szervezeteket, autonómiákat és politikai képviseletet működtetni. A diktatúrákból a jogállamiságba való átmenet idején éppen ezért rendkívül fontos, hogy minden nemzet törvényhozása fokozottan figyelembe vegye minden kisebbséget érintő kérdésben azok érdekeit.

Nehezíti a helyzetet e vonatkozásban, hogy bár a helsinki záróokmányt aláíró országok, illetve az Európa Tanács felkért szakértői tervezik, hogy kiadják az európai regionális kisebbségi nyelvi charta tervezetét 1991 végéig, jelenleg az e kérdéssel foglalkozó nemzetközi konferenciák terminológiai vitákkal vannak elfoglalva, s gyakorlati eljárásokra vonatkozóan az általánosság szintjén nem jutnak túl (emiatt bukott meg például legutóbb Koppenhágában a magyarok kollektív jogokra tett javaslata is).

Magyarországon reményeink szerint 1990-től a rendszerváltás lehetővé teszi, hogy új módon viszonyuljunk a magyarországi nemzeti kisebbségek életéhez is. Társadalmi, politikai, kulturális lehetőségeink újragondolása, a feltételek és garanciák érintettekkel való egyeztetése, a nemzetközi dokumentumok aláírásán túl új lehetőségek és köteleességek sorát jelenti.

A demokratikus jogállamiság intézményrendszerének kiteljesedése a nemzeti kisebbségek minőségileg új kezelését jelenti a politikában. Ehhez azonban egy liberális állam esetében is két feltételnek kell érvényesülnie Kelet-Közép-Európában.

1. Az államnak világosan le kell szögeznie - éppen a bevezetőben mondottak miatt - *a pozitív diszkrimináció álláspontját a kisebbségek irányában* (a paritás elve a kisebbség esetében legtöbbször egyenlő a numerus clausus-szal).
2. A háttérben nem működhet félelem amiatt, hogy az ország határai között élő kisebbségek hivatkozási alapul szolgálhatnak szomszédos országok határrevíziós törekvéseihez.

További feltételeket is figyelembe kell vennünk. Közismert *tény*, hogy a 80-as évek eleje óta súlyos, egyre mélyülő gazdasági válságban van a térség. A politikai változások ugyanakkor ma már lehetővé teszik, hogy működő gazdaságokat alakítsunk ki. Ám addig fontosnak tekintjük, hogy *az állam adópreferenciákat biztosítson a halódó, pusztuló, a falvak összevonása következtében válságba került kisebbségi települések lakosságának*, amellyel az egykor hibás döntések negatív következményei megállíthatók.

Ezen előfeltételek figyelembe vételét és *kisebbségi önkormányzati státútum* (különös tekintettel az önkormányzati törvénytervezet jelenlegi állására) kidolgozását az érintettekkel közösen elengedhetetlen feladatnak látjuk a régió valamennyi országában. Ezen alapelvek mellett az alábbi szempontokat javasoljuk a nemzeti kisebbségi chartában érvényesíteni:

1. Abból kiindulva, hogy a mai kelet-közép-európai országok területén hetven év óta kölcsönösen egymás nemzeteihez tartozó kisebbségek élnek, amelyeknek joguk van az egyéni és közösségi léthez, az érintett országok megerősítve az ENSZ alapokmányában, az ENSZ emberi jogi dokumentumaiban, a helsinki záróokmányban és az EBEÉ folyamat más dokumentumaiban foglaltakat, *kinyilvánítják*, hogy céljuk olyan demokratikus társadalmi rendszer megteremtése, amely valamennyi állampolgár

számára biztosítja az emberi jogok és alapvető szabadságjogok teljes gyakorlását, a *törvény előtti egyenlőséget*, a pluralizmus és a jogállamiság teljes körű kibontakoztatását, az egyének és közösségek hatékony védelmét a hatalmi túlkapasokkal szemben, mert a *nemzeti kisebbségeknek helyzetükből adódó hátrányaik kiegyenlítése*, s nemzetiségük megőrzése és erősítése céljából következetes és hatékony erőfeszítésekre van szükségük, és ez csakis demokratikus társadalmi rendszerben oldható meg.

2. A nemzeti kisebbségek jogainak elismerése végett - e jogok gyakorlati érvényrejuttatását célozva - az érintett országok a nemzeti kisebbségek államalkotó szerepéből kiindulva a *nemzeti kisebbségek számára olyan közjogi státusz megteremtését kívánják, amely biztosítja részvételüket a közügyekben, autonómiájukat* az őket leginkább érintő, *identitásuk megőrzésével* kapcsolatos kérdések eldöntésében. Demokratikusan választott képviselőik útján megfelelő *konzultációs mechanizmust* alakítanak ki. Tiszteletben tartják jogukat a közszolgálati állásokból való méltányos részesedéshez, különös tekintettel a nemzetiségek lakta területekre, valamint nemzetiségük megőrzését szolgáló *autonóm intézményrendszer* létrehozásához és működtetéséhez, a közpénzből való arányos részesedés alapján, bel- és külföldi adományok kérésének és elfogadásának lehetőségével.
3. Az érintett államok tiszteletben tartják a nemzeti kisebbségek mint az állam integráns részét képező közösségek és az e kisebbségekhez tartozó személyek emberi és alapvető szabadságjogait, beleértve a *törvény előtti egyenlőséget és az egyesülés szabadságát is*, és fellépnek minden törvényes politikai eszközzel a velük szemben alkalmazott bármilyen hátrányos megkülönböztetéssel szemben.
4. Az érintett államok tiszteletben tartják állampolgáraiknak azon jogát, hogy szabadon döntsenek arról, hogy mely nemzetiséghez tartozónak tartják magukat, gyakorolják-e vagy nem ebből fakadó nemzetiségi jogaikat, és *garantálják*, hogy ez a döntés számukra semmilyen hátrányos következménnyel nem járhat.
5. A nemzeti kisebbségeket megilleti *az anyanyelven való oktatás joga az óvodától az egyetemig*. Ehhez a mindenkor kormány meg kívánja teremteni a szükséges feltételeket mind az autonóm struktúrájú nemzetiségi oktatási rendszer kialakítása útján, mind pedig oly módon, hogy az illető nemzeti kisebbség anyaországában levő oktatási intézményben tanulhassanak ösztöndíjjal az erre igényt tartók.
6. A nemzeti kisebbségek a törvényes rendelkezésekkel összhangban *saját oktatási és kulturális intézményrendszert* hozhatnak létre és működtethetnek.
7. A nemzeti kisebbségek élhetnek *anyanyelv-használati jogukkal a közéletben*.
8. Az érintett országok a demokratikus jogállam természetes elemének tartják a nemzeti kisebbségek azon jogát, hogy érdekeik védelmére, hagyományaik ápolására *szervezeteket, egyesületeket* hoznak létre.
9. Az érintett országok érvényesíteni kívánják azon elvet, hogy speciálisan *a nemzetiségek ügyeivel foglalkozó közhatalmi testületek*, tanácsadó szervek *tagjainak többsége* a nemzetiségek demokratikusan megválasztott képviselőiből kerüljön ki.
10. Az érintett országok törekszenek *olyan választási törvény* megalkotására, amely nem kényszeríti a nemzeti kisebbségek tagjait arra, hogy vagy politikai, vagy nemzeti identitásukat feladják.
11. Az érintett országok elismerik és érvényt szereznek azon nemzetközi kötelezettségnek, hogy a nemzeti kisebbségek és az azokhoz tartozó személyek *akadálytalanul kapcsolatot* hozhassanak létre és *tarthassanak fenn* egymással az ország határain belül, valamint *anyanemzetükkel* és mindazon nemzeti kisebbségekkel, amelyekkel közös nemzeti eredetük vagy kulturális örökségük.

12. Az érintett országok megerősítik, hogy a nemzeti kisebbségek jogainak tiszteletben tartása nem képezheti az állam kizárólagos belügyét, ezért szükségesnek tartják, hogy az anyanemzetnek a nemzeti kisebbségek sorsa iránt érzett felelőssége és törődése *szereződéses nemzetközi jogi keretet* nyerjen.
13. Az érintett országok elismerik a nemzeti kisebbségek azon jogát, hogy hátrányos megkülönböztetés nélkül éljenek a kommunikáció valamennyi formájával anyanyelvükön, és lépéseket tesznek, hogy a nemzetiségi nyelvű tömegtájékoztatási eszközök támogatására a cenzurális korlátozásokat eltöröljék a nemzeti kisebbségek információs anyanyelvi igényeit szolgáló TV- és rádió-átjátszóadók, kábelhálózatok létesítésében való együttműködés útján.
14. Az érintett országok hangsúlyozzák, hogy *nemzetközi méretekben is szükségesnek ítélik a nemzetiségi jogok, illetve azok védelmének kodifikálását*, kinyilvánítják készségüket az erre irányuló erőfeszítések hatékony támogatására az EBEÉ keretében és más megfelelő nemzetközi fórumok keretében.

Irodalom*

- Bokorné Szegő Hanna: *Az emberi jogok nemzetközi jogi aspektusai és az alkotmányfejlődés*, Budapest MTA Államtudományi Kutatások Programirodája, 1988. 104.
- Bruhács, J.: *A kisebbségek védelmének nemzetközi jogi szabályozása az ENSZ keretében*, In: Szalayné Sándor E.: *Tanulmányok a nemzeti kisebbség védelméről*, Pécs JPTE ÁJTK Kisebbségvédelmi Munkaközössége, 1988. 1. köt. 175-251.
- Bruhács, J.: *A kisebbségek nemzetközi jogi védelme és a helsinki folyamat*, uo. 2. köt. 295-340.
- Herczegh G.: *A kisebbségek nemzetközi jogi védelme*, In: Szalayné Sándor E. (szerk.): *Tanulmányok a nemzeti kisebbség védelméről*, Pécs 1988.
- Herczegh G.: *A nemzeti kisebbségek védelme a nemzetközi jogban*, Magyar Tudomány 1990. 376-394.
- Kovács P.: *Kisebbségvédelem az Európa Tanács égisze alatt*, In: Szalayné Sándor E. (szerk.): *Tanulmányok*, i. m. 2. köt. 253-293.
- Kovács P.: *A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája*, Jogtudományi Közlöny 1988. 12. sz. 669-672.
- Kovács P.: *Skandináv kisebbségvédelmi megoldások*, Jogtudományi Közlöny 1989. 6. sz. 339-342.
- Mavi, Viktor: *Az Európa Tanács és az emberi jogok nemzetközi védelme*, Budapest, MTA Államtudományi Kutatások Programirodája, 1990. 42.
- Szalayné Sándor E.: *A kisebbségek nemzetközi jogi védelme a Nemzetek Szövetségének égisze alatt*, In: Szalayné Sándor E. (szerk.): *Tanulmányok*, i. m. 1. köt. 159-128.
- Szalayné Sándor E.: *A kisebbségi jogok európai egyezménye. Tervezet*, In: Szalayné Sándor E.: *A Nemzetek Szövetségének kisebbségvédelmi eljárása*, Jogász Szövetségi Értekezések, Budapest 1989. 2. köt. 37-47.
- Szamel L.: *A nemzetiségi jogok és nemzetközi sztenderdjük*, Állam és Igazgatás, 1989. 5. 397-407.
- Timoránszky Péter: *A nemzeti kisebbségek és a menekültek jogai* Budapest, MTA Államtudományi Kutatások Programirodája, 1989. 1-2. köt.

* A bibliográfiai jegyzet Körmeny Ékes Évának, az Emberi Jogok Magyar Központja munkatársának *Az egyéni és kollektív jogokra vonatkozó magyar tanulmányok válogatott bibliográfiája* című kézírata alapján készült. (Szerk.)

BAKA ANDRÁS

Az új magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségi törvény koncepciójáról*

Az állampolgári jogok egyes elemeinek jogi szabályozása úgy és csak úgy lehetséges, ha a jogrendszer egésze s a jogok érvényesülését szolgáló intézmények mintegy zárt rendszert alkotva garanciáját jelentik az emberi-állampolgári jogok teljességének. Nem a külön intézmények megalkotása jelenti tehát ezen jogok fő biztosítékát, hanem a jogrendszer egészének az összeműködése, ami természetesen nem zárja ki az olyan megoldások lehetőségét, hogy egyes speciális állampolgári jogterületek fokozottabb védelmére bizonyos speciális jogi eszközöket is alkalmazunk, speciális intézményeket létesítsünk.

A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok elmúlt évtizedekben történő szabályozásának éppen az volt a legnagyobb hibája – a koncepciótlanságot tükröző joganyag szétszórtságán és a jogi szabályozás eseti jellegén túlmenően –, hogy hiányoztak azok a jogi garanciák és intézmények is, amelyek a mindenkit megillető állampolgári jogok védelméhez is nélkülözhetetlenek. Sok más egyéb között ilyen az alkotmánybíróság intézménye, a közigazgatási határozatok bírói felülvizsgálatának általános lehetősége, valamint az egyesülési jog, a sajtószabadság, a rendőri, állambiztonsági tevékenység megfelelő jogi szabályozása stb. Ilyen körülmények között, az általános garanciák hiánya miatt, gyakorlatilag az emberi-állampolgári jogok egyetlen részterületének sem volt lehetséges a kielégítő jogi szabályozása.

A nemzeti és etnikai kisebbségek jogi helyzete az elmúlt évtizedekben gyakran az aktuálpolitika függvénye volt. Ezt a német kitelepítések, a szlovák-magyar lakosságcsere, a délszláv lakosságot az elmúlt korszak kezdetén ért megpróbáltatások bizonyítják. A belpolitikailag kiegyensúlyozottabb későbbi periódusban is a mindenható állam szemlélete határozta meg a nemzeti-etnikai kisebbségek helyzetét, amely nem hagyott helyet a kisebbségi lét társadalmi összetevőinek; amely egy általános ideológiai megközelítésből következően előbb az osztályellentéteket helyezte a nemzeti, nemzetiségi ellentétek fölé, illetve szemléletét később is az a felfogás alakította, mely szerint egy új típusú szocialista államban a nemzeti és etnikai kisebbségi problémák megoldódnak, illetve fokozatosan háttérbe szorulnak.

Ez a szemléletmód meghatározta a kisebbségi kérdések jogi szabályozását is. Az elmúlt negyven év joganyaga az egyik oldalról a politikai szemlélet hű tükre, azaz tartalmazta az egyes kisebbségekre vonatkozó, hátrányos megkülönböztetéseket jelentő jogszabályokat (kitelepítések, lakosságcsere stb.), másrészt később sem hozott olyan átfogó rendelkezéseket, amelyek a kisebbségek jogi helyzetét kielégítően rendezhették volna. Részletszabályok, a különböző területeken jelentkező, többnyire nem törvényi szintű szabályozás volt a jellemző. Ezekből a kisebbségek iránt toleráns állam képe bontakozik ki, anélkül azonban, hogy ezekből a jogszabályokból kitűnt volna, hogy a kisebbségeket megilletik-e egyáltalán az egyéni jogokon túlmenő kollektív jogok vagy sem.

A kérdés szabályozása és a korszak gondolkodása még egy lényeges elemet visel magán. Ez a gondolkodás átveszi a korábbi korszakok szemléletét, tradicionális társadalmi és történelmi okokra visszavezethetően a kisebbségi kérdés a múltban alapvetően a nemzeti kisebbségek problémájaként jelentkezett, ugyanúgy az elmúlt évtizedek gondolkodása is jórészt nemzeti kisebbségeket érintett a kisebbség fogalma alatt. Ha a szakirodalom felfogására ez nem is állt, a jogi szabályozásban meghatározó tényként jelentkezett. Az állampolgári egyenlőséget biztosító szabályokon kívül megjelenő kisebbségi jogi rendelkezések szinte kizárólag a nemzeti kisebbségek (nemzetiségek) jogi helyzetét szabályozták, nem véve tudomást arról, hogy a szakirodalom és a nemzetközi jogi tételes szabályok már jóval korábban a kisebbség-fogalomnak a nemzeti kisebbségek fogalmánál

lényegesen tágabb értelmét is kialakították. A szűkítő jogfelfogás azt eredményezte, hogy amíg a Magyarországon élő nemzetiségek helyzetére számos jogszabály vonatkozott (a fent megjelölt hiányosságokkal és szemlélettel), addig a Magyarországon élő nagy létszámú cigányság jogi helyzetét gyakorlatilag csak az általános, mindenkire érvényes jogszabályok érintették.

Ilyen körülmények között - nem kis mértékben a szomszéd országokban élő magyarság aggasztó jogi és tényleges helyzetével is összefüggésben - vetődött fel a nemzetiségek helyzetének törvényi szabályozása. Hamar kiderült azonban, hogy a kérdés jóval összetettebb, és egy nemzetiségi törvény helyett - tekintettel arra, hogy a lelkiismereti és vallásszabadságról szóló törvény a vallási kisebbségek jogi helyzetét időközben rendezte - egy nemzeti és etnikai kisebbségi törvény megalkotása kezdődött el. Az általános jogi és politikai feltételek ma már egy ilyen törvény megalkotásához lényegesen kedvezőbbek. A mindenható állam felfogása helyett a társadalmi öntevékenységnek helyet nyitó jogi szabályozás lépett elő, amely széles körben és átfogóan rendezte az egyesülési és gyülekezési jogot, illetve a pluralizmus követelményeinek megfelelően a politikai pártok működését; teret nyert az önkormányzati gondolkodás, amely az önkormányzati törvény előkészületeiben öltött testet. Ezzel párhuzamosan megszülettek azok a jogintézmények is, amelyek az állampolgári jogok érvényesülésének biztosításához nélkülözhetetlenek, törvény született az Alkotmánybíróságról, törvény készül az állampolgári jogok szóvivőjének intézményéről stb. A megváltozott társadalmi és jogi környezetben immár nemcsak szükségessé, de lehetővé is vált az emberi-állampolgári jogok e fontos területének, a nemzeti és etnikai kisebbségi viszonyoknak jogi rendezése.

A nemzeti és etnikai kisebbségi törvény kimunkálásánál meghatározó elv, hogy a törvény a lehetőség szerint adjon minél szélesebb lehetőségeket a nemzeti és etnikai kisebbségek identitásának megőrzéséhez, vegye figyelembe a Magyarországon élő nemzeti és etnikai kisebbségek sajátosságait, s ezeknek és a nemzetközi jogi normáknak megfelelően törvényes garanciákkal biztosítsa a kisebbségek alapvető jogait.

Magyarországon a nemzeti, illetve etnikai kisebbségek nem kompakt blokkokban, hanem az ország területén meglehetősen szétszórva élnek. Ily módon az elméletileg szóba jöhető kisebbségi szabályozások közül a területi alapra építő megoldásnak csak annyiban lehet létjogosultsága, amennyiben olyan települések találhatók, amelyekben a kisebbségek a lakosság többségét alkotják.

A személyi alapon történő szabályozási mód, személyi alapon felépített önkormányzatok létrehozatalának feltétele pedig elméletileg az, hogy azok, akik a személyi autonómiával élnek, vagy akikre a személyi alapon szerveződő önkormányzatok hatásköre kiterjed, legyenek pontosan nyilvántartva, illetve körük pontosan meghatározott legyen. Alapfeltétel a személyi autonómiára épített önkormányzatok kialakításánál az is, hogy ezeket az önkormányzatokat ne felülről az állam, hanem az adott kisebbségek maguk, saját akaratukból hozzák létre, s határozzák meg annak testületeit, valamint működési mechanizmusát.

Elméletileg a törvény egyetlen megoldást sem zár ki, hiszen szabályozási módjával olyan feltételeket igyekszik teremteni, amelyek gyakorlatilag bármely megoldáshoz utat nyithatnak. A területi önkormányzat a törvényben biztosított jogokkal, a készülő önkormányzati törvénnyel együtt lesz majd értelmezhető. azokon a településeken, ahol az illető kisebbségek a lakosság többségét teszik ki. A személyi alapon felépülő autonómiákkal kapcsolatban - bármennyire is kívánatos lenne azok kialakulása - két probléma merülhet fel. Az egyik, hogy ezek megalkotásának mindenkor előfeltétele a kisebbségek pontos nyilvántartása, egyfajta személyi kataszter megalkotása, hiszen csak ebben az esetben állapítható meg a személyi alapon szervezett önkormányzat hatásköre. Ennek a nyilvántartásnak a megalkotásától azonban a mai Magyarországon élő nemzeti és etnikai kisebbségek - számos méltányolható történelmi okra is visszavezethetően - egyértelműen elzárkóznak. Ezen túlmenően ilyen

típusú önkormányzat megalkotása a gyakorlatban egyébként sem lenne problémák nélküli, hiszen ez a megoldás eddig még sehol sem működött kielégítően. A személyi alapon felépülő önkormányzat jelen törvényben való megalkotása ellen szóló másik igen komoly érv az, hogy ezt az önkormányzatot, ennek szerveit, belső struktúráját nem felülről, az állam által kell létrehozni, hanem maguknak az érintett kisebbségeknek kellene megalkotniuk, abban az esetben, ha egyáltalán egy ilyenfajta kisebbségvédelmi megoldásban gondolkodnak.

A mai feltételek között a megalkotandó törvény csak azt a vezérfonalat követheti, hogy - a nemzeti és etnikai kisebbségeket a társadalom fontos és megőrzendő tényezőinek, illetőleg a politikai és kulturális pluralizmus lényeges elemeinek tekintve - hosszú távra rögzíti azokat a garanciákat és feltételeket, amelyek között e kisebbségi jogok érvényesülhetnek. A kisebbségi lét okozta hátrányos helyzet felszámolását egyaránt tekinti állami és társadalmi feladatnak is. Szabályozási módja, az alapvető jogok és garanciák rögzítése mellett, utat nyit bármely olyan önkormányzati, érdekvédelmi, oktatási és kulturális elképzelésnek, amelyet az adott kisebbségek identitásuk megőrzésére alkalmasnak tartanak.

A törvény nem tehet kísérletet sem a nemzeti vagy etnikai kisebbségek fogalmának meghatározására. Alapelve, hogy a kisebbségi hovatartozás meghatározására kizárólag egy adott közösség, illetőleg egy adott személy jogosult, s ezen akaratnyilatkozat, a nemzeti vagy etnikai kisebbségi lét vállalása, a kisebbséghez való tartozás kifejezése lényegében akármilyen formában történhet. Ezen közösségeket, illetőleg ezen egyéneket illeti meg az a jogi _ védelem, amely a vonatkozó nemzetközi megállapodásokkal összhangban a diszkrimináció bármiféle fajtáját tilalmazza, így a nemzetiségi, valamint etnikai alapon diszkrimináló magatartásokat is.

A törvény sem általános rendelkezéseiben, sem pedig az egyéni és kollektív jogok szabályozása során nem tesz különbséget a nemzeti és etnikai kisebbségek között. Általános elve, hogy a kisebbségek mind az általános, mindenkit megillető állampolgári jogok alanyai, és megilletik őket azok a sajátos egyéni és kollektív jogok, amelyek a különböző területeken érvényesülve a kisebbségi lét okozta hátrányos helyzet enyhítésére, illetőleg hosszabb távon felszámolására hivatottak. A másik oldalról ugyanakkor a törvényben megfogalmazott többletjogok nem jelenthetik azt, hogy a nemzeti vagy etnikai kisebbséghez való tartozás - a hátrányos helyzet kiküszöbölésén túl - a társadalom többi tagjához vagy csoportjához képest többletelőnyökkel járna és az állampolgári jogegyenlőség alkotmányos elvét a másik oldalról sérthetné. A törvénynek hangsúlyoznia kell a kisebbségi jogok ésszerű és természetes korlátait is. Ezek részben az állami szuverenitással és területi integritással, részben az alkotmányos renddel kapcsolatosak, illetve mások hasonló jogai, illetőleg jogos érdekei - az állampolgárok egyenjogúságának alkotmányos elve - jelentenek méltányolható és minden állam hasonló törvényhozásában valamilyen formában megjelenő korlátokat. Nyilvánvaló az is, hogy e jogok terjedelmének vizsgálata adott esetben alkotmánybíróági mérlegelés tárgya kell, hogy legyen; ehhez szolgálhat iránymutatásul egy olyan rendelkezés törvénybe iktatása, hogy e sajátos többletjogok a ténylegesen meglévő hátrányok kiegyenlítésére szolgálnak. Hasonló módon a kisebbségi jogok terjedelmének ésszerű és az államok gyakorlatában alkalmazott korlátját jelentik az állam szuverenitásának, területi integritásának, illetőleg mások jogainak és jogos érdekeinek védelmét szolgáló rendelkezések.

A törvénynek részletesen kell tárgyalnia a konkrét egyéni és kollektív kisebbségi jogokat, amelyeket célszerűnek látszik e jogok legfontosabb érvényesülési területei szerint csoportosítani. A nyelvhasználat, anyakönyvezés, oktatás, a kultúra, illetőleg a politikai élet területén gyakorolt jogok képezhetik az itt meghatározott jogok csoportosítási alapjait. Itt hangsúlyozottan kell tekintetbe vennie az érvényes nemzetközi jogi normákat, a kisebbségeknek minél szélesebb körű lehetőségeket biztosítva. A másik oldalról ezek a szabályok kell, hogy meghatározzák az államot a nemzeti és etnikai kisebbségek

vonatkozásában terhelő - különösen a nyelvhasználat, illetőleg az oktatás terén jelentkező egzakt és számonkérhető kötelezettségeket is.

Az itt szabályozott jogoknak az eddigi rendelkezésekkel szemben alapvetően új vonásai vannak. A nemzeti és etnikai kisebbségek jogainak törvényi rögzítésén túlmenően konkrétan meghatározzák a kisebbségek jogait. Nem lehet vitás a kollektív jogok léte és köre sem. A nyelvhasználatra vonatkozó rendelkezések nem pusztán lehetőséget jelentenek, de egyes területeken - a nemzeti és etnikai kisebbségek által jelentősebb számban lakott településeken - konkrét állami kötelezettségeket is meg kell állapítaniuk. Hasonlóan újra kell fogalmazni a nemzeti és etnikai kisebbségek oktatásban érvényesülő jogait. Nem pusztán ezeket a kisebbségeket megillető anyanyelvi és anyanyelven folyó oktatási tevékenységről van itt szó, de a kisebbségek szervezeteit és magánszemélyeket megillető saját oktatási tevékenység első ízben itt szabályozott jogáról és lehetőségéről is. Ezen túlmenően a törvény lehetőséget kell, hogy nyújtson arra is, hogy az eddig állami kezelésben működő nemzetiségi oktatási intézményeket a jövőben meghatározott kisebbségi szervek működtessék. Ez utóbbi oktatási intézmények működéséhez - vagyis a kisebbségek által létrehozott, fenntartott, illetve az átadott kisebbségi iskolákra vonatkozóan - az állam arányosan nyújtott támogatással járul majd hozzá. A törvénynek részletesen meg kell határoznia azt a szervezetet is, amely a jogok érvényesítését szolgálja. Noha az állampolgári jogok legfontosabb garanciáját a jogrendszer egésze jelentheti, ez nem zárja ki egyes speciális, a kisebbségi jogok fokozott érvényesítését szolgáló intézmény működését.

A speciális intézmények között egyik első a skandináv jogokból ismert ombudsman intézménye. Az állampolgári jogok érvényesülésén örökdő, magasan kvalifikált, nagy tekintélyű és széles jogosítványokkal rendelkező parlamenti biztos intézménye mindaddig ismeretlen a magyar jogrendszerben. Az állampolgári jogok parlamenti biztosának általános jogköre mellett indokolt, hogy egyes jogterületeket - s így a nemzeti és etnikai kisebbségek jogait is külön erre a célra létrehozott parlamenti biztos vigyázza.

A garanciális jelentőségű parlamenti biztos intézményén túlmenően szükséges, hogy az országgyűlés állandó bizottságai között egy kisebbségi bizottság is szerepeljen. Az erről való döntés az országgyűlés kompetenciájába tartozik. A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvénynek ugyanakkor rendelkeznie kell egy Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Tanács létrehozásáról. Hasonló jogállású szervet hozott létre a Minisztertanács a lelkiismereti és vallásszabadságról szóló törvény intézményrendszeréhez kapcsolódóan. Kívánatos, hogy a jogrendszer egysége, az egyes kisebbségek - vallási, nemzeti, etnikai stb. - azonos jogállásának biztosítása érdekében ezen a területen is legyen hasonló, a Minisztertanács mellett tanácsadó, véleményező, döntéseket elősegítő jelleggel működő szervezet, amely az érintett nemzeti és etnikai kisebbségeknek jelent. ügyeikbe való széles körű beleszólási lehetőséget, amely még akkor is indokolt, ha a jövőben ezeket a döntéseket egyre inkább maguk az érdekeltek hozzák meg.

A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok érvényesülésével kapcsolatban, az ezzel kapcsolatos megnövekedett állami-önkormányzati feladatokkal együtt járó költségek fedezésére, a kisebbségi szervezetek tevékenységének támogatására alapítvány jelleggel működő kisebbségi alap kialakítása kívánatos. A pályázati rendszer keretében történő finanszírozás szakítana a korábbi mechanikus és tevékenységtől független támogatással. Magát az alapítványt a törvény hozná létre, de belső szervezeti mechanizmusáról, eljárási szabályairól, kuratóriumáról maguk az érdekeltek is határozhatnának. Mindez nem zárja ki azt, hogy a nemzeti és etnikai kisebbségekkel összefüggő feladatok ellátását szükség szerint egyéb forrásokból is, egy többszoros finanszírozási rendszeren keresztül biztosítsák.

* A tanulmány az Igazságügyminisztérium felkérésére 1990. februárjában készült.

Irodalom*

- Ádám A.: *A magyarországi nemzetiségek alkotmányjogi helyzetéről de lege ferenda*, Jogtudományi Közlöny 1989. 1. sz. 15-22.
- Ádám, A.: *A nemzetiségekre vonatkozó alkotmányi és törvényi szabályozás lehetőségeiről*. In: Szalayné Sándor E. (szerk.): *Tanulmányok a nemzeti kisebbség védelméről*, Pécs Janus Pannonius Tudományegyetem ÁJTK Kisebbségvédelmi Munkaközössége, 1988. 1. köt. 5-57.
- Baka András: *A nemzeti kisebbségek joga a politikai gondolkodás szemszögéből*, Jogtudományi Közlöny 1989. 3. sz. 115-119.
- Baka A.: *Nemzetiségi vagy kisebbségi törvény*, Magyar Tudomány 1990. 4. sz. 385-393.
- Fűrész, K. -Révész, T. M.: *A nemzetiségek egyenjogúsága*, In: Katonáné S. M. (szerk.): *Emberi jogok hazánkban*, Budapest ELTE Jogi Továbbképző Intézet, 1988. 101-120.
- Gadó György: *Ombudsmanok inflációja avagy „hinaus mit uns“?* Beszélő 1990. július 14. 27. sz. 22.
- Gelesits, T.: *A nemzetiségekre vonatkozó jogi szabályozás továbbfejlesztésének lehetőségei Magyarországon*, Studia Juvenum. Ser. Jur. 2. köt. 1985. 19-23.
- Gyekiczky A.: *Ki képviselje a kisebbségeket? Útban a kétkamarás parlament felé (Interjú Csapody Miklóssal)*, Beszélő 1990. július 28. 29. sz. 4-5.
- György P.: *Ombudsmanok inflációja*, Beszélő 1990. július 7. 26. sz. 14-15. Solt O.: *Merengés a nemzetiségi és etnikai kisebbségek jogairól*, Beszélő, 1990. július 28. 29. sz. 4-5.

* A bibliográfiai jegyzet készítésénél felhasználtuk Körmeny-Ékes Juditnak, az Emberi Jogok Magyar Központja munkatársának *Az egyéni és kollektív jogokra vonatkozó magyar tanulmányok válogatott bibliográfiája* című kéziratát. (Szerk.)

A. GERGELY ANDRÁS

Politikai modernizáció és az etnikai alternatívák

Válságot él át a politikai rendszerelméletek többsége.

Egyre kevesebben hisznek már a modern politikai és gazdasági hatalom olyan „bűvös” eszközeiben, mint a gazdasági megatrendek, az értékváltozások, a nemzetek fölötti piacok vagy a nemzetek „alatti” kultúrák kikalapált és biztosnak tűnő modellje.

De miért uralkodik el a kétely?

A társadalmi „haladás” fogalmát mintegy másfél-két évszázada már liberális szemléletmódhoz szokták kötni, s a modern politikai gondolkodásban mindennemű változás, társadalomfejlődés a modernizálódás értelmében méretik meg. Mindez azonban szöges ellentétben áll a társadalmi tradíciókkal, a konzervatív értékkepzetekkel, s olykor az uralkodó nemzetfelfogással is. A „szupranacionális állam” persze szemben áll a tradicionális társadalmakkal, s a szocializáció, a társadalmi szerepek vagy az intézmények differenciálódási folyamata a liberális államban „értékesebb” integrációt ígér. De ha a modern államok jegyei között olyan momentumokat hasonlítunk össze, mint a kisebbség-többség; egyszerű normarend-komplex normarend; tradíciók szentsége-írott jog legitimitása; agrárdominancia-ipari társadalom; vidékiség-városias jelleg; spontán konfliktusberendezés-bürokratizált válságmegoldás, helyi közélet-nagypolitika stb. akkor korántsem biztos, hogy az ipari vagy a posztindusztriális társadalmakban a modernitás magábanvaló értéket is jelent.

Ha a „szép, ami kicsi” új életélményének a nyugati társadalmak által a hetvenes-nyolcvanas években megtörtént fölfedezését új öntudatformaként fogadjuk el, ha az alternatív mozgalmak eredményességét is lehetőségként kezelnénk, valamint a tömegtársadalmak kritikai értékeléseit éppúgy jogosnak éreznénk, mint a „primitív” társadalmak természetes normarendjét, akkor a felbomlásban lévő politikai Kelet-Európa számára is fontos perspektívákat tárhatnánk föl éppen a modernizáció értelmében. Hiszen nem lehet például ideálisnak mondani az „önimádó” társadalmak magukba fordultságát, szemben a „kisnemzeti” szabadságkonceptiók történelmi jelentőségével - egyebek közt a magyar történelmi perspektíva örökségével.

Korántsem érdemes tehát a modernizált társadalmak struktúrajegyeit fenntartás nélkül pártolni és ellenvetések nélkül túlbecsülni. Érdemes viszont figyelemre méltatni a konzervatív hagyomány pozitív lehetőségében meglévő másik tényezőt, a hagyomány szerepét, a kisebbségek és az etnikai csoportok érték tudatát.

Miközben a politikai pluralizmus, a korporatizmus és a közvetlen politikai részvétel nálunk esélyes rendezőelveit latolgatjuk és a reformok társadalmasításában törjük a fejünket, szerte a világon már politikai gyakorlattá válik az organikus közösségek, a „mikrotények” felé fordulás. Emellett az etnikai csoportok újjáéledése is fölteszi nekünk a kérdést: mi módon lehetne a modernnek mondott kultúrállamok szintjén a társadalmi racionalitás és tolerancia elvei mentén kezelni (vagy legalább értékükön mérni) az etnokultúrákat.

Azokban az országokban, ahol a modernizáció útjára lépés, a fölzárkózás szempont lett, ott az eredet, a tradíciók és a kulturális konvenciók, az élettapasztalatok egyedisége és a hagyomány-érzékenység területenként változó formája, valamint a társadalmi szelektivitás és a kultúra speciálisan etnikai szerkezete, etnopszichológiai mechanizmusai váltak mind fontosabbá. Bizonyosnak látszik, hogy ha Itália, Ausztria, Amerika vagy Brazília számára egyre erőteljesebb kihívást jelent az etnikumok megerősödése és politikai szintre lépése, akkor mi sem kerülhetjük meg ezt a (politikai tagoltság szempontjából is fontos) jelenséget.

A konzervatív-neokonzervatív morálfilozófiában és a hagyománytartó vagy refolklorizálódó társadalmi szférában olyan progresszív értékek jelen, amelyek mellett elmenni vagy ezeket bármiféle „modernizációs” erőszakkal elnyomni ma már nem lehet. A

társadalmi konszolidáció és a válságba jutott szocializmusok mai állapota pedig lehetetlenné teszi, hogy Kelet-Európa államai és politikusai néhány dogmatikus válasszal vagy monopolisztikus uralmi elvekkkel válaszoljanak az etnikai kihívásokra.

Az érték-konzervatív hagyomány - meggyőződés szerint lehetőséget nyújt a politikai nemzettudat helyreállítására, a világnézet és az etnikai identitástudat megerősítésére. Az napjaink modernizációjának, a jövőbelátásnak és a társadalmi válság kezelésének egyik meghatározó útja.

Mai jövőképeink kialakításánál, reformterveink átgondolásánál pedig nem lenne szabad erről megfeledkezni! Annál is inkább, mert a konzervativizmus megcsökkent és megújított változatai mindmáig jelen vannak a politikai gondolkodásban és az értékvilágban, köznapi kultúránk mélyrétegeiben, társadalmunk térszerkezetében, táji-történeti tagoltságunk különböző régióiban.

Konzervativizmus a hatalomban, értékekben és reformokban

A XIX. század végének Európáját nacionalizmus, idegengyűlölet, faji és nemzetiségi kérdések tömegei rohanták meg. A mesterséges hagyományteremtés (sőt -termelés) egyre hatásosabban jelen volt az új államok, a születő rezsimok és a birodalmi nagyságukat féltőn őrző országok nemzetideológiáiban.

A „nemzeti hackózás” mint a politikai manipuláció, az erőmegosztás eszköze és a hatalom restaurálásának módszere a magyar nemzettudatban is föl-fölbukkant a huszadik század első harmadában (majd módosult formájában: antiszemitizmus, anticionizmus és szovjetellenesség alakjában a következő harmadban is), s fölbukkan ma is kétségtelenül.

Aligha lehetséges persze új hatalom, amely ne a hagyománytiszteletre alapozná újítási ígéreteit. Nem gyakorlatát, hanem jövőképét, a remények tervezetét, a biztatások fegyvertárát! A hagyomány, mint hivatkozási alap, minden nép és minden fölérendelt hatalom egyszer s mindenkorra viszonyának varázseszköze. Mindemellett a huszadik század konzervatív ideológiáiba már szerves erőként folytak át azok a korszakmunkák, amelyek a törvénykezésben, a vallásokban, a rituálékban és a politikacsinálás mindennapi gyakorlatában már közismertek voltak. A hagyománytartás mellett pedig kivédhetetlenül megszorodtak a „hagyomány” szó köré felgyülemlt jelentések, értelmezések, megnőtt a tisztelete és gyakoribbá vált hivatkozásként használatuk is.

A huszadik századi konzervativizmusok a fennálló hatalom fontosságát elfogadva, az „ésszerű újítás” elvét pártolják. Ezekben a racionális konzervatív érték-képzetekben a társadalom hierarchikus szerkezetéhez hasonlítják a szabadságfokok rendszerét, a szuverén tulajdon jelentőségét és rangját. A neokonzervativizmus a társadalmi egyenlőtlenségek miatt nemegyszer hatalomellenes eszméket hirdet, s már nem a hatalmi ágak mechanikus rendszerére épít, hanem az individuális-szubkulturális kisközösségekre. A neokonzervatív társadalomfelfogás már nem a rendi jellegű államot védi, nem a konzervált egyenlőtlenséget menti, s nem a (liberális értékhangsúllyal felfogott) „Társadalmat” dicsőíti, hanem az állam korlátozásának, szerepe minimalizálásának és a parlamentáris-participációs jogok szabad gyakorlásának programját hirdeti. Nem alkut követel a fennálló hatalomtól, hanem konstitúciót vár el tőle; nem kiegyezésre törekszik, hanem beleszólási jogokat sürget, éppúgy, ahogy a liberálisok szokták volt.

A konzervatív és a liberális értékrendek egymáshoz közeledése megmutatkozik abban is, hogy kölcsönösen kínálnak föl egymásnak gondolkodási alternatívákat, felváltva befolyásolják azokat, akik a társadalmi problémákat megnevezni hivatottak, s a hatalomra nyomást gyakorló csoportokat is közös érdekek nevében befolyásolják. Minthogy pedig századunkban egyre több kritika és ellenérzés fogalmazódik meg a modern racionalista, individualista és hedonista civilizációval szemben, egyre inkább leépül a hagyományt

dogmatikusan, mereven, „régiként és reakciósként” lebecsülő felfogások hatása. Ugyanakkor pedig fokozatosan nő az archaikus értékek, a közösségi, a kisebbségi attitűdök becsülete, rangja, fontossága. A hagyomány mindig is igényelte az értékek és a normák megjelenítését, mindig kifejezte az értékekhez ragaszkodás fontosságát - a sikerképesnek látszani akaró politikai hatalom ezért önmaga elfogadtatása, legitimálása kedvéért is el kell fogadja a társadalmi élettevékenységek kölcsönösségét, az állami vagy a monopolisztikus túlerő korlátozását. A modern hatalomnak meg kell „ígérnie” a társadalmi fejlődés jóléti és pszichés garanciáit, biztosítania kell a személyiség fejlődését, szavatolnia kell a nyelvi és a kulturális pluralizmus térnyerését.

Amikor a Max Weber által leírt „szokásszerű cselekvés” gyakorlatát Habermas továbbgondolta az *életvilág és a kommunikatív cselekvés* teóriájában, ezzel fölívta a figyelmet arra, hogy a tradíciók útja a társadalmi megegyezésre orientált cselekvésmódok felé vezet. A huszadik századi nagy társadalomelméletek osztoznak ebben a véleményben, s a mindennapi politikai-társadalmi gyakorlat is ezt látszik igazolni. A hatalom kezét egyezségekkel, új társadalmi szerződésekkel megkötni az alternatív politikai mozgalmak egyik fő célja lett. S azok a társadalmak, amelyeket hol „konfliktusosnak”, hol „boldogtalannak” vagy épp „totálisnak” neveznek, kénytelenek föláldozni a hatalom erejével megteremtett „szimbolikus univerzumot”, s kénytelenek új integrációs megoldások irányába elmozdulni.

A századunk közepe táján bekövetkezett nagy, egyetemes méretű identitás-megrendülés nyomában egyre karakteresebben jelentkeznek a *regionális, lokális, etnikai vagy kisebbségi renaissance* jelei. Látható, hogy a konzervativizmus értéktartósító irányából a totális államon át a szocialisztikus rendszerek felé mozog a modern társadalmak java része. A modern társadalmakban a felülről végrehajtott „konzervatív forradalom” eredményezett változást, s tette „nemzeti feladattá” a Permanens reform igényét. A konzervatív állam már nem abszolutisztikus (mint a 19. századiak voltak), hanem „liberális” megoldások helyett az „alkotmányos gyakorlat” félreérthetetlen jeleit mutatja, megteremti az államtól elvárt biztonságot és a polgár biztonságigényét is, korlátozza saját abszolutizmusát és hagyja ellenőrizni az állam elidegenült beavatkozási módszereit.

Úgy vélem, a világfolyamattól szabadulni mi sem tudhatunk. Ugyanerre a konszenzusos útra tért rá a kelet-európai kisállamok többsége (nem mentesen a hatalmi manipulációktól, az örökölt mizériáktól). A mi eddigi utunk nem a liberalizmus → politikai demokrácia → szocializmus folyamatában vezetett napjaink válságaihoz, hanem a szociáldarwinizmus → voluntarizmus → totális állam nyomvonalain. A kelet-európai zsákutcás történelem ezt a kerülő utat nyögi ma is, immáron avval a modernizációs nekigyürkőzéssel, amely a radikalizálódás helyett a társadalmi harmóniát veszi célba.

Látnivaló, hogy a konstitucionális engedmények és a hatalommegosztás nélkül nem tartható meg a stabilitás ezekben az országokban. Ha az állam nem tud biztosítékokat adni az érdekképviselőknek, ha nem tud autonómiát garantálni a helyi és civiltársadalmi törekvéseknek, ha nem képes fórumot biztosítani a lakóhelyi-települési akaratok érvényesítésének, s ha nem képes türelemmel fogadni az etnikai regionális identitások jelentkezését, akkor a hatalmi centrum és a társadalmi alrendszerek között végzetes (vagy végletes) szakadás jön létre, s a társadalom a hatalom ellen áll föl, a régi duália szellemében.

A nyolcvanas évek végén a pártállami szerkezetben látványosan elszakadt a társadalom és hatalom összekötő szála.

Ez az összekötő szál azonban még megvan valahol. A társadalom és a hatalom találkozhat az értékonzervatív hagyománytudatban, amely az állampolgári öntudat, a civil mentalitás rejtett szférájában egy tisztázott viszony formáját kaphatja. Ezt a tisztázott viszonyt azonban meg kell teremteni, a hovatartozás és az összetartozás szálait újra meg kell erősíteni.

A konzervativizmus Keleten és Nyugaton egyaránt a legitim hatalom kereséseit jelenti. A legitim hatalomba ékelődés, a politikába való beleszólás nem csupán polgári tradíció. Ez a magatartás csábította rendi-korporatív-nacionalista kiegyezésre a reformokban nyilvánosság elé lépő magyar konzervatívokat. Ők még a nemzetkép és a haladás-fogalom igazságát érdektörekvéseik sikerességében mérték. Nemesség-pártiságuk és historizáló nemzetkoncepciójuk a politikai nemzeten belüli kultúrnemzet kiteljesedésének ideológiáját rejtette. Ennek örve alatt a liberálisoknál is határozottabban vették számba azt az államképletet, amely a nemzetiségekkel kibékül, a lokális érdekeket és szerves értékeket elfogadja. Nem véletlenül jegyzi meg 1938-ban a konzervatív Szekfü Gyula, hogy száz év liberális eszméi megvalósíthatatlanok maradtak. A mai polgári öntudat ehhez még hozzáteheti a maga félszáz évét, s fontolóra veheti, hogy az állam elhatárolásának, vagy épp a „közjóra” hivatkozó abszolutizmusnak még mi mindenben hiányos a társadalmi ellenőrzése, s a kormányzati munka mi mindenben marad el a kívánatostól...

Napjainkban a polgári paternalizmustól megfosztott kormányzási technika ismét annyi rossz terhet és fölösleges nyűgöt rak a polgárok vállára, hogy az már nehezíti a közjó megvalósulását. Ezt már nem lehet az egypártrendszer uralmi elveinek érvényesüléseként értelmezni. Mindez már az önérdékké, hivatali mechanizmussá vagy szorgos etatizmussá keményedett gyakorlat következménye. S a társadalmi konfliktusok vagy a nemzetfelfogás területén ugyanazzal a válasszal találkozunk, mint a száz évvel ezelőtti konzervatívoknál: a „haladás”, az előbbrelépés mint polgáriásodási folyamat, szükségképpen ellentétbe kerül a gazdaság felfogás, az értékrendszer és az érdekérvényesítés meglévő irányzataival. A politikai döntések évtizedek óta a munkásmozgalmi hagyományhoz, ehhez a mesterségesen nagyra növesztett doktrínához kellett alkalmazkodjanak minden ideológiai területen - s ez a mozgalmi korlátoltság nem szolgálta a „korszerűsítés” céljait, sem pedig a társadalom szellemi modernizációját.

A mérsékelt-konzervatív proletáreszmény, s a vele párhuzamosan kiépült munkásmozgalmi-teoretikus hagyomány nem az integrálható és kooperációra képes magyar társadalmat tekintette partnerének, hanem azt a negyedik rendet, amely „*a múltat végképp eltörölni*” szándékozott. A marxista társadalomfelfogás csakis a gazdasági szerepkört tekintette meghatározó momentumnak, a gazdaság- és munkásfelfogás alanyának. Ez a hamis tudat nem valami angolszász fejlődésképletet követett, hanem egy hierarchikusan építkező társadalom magatartás- és termelésmodelljét, annak is leginkább a porosz és orosz variánsát, amely az ember szuverén lehetőségeit és jövőképeinek esélyeit is aszerint méri, milyen társadalmi-statisztikai tömeget reprezentál.

„Államiság és konzervativizmus egyet jelent” - vallotta *Somló Bódog*, s igaza lehet, hisz a 19. századi társadalomfelfogás, amely liberális irányból konzervatívba csúszott el, s onnan definiálta az államiság lényegét, a nemzetiségek, illetve a „nemzetalattiak” és a „nemzetellenesek” másképp gondolkodóinak táborát ugyanolyan illegális és nemzetromboló teremtményeknek tekintette (ahogyan egy évszázaddal később a pártállami „demokratizmusba” sem nagyon fért bele az etnikai közösségek szuverén önmeghatározása). A bolsevik államszervezési modell esetében csupán a nemzeti burzsoázia szerepkörét vette át az „új osztály”, a hagyomány személyiségcentrikus alapelveit helyettesítette a politikai elit nomenklatúrája, s a zsinóros-mentés nemzeti öntudat, meg a szűkkeblű „magyarkodó” millenáris ethosz helyébe került az osztályinternacionalizmus.

A huszadik században - miközben a világfolyamat az etnikai és regionális szuverenitás megteremtése lett - a kudarcos sorsú politikai Kelet-Európában tovább folyt a szerves közösségek tudatos fölmorzsolása, a regionális sajátosságok mesterséges elmaszátolása. A pártállamban mindvégig megvolt az „alkotmányos” hivatkozási alap, amelynek szellemében az elnyomott, politikai perifériára szorított nemzetiségek liberális megtűrése helyett a hatalom monopolisztikus uralmi gyakorlatot vezethet be. Megvolt a mindenkori ürügy a monarchikus

biztonság-igény kinyilvánítására, sőt a pártállam stabilitás-igénye sokkalta nagyobb volt, mint a monarchiáé! Megvolt az állam intervenciós jogainak eszmei bázisa, legitimitása, s ennek belenyugvó társadalmi tudomásulvétele is. Megerősödött tehát a politikai konzervativizmus legrosszabb hagyományából mindaz, ami a kisebbségi-etnikai szférák elködösítésére alkalmas. Megvalósult a polgári öngazgatásnak és a lakosi (állampolgári) szuverenitásnak olyan centralizált rendbe illesztése, amelyben „szocialista nemzetközösség” részeként nincs joga és hivatkozási alapja senkinek kisebbségi többletjogokat kívánni. Sőt a centralizált igazgatási rend a politikai felelősség hiányát is garantálta, a szervezettség ellen sem volt megfelelő módszer a szuverén állampolgár védelmére, kisebbségi öntudatának gyámolítására. A helyzet bonyolultabb volt, mint száz éve: a politikai intézményrendszer alkotmányosan is deklarált „vezető ereje”, a párt maga is a kisebbség diktatúrája („többségi demokráciaként” reprezentálva) lehetetlenné tette más kisebbségek számára, hogy kisebbségi elnyomottságukról beszéljenek. A konszolidáció látszatait produkáló politikai masinéria oly módon különült el a valós társadalmi problémáktól, s olyan módon tudta szimulálni a gazdaság és a politikai érdekek „modern” rendszerének működését, hogy az uralkodó pártelit független maradhatott az alapvető társadalmi különbségek okozta bonyodalmaktól, a nemzeti tudat állapotától, a munka- és erkölcsfelfogástól, a jövőképek biztató vagy reménytelen jellegétől és a kisebbségek kérdésétől is.

A politikai eszmék hazai története az utóbbi másfél században telis-tele van a reformok jelszavával és ígéretével. A reformgondolkodás és a reformlét kudarcos históriájában alapvető fontossága van a konzervatív gondolkodás hagyományának. Pozitív és negatív értelmében egyaránt. A tradicionális értékeket és gyökereket kereső szemléletmód - szemben a múlt „végeképp eltörlésének” fontosságát hangsúlyozó ideológiával - nem mellőzheti a liberális nekibuzdulások mellett a konzervatív szellemi örökség jóféle értékeinek tekintetbe vételét. Ezért a mai magyar társadalom „kibontakozási” alternatívái közé sorolom a kulturális tradíciókat, az etnikai öntudat még megmaradt értékeit és az ezekből építhető távlatos elképzeléseket. A helyi társadalmakban, kulturális és etnikai identitásokban (rejtve) megmaradt hagyományok politikai szintre kerülése, artikulálódása és legitimálódása nélkül nehéz lenne komolyan venni olyan társadalmi kiegyezést, amely akár konstitucionálisan, akár parlamentárisan, akár korporatív vagy közvetlen képviseleti úton keresne válságmegoldást.

Az etnoszféra (legkonvencionálisabban vett) megjelenítődése nélkül csupán a hazai konzervativizmus ragacos tévedéseinek és a nemzeti liberalizmus legszélsőségesebb kilengéseinek világába juthatunk. Olyan *kelet-európai kisállami nyomorúsághoz*, mely újfent késői felismerésekkel, „*a valahol utat veszítettünk*” belátásával már végeképp zsákutcába vezetne. Pedig a konzervatív ideológia és a nép konzervatív karaktere a Duna-táji történeti folyamatok változataiban számos tanulságot kínálnak okulásul. S hogy permanens távlatvesztésünk és térvesztésünk jövőbeli eseményeit megelőzhessük, érdemes lenne talán elgondolkozni azon is, lehetséges-e a mai politikai modernizációnkban, e mániásan keresett új ideológián annyival túllépni, hogy beláthassuk az etnoszféra „alternatív mozgalom” formájában rejlő esélyeit. Történeti és társadalmi, szociológiai és kulturális alapjaink már megvannak. Csupán az esélyek belátására, megértésére és önelemző hajlandóságunk erősítésére kellene magunkat elszánnunk, s komolyan vennünk a huszadik század etnikai reneszánszának értelmét, amely módot adhat a kelet- és közép-európai népek éledésére.

A regionalizálás esélye minálunk

Az ország mai térképén többféle régiót különböztet meg a gazdaság- és társadalomföldrajz, a néprajz, a történetírás és szépirodalom. Szabadunk első harmadában már meglehetősen nehéz lehetett etnikai térképet készíteni, s ma talán még lehetetlenebb. Az elmúlt százszázötven esztendő alatt bekövetkezett népcseré és népkeveredés nagyobb

volumenű volt, mint a megelőző ezredévben. Az iparosítás, az erőltetett modernizálódás és a válságfolyamatok berobbanása máris szinte lehetetlenné tette egybefüggő etnikai terek megnevezését. Miként a falusi és a városi közösségeket elmosták a század „hómogenizáló viharai, elmosták az etnikumok sajátosságait, szimbólumait, s velük együtt önbecsülésük lehetőségét is jórészt.

Persze nem tudhatjuk ma még pontosan, mit is jelent az etnikai szférák körülhatárolhatatlansága, milyen politikai, társadalomtörténeti jelentősége van ennek. De vélhetjük, sejthetjük, hogy ha a világ nagy részét elérte már, elér bennünket is az *etnikai renaissance*. Meggyőződésem, hogy más a látszat, a statisztika, az emberföldrajz, és megint más a hovatarozás, az identitás felfogása erről a kérdéstről. Hittel hiszem, hogy nem örökre töröltetett el az etnikus tudat, hanem csupán lehúzódt a mélybe, az emberi lélek, az emlékek, a szokások az élő (pontosabban a túlélő) hagyomány világába. S abba az értékonzervatív hagyománytudatba szigetelődött el az etnikus identitás, amelyről eddig csupán lekezelően beszéltek olyanok, akik a társadalom rétegződését csakis a munkajelleg-csoportok, osztályok szerint tudták megrajzolni. Az etnikus létfelfogás pedig nem osztályokban, hanem *táj és lélek* sajátos dimenziói között lakik.

A politikai (sőt olykor a társadalomelméleti) megközelítések egy része évszázadok óta hierarchikus különbséget tett nemzetek és kultúrák, régiók és identitások értéke között. Nagy kérdés ma is, van-e politikai, földrajzi, nyelvi vagy kulturális értelemben vett Közép-Európa, s hol vannak ennek határai? Van-e még lokálisan érvényes latin és égei kultúra, s mely régiók sorolhatók hozzá? Van-e még „balkániség” a szó 19. századi értelmében? S elhatárolható-e regionálisan vagy nemzeti szempontból a magaskultúra, a népi kultúra, a tudomány vagy a jogszabályok rendszere?

Valaha léteztek elkülöníthető kultúrák, nemzeti karakterjegyek, jellegzetesen lokális értékrendek vagy szokásrendszerek. Létezett a „barbároktól” elhatárolt Közép-Európa, létezett pesti-bécsi-pozsonyi-prágai zsidó kultúra, volt bécsi-berlini-brünni-weimari német kultúra, és így tovább. Minden nemzet és minden kultúrkör saját stílusa szerint működött, s különbséget tett a „mi” (az értékesek) és az „ők” (kevésbé értékesek) között. Minden nemzetnek megvolt a kijelölt országútja, amely „a barátokhoz” vezetett. S a régió az imperializmus és a rasszizmus útján ennek ellenére is fölmozsolódott, szétesett, történelemmé vált. Megmaradtak viszont a tartományi, a városi, a tájegységi különbségek. Megmaradtak a vélt (vagy valódi) hierarchiák is, amelyek igazából nem a vér, a fajiság, az antropológiai sajátosságok különbségei, hanem az eltérő helyzet, a saját történelem, a gazdasági és emberi-kulturális fejlődés következményei. A másságok a létfeltételek, a vállalt és a bevallott történelem, a szerepek, a sztereotípiák és az eszmék mindennapi históriájában jelennek meg most is. S azoknak a kisebbségi kulturális közösségeknek, amelyek meg akarnak maradni annak, amik, kénytelen-kelletlen vállalniuk kell ezt a másságot, otthonosan kell érezniük magukat a más másságok között.

A megmaradt közösségi vagy etnikai kultúra úgy élhet tovább, ha nem kényszerül idegen, ráerőltetett minták szerint működni, ha nem kell egyedeinek kettős szereptudattal élnie, ha mint közösség nem kisebbségében érzi magát meghatározottnak, hanem az identitás erejével, a *viselkedés és a sajátosság méltóságával* egészítheti ki az „autentikus lét” lehetőségeit. Az állandó fenyegetettség, a lappangó vagy a nyílt erőszak a sajátos sors és saját kultúra fölmozsolódásával fenyeget. Ám az identitás érzésében s az identitást kifejező közösségi megnyilvánulásokban, etnikus szimbólumokban, viselkedés- vagy gondolkodás-modellekben nem annyira az egzisztenciális meghatározottság, az elnyomatás veszélyes. Ez ugyanis megerősítheti a közösségi kóhéziót, létrehívhatja a kölcsönös szolidaritást, összehangolhatja a kisebbségi intézmények működését, a közösségek kölcsönkapcsolatát is. A veszélyesebb és rosszabb inkább a szellemi és lelki természetű kisebbségiség.

Csonka kultúra és etnikai szereptudatot kifejező intézményrendszer nélkül a privát körre, a családra, baráti vagy munkahelyi környezetre marad az etnicitás megerősítésének feladata. Ám ha ezek sem hordozhatnak etnikus jegyeket, végveszélybe kerül az etnosz, belenyugvó vagy öntudatlan reménytelenség lehet úrrá rajta, elbizonytalanodhat az autonómia igénye is, rátörhet a hamis azonosság vállalásának vágya, a menekülés, a fölötte álló hatalmak elfogadása, a jellegtelenedés, a fölordódás-asszimilálódás és az elgyökértelenedés vállalása is

A felbomlóban lévő politikai Kelet-Európa népei az állandó fenyegetettség és elnyomatás során ezeket a stációkat javarészt végigjárták. Csaknem minden közép-kelet-európai nép tele van megfélemledett, hátrafelé néző, perspektívátlan és rezignált emberekkel. Holott akkor erős egy állam, ha népcsoportjai és társadalmi közösségei öntörvényűen erősek: egységeitől szilárd a politikai struktúra. Ideigóráig lehet erős hatalom színeiben tetszelegnie az erőszakosan asszimiláló politikai uralomnak, lehet elnyomnia a kulturális közösségeket, lehet nehezítenie a hagyományokat megőrző társadalmi szerepek érvényesülését, s lehet a mikrokommunikáció színterein is beavatkozni a szuverén entitások működésébe. De az etnikumpolitika az etnikai tagoltságot meghatározó külső körülményként csupán a psziché határáig képes eljutni. Az etnoevolúció pedig dinamikus, és főként a társadalom osztályrétegződésénél stabilabb, rejtettebb folyamat, amelyet nem oly egyszerű a társadalmi és döntéshozatali egyenlőtlenség fönntartásával kulturális hátrányba szorítani.

Az etnikumok társadalmi adjusztálása és az etnikai csoportok „becsatornázása” pusztán voluntarizmus. *Aki asszimilál, egyúttal konfliktusokat is életre hív vele kudarcokat is vállal.* Kétségtelen, hogy a társadalom rendi szerkezetének fölbomlása, az új központosított polgári államok kialakulása (s az egész *államnemzeti eszmerészség*) sokat változtathat a társadalom etnikai tagoltságán. Karöltve a család, a családi gazdaság szerepének csökkentésével, a tulajdonfosztással és a társadalmi mobilitás össznépi méretűvé növelésével ugyancsak sokféle etnikai közeg varázstalanítását, sőt pusztulását is elő lehet idézni. De az elgyökértelenedett etnikai csoportok vagy tömegek hosszú ideig képtelenek lesznek másutt gyökeret eresztetni - aminek viszonylag sok hátránya van. Végül is azonban a lakóhelyükről és identitásukból száműzött etnikumok látens formában őrzik meg etnikus énjüket és kulturálisan kisebbségiként, marginalitásban is erősebbek, tűrőképesebbek maradhatnak, mint a velük szemben álló asszimiláló szándékok. Épp ezért lesz várhatóan mozgalommá, az alternatív önszervezés akut formájává az etnoregionalizmus, s talál majd magának kibontakozási formát a mai erőltetett modernizáció körülményei közt is.

A regionális konfliktusok valójában történelmi konfliktusok a világ minden táján. Az államnacionalizmusok is ugyanilyen fejlődéstermékek, fele-feleúton a polgárság és a rabszolgotartás felé. Az államoknak azonban konszenzusra kell törekedniük az etnikumokkal, ha nem akarnak a rendszerkonfliktusig jutni. Márpedig a nemzeti kizárólagosságra törekvés lényegében faji alapú elkülönítés, azzal a céllal, hogy nemzetileg homogén állam jöjjön létre. Ilyen pedig a világ államainak történetében igazi ritkaság lenne ma mára, A társadalom regionális tagoltsága és politikai értéktradíciója viszont készen van. Élnünk kellene vele!

Fölhasznált irodalom

- Abrahams, R.D.-Kalcik, S. 1983. *Folklór és kulturális pluralizmus*. In: Niedermüller P. szerk. *Folklór-társadalom-művészet* 14. 74-81.
- Alexandrescu, Sorin 1985. *A román paradoxon*. Magyar Füzetek 16. Paris, 74-83.
- Arato, Andrew 1987. *Civil társadalom, társadalomelmélet és államszociálizmus* (Századvég, 3. sz. 46-52.)
- Ágh Attila 1989. *Az önszabályozó társadalom. A civil társadalom Nyugat- és Kelet-Európában*. Kossuth K. 374
- Ágh Attila 1990. *A századvég gyermekei* KJK, 188
- Artyunov, Sz. A. 1987. *Szokás, rítus, hagyomány*. In: Hofer T.-Niedermüller P. szerk. *Hagyományéshagyományalkotás*. MTA Néprajzi Kutató Csoport. 104-108.
- Baka András 1985. *A magyar nemzetállamiság teoretikusai* (Grünwald Béla, Beksics Gusztáv, Concha Gyöző). Állam és Jogtudomány, 2. sz. 327-357.

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 4.sz. (1990. december)

- Bibó István 1986. *Válogatott tanulmányai I-III. kötet*
- Bibó István 1979. *Az önrendelkezési elv mint a nacionalizmus ösztönzője*. Párizsi Magyar Füzetek 4. 162-198.
- Bourdieu, Pierre 1985. *Az identitás és a reprezentáció. A régi fogalmának értelmezéséhez* Szociológiai Figyelő, 1. sz. 7-22.
- Bouthoul, Gaston 1966. *Las mentalités* P.U.F., Párizs, 128
- Bromlej, J.V. 1983. *Etnikai folyamatok a mai Szovjetunióban*. Világosság, 8-9. sz. 537-539.
- Bruszt László 1988. *A centralizáció csapdája és a politikai rendszer reformalternatívái* Medvetánc 1. sz.
- Dayries, J.-J. Dayries, M. 1978. *La régionalisation*. Parizs. 128
- Dénes Iván Zoltán 1988. *Az önrendelkezés érvényessége*. 351
- Faragó Béla 1986. *Nyugati liberális szemmel*. Magyar Füzetek Könyvei 10. Páris, 287
- Farber, Maurice L. 1973. *A nemzeti karakter problémájának módszertani elemzése*. In: Szociálpszichológia, 406-418.
- Gaunt, David 1984. *Történelem és antropológia*. Világtörténet, 4. sz. 3-16.
- Gellner, Ernst 1983. *Nations and Nationalism*. London.
- George, Pierre 1984. *Geopolitique des minorités*. Paris. 128
- A. Gergely András 1988. *Nemzetiség és urbanizáció Romániában*. 93
- A. Gergely András 1988. *Egy civiltársadalmi lehetőség: az etnoregionális alternatíva*. Valóság, 5. sz. 98-107.
- A. Gergely András 1989. *Etnikum-hagyomány-civiltársadalom*. Tér és Társadalom, 1. sz. 17-29.
- Glazer Nathan 1983. *Ethnic Dilemmas 1964-1982*. Cambridge - London, 358
- Gombár Csaba 1983. *Újjászületik a geopolitika fogalma?* Világosság, 8-9. sz. 561-568.
- Gombár Csaba 1986. *Demokratikus rendezőelvek* In: *Anarchizmus és rendezőelvek A Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyve*, 5-29.
- Gombár Csaba 1989. *Borítékolt politika*. 210
- Hagyomány és hagyományalkotás* 1987. Tanulmánygyűjtemény. Szerk. Hofer T. Niedermüller P., 198
- Hanák Péter 1988. *A kert és a Műhely*. Gondolat K. 302
- Hankiss Elemér 1985. *Nemzetvallás*. In: Kovács Ákos szerk. *Monumentumok az első világháborúból*. 36-48.
- Hankiss Elemér 1989. *Kelet-európai alternatívák*. KJK. 407
- Hannerz, Ulf 1988. *Elmélet az antropológiában: Szép-e a kicsi?* In: *Nemzeti kultúrák antropológiai metszetben*. 101-106.
- Hobsbawm, Eric 1983. *A társadalomtörténetől a társadalom történetéig*. In: *Történelem és szociológia*. 32. 56-72.
- Hobsbawm, Eric 1987. *Tömeges hagyomány-termelés*. Európa 1870-1914. In: *Hagyomány és hagyományalkotás*. 127-197.
- Hobsbawm, Eric 1990. *Közép-Európa, politika és kultúra*. Társadalmi Szemle, 78-82.
- Hofer Tamás 1984. *Történeti antropológia. Konferencia-bevezető*. *Antropológiai Írások* 8-10. sz. 7.-19.
- Hoppál Mihály 1986. *Etnikus tudat és kisebbség*. In: *A II Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségekutató Konferencia előadásai* 2. köt. 446-461.
- Horowitz, Donald L. 1985. *Ethnic Groups in Conflict*. Univ. of California Press, Berkeley. 697
- Inkeles, Alex 1983. *Exploring individual modernity*. Columbia Univ. Press, 376
- Jászi Oszkár 1983. *A Habsburg-monarchia felbomlása*. 598
- Jászi Oszkár 1986. *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*. Válogatás. 316
- Jászi Oszkár 1912, 1988. *A Monarchia jövője*.
- Jászi Oszkár 1989. *Magyar kálvária-magyar föltámadás*. *Magyar Hírlap Könyvek* 254
- Jelentések a határon túli magyar kisebbségek helyzetéről*. 1988. Medvetánc Könyvek. 343
- Jeszenszky Géza 1988. *Magyarság és asszimiláció*. ef-Lapok, 6-7-8. sz. 51-54
- Joó Rudolf 1983. *Az etnikai konfliktusok okai és jellemzői*. Külpolitika, 4. sz. 73-85.
- Joó Rudolf 1984. *Az etnikai folyamatok és a politikai folyamatok néhány összefüggése*. Társadalomkutatás, 2. sz.
- Joó Rudolf 1984. *Nemzeti és nemzetiségi önrendelkezés, önkormányzat, egyenjogúság*. Kossuth, 283
- Joó Rudolf 1988. *Etnikumok és regionalizmus Nyugat-Európában*. 229
- Joó Rudolf 1988. *Jelentés a romániai magyar kisebbség helyzetéről*. ef-lapok, 4-5. sz. 56-66.
- Kontler László 1987. *A konzervativizmus útján (Anglia XVII. század)* Medvetánc, 3-4. sz. 19-56.
- Körösényi András 1989. *Liberális vagy konzervatív korszakváltás*. 195
- Lafont, Robert 1967. *La révolution régionaliste*. Paris, 128
- Löfgren, Orvar 1988. *Gondolatok a nemzeti érzés kulturális szerveződéséről*. In: *Nemzeti kultúrák...* 145-179.
- Mannheim, Karl 1984. *A konzervatív gondolkodás*. Filozófiai Figyelő, 2. sz.
- Markajan, Edvard Sz. 1987. *A kulturális hagyományok elméleti kulcskérdései* In: *Hagyomány és hagyományalkotás...* 67-103
- Masaryk, T. G. 1935. *A nemzetiségi kérdés* Bratislava, 213
- Molnár Miklós 1989. *La démocratie se leve à l'Est*. Paris-Genève. 352
- Nemzeti kultúrák antropológiai metszetben*. 1988. Tanulmánygyűjtemény. Szerk. Hofer T., Niedermüller P. 263

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 4.sz. (1990. december)

- Niedermüller Péter 1981. *Folklorizmus és társadalomkritika* In: *Folklor-társadalom-művészet* 9. 61-67.
- Nyíri J. Kristóf 1986. *Európa szélén* 249
- Nyíri J. Kristóf 1988. *A hagyomány filozófiájához* Világosság, 8-9. sz. 551-555.
- Róheim Géza 1988. *A modern nemzetek*. Kultúra és közösség, 4. sz. 76-93.
- Schlett István 1990. *Az optimizmus dicsérete*.
- Scruton, Roger 1987. *Mi a konzervativizmus?* Magyar Filozófiai Szemle, 5-6. sz. 1034-1066.
- Sfez, Lucien 1988. *La symbolique politique*. Paris, 128.
- Shils, Edward 1987. *A hagyomány*. In: *Hagyomány és hagyományalkotás*. 15-66..
- Szabó Márton 1985. *Dicsőség, fegyelem, öntudat*. In: Böhm A. szerk. *Munka gazdaság - társadalom* 185-205.
- Szabó Miklós 1982. *Mi a kozmopolitizmus?* Mozgó Világ, 9. sz. 121-128.
- Szabó Miklós 1988. *Történelmi nemzet-etnikus tudat*. Világosság, 8-9. sz. 582-589.
- Szabó Miklós 1989. *Politikai kultúra Magyarországon 1896-1986*. Medvetánc Könyvek. 311
- Századvég különszám 1989. *Kell-e nekünk Közép-Európa? Tanulmányok*. Héttorony, 223
- Szlovákiai jelentés. A magyar kisebbség állapotáról*. Magyar Füzetek Könyvei 4. Paris, 125
- Szücs Jenő 1974, 1984. *Nemzet és történelem*. Gondolat K. 670
- Szücs Jenő 1982. *A középkori Magyarország népei* II. rész. História, 4. sz. 5-7.
- Szücs Jenő 1983. *Vázlat Európa három történelmi régiójáról*. Magvető, 137
- Thoreau, Henry David 1990. *A polgári engedetlenség iránti kötelességről*. Európa Könyvkiadó, 157
- Török Árpád 1943. *Univerzalizmus vagy regionalizmus*. Magyar Szemle, 5. sz. 232-237.
- Történelmi antropológia*. 1984. Szerk. Hofer T. 366

DUŠAN KOVÁČ

A szlovák-magyar kapcsolatok történeti kérdéseiről*

Ma, jószérivel a huszadik század végén, egy olyan folyamat első lépéseinek lettünk tanúi, melyet egyelőre, meglehetősen bátortalanul, Európa egyesülési folyamatának nevezünk. Egyesülőfélben van a megosztott Németország, a totális rendszerektől megszabadult közép- és kelet-európai országok pedig Európába jelentkeznek. Az Európába való visszatérés jelszava egyre hangosabb, egyre sürgetőbb. Vegyük szemügyre magát a kifejezést: visszatérés Európába. Tudjuk, mit értünk ezen. Mégis helyénvaló a kérdés: hol voltunk mostanáig? Hiszen mi ősidők óta Európában vagyunk, ide tartozunk, elválaszthatatlanok vagyunk Európától. Már eddig is hozzájárultunk az európai kultúrához, s ez tagadhatatlan. Ha tehát az Európába való visszatérést követeljük, akkor ez elsősorban az eltévedt vagy elveszett fiúk és leányok visszatérése a közös anyához, a közös alaphoz, melyhez elválaszthatatlanul hozzátartozunk.

A visszatérés módozataihoz kapcsolódó elképzelések különbözők. Létezik egy bizonyos elképzelés, mely szerint Közép- és Délkelet-Európa népei egymás mögött szépen felsorakozva Európa küszöbéhez járulnak, s Európa problémák nélkül, mindenestül, megoldatlan, kölcsönös gondjainkkal együtt lenyel bennünket. Már csak arról van szó, milyen sorrendben érkezünk Európa küszöbéhez. Ki lesz ott elsőként? A magyarok, a lengyelek, a szlovákok vagy a csehek? Úgy gondolom, ez az elképzelés, bár meglehetősen széles körben elterjedt, nem reális. Egy nagy illúziót rejt magában: kölcsönös kapcsolataink megoldása nélkül is beléphetünk Európába, anélkül, hogy akárcsak érintenénk is közös történelmünk neuralgikus pontjait.

Ez az elképzelés azért illuzórikus, mert abból a feltételezésből indul ki, hogy Európa létezik. Úgy hiszem, az Európai Gazdasági Közösség nem Európa. Az új, egyesült Európának még meg kell születnie. Nekünk kell létrehoznunk. S nem hozhatjuk létre úgy, hogy kihagyjuk belőle Kelet-, Közép- és Délkelet-Európa hatalmas térségeit. Ez a folyamat tehát még nagyon bonyolult lesz. Közép- és Délkelet-Európa térségében a múltban számos probléma halmozódott fel. Ha komolyan gondoljuk az egyesült Európát, ezekkel a problémákkal meg kell birkóznunk. Közép-Európa helyzetét mindig komplikálta a tény, hogy ez a térség a nagyhatalmak küzdelmeinek arénájává vált. Azok az időszakok, amikor a térségre nehezedő nagyhatalmi nyomás enyhült, mindig igen rövidek voltak. A történelemből kiindulva feltételezhetjük, hogy ez most sem lesz másképp. Ha a nemzetek a hatalmi vákuum rövid idejét nem használják ki a kölcsönös közeledésre, egyedülálló történelmi lehetőséget mulasztanak el.

Nem vitás, a legtöbb munka éppen a történészekre vár. Ennek az az oka, hogy a jelenkor számos kérdésének, akárcsak számos gazdasági kérdésnek megvan a történelmi háttere. E kérdések történeti dimenziói lényegesen mélyebbek, mint azt olykor hajlandók vagyunk elismerni. Tudjuk, közös igyekezetünk arra irányul, hogy előre nézzünk, az európai jövő irányába. De ha az európai házat szilárd alapokra akarjuk építeni, nem hallgathatunk a múlttól. A történelmi folyamat egységes. Ha valamit elhallgatunk benne, nem mondunk végig, következetlenségünk szükségszerűen megbosszulja magát. Tudjuk, sok kérdést nehéz megoldani. Történelmi igazság, meglehet, csak egy van. De a hozzá vezető út nem egyszerű. Ha azonban meglesz a keresésére irányuló akaratumk, sok mindent elérhetünk.

Elvitathatatlan tény, hogy nemzeteink egymás mellett élnek itt. Elsősorban a szlovák és a magyar nemzet szomszédságára gondolok. Egymás mellett éltünk itt, Közép-Európában a múltban is, s így fogunk élni a jövőben is. Igaz, a hivatalos magyar hatalmi ideológia e század elején még azt hirdette, hogy Magyarországon („Uhorsko”) szlovák nemzet nem létezik - ma azonban ez csaknem hihetetlenül hangzik. Egészen 1918-ig egy államban éltünk

- a történeti magyar államban. A szlovákok ezen állam szerves alkotóelemét képezték, és történelmének részesei voltak. Ezért a mai körülmények között immár elégtelennek tartjuk a szlovák történelem izolált, az összmagyar („celouhorský”) kontextust nélkülöző felfogását. A szlovák nemzet egészen az első világháború idejéig a magyar állam keretei között kereste politikai és nemzeti érvényesülésének a lehetőségeit. A szlovákok államjogi törekvései a történeti Magyarországon belül kialakítandó szlovák autonómiára irányultak. Csak azt követően, hogy ezt a jogos követelést elutasították, s Magyarország nem csupán felhagyott a szlovákok érdekeinek védelmével, de az államhatalom révén szisztematikusan elnemzetietlenítette őket, váltak el a megváltozott nemzetközi körülmények között a szlovákok a magyaroktól.

A totalitárius rendszer köpönyege alatt kialakult a szovjet blokk országainak valamiféle fiktív egységessége. A programszerű internacionalizmus azonban nem volt egyéb, mint a totalitárius hatalom képmutatása, amely mögött a felhalmozódott problémák nem csupán megoldatlanok maradtak, de tovább is burjánzottak. Meghonosodott az a vélekedés, miszerint csak arról kell beszélnünk egymással, ami összeköt bennünket. Ami elválaszt, arról jobb, ha hallgatunk, nehogy megzavarjuk a szocialista internacionalizmus hazug idilljét.

Tekintetünk a jövő felé irányul. Bizonyos reményekkel nézünk a jövőbe. A jövő kapuját azonban nem léphetjük át, amíg kielégítően meg nem békültünk a múlttal. Ehhez a tudósok nyíltságára van szükség, nem pedig a politikusok, netalán az álpolitikusok rosszul leplezett taktikázására, mert nyíltság nélkül tulajdonképpen kielégítő európai politikát sem lehet csinálni.

A történelemírás tudomány, s mint ilyen, a kultúra része. A kultúra önmagában, lényegét tekintve a konvergencia, a kölcsönös megértés és együttműködés felé tendál. Ez mindig is így volt, külsőleg azonban éppen a mi térségünkben lehetett ebből nagyon keveset látni. Nálunk ugyanis mindig a politika dominált. A politika, mely a nemzeti érdekeket törvényszerűen az európai érdekek fölé helyezte. Miért volt ez így, azt nem kell magyaráznom. Tény, hogy a politika főlénye nagyon egyértelműen megnyilvánult abban, hogy hatalmába kerítette a kultúrát, választóvonalak sokaságát húzta meg nem csupán a történetírásban, de az irodalomban és a művészetben is.

*

Illúzió volna azt hinni, ahogy ezt a divergenciát pusztán általános frázisokkal vagy a közeledés és az európai egyesülés politikájának alapvetően helyénvaló hirdetésével megszüntethetjük. Tekintetbe kell vennünk mindent, ami a múltban volt, valamint azt is, hogy ennek a múltnak a maradványai miként élnek még napjainkban, s hogyan nyilvánulnak meg a gyakorlati politikában.

A történetírás nem teljesítheti legfőbb feladatát - nem közelíthet a tudományos igazsághoz, amíg szigorúan nemzeti pozíciókból indul ki, tehát addig, amíg saját nemzete istenítését tekinti legfőbb céljának. Ugyanis az önistenítés logikus következménye a többi nemzet pogánnyá és barbárrá nyilvánítása.

Az önistenítés zsákutcájából kivezető út a dolgok logikájából következik. Ez az út a nemzeti történelem széles körű európai összefüggésekben való vizsgálata. Ha szemügyre vesszük a huszadik század történelmét, látjuk, hogy világméreteken is, de kiváltképp szembeötlő ez Európa történetében, századunk a totalitás és a demokrácia ádáz küzdelmének jegyében telt. Ez a két erő - a totalitás és a demokrácia - az elmúlt századokból származik. Összeesésük azonban épp a mi századunkban volt rendkívül drámai. Egy ilyen összeesésnél a demokrácia előnytelen helyzetben volt és van. A demokrácia ugyanis törekeny, bonyolult, belsőleg strukturált képződmény. Ezzel ellentétben a totalitás egyszerű. Ebben van az ereje. Ez az erő századunkban nagyon egyértelműen megnyilvánult. E

században az emberiség két borzalmas háborút élt át. Tulajdonképpen a totalitás érvényesülési kísérlete volt mind a kettő. Ugyanis a totalitás mindig a mások fölötti uralomra, s végső soron világalomra törekszik. Nem könnyű azonban a totalitás és a demokrácia összecsapásainak frontvonalait meghatározni. Ezek semmi esetre sem azonosak az első vagy a második világháború frontvonaláival. A választóvonal sokszor igencsak észrevétlenül az igazi frontok közepén haladt át. Erre éppen a második világháború Szlovákiája a jó példa. A Szlovák Köztársaság a fasiszta Németország szövetségese lett, s annak oldalán belépett a háborúba. A szlovák társadalomban azonban erős ellenállás alakult ki a faszizmus és a Hitlerrel való szövetség ellen, mely a szlovák nemzeti felkelésben csúcsodosott ki. Ilyen példából nyilván több is van. De ha az istenítésből, saját nemzetünk abszolutizálásából indulunk ki, akkor a faszizmus vagy a sztálinizmus kiszolgálása teljesen lényegtelené válik. Csupán az a lényeges, hogy ezzel a saját nemzetünket szolgáljuk-e. S minden, ami nemzetünket szolgálja, eleve megengedettnek és igazoltnak tekinthető.

Az ilyen kiindulópontokhoz való ragaszkodás nem nyújt lehetőséget az alkotó vitára. Ugyanakkor tudománytalannak is tekintendő. Alkotó vita nélkül a tudomány csak sorvad. Úgy látjuk, hogy történetírásunk és a magyar történetírás konfliktusai csak akkor oldhatók meg, ha a tudományos megismerést fölébe helyezzük a nemzeti apologetikának.

A közép-európai történelem égető kérdéseinek egyike a nemzeti kisebbségek kérdése. Különösen időszerűvé lett ez a kérdés az első világháború után, amikor kis államok sora jött létre, s a régi nemzeti kisebbségek mellett új kisebbségek alakultak ki. Nemzeti kisebbségek Közép- és Délkelet-Európa valamennyi államában voltak. E kisebbségek védelmét már a békeszerződésekben rögzítették. A védnökséget fölöttük az újonnan alakult Népszövetség vette át. A Népszövetség kisebbségvédő rendelkezések egész sorát alkotta meg, valójában azonban ez az intézmény a két háború közti időszakban sosem rendelkezett semmiféle hatásos eszközzel, mellyel határozatait érvényesíthette volna az egyes országokban. Ezért a nemzetiségi kérdés többé-kevésbé az egyes államok belügyévé vált, és az elért nemzetiségi jogok közvetlen függőségbe kerültek ezen államok demokráciájának színvonalától és fejlettségi fokától. Így történt, hogy míg a szlovákiai magyar kisebbség (ugyanúgy, mint a Csehszlovák Köztársaság német és egyéb kisebbségei) széles körű nemzetiségi és kulturális jogokat kapott, a magyarországi szlovák kisebbség könyörtelen magyarosításnak volt kitéve. Ez a tény teljesen nyilvánvaló. A megállapítás, miszerint a nemzetiségi jogok közvetlenül függenek a demokrácia színvonalától, minden országban s egészen napjainkig érvényes. Létezik néhány elmélet, mely e kérdés elhomályosítására törekszik.

1. *Az állam elnemzetlenítő funkciójának elmélete.* Ezen elmélet szerint minden államban kimutatható a saját kisebbségek elnemzetlenítésének tendenciája. Más szavakkal: az elnemzetlenítés jelen volt a régi Magyarországon, Csehszlovákiában éppúgy, mint Horthy Magyarországon, a háború utáni Magyarországon éppúgy, mint a háború utáni Csehszlovákiában. Így kerül ebben az elméletben egy szintre az összes állam, ami teljességgel történelmietlen és tudománytalan. Ha lehetségesnek is tartanánk, hogy az állam elnemzetlenítő funkciója mindig működik, akkor is az a lényeges, hogy az elnemzetlenítés mértéke alapvetően különböző. S ez a kérdés magva. A régi Magyarországon precedens nélküli volt az elnemzetlenítés. Nem a kisebbségek, hanem a szlovák nép elnemzetlenítéséről volt szó, melynek a létét a történeti Magyarországon egyszerűen tagadták. Teljesen összehasonlíthatatlan a Horthy-Magyarországon és Csehszlovákiában a két háború között folyt elnemzetlenítés. S annak ellenére, hogy elítéljük a háború utáni reszlovakizációs folyamatot, meg kell állapítanunk, hogy Magyarországon a háború utáni időszakban is sor került állami elnemzetlenítésre, s jóval nagyobb intenzitással, mint Csehszlovákiában. A szlovák nemzetiség nemzeti szubsztanciájának elvesztéséről, az iskolák számáról és a nemzeti nyelv tanításának színvonaláról tanúskodó adatok egyértelműek.

2. *A természetes asszimiláció elmélete.* Ennek az elméletnek tulajdonképpen az állami szinten megvalósított asszimilációt kell ellepleznie. Ismét meg kell állapítanunk, hogy a természetes asszimiláció ugyan létezik (vegyes házasságok stb.), ennek a nagysága azonban mindig nagyon jelentéktelen, s nem okozhatja egy nemzetiség létszámának oly drasztikus csökkenését, mint amelyet a magyarországi szlovákoknál látunk. A demokratikus társadalomban ugyanis a nemzetiségnek semmiféle oka nincs az asszimilációra. Csupán ott kerül sor gyors asszimilációra, ahol a nemzetiséghez való tartozás nagy, főleg gazdasági áldozatokkal jár együtt, s ahol az asszimiláció számos, főként ismét gazdasági előnyt jelent. Ez azonban nem természetes asszimiláció.
3. *Az eltérő kisebbségek elmélete.* Ez az elmélet is a Horthy Magyarországon jött létre, s napjainkig fennmaradt. Úri huncutságként született, melynek alapján a békeszerződések és a Népszövetség ellenére meg lehetett tagadni a szlovák kisebbség nemzeti jogainak megadását. Ezen elmélet szerint a szlovákiai magyar kisebbséget erőszakkal elszakították az anyaországtól, ezért erkölcsi joga, hogy sorsával elégedetlen legyen, míg a szlovák kisebbség önként költözött Magyarországra, tehát vendég, s alá kell magát vetnie a hazai viszonyoknak. Így hát - ez volt e teória gyakorlati eredménye nincs joga saját nemzeti élethez. Ez az elmélet mindenekelőtt hazug. A magyarországi szlovák lakosság egy része mindig is őshonos lakosság volt. De ez nem lényeges. A jelenkori Európában, amikor a civilizált országokban a vendégmunkásoknak is szavazati jogot adnak, a nemzeti jogok megtagadása ilyen nevetséges érvek alapján teljesen anakronisztikus. A dolog lényege ugyanis itt is a gyakorlat terén, s nem az elméletben található. Pusztán elméleti szemszögből nézve nincs két ország, melynek két kisebbsége tökéletesen hasonlítana egymásra. Ebből azonban nem következhet az, hogy nem kell azonos nemzeti jogokkal rendelkezniük. Ugyanis a hatalmas különbség, amelyet a létszám, a nemzeti öntudat, a nyelvi kultúra stb. tekintetében a magyarországi szlovák kisebbség és a szlovákiai magyar kisebbség között megállapítunk, szintúgy a történelmi fejlődés és a konkrét történelmi feltételek következménye. Következésképpen, az eredeti gondolathoz visszatérve megállapítható: e kisebbségek sorsa közvetlenül függött azon államok demokráciájának fejlettségi fokától és színvonalától, amelyekben éltek.
4. *A nemzetiségi jogokért vívott harc szükségszerűségének elmélete.* Ennek az elméletnek az a lényege, hogy egyértelmű összefüggést lát a nemzetiségi jogok szintje és számszerűsége, s magának a kisebbségnek a harci elszántsága és küzdelme között. Kétségtelen, a kisebbség szervezettsége és elszántsága jó és szükséges dolog. Érvényesülni azonban csak a demokratikus társadalomban tud. A kisebbség ugyanis mindig kisebbség marad. Ha pedig az uralkodó többséget nem demokratikus elvek irányítják, mindig elég eszközzel rendelkezik ahhoz, hogy a kisebbség szerveződését megakadályozza és harci lelkesedését lehűtse.

Ezen elméletek mindegyike egy vitathatatlan tényre leplez: a demokrácia csupán akkor tekinthető demokráciának, ha nemcsak a többség döntései irányítják, hanem nemzetiségi, vallási stb. kisebbségeinek is jogokat ad, s tulajdonképpen minden egyénnek a lehető legtöbb emberi jogot biztosítja. Tehát a kisebbségnek nyújtott jogok szintje egyúttal a konkrét politikai rendszer demokratizmusának is kritériuma. Korunkban ugyanis egyáltalán nem ritka jelenség, hogy a politikusok demokráciáról szónokolnak, de a társadalmat autokratikusan irányítják. Éppen úgy, ahogy sokan forradalomról beszélnek, s reakcióként viselkednek.

A kisebbségek és jogaik kérdését igazán csak a demokratikus politikai rendszerekben lehet megoldani. S csupán ezután tölthetik be a kisebbségek a szerepüket, ti. hogy az államokat ne elválasszák, hanem összekössék.

A kölcsönös szlovák-magyar (s itt már tulajdonképpen csehszlovák-magyar) kapcsolatok következő kulcskérdését az első világháború utáni békeszerződések jelentik, mindenekelőtt a trianoni béke. A történeti irodalom, valamint a sajtó alapján ítélve a magyar közvéleményben eléggé elterjedt vélemény, miszerint Trianon nem volt más, mint a magyar nemzetet elkövetett erőszak, s hogy e békeszerződéssel Magyarország elvesztette területének kétharmadát. Amíg arról van szó, hány magyar maradt Magyarország határain kívül - rendben is van a dolog. Ehhez csupán objektíven meg kellene mondani, hány nemzetiségi személy maradt Magyarországon, de erről már rendszerint nem esik szó. Ám ha a terület kétharmadáról beszélnek, akkor ez nyilvánvaló valótlanítás. A nem magyar népek által lakott terület nem volt Magyarország területe. Egyetlen igazi demokrata sem léphet színre ilyenfajta érveléssel. A magyar, a cseh és a szlovák történészek, s ugyanúgy a többi közép-európai ország történészei előtt sürgető feladatként áll Trianon kérdésének alapos megvitatása. Nem elégedhetünk meg továbbra is azzal, hogy a békeszerződéseket mindegyikünk a maga módján értelmezze. Fontos azonban, hogy Trianon megértése lehetetlen, ha a történelmet csak magával Trianonnal kezdjük el. Az előtte lévő korszak, a szisztematikus állami elnemzetietlenítés korszaka is a trianoni szerződés részét képezi. A béketárgyalások lefolyása ezt egyértelműen bizonyítja. Azt is meg kell mondanunk, hogy a békeszerződések lezárták az első világháborút, azt a háborút, amelyet Németország és a szövetségesei provokáltak ki. Hozzá kell tennünk, hogy ezek a békeszerződések nem voltak egyoldalú diktátumok csupán, hanem pozitív intézkedések egész sorát tartalmazták, mint pl. Elzász-Lotharingia visszaadását Franciaországnak stb. A békeszerződések továbbá jóváhagyták számos közép-, kelet- és délkelet-európai nemzet felszabadító harcának az eredményeit.

A magyar--csehszlovák kapcsolatokat a két háború közötti időszakban azonban nem a határkérdés határozta meg. A magyar kormánypolitika tulajdonképpen nem a trianoni határokat utasította el, hanem Trianont realitását. Tehát a régi Magyarország integritására törekedett. Nem akceptálta a szlovák nemzet elhatározását, hogy a cseh nemzettel közös államban kíván élni, hanem a régi Nagy-Magyarország felújítására törekedett. A harmincas évektől a magyar kormány ezt a politikát a náci Németországgal való szoros együttműködésben valósította meg. Ez az együttműködés, amelybe a csehszlovákiai magyar és német kisebbséget is bekapcsolták, a müncheni egyezményhez, a bécsi döntéshez és Csehszlovákia szétveréséhez vezetett. Ha tehát a háború utáni reszlovakizáció időszakáról beszélünk, ismét hangsúlyoznunk kell, hogy bármilyen erőszakos beavatkozást a nemzetiségek fejlődésébe el kell ítélni. Ezek antidemokratikusak, és semmit nem oldanak meg. Csupán új igazságtalanságokkal tetézik a régieket. A történelem azonban nemcsak a második világháború után kezdődik. Már ezt megelőzően itt volt az erőszakos müncheni egyezmény, az erőszakos bécsi döntés s ennek következményeként az elszakított területek szlovák lakosságának elnemzetlenítése.

A szlovákiai magyar kisebbség története Trianonnal kezdődik. Meg kell mondani, hogy a csehszlovákiai magyar kisebbség széles körű demokratikus, szociális, polgári és kisebbségi jogokat élvezett. Ennek ellenére, a német kisebbséghez hasonlóan, nem alakított ki pozitív viszonyt Csehszlovákiához és szorosan összefonódott a horthysta rendszer Csehszlovákia felszámolására irányuló törekvéseivel. A magyar kisebbség politikai pártjait, akár csak a német politikai pártokat, közvetlenül külföldről irányították. A magyarokat Budapestről, a németeket Berlinből. Lélektani szempontból ez a magatartás végül is érthető. Az uralkodó, privilegizált nemzet helyzetében élő magyar lakosság nemzeti kisebbséggé vált. A Csehszlovákia-ellenes magatartást nem a jogok elégtelensége motiválta. Hiszen például a magyar képviselők a csehszlovák parlamentben elmondhatták azt, amit a magyar parlamentben senki nem merészelt volna elmondani. S magyarul mondhatták el.

A magyar kisebbség Csehszlovákia-ellenes magatartását az motiválta, hogy nem volt hajlandó azonosulni kisebbségi helyzetével. Egy továbbra is fennálló problémáról van szó. A kisebbség azonosságának problémájáról.

*

Úgy véljük, ezek a legfontosabb kérdések, amelyekről vitatkoznunk kell. Nem könnyű kérdések, és aligha tudjuk őket gyorsan megoldani. Ami fontos: tárgyilagosan és megalapozottan vitázzunk. Ezek a kérdések nem egyedüliek. Meg kellene próbálnunk legalább hozzávetőleg rendet teremteni a statisztikákban és a számokban. Mindkét oldal nagyon is eltérő számokkal manipulál. Ez a munka, tekintettel a régi magyar statisztikák, különösen az 1910-es statisztika megbízhatatlanságára, nem lesz sem könnyű, sem egyszerű.

Az előttünk álló cél azonban megéri ezt a fáradságot. Ki akarjuk alakítani Közép-Európában a kölcsönös megértés és együttműködés övezetét. Ez az előfeltétele annak, hogy beléphessünk az újjáalakuló Európába. Ez az új Európa nem határok nélküli Európa lesz. A határokat nem lehet revideálni. A határkérdés túlságosan is érzékeny kérdés. Ez mindenütt érvényes, nemcsak Európában. Azt akarjuk azonban, hogy határaink ne legyenek abszolút választóvonalak, hogy átjárhatóságuk egyre nagyobb legyen. A határok nagyobb átjárhatósága felé csupán az elismerésükön keresztül vezet az út. Ilyen a jelenlegi események dialektikája.

Lehet, néha egyszerűbb volna, ha az emberiségnek nem volna emlékezete, nem volna történelme. Lehet, hogy számos kérdést gyorsabban és különösebb problémák nélkül megoldhatnánk. Ennek az illúziónak azonban nem engedhetünk. A történelem létezik, s mi tudunk róla. Csupán arról van szó, hogy történelmi megismerésünk a lehető legtudományosabb, azaz a tehető legigazabb legyen. A mindannyiunk által kívánt kölcsönös megértéshez vivő út csak a múlttudományos, igaz megismerésének s az igazság megismerésére való törekvésnek az útja lehet. A nemzeti mítoszok és legendák, legyenek mégoly szépek, nem vezetnek a cél felé. Számos ilyen legendát ápoltunk mindkét oldalon, számos generáció érzelmileg hozzájuk nőtt. Nem könnyű lemondani róluk. Egyszerűbb volna megkerülni a problémákat. De ha el akarunk mozdulni a helyünkről, el kell „indulnunk ezen az úton. Az idő megérett erre.

G. Kovács László fordítása

* Az írás a Közép-Európai Kulturális Egyesület által 1990 májusában Budapesten rendezett magyar-szlovák történész vita-keretében felolvasott előadás szövege.

POPÉLY GYULA

A magyar pártok 1936. évi fúziója Csehszlovákiában

A harmincas évek közepére komoly változások álltak be Közép-Európa politikai elrendeződésében és a térség belső politikai, katonai és gazdasági erőviszonyaiban. Érezhetővé vált a Csehszlovák Köztársaságot is magában foglaló kisantant fokozatos fellazulása, amely mind külpolitikai, mind belpolitikai vonatkozásban erősen hatott az állam további sorsának alakulására.

A köztársaság nemzeti kisebbségei a harmincas évek közepétől a nemzetközi helyzet számukra kedvező alakulásától remélték sorsuk javulását, esetleg önrendelkezésük érvényesülésének lehetővé válását. A nemzetiségi politika súlya és jelentősége azonban az országon belül is növekedett, a kisebbségek politikai pártjai pedig jelentős tényezőjévé váltak a köztársaság belpolitikai életének.

A magyar pártok vezetői is tudatosították pártjuk megnövekedett politikai súlyát és társadalmi presztízsét. A nemzetmentő politikai munka minél hatékonyabbá, eredményesebbé tétele érdekében egyes magyar vezetők éppen ezért tartották volna szükségesnek a szlovákiai és kárpátaljai magyarság teljes politikai egységének megteremtését. Az 1935. évben már a magyar pártok sajtója is intenzíven foglalkozott ezzel a kérdéskörrel. Az egységesítő törekvéseknek azonban ekkor még mindössze csak annyi eredménye lett, hogy a két magyar párt közös parlamenti klubjának 1935. október 23-i prágai ülésén elhatározták a Szlovenszkói és Kárpátaljai Nemzeti Kisebbségek Politikai Nagybizottságának létrehozását. A közös szervezet legfontosabb feladatául a magyar pártok politikai, gazdasági és kulturális tevékenységének összehangolását szánták.¹

A magyarországi politikai körök is szívesen látták volna a csehszlovákiai magyarság teljes szervezeti összefogását, ami mindenekelőtt a két magyar párt egyesülésében nyilvánult volna meg, ezért tanácsaikkal igyekeztek előmozdítani ezt a folyamatot. A Magyar Nemzeti Párt vezetősége azonban ettől függetlenül, saját belátásából is teljes igyekezettel és meggyőződéssel küzdött a két testvérpárt fúziójáért. E törekvés eredménye rövidesen tettekből is megnyilvánult: elkezdődött a magyar pártok egyesülésének félesztendő folyamata.

A Magyar Nemzeti Párt Országos Elnöki Tanácsa 1936. január 8-án Pozsonyban ülést tartott, ahol áttekintették az általános politikai helyzetet - különös tekintettel az államelnöki poszton beállt változásra -, majd az új pártprogrammal kapcsolatos teendőket vitatták meg. Az ülésen fontos elvi jelentőségű nyilatkozatot fogadtak el a két magyar párt elengedhetetlen és mielőbbi szervezeti egyesülésének szükségességéről.²

A Magyar Nemzeti Párt Országos Elnöki Tanácsának említett állásfoglalását a Prágai Magyar Hírlap 1936. január 10-i száma teljes terjedelmében nyilvánosságra hozta *Csehszlovákia magyarságához!* címmel.³

A Magyar Nemzeti Párt nyilatkozata nemcsak az Országos Keresztényszocialista Pártnak szólt - bár kétségkívül mindenekelőtt a testvérpárt vezetőségének kellett értenie belőle -, hanem az egész csehszlovákiai magyarságnak szánt felhívás volt. Számolt azokkal a magyarokkal is, akik eddig különböző okokból távol tartották magukat a magyar pártoktól, s a választásokon szavazataikkal a csehszlovák kormánypártokat, illetve Csehszlovákia Kommunista Pártját támogatták.

Kétségtelen, hogy a Magyar Nemzeti Párt vezetősége minden lehető eszközzel szorgalmazta a két magyar párt mielőbbi szervezeti egyesülését. Tény azonban, hogy sokszor eléggé leegyszerűsítve ítélte meg a két párt belső felépítését, nemzetiségi bázisát és hagyományos politikai alapállását. A magyar nemzeti pártiak közül többen is úgy vélekedtek, hogy a két párt politikai taktikája és programja lényegében azonos, „mindössze egyes pontok

erősebb vagy gyöngébb kihangsúlyozásában vannak árnyalati különbségek”, ezért a pártfúzió nem is ütközhet lényegesebb akadályba.⁴

A Magyar Nemzeti Párt offenzív és nyilvános kezdeményezése lépéskényszerbe hozta az Országos Keresztényszocialista Párt vezetőit. Bármilyen kellemetlenül is érintette őket a testvérpárt vezetőinek nyilatkozata, arra nekik is illett nyilvánosan válaszolniuk, amit néhány napon belül meg is tettek. Állásfoglalásuk a Prágai Magyar Hírlap 1936. január 14-i számában jelent meg, *Válasz a Magyar Nemzeti Párt felhívására* címmel, Szüllő Géza és Esterházy János aláírásával. A két pártvezető elvben magáévá tette a Magyar Nemzeti Párt vezetőinek felhívását, de úgy látták, hogy a két politikai párt fúziója semmiképpen sem lesz problémamentes eljárás.⁵

A két magyar párt nyilvános üzenetváltása élénk visszhangot váltott ki a csehszlovákiai politikai közvéleményben. Egyformán reagáltak rá a csehszlovák többség és a nemzeti kisebbségek, az ellenzék és a kormánypártok lapjai.

A szlovák és cseh lapok szinte kivétel nélkül előnyösnek ítélték a magyar pártok esetleges fúzióját a magyar kisebbségi politika egésze számára. Többségük a Magyar Nemzeti Párt 1936. január 10-én közzétett felhívásának másnapján - tehát még a keresztényszocialisták válasza előtt - kifejtette véleményét az egységes magyar párt eszméjével kapcsolatban.

A Szlovák Néppárt lapja, a Slovák például 1936. január 11-i számában *Magyarjaink egységes pártja* címmel vezércikkben foglalkozott a témával. „A múlt parlamenti választások bebizonyították, hogy Szlovákiában megingathatatlan a magyar politikai pártok ereje” - szögezte le vezércikkében a Slovák. „Minden politikusnak számolnia kell ezzel az erővel mint politikai tényezővel. Hiába állították csatasorba egyes csehszlovák pártok (az agrárpárt, a szociáldemokrata és a kommunista párt) a két magyar ellenzéki párt ellen az ő Csomorjaikat, Schultzaikat, Törökjeiket és Kosikjaikat, a magyar ellenzékieknek mégis sikerült megszerezniük a szlovákiai magyarság 65 százalékának szavazatait.” A vezércikk ezután ismertette a májusi nemzetgyűlési választások magyar eredményeit, majd az 1935. decemberi államelnöki választással foglalkozott, amelyen a magyar testvérpártok ismét összehangoltan és egységesen léptek fel. „Az elnökválasztás után a szlovákiai magyarok táborában a helyzet tisztázódni kezdett” - konstataulta a Slovák. „Dr. Beneš (...) az elnökválasztás előtt és után követett eljárásával nyíltan kifejezésre juttatta, hogy ezeket az ellenzéki magyarokat tekinti ma és a jövőben is a szlovákiai magyarság valóságos képviselőinek, s nem azokat, akik a csehszlovák pártok listáján jutottak be a parlamentbe” - fejtegette a Szlovák Néppárt vezércikkírója. Szerinte a magyar pártok fúziója tovább erősíti az ellenzéki magyarság politikai pozícióit.⁶

A *Národní Listy* több cikkben is foglalkozott az esetleges magyar pártfúzió kérdésével. A lap 1936. január 12-i száma ismertette a Magyar Nemzeti Párt január 10-i felhívását, s fölöttébb érdekes módon ebből azt a következtetést vont le, hogy az egységes magyar párt aktivista politikát fog folytatni. A Magyar Nemzeti Párt - a *Národní Listy* szerint - már megunt a Csehszlovákia-ellenes „negativista álláspontot”, s ezért változtatni fog taktikáján. „Államunk soha nem viselkedett mostohán a magyar kisebbséggel szemben - vélekedett a cseh lap -, és a jövőben sem akarja ezt tenni.” A cikkíró szerint „a magyar kisebbség politikai egyesülésére irányuló törekvés a magyar kisebbségi politikusoknak éppen eme felismeréséből ered, s ehhez már korábban eljuthattak volna, ha a Budapestről való függéstől korábban megszabadultak volna, és a pesti revíziós ígéretbe helyezett csalóka bizakodástól mentesültek volna”.⁷

A szlovákiai és kárpátaljai magyar lapok kivétel nélkül mind megkülönböztetett figyelmet szenteltek a magyar pártpolitika e szenzációszámba menő fordulatának. A pozsonyi Híradó, a rimaszombati Gömör, a Komáromi Lapok, az Érsekújvár és Vidéke, a Magyar Néplap, a Losonci Hírlap, a Rozsnyói Hírlap, a Kárpáti Híradó, a Kárpáti Magyar Hírlap, az Óslakó stb. hasábjain napokon keresztül központi téma volt a magyar testvérpártok egyesülésének

kérdése. A magyar pártok közös központi politikai napilapja, a Prágai Magyar Hírlap szintén lelkesen támogatta a pártfúzió ügyét, hasábjait azonban az egyesülés ellenzőinek is rendelkezésükre bocsátotta.

Az egyesülés gondolatát a magyar sajtó túlnyomó része derűlátóan fogadta és örömmel támogatta. A két párt közt fennálló világnézeti, szociálpolitikai, valláserkölcsei stb. különbségeket a magyar sajtómegnyilvánulások általában könnyen áthidalhatóaknak tartották. Valamennyi magyar lap - kivéve a mindenkori csehszlovák kormányok vagy kormánypártok által pénzelt, csak nyelvileg magyar lapokat - szinte túláradó lelkesedéssel és sokszor kissé leegyszerűsítve írt a pártfúzió kérdéséről. A Prágai Magyar Hírlap például szinte naponta foglalkozott a témával, igyekezve azt tartósan melegen tartani. A lap 1936. január 15-i vezércikke többek között a „tömegek” alulról jövő vágyának kielégítését látta valóra válni a szerinte rövidesen létrejövő magyar egységben. „A fejlődés logikája alulról nevelte a tömegekbe az egység kívánságát - fejtegette a Prágai Magyar Hírlap vezércikkírója -, úgy, hogy amit most a Magyar Nemzeti Párt és az Országos Keresztényszocialista Párt vezetői kimondtak, az nem úgy hat, mint valami váratlanul jött újdonság, hanem mint nagyon is régóta várvavárt szükségszerűség, amelynek megérkeztere az ember csak így kiált fel ujjongó lélekkel: Végre! Végre elérkezett az, amire úgy vártunk, amire oly biztosan számítottunk, aminek előbb-utóbb mindenképpen el kellett jönnie, hála Istennek, hogy végre megérkezett.”⁸ Az Országos Keresztényszocialista Párt Szüllő és Esterházy által fogalmazott válaszát a Prágai Magyar Hírlap teljes mértékben kielégítőnek ítélte: „Ezzel a történelmi jelentőségű megnyilatkozással - utalt a lap a magyar nemzetiek január 10-i felhívására, valamint a keresztényszocialisták január 14-i válaszára - az egységes magyar politikai szervezet kiépítésének nagy műve voltaképpen kezdetét vette. A további már csak részletkérdés...”⁹

Nyilvánvaló, hogy a Prágai Magyar Hírlap és a többi hozzá hasonló magyar sajtóorgánium túlzottan optimista - bár kétségkívül őszinte - problémakezelése nem alapult reális mérlegelésen. Igaz, a Magyar Nemzeti Párt vezetői és tagsága hívei voltak a pártfúzióknak - kivételek közöttük is akadtak -, az Országos Keresztényszocialista Párt vezetőségének véleménye azonban igen-csak megoszlott ebben a kérdésben, a tagság többsége pedig egyenesen ellenezte az egyesülést. A keresztényszocialistáknak már a január 14-én közzétett válasza is több kibúvót tartalmazott illetve aláírói - Szüllő Géza és Esterházy János - egyáltalán nem kötelezték el magukat a fúzió mellett. A Magyar Nemzeti Párt elnöksége azonban pozitívnak tekintette a keresztényszocialisták válaszát, mivel abban nem utasították vissza egyöntetűen a felkínált fúziót.

Szüllő és Esterházy válasza közzétételének másnapján, január 15-én a Magyar Nemzeti Párt elnöksége újabb nyilatkozatot tett közzé a Prágai Magyar Hírlap hasábjain, amelyben megismételte az egyesülés elengedhetetlen szükségességének gondolatát és sürgette a gyakorlati lépések megtételét annak érdekében.¹⁰

A Magyar Nemzeti Pártnak ez az újabb nyilatkozata minden bizonnyal a párt kompromisszumra való hajlandóságáról volt hivatott meggyőzni a keresztényszocialistákat, továbbá arról, hogy az egységes pártot részletekbe menő tárgyalásokon, mindkét fél nézeteinek tiszteletben tartásával kívánják létrehozni.

A pártfúzió kezdeményezője - amint láttuk - a Magyar Nemzeti Párt volt. E párt vezetői között - tudomásunk szerint Korláth Endre volt az egyetlen olyan személyiség, aki nem látta be az egyesülés szükségességét, s a pártfúzió helyett a testvérpártok szoros, minden vonalon megnyilvánuló együttműködését tartotta előnyösebbnek. Korláth Endre a sajtónak is ilyen értelemben nyilatkozott erről a kérdéstről, nézeteivel azonban teljesen elszigetelt maradt a magyar nemzetiek fúziópárti táborában.¹¹

Ugyanakkor az Országos Keresztényszocialista Párt vezetőinek és tagságának véleménye az önálló pártkeretek feladásával, illetve megtartásával kapcsolatban a párt teljes

megosztottságáról tanúskodott. Voltak, akik hajlottak az egyesülésre, de azt csakis az eredeti keresztényszocialista pártprogram maradéktalan elfogadása mellett tartották elképzelhetőnek. Hasonló volt a helyzet a párt helyi szervezeteiben is.

Az Országos Keresztényszocialista Párt nyitrai helyi szervezete 1936. január 19-én rendkívüli közgyűlést tartott Jedlicska Gyula ügyvezető elnök vezetésével. A gyűlés valamennyi szónoka - Jedlicska Gyula, Petrások Ágoston, Gyürky Ákos stb. - az egyesülés ellen beszélt, s végül a tagsággal elutasító határozatot fogadtattak el: „A Magyar Nemzeti Párt felszólította a Keresztényszocialista Pártot, hogy mindkét párt áldozza fel eddigi kereteit és önállóságát, és egységes magyar pártot alkosson. A nyitrai szervezet egyhangúlag és határozottan ellene van e gondolat megvalósításának és annak, hogy a keresztényszocialista párt feláldozza függetlenségét és önállóságát és beleolvadjon a magyar egység pártjába.”¹²

Nyugat-Szlovákiában a keresztényszocialista pártszervezetek többsége elutasította a pártfúzió gondolatát. Január második felében így több helyi szervezet - például Csiffár, Dicske, Lüle, Mellek, Nagycétény, Nyitracsehi, Tardoskéd, Töhöl, Verebély, Zsitvagyarmat, Zsitvaújfalú - foglalt állást az egyesülés ellen.¹³ Néhány nappal később újabb nyugat-szlovákiai helyi (Csallóközarányos, Dunaradvány, Ekel, Farkasd, Ipolyszalka, Köbölkút, Megyerics, Muzsla és Szőgyén) szervezetek jelentették be tiltakozásukat.¹⁴

A keresztényszocialista pártszervezetek főleg azért vonakodtak a fúziótól, mert féltek a párt keresztény - pontosabban fogalmazva: katolikus-jellegének megszűnésétől. Sokan hajlandóak lettek volna azonnal elfogadni az egyesülést, de csakis abban az esetben, ha a Magyar Nemzeti Párt beolvad az Országos Keresztényszocialista Pártba, s elfogadja annak programját és világnézetét. A párt komáromi, érsekújvári, ógyallai és vágsellyei körzeteinek képviselői 1936. január 25-én Komáromban megtartott ülésükön például olyan határozatot hoztak, hogy nem ellenzik a pártfúziót, ha az egység a keresztényszocialista pártprogram alapján jön létre.¹⁵

Az eredeti keresztényszocialista pártprogramnak, valamint a párt elnevezésében is kifejezésre jutó keresztény jellegnek a feladását főleg a nyugat-szlovákiai katolikus papság tartotta elképzelhetetlennek. A párt keretében tevékenykedő katolikus papok egy része 1936. január 28-án Gregorovits Lipót vezetésével külön papi gyűlésre jött össze Komáromban. A gyűlés résztvevői Haiczl Kálmán javaslatára határozatilag tiltakoztak az Országos Keresztényszocialista Párt „önállóságának feláldozása” ellen. A gyűlésen megjelent 62 katolikus pap egyhangúlag kimondta, hogy szerintük az egységes magyar párt létrehozása csak úgy képzelhető el, hogy a Magyar Nemzeti Párt testületileg beolvad az Országos Keresztényszocialista Pártba.¹⁶

Esterházy János országos pártelnök 1936 januárjában személyesen látogatta végig pártja jelentősebb vidéki központjait, hogy az egyes körzeti és helyi vezetőkkel maga tárgyalhassa meg az egyesüléssel kapcsolatos problémákat, illetve hogy tájékozódjék a vidéki pártszervezetek hangulatáról ebben az ügyben. Esterházy tapasztalhatta, hogy míg Nyugat-Szlovákiában aránylag erős ellenállásba ütközik a pártfúzió gondolata, addig a keleti szervezetek azt nem ellenzik, sőt helyenként lelkesen támogatják.¹⁷

Az Országos Keresztényszocialista Párt katolikus jellegének féltése mellett egyéb kardinális problémák is nehezíteni látszottak a magyar nemzetiekkel való fúzió ügyét. Köztudomású, hogy a keresztényszocialisták úgynevezett „öslakos” alapon szervezkedtek és bár pártjuk vitathatatlanul magyar jellegű volt, a nemzeti-nemzetiségi elvet nem generalizálták. A pártnak szlovák és német szervezetei is voltak, amelyeket külön szekciókba szerveztek. Ezeknek a szekcióknak bizonyos mértékig hídszerepet kellett betölteniük a felvidéki magyarság és szlovákság, valamint a németiség között. Az egységes magyar politikai párt megteremtésének gondolata azonban törvényszerűen szorította háttérbe az amúgy is egyre kevésbé hatékony öslakos koncepciót, s helyezte előtérbe a minden vonalon előtörően levő nemzeti elvet.

Sejthető volt - ezt maguk a magyar nemzeti párti vezetők sem titkolták -, hogy az egységes magyar párt nem tart majd igényt az Országos Keresztényszocialista Párt szlovák és német szekcióira és szervezeteire. Mindezt a szlovák szekció több helyi szervezete is tudatosította és energikusan tiltakozott a Magyar Nemzeti Párttal való egyesülés ellen.¹⁸

A keresztényszocialista pártszervezetek, pártkörzetek és szekciók mellett a párt különböző rangú és rendű tisztségviselői is hallatták szavukat és kifejtették véleményüket az egyesülés kérdésében. Véleményünk szerint illusztrációként érdemes bemutatnunk Porubszky Géza és Majthényi László állásfoglalását, már csak azért is, mivel egymástól merőben eltérően ítélték meg a pártfúziót.

Porubszky Géza, az Országos Keresztényszocialista Párt nemzetgyűlési képviselője szkeptikusan ítélte meg a két magyar párt egyesülésének kilátásait. Szerinte a pártfúzió buktatói közül a legkényesebb a szlovák és német keresztényszocialisták problémája. Nehezményezte, hogy az egyesülés sürgetői nincsenek tekintettel az Országos Keresztényszocialista Párt nem magyar híveire, „akik eddig reánk szavaztak ugyan, de nem lettek rátérdeltetve a magyar nacionalista irányzat deszkájára”. A pártfúzió Porubszky szerint feltétlenül a párt szlovák és német szekcióinak elvesztését eredményezné. Az egységes magyar párt bizonyára jobban hódítana a magyar lakosság között, közben azonban elveszítené szlovák és német híveit, ez pedig ugyancsak nagy hátrányt jelentene. „Magyar nemzetiségünket véka alá rejteni nem szabad - szögezte le a nyilatkozó nemzetgyűlési képviselő -, de tisztában kell lenni azzal, hogy mi Hitler-, vagy Hentein-epigonok nem lehetünk. A magyar nacionalizmus térhódításától csodákat nem várhatunk.”¹⁹

Majthényi László, az Országos Keresztényszocialista Párt lévai körzetének elnöke, a párt országos végrehajtó bizottságának tagja a sajtónak adott nyilatkozatában határozottan a két párt egyesítése mellett foglalt állást. Szerinte a pártfúzió mindenképpen növelni fogja a csehszlovákiai magyarság politikai súlyát. Tanulságos példaként említette meg a köztársaság német ellenzéki pártjainak egységes pártba való tömörülését. „Átütő erővel hatott a Csehszlovák Köztársaságban élő magyarokra az egységes német párt nagy választási sikere” - nyilatkozta Mathényi László a Prágai Magyar Hírlap tudósítójának, a német párt nemzeti szocialista ideológiájától azonban mereven elhatárolta magát és az egész magyar kisebbségi politikát. „Ez azonban nem jelenti azt, hogy mi, szlovenszlovák magyarok akár szervezet, akár program tekintetében a csehszlovákiai német egységpártot szolgailag lemásolni kívánnók.” A továbbiakban még kidomborította, hogy szerinte a nemzeti kisebbségek jogaiért csakis a demokrácia fegyverével lehet küzdeni, ezért a magyar kisebbség politikájának továbbra is feltétlenül ehhez kell ragaszkodnia. „Kisebbségi jogaink valódi biztosítéka az igazságosan alkalmazott valódi demokrácia, ennél fogva az egységes magyar pártnak is demokratikusnak kell lennie, mentesen a magyar nép gondolkodásától amúgy is idegen fűheri ideológiától. Tudomásom szerint mindazok, akik az egységes magyar párt megalakítását kezdeményezték: ezen az alapon állunk” - szögezte le Majthényi László.²⁰

Néhány nappal idézett sajtónyilatkozata után Majthényi újabb reflexiókat fűzött a pártfúzió problémájához a Prágai Magyar Hírlapban. Konkrét érvekkel cáfolta az egyesülés ellenzőinek fenntartásait, többek között azt, hogy a szlovák és német keresztényszocialisták támogatásának elvesztése az egységes magyar párt számára káros kihatású lenne. Szerinte ezek elejtését senki nem óhajtja, bár véleménye szerint a szlovák és német keresztényszocialisták sokkal inkább növelhetnék erejüket és befolyásukat, ha önálló politikai pártkeretekben szervezkednének; e jogilag különálló keresztényszocialista pártok a magyarság egységes pártjával esetleg pártszövetségi alapon a legszorosabban együttműködhetnének. Majthényi azonban arra is felhívta a figyelmet, hogy az Országos Keresztényszocialista Párt szlovák és német híveinek tábora választási ciklusról választási ciklusra zsugorodóban volt. Tényszerűen kimutatta, hogy az 1935. évi májusi nemzetgyűlési választásokon a két magyar párt együttvéve is csak 20-22 ezer szavazatot szerzett a szlovák

és német vidékeken, ebből is hozzávetőleg 13 ezer az ott élő szórványagyaroknak volt köszönhető, míg a szlovák és német választók közül csak kb. négy-négyezer szavazat gyarapíthatta a testvérpártok erejét. Majthényi szerint az egységes magyar párt nagyobb vonzereje tehát minden valószínűség szerint több új magyar szavazatot eredményezne, mint a szlovákok és németek esetleges kiválása által jelentkező veszteség, annál is inkább, mivel a magyar pártok német követőinek táborát a rohamosan terjeszkedő Szudétanémet Párt lassanként mindenképpen „felemészt”.²¹

Amíg az Országos Keresztényszocialista Párt vezető egyéniségeinek és pártszervezeteinek nagy része ellenezte a pártfúziót, addig a Magyar Nemzeti Párt vezetői és szervezetei lelkes sürgetői voltak az egyesülésnek. A Korláth Endre-féle sajtónyilatkozaton kívül nincs tudomásunk a magyar nemzetiek táborából jövő bárminemű fúzióellenes megnyilvánulásról.

A Magyar Nemzeti Párt csallóközi szervezetei 1936. január 21-én Dunaszerdahelyen közös értekezletet tartottak, amelyen mindenekelőtt a létrehozandó egységes magyar párttal kapcsolatos kérdésekről esett szó. Az értekezleten Jaross Andor, a párt ügyvezető elnöke is megjelent, aki részletekbe menően kifejtette a pártfúzióra vonatkozó nézeteit. A tervezett egységes párt - Jaross Andor szerint - növelni fogja a magyar nemzeti kisebbség súlyát a Csehszlovák Köztársaságban, s természetszerűleg nagyobb befolyást fog gyakorolni magára a magyar kisebbségre is. „Mi a megalkotandó egység révén több tekintélyt, több biztonságot akarunk adni a magyarságnak” - szögezte le a Magyar Nemzeti Párt ügyvezető elnöke. „Mi meg akarjuk teremteni a nagyobb átfogó keretet, amelyben helyet, szerepet és hivatást találhatnak mindazok a magyarok, akik idáig a pártkereteken kívül álltak, vagy talán velünk ellentétes célok szolgálatában voltak elkallódóban. Mi olyan tág keretet kívánunk adni az új magyar pártnak, hogy abban minden magyar, hacsak egy szalmaszálat hajlandó a magyar kisebbség érdekében megmozdítani, már helyet találhat.”

Jaross Andor a dunaszerdahelyi pártértekezleten mondott beszédében kitért a magyar testvérpártok - mindenekelőtt az Országos Keresztényszocialista Párt - őslakos-koncepciójára és bírálta annak elavult és egyre kisebb hatékonysággal működő mechanizmusát. E koncepció helyett a magyar népfelé fordulás jelszavát helyezte előtérbe. „Hallottunk megnyilatkozásokat- mutatott rá Jaross egyes keresztényszocialista vezetők fúzió-ellenes kifogásainak egyik sarkalatos pontjára -, melyek jóakarátú aggodalommal egy egységes magyar párttal szemben azért tartózkodóak, mert úgy gondolják, hogy az egységes magyar párt szűkíteni fogja a magyarság politikai hatókörét... Mi ellenkezőleg azt mondjuk, hogy tágítani akarjuk a párt révén politikai akciórádiuszunkat, de éppen abban az irányban, mely elemi hivatásunk: a magyar nép felé. Meggyőződésünk, hogy csakis az egységes párt útján tudjuk népi erőnket maximális mértékben a kisebbségi magyar ügy szolgálatába állítani. Egyidejűleg valljuk azt is, hogy a szlovenszkói és kárpátaljai szlovák, német és orosz nemzetekkel meg kell teremtenünk a gazdasági sorsközösségből folyó testvéri viszonyt...”²²

A Magyar Nemzeti Párt többi vezetője sem tekintette az Országos Keresztényszocialista Párt szlovák és német szekcióinak sorsát olyan tényezőnek, amely érdemileg befolyásolhatná a két magyar testvérpárt fúzióját. Az egyesülés hívei szerint a szlovák és német keresztényszocialisták esetleges kiválása nem jelent majd hátrányt sem a párt, sem a pártot elhagyók számára, sőt, az majd bizonyos kölcsönös előnyökkel is jár. A Magyar Nemzeti Párt elnökségének például az volt a véleménye ezzel kapcsolatban, hogy „a szlováksággal, németiséggel, ruszinsággal való testvéri kézfogás erősebb, ha ez a pártszövetség elve alapján történik, nemcsak azért, mert így a nemzeti súrlódási felületek kiküszöbölhetők, de azért is, mert a magyarsággal együttérző egyéb nemzetiségek politikai szervezeteinek nagyarányú fejlődése csak ezen az úton következhet be”.²³

Az Országos Keresztényszocialista Párt 1936. január 14-én közzétett, Szüllő Géza és Esterházy János által aláírt válasza értelmében a párt „alkotmányos szervei”, a Végrehajtó

Bizottság, valamint az Országos Pártvezetőség voltak illetékesek dönteni a pártfúzió ügyében. Az egész csehszlovákiai magyar politikai közvélemény nagy érdeklődéssel várta tehát e fórumok soron következő üléseit, amelyeket 1936. február 4-ére, illetve február 5-ére hívtak össze Zsolnára.²⁴

1936. február 4-én este ülésezett a Végrehajtó Bizottság, majd másnap a szélesebb körű Országos Pártvezetőség Esterházy János pártelnök vezetésével. A két ülés közül az Országos Pártvezetőségé volt a jelentősebb és fontosabb, mivel itt kellett megszületnie az elvi döntésnek a pártfúzió ügyében. A pártvezetőségi tagok nagy része nem volt híve az egyesülés gondolatának, ezért az utolsó pillanatig kétes volt a döntés kimenetele. Esterházy János elnöki megnyitó beszéde sok mindent elárult a keresztényszocialista tábor belső meghasonlottságáról.

Az Országos Pártvezetőség előtt mondott beszédében Esterházy pártelnök kihangsúlyozta, hogy pártja, az Országos Keresztényszocialista Párt mindig is szövetségesének és fegyvertársának tekintette a Magyar Nemzeti Pártot, mindamelllett a magyar nemzetiek január 10-én közzé tett fethívását elsietett lépésnek tartotta. Olyan váratlan, előkészítetlen aktusnak, amely nagymértékben megnehezíti a másik testvérpárt helyzetét. "Minden előzetes megállapodás ellenére, meglepetésszerűen történt ennek a felhívásnak a kibocsátása, mely, őszintén mondom, bel- és külpolitikai szempontból is a legkedvezőtlenebb időben látott napvilágot és legkevésbé sem szolgálja azt a célt, amelynek érdekében megteremtődni látszott, hogy akármilyen viszonylatban is megszilárdítsa és megerősítse az itteni magyarság pozícióit" - ítélte el kemény szavakkal Esterházy a Magyar Nemzeti Párt kezdeményezését. Beszéde tartalmából és stílusából ítélve az ifjú pártelnök nem őszinte híve a pártfúzióknak, racionalitása azonban mindenképpen azt diktálta, hogy vállalja az önálló pártkeretek feladását és az egységes magyar politikai párt megalkotásában aktívan közreműködjek. „Ha nem éreznők a súlyos felelősséget az itteni magyarság és őslakosság helyzetének kialakulásával kapcsolatban, akkor a mi táborunk közhangulatára és híveink tömeges megnyilatkozásaira hivatkozva rövidesen kimondhatnók a nemet”- érvelt Esterházy. „De nekünk, ...akiknek a jövőbe kell tekintenünk, észlelnünk kell, hogy a világháború óta egyre kaotikusabbá váló nemzetközi helyzetben most olyan idő közeledik, amelyben népek, nemzetek és államok sorsa fog eldőlni, nem szabad egy pillanatra sem letérnünk a komoly mérlegelés és józan megfontolás útjáról.

Nekünk nem a hangulatokkal, hanem a realitásokkal kell számolnunk...”²⁵

Esterházy, noha nem lelkesedett a pártfúzióért, nagyon is tisztában volt annak szükséges voltával. Így tehát az egyesülés mellett tört lándzsát. Ugyanakkor utal arra, hogy pártja nem óhajt egyszerűen csak beolvadni a Magyar Nemzeti Pártba, hanem programjának főbb elveit is szeretné átmenteni az egységes magyar pártba.²⁶

Az Országos Keresztényszocialista Párt Országos Pártvezetősége február 5-i zsolnai ülésén végül is szótöbbséggel az egyesülés mellett foglalt állást. Persze, mindössze elvi állásfoglalásról volt szó, nem a fúzió tényleges kimondásáról. A pártvezetőségi ülés résztvevői egy 11 tagú bizottságot állítottak fel abból a célból, hogy az tárgyalásokat folytasson a testvérpárttal és megegyezzen az egyesülés konkrét feltételeiben. E bizottságnak a Magyar Nemzeti Párttal folytatandó tárgyalásai során ragaszkodnia kellett „a párt katolikus és keresztény világnézetéhez, szocialista programjához és az egész lakosságot átfogó eddigi elnevezéséhez”. A 11 tagú bizottság összetétele a következő volt: Bujanovics Gyula, Esterházy János, Gregorovits Lipót, Haiczl Kálmán, Hokky Károly, Kozma Ferenc, Pajor Miklós, Petrássek Ágoston, Szüllő Géza, Turchányi Imre, Virágh Béla.²⁷

Tény, hogy az Országos Keresztényszocialista Párt február 5-i zsolnai pártvezetőségi határozatát mindenki úgy magyarázhatta, ahogy éppen akarta. Az egyesülés ellenzői elutasító állásfoglalásként értékelték, de a kormánypárti lapok is úgy kommentálták a zsolnai határozatot, hogy az „az egység gondolatát vagy végleg, vagy legalább jó időre eltemette”.

Az egyesülés hívei azonban bizakodó optimizmussal fogadták az említett pártvezetőségi határozatot, s már azt is pozitívumnak tartották, hogy az Országos Keresztényszocialista Párt Országos Pártvezetősége nem utasította vissza kereken az egység eszméjét. Kissé nehezményezték ugyan a kinevezett 11 tagú bizottság „igen kötött marsrutáját”, mindamellett bíztak a mindkét pártvezetőség részéről feltételezhetően megnyilvánuló nagyvonalú ügykezelésben, s nem utolsó sorban a magyar közvélemény egyesület sűrű hangulatában. „Kizártnak tartjuk - írta vezércikkben a Prágai Magyar Hírlap két nappal a zsolnai értekezlet után -, hogy a két párt kiküldöttei a megkötött marsruta ellenére - ne találjanak közös tárgyalási alapot a nagy gondolat továbbfejlesztésére, a magyar szintézis megkísérlésére. Meg fogják találni, mert a magyar közvélemény parancsolóan ezt várja és kívánja tőlük.”²⁸

Az Országos Keresztényszocialista Párt, valamint a Magyar Nemzeti Párt által kinevezett bizottság 1936. február 28-án ült össze Pozsonyban, ahol Bujanovics Gyula korelnök vezetésével megtárgyalták a pártfúzióval kapcsolatos kérdéseket és kölcsönösen tisztázták egymás nézeteit. Ezek a megbeszélések konkrét eredményt még nem hoztak ugyan, azt azonban mindkét fél konstataulta, hogy a „legnagyobb jószándékkal óhajtja a két párt együttműködését”. Döntés született arról, hogy március első felében mindkét párt újból összehívja országos pártvezetőségét abból a célból, hogy végérvényesen kimondhassák a fúzió tényét.²⁹

1936. március 10-én valóban mindkét párt összehívta országos pártvezetőségeit, s azok formálisan is döntést hoztak az egyesülésről. A keresztényszocialisták Pozsonyban, a magyar nemzetiek Érsekújvárott gyűltek össze. Mindkét országos pártvezetőség megvitatta és elfogadta az egyesülés alapelveit, amelyet a két párt által kiküldött előkészítő bizottság dolgozott ki *Az Egyesült Országos Keresztényszocialista és Magyar Nemzeti Párt alapelvei* címmel.³⁰

Az Országos Keresztényszocialista Párt Országos Pártvezetőségének 1936. március 10-i ülése előtt egy nappal, március 9-én a párt Végrehajtó Bizottsága tartotta meg ülését, amelyen a pártfúzió előkészítésével megbízott 11 tagú bizottság tagjai is részt vettek. A Végrehajtó Bizottság meghallgatta az úgynevezett tizenegyes bizottság jelentését, s úgy döntött, javasolni fogja az Országos Pártvezetőségnek, járuljon hozzá az Egyesült Országos Keresztényszocialista és Magyar Nemzeti Párt megalakításához.³¹

A pártfúzió ügyében tehát az Országos Keresztényszocialista Párt Országos Pártvezetőségének kellett kimondania a végleges igent. A másnapi, március 10-i ülésen Esterházy János javasolta az egyesülés feltételeinek elfogadását és a pártfúzió tényének kimondását. A Magyar Nemzeti Párt által kiküldött bizottsággal folytatott tárgyalások eredményeit Esterházy igencsak kedvezőeknek tartotta a keresztényszocialisták számára. A Magyar Nemzeti Párt kiküldötteivel ugyanis sikerült elfogadtatni azt az elvet - hangsúlyozta a pártelnök -, hogy az új egységes párt maradéktalanul magáévá teszi a keresztény és szociális világnézetet, az új vezető és irányító tisztségekbe egyenlő arányban helyeznek el keresztényszocialistákat, illetve magyar nemzetieket. Az új párt megtartja az Országos Keresztényszocialista Párt nem magyar szekcióit, s Esterházy azt is pozitív eredményként konstataulta, hogy „sikerült biztosítanunk a közös elnevezésben pártunk nevének változatlan megmaradását is”. A keresztényszocialisták valóban teljes joggal büszkék lehettek a magyar nemzetiekkel szemben elért taktikai sikerükre. „Mi tehát semmit föl nem adtunk, semmiről le nem mondtunk, teljes felkészültségünkkel, teljes szellemi, erkölcsi erőnkkel megyünk bele ebbe az új közösségbe” - vonta meg a Magyar Nemzeti Párttal folytatott tárgyalások mérlegét Esterházy János pártelnök.³²

Az Országos Keresztényszocialista Párt Országos Pártvezetősége ezután szótöbbséggel elfogadta Esterházynek az egyesülés kimondására vonatkozó javaslatát.³³

Ugyanezen a napon, 1936. március 10-én a Magyar Nemzeti Párt Országos Pártvezetősége is értekezletet tartott Érsekújvárott. Az egyesülés szempontjából ez az ülés

már nem volt különösebben fontos, hiszen a Magyar Nemzeti Párt berkeiben nem képezte vita tárgyát a pártfúzió. Formálisan azonban ekkor bocsátották szavazásra az egyesülés ügyét, amelyet az Országos Pártvezetőség egyhangúlag elfogadott. A szavazás előtt Szent-Ivány József pártvezér beszámolt a keresztényszocialistákkal folytatott egyeztető tárgyalások menetéről. Rámutatott többek között arra is, hogy ezeken a megbeszéléseken a Magyar Nemzeti Párt kiküldöttei milyen engedményeket tettek a keresztényszocialistáknak. Szent-Ivány beismerte például, hogy a magyar nemzetiek feladták azt az elképzelésüket, miszerint nem magyar őslakos híveivel vagy szimpatizánsaival az egységes magyar párt csak pártszövetség formájában óhajtja tartani a kapcsolatot, s elfogadták azt a keresztényszocialista álláspontot, hogy ezek a szekciók továbbra is szerves részei maradjanak a fuzionált pártoknak.³⁴

1936. március 10-én tehát mindkét párt országos pártvezetősége kimondta a pártfúzió tényét: a Magyar Nemzeti Párté egyhangúlag, az Országos Keresztényszocialista Párté szótöbbséggel Két nappal e nagyjelentőségű aktus után, március 12-én, a két pártvezetőség a pozsonyi Carlton Szálló tanácstermében közös ünnepi ülést tartott, amelyen Szüllő Géza a keresztényszocialisták, Szent-Ivány József a magyar nemzetiek részéről bejelentették pártjaik pozitív döntését a fúzióval kapcsolatban. Az együttes ülés résztvevői kineveztek egy 14 tagú szervezőbizottságot, s azt megbízták az Egyesült Párt valóságos szervezeti egyesítése tervének, valamint a párt alapszabályainak és programjának kidolgozásával. E bizottság tagjai a keresztényszocialisták részéről a következők lettek: Dobránszky János, Esterházy János, Gregorovits Lipót, Hokky Károly, Pajor Miklós, Szüllő Géza és Turchányi Imre; a magyar nemzetiek részéről: Füssy Kálmán, Giller János, Jaross Andor, Kmoskó Béla, Korláth Endre, Szent-Ivány József és Szilassy Béla.³⁵

Az Egyesült Országos Keresztényszocialista és Magyar Nemzeti Párt - rövidebb és népszerűbb nevén Egyesült Magyar Párt, vagy csak Egyesült Párt - létrejöttét tehát bátran tehetjük 1936. március 12-ére, annak ellenére, hogy a nyilvános nagygyűlés keretében megtartott ünnepélyes zászlóbontásra csak 1936 júniusában került sor.

Az Egyesült Párt 14 tagú szervezőbizottsága 1936 tavaszán elvégezte a reá bízott munkát; kidolgozta a párt szervezeti szabályzatát, a pártprogramot, illetve megtette a kellő lépéseket az egyesülés nyilvános proklamálására megrendezendő országos nagygyűlés és kongresszus összehívására. 1936 június elején az illetékesek a részletekben is megegyeztek. Megállapodás született, hogy az egyesülés nyilvános proklamálására június 21-én Érsekújvárott kerül majd sor. Az egyesülést kimondó érsekújvári nagygyűlés és kongresszus problémáiról, valamint egyéb szervezési kérdésekről folytatott tárgyalást a június 7-i kassai titkári értekezlet Jaross Andor és Aixinger László vezetésével.³⁶

Az érsekújvári ünnep előtti napokban, hetekben az egész csehszlovákiai magyarság feszült várakozással készült a történelmi jelentőségű egyesülésre, amely többnek ígérkezett, mint két politikai párt fúziójának deklarálása. A Prágai Magyar Hírlap és más magyar sajtótermékek hasábjain egymás után jelentek meg az egyesülést helyeslő írások. „A két párt, amely most egységes politikai szervezetbe olvad, egyenlően becsületes, dicső múltra tekinthet vissza” - írta a Prágai Magyar Hírlap június 14-i vezércikkében Forgách Géza, a lap főszerkesztője. Megállapítása szerint mindkét magyar párt „a kisebbségi sorsvállalás legelső és legnehezebb hónapjaiban kelt életre azzal a történelmi hivatással, hogy a nagy európai földindulás után az eddig elképzelhetetlen, nehéz viszonyok közé került magyar nemzetrésznek irányt mutasson, munkacélokat kijelöljön s életlehetőségeket kiveredjen”.³⁷

Az érsekújvári nagygyűlés és kongresszus napján, 1936. június 21-én a Prágai Magyar Hírlapban Darvas János írt lendületes, optimizmussal teli vezércikket és üdvözölte a nemzeti erők tömörítésének megvalósulását. „Érsekújvárott ma valósággá válik a másfél évtizedes nagy álom: a legjobbaink által megálmodott és annyira akart magyar egység” - konstataulta meglepődöttséggel Darvas János.³⁸

Az Országos Keresztényszocialista Párt és a Magyar Nemzeti Párt egyesülésének, illetve az Egyesült Magyar Párt megalakulásának ünnepélyes kimondására 1936. június 21-én, vasárnap került sor Érsekújvárott. A délelőtti nagygyűlést a többezres tömegre való tekintettel a város sportpályáján rendezték.

A nagygyűlést Szüllő Géza, a testvérpártok közös parlamenti klubjának elnöke nyitotta meg ünnepi beszédével. A magyarul elmondott beszéde után Szüllő rövid szlovák, valamint német nyelvű megnyitót is mondott és anyanyelvükön üdvözölte az Országos Keresztényszocialista Párt szlovák és német szekciójának jelenlevő képviselőit.

Szüllő megnyitója után Jaross Andor lendületes beszédben fejtette ki az egyesülés korparancsszerű szükségességét és ismertette a közös pártprogramot. Beszédében többek között az Országos Keresztényszocialista Párt nem magyar híveinek ügyére is kitért. „Az Egyesült Párt nyíltan, őszintén, minden kétséget kizáróan egyesíteni kíván minden magyar embert, aki a köztársaság keretében magyar és magyar kíván maradni” - hangsúlyozta. „De egyesíteni kívánja ebbe a nagy, hatalmas pártba mindazon szlovák, német, ruszin és román egyéneket, akik eddig az országos keresztényszocialista párt keretében ápolták a keresztény erkölcs síkján az évezredes sorsközösség ki nem irtható érzelmeit s vállalták azt a politikai programot, amely minden nemzetnek egyforma mértékkel egyforma életjogokat kíván biztosítani.” A továbbiakban az egységesülő pártok négy eszmei pilléréről beszélt, amelyek a következők lesznek: 1. a nemzeti eszme, 2. a keresztény valláserkölcsei felfogás, 3. a szociális igazság, 4. a demokrácia. A nemzeti eszméről szólva Jaross konkrétan is megfogalmazta a párt célkitűzéseit. Ezek: Szlovákia és Kárpátalja autonómiája, majd a területi autonómián belül az egyes nemzetiségek önkormányzatának megvalósítása; a nemzeti önkormányzaton belül a sajátos nemzeti érdekvédelmi szervezet kiépítése; az anyanyelv szabad használatának engedélyezése az ország valamennyi hivatalában és bíróságain; végül annak lehetővé tétele, hogy „a magyar nemzeti kisebbség anyanemzetével és más államokban élő kisebbségi testvéreivel kulturális téren akadálytalanul érintkezessék”.³⁹

Jaross Andor terjedelmes beszéde után Aixinger László és Koczor Gyula országos pártigazgatók ismertették az Egyesült Magyar Párt szervezeti szabályzatát és az országos pártvezetőség összetételét. A tömeg közfelkiáltással hagyta jóvá a párt programját, szervezeti szabályzatát és az országos pártvezetőség összetételét. Ezután a szabad ég alatt tartott nagygyűlés Szilassy Béla szenátor zárszavával véget ért.⁴⁰

A délelőtti ünnepi nagygyűlést délután fontos, munkajellegű összejövetel követte. Az új, közös Országos Pártvezetőség tartotta meg ülését, amelyen megválasztották az Egyesült Magyar Párt legfőbb tisztségviselőit, Elnökségét, Végrehajtó Bizottságát, az egyes szakosztályok vezetőit, valamint a párt Jogvédő Irodájának elnökeit.

Az Egyesült Magyar Párt elnökévé Jaross Andort, ügyvezető elnökévé pedig Esterházy Jánost választották. Az Elnökséget az említett két legfőbb funkcionáriuson kívül még a következők alkották: Szüllő Géza, Szent-Ivány József, Balázs Péter, Gregorovits Lipót, Korláth Endre, Pintér Béla, Szilassy Béla, Tost Barna. A Végrehajtó Bizottságba a párt elnökségi tagjain és törvényhozóin kívül még 31 választott tag került be. A Jogvédő Irodát két elnök - Törköly József és Szilárd Marcell - igazgatta. A gyakorlati munka megkönnyítése érdekében az Országos Pártvezetőség tíz szakosztályt hozott létre. Ezek a következők: mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi, közalkalmazotti, munkás, ifjúsági, kulturális, jog ügyi, egyházjogi, nemzetiségi, valamint szociális szakosztály.⁴¹

Az 1936. június 21-i érsekújvári nagygyűlés véget vetett a több mint másfél évtizedig tartó csehszlovákiai magyar pártpolitikai küzdelmeknek. A magyar egység létrejött, az Egyesült Magyar Párt megalakulásának ünnepélyes kimondása a kisebbségi magyar politika kohéziójának, valamint a Csehszlovákiában élő minden magyart befogadni képes rugalmasságának volt bizonyítéka. A sikertelen 1920. évi, majd 1925-ös kísérletek után 1936 júniusában - tehát harmadszori nekifutásra - megszületett a csehszlovákiai magyar nemzeti

kisebbség egységes politikai tömörülése, amely az egész kisebbségi magyar társadalmat képes volt megszervezni a nemzeti megmaradásért vívott harc zászlaja alatt. Ez az egység azonban nem a diktatúrák hamis uniformitása volt, hanem egy öntudatos kisebbségi társadalom, egy néptöredék élni akarásának és harcos politikai kiállásának ékes bizonyítéka.

Jegyzetek

- 1 A magyar egység jegyében, új munkakorszak küszöbén. Prágai Magyar Hírlap (továbbiakban: PMH), 1935. október 24. 1-2.
- 2 A Magyar Nemzeti Párt a kisebbségi politika egységéért. PMH, 1936. január 9. 1.
- 3 Csehszlovákia magyarságához! PMH, 1936. január 10. 1.
- 4 (d): A magyar egység felé. PMH, 1936. január 10. 2.
- 5 Válasz a Magyar Nemzeti Párt felhívására. PMH, 1936. január 14. 1.
- 6 Jednotná strana nasich Maďarov. Slovák, 1936. január 11. 1.
- 7 Národní Listy, 1936. január 12.
- 8 (d): Az egység felé. PMH, 1936. január 15. 1.
- 9 Az Országos Keresztényszocialista Párt magáévá teszi az egységes párt eszméjét. PMH 1936. január 14. 2.
- 10 Megkezdődött a gyakorlati munka a magyar egység kiépítésére. PMH, 1936. január 15. 1.
- 11 Kárpáti Magyar Hírlap, 1936. január 18.
- 12 Kedvező fogadtatásra talált az egységes párt eszméje a vidéki magyar sajtóban. PMH, 1936. január 21. 4.
- 13 Állásfoglalások az egységes párt kérdésében. PMH, 1936. január 22. 3.
- 14 Állásfoglalások az egységes párt kérdésében. PMH, 1936. január 30. 2.
- 15 Léva állást foglalt az egységes párt eszméje mellett. PMH, 1936. január 26. 5.
- 16 A nyugat-szlovenszkói katolikus papság állásfoglalása az Országos Keresztény-szocialista Párt mellett. PMH, 1936. január 30. 2.
- 17 Kelet-Szlovenszkó, Gömör és Nógrád keresztényszocialista szervezetei az egypárt eszméje mellett. PMH, 1936. január 23. 3-4.
- 18 Szlovák keresztényszocialista szervezetek állásfoglalása az egységes magyar párt kérdésében. PMH, 1936. január 28. 6.
- 19 Milyen lehet és milyen legyen az egységes magyar párt? PMH, 1936. január 28. 4.
- 20 Majthényi László: Az egységes magyar párt eszméje győzni fog! PMH, 1936. január 26. 3.
- 21 Majthényi László: Reflexiók a megegyezéséhez. PMH, 1936. február 4. 1-2.
- 22 Milyennek képzeled el a Magyar Nemzeti Párt a tervezett egységes pártot? PMH, 1936. január 24. 4.
- 23 A Magyar Nemzeti Párt is keresztény világnézetű és szociális szellemű egységpártot akar! PMH, 1936. január 29. 3.
- 24 Országszerte sorozatos értekezleteket rendez a magyarság két pártja. PMH, 1936. február 1. 4.
- 25 Esterházy János elnöki megnyitója Zsolnán. PMH, 1936. február 6. 3.
- 26 Uo.
- 27 Az Országos Keresztényszocialista Párt állást foglalt az egységes párt ügyében. PMH, 1936. február 6. 1.
- 28 (d): Zsolna után. PMH, 1936. február 7. 1.
- 29 A magyarság pártjai tárgyalják az egységesítés kérdését. PMH, 1936. március 1. 3.
- 30 Az Egyesült Országos Keresztényszocialista és Magyar Nemzeti Párt alapelvei. PMH, 1936. március 13. 1-2.
- 31 Megalakult az Egyesült Országos Keresztényszocialista és Magyar Nemzeti Párt. PMH, 1936. március 11. 1-2.
- 32 Uo.
- 33 Uo.
- 34 A magyar egység örömnépe Érsekújvárott. PMH, 1936. március 12. 1-2.
- 35 Pártjaink alkotmányos vezetőségei együttes ülésen manifesztálták az egységes párt megalakítását. PMH, 1936. március 13. 1-3.
- 36 Az egyesült párt kongresszusának előkészítésére titkári értekezlet volt Kassán és Rimaszombatban. PMH, 1936. június 9. 2.
- 37 Forgách Géza: Június 21. elé. PMH, 1936. június 14. 1-2.
- 38 Darvas János: Az érsekújvári ünnep. PMH 1936. június 21. 1.
- 39 Érsekújvár nagy történelmi napja. PMH, 1936. június 23. 1-4.
- 40 Uo.
- 41 Uo.

CHIKÁN BÁLINT

Van-e magyar képzőművészet? (És miben egységes, ha nincs?)

Illyés Gyula 15 millió magyarban gondolkodott. Ugyanezt tette Pomogáts Béla is, amikor a Regio 1990/2. számában „Irodalmunk egysége (És ami ebből következik...)” címmel közzétette esszéjét a magyar irodalomról. Ez az a kérdéskör, amelynek kapcsán joggal irigykednek a művészettörténészek az irodalomtörténészekre. „Irodalom az, amit kiadnak” (Ottlik), s magyar az, ami magyarul íródik. (És ami ebből következik...) De mitől magyar egy festmény vagy egy szobor? S mi egyáltalán a képzőművészet? Van-e mindezek után sajátosan „magyar képzőművészet”?

Fülep Lajosig kell (és érdemes) visszamennünk, hogy az első megalapozott válaszra leljünk. Fülep a kétkötetes *A magyarországi művészet története* című 1955-ös, később több kiadást megért összefoglaló mű bevezetőjében fejti ki az 1800-as éveket megelőző időkről, hogy művészete „...nem ‚magyar’, hanem ‚magyarországi’, mert az ország területén a magyarral együtt más népek is éltek és művészetet produkáltak, továbbá hosszú századok alatt idegen művészek sokan dolgoztak itt - mindezt kurtán a ‚magyar’ jelző kalapja alá nem foghatjuk...”, míg az 1800 utáni állapotról: „...a korszak első évtizedeiben még meglevő részleges differenciálatlanság után - már csak egyértelműen magyar művészet történetéről lesz szó... A benne tárgyalt anyag már más gondot és problémát hordoz, mint amilyen a nemzetiségi hovatartozásé: a nemzeti jellegét, hogy van-e, s ahol van, milyen...”

Pomogáts Béla a magyar irodalom egységes intézményi rendjét a reformkor nemzedéke által alakítottak mondja. Ezzel szemben ebből a történelmi korszakból a képzőművészet nemzeti karakterének még csak első, elszigetelt jelenségeit sorolhatjuk (Zádor Annával egyetértésben): Pollack Mihály első nagy építkezése (1808-1812), Ferenczy István hazatérése (1824), Barabás Miklós pesti letelepedése (1835), Henszlmann Imre fellépése (1841) s a Nemzeti Múzeum felépülése (1846).

Bizony, töredékes elemek ezek, első lépések valami nemzeti művészet felé - erős német (bécsi) hatás alatt. Később, a szabadságharc leverése után még mindig honi képzés nélkül, folytatható hagyományok híján nem esztétikájában, hanem témaválasztásában lesz nemzetibb a művészet karaktere. Ennek legjobb példái a történelmi témájú festmények (Zách Felicián, Zrínyi, II. Lajos stb.), a hazai tájakat ábrázoló tájképek (Barabás, Markó) és a hatásában inkább negatív betyár-romantika, az álnépies életképek mindmáig ki nem hevert csikóschgulásch magyarkodása. A nemzeti romantika egyetlen jeles szobrásza Izsó Miklós, akiről Végvári Lajos így ír: „megteremtette a magyar szobrászat nemzeti stílusát”. Mit jelent ez vajon? Azt-e, hogy aki hasonló formajegyek szerint dolgozik, mint Izsó, az magyar szobrászatot művel, aki pedig nem, az idegent? Elég szűk lehetőség - kizárólag epigonutat határoz meg.

A kiegyezés után végre létrejön a felsőfokú képzőművészeti iskola (1871), s így lehetőség lenne a hazai művészképzésre, azaz arra, hogy a művésszé válni akaró magyar fiatal hazai mestertől tanulja meg a szakmát. Münchennek azonban nem tud Budapest versenyezni, így az első igazán jelentős magyar művészeti iskola Nagybánya lesz (1896), ahová szintén Münchenből települ az alapító Hollósy Simon.

Nagybánya végre egyértelműen a magyar képzőművészet egyik jeles, elvitathatatlan pontja. De mitől is lett azzá?

Hollósy maga nem messze Nagybányától, Máramarosszigeten született. Magyar volt tehát, miként tanítványainak többsége is. 1876-ban ment ki Münchenbe tanulni, ott azonban nem lett német művésszé: nyitott volt például a francia hatásokra is, és integrálni tudta a különböző impulzusokat, miközben (példa rá a Tengerihántás) szűkebb hazájára gondolt.

Nagybányán, tehát Magyarországon ő maga Kiss József verseit illusztrálja, s élete végéig a Rákóczi-induló megfestésével foglalkozik, vázlatokat, tanulmányokat készít hozzá. Azaz esztétikai, festészeti problémákat kíván megoldani, és ezt úgy teszi, hogy a gondolatait tápláló kultúrforrások egy része a magyar történelemből fakad.

Tehát röviden: Magyarországon, magyarok, a nemzeti kultúra kincseiből merítve aktuális képzőművészeti kihívásokra választ kereső műveket készítenek: ettől olyan egyértelmű Nagybánya szerepe.

A gond ugyanis akkor kezdődik, amikor a fenti négy elem közül valamelyik hiányzik. Vegyük most sorra a tényezőket!

Az első összetevő: Magyarország. És ezzel már témánk mai, aktuális, lényegi középpontjába kerültünk. Hisz részben erről szól Pomogáts Béla eszmefuttatása is, kifejtve az ennek a faktornak hiányában megszülető magyar irodalom hozzánk-tartozásáról véleményét. Törekvésem hasonló az övéhez, csak éppen a képzőművészet nyelvezete bonyolultabb kérdés elé állít. Egyetértek ugyan az idézett és elfogadott „kultúrnemzet” fogalmával is, egy jelentős különbség azonban adódik abból, hogy a képzőművészet alkotásainak testisége is más az irodalmi művekéhez képest. A sümegi templom freskói például egyszer s mindenkorra Magyarországon vannak. Így Maulbertsch - bármennyire örülnénk is egy ilyen nagy művésznek - nem magyar festő ugyan, mert csak jött, dolgozott és ment, ma mégis forrása lehet a magyar művészetnek. De ez egyben arra is példa, hogy dolgozhat egy művész egy ideig külföldön, attól még alkotásai a nemzeti művészet szerves részét alkothatják. Azaz egy szülőhazájától távol dolgozó képzőművész műveire joggal igényt tart mindkét ország kultúrája: az is, amely útjára engedte a művészt, anyanyelvével és iskoláival meghatározva gondolkodásmódjának egy részét, s az is, amelyik befogadja vagy behívja, amelyik munkát vagy csak munkalehetőséget biztosít neki, miközben - az ott-tartózkodás időtényezője nagyon fontos! - maga is befolyásolja az alkotót. A kép vagy szobor fordítás nélkül is hatóerő a más nép kultúrájában, még ha sok vagy kevés rejtett üzenete nem is válik pontosan érthetővé ott, a más kultúrában.

Alapjaiban egy mű hatásmechanizmusában, illetve beilleszkedésében abból adódik jelentős különbség, hogy a szóban forgó alkotás a másik országban marad-e, mint a sümegi freskók, vagy a művész hazatérésekor magával viszi. Számtalan egyéb példa közül említsük most itt Kassák Lajost, aki 1920-26 között külföldön élt, ám az ő ott készült műveit is a magyar képzőművészet szerves részének tekintjük, s ami nincs belőle *itthon* (ezt a szót szükséges itt hangsúlyozni), annak megszerzésére törekednünk érdemes. Viszont van, amit a bécsiék nyilván nem adnak, hisz Kassák tevékenysége nélkül ők is szegényebbek lennének.

Másik példa Makrisz Agamemnon pécsi Nikéje. A művész görögországi születése és athéni tanulmányai ellenére a mű egyértelműen a magyar képzőművészetet gazdagította. De ha az alkotó a szobor kicsinyített másával hazatér, a kisplasztika már „görög művészetté” válik?

Sem a művész, sem a mű születési helye nem perdöntő tehát. Lényeges, de önmagában nem elegendő az egyértelmű válaszhoz. Lehet-e egyértelműségre törekedni egyáltalán? Megítélésem szerint: *nem*. S ennek oka az, hogy *nincs egyértelmű nemzeti képzőművészeti nyelv*.

Még a tömegkommunikáció előtti művészettörténet által kimunkált „német modor”, „holland táj” típusú teoretikus absztrakciók is - leggyakrabban - egy-egy kiemelkedő mester műveiből, vagy az őt követők alkotásaiból kerültek általánosításra. Ami „maulbertsch-es”, az „osztrák”, ami „tizianos”, az „velencei” s így tovább. Mára a helyzet a mindenfelől áradó információk következtében még karakteresebb lett: nem a művész nyelvét, nyelvezetét tartjuk magyarnak, hanem magát az alkotót. Hisz Vasarely op-artja nem magyar, s persze nem is francia. Egyetemes.

Még nagyobb a gond akkor, amikor *nem ismerjük a műveket*. Amikor csak a *szándékosan* meg arra, hogy magyarnak tekintsünk valamit. Sajnos, ez okozza a trianoni határokkal elszakított területek magyar képzőművészetének jelenlegi, szinte pseudo-jellegét. Hiszen annyira nem ismertek a művek, hogy szinte csak alkotóikról tudunk. Ez pedig kevés. Más példával is megvilágítva e kérdést: Szalay Lajos grafikusművész 1946-tól élt külföldön; pár éve hazatelepült, s most Miskolcon él. A négy évtizedes munkásságát szívesen tartjuk magyarnak, hisz alkotója is magyar, a magyarságához mindig ragaszkodott is. De a képzőművész nem gyűjtheti kötetbe műveit, s így hazatérésekor nem volt vele kint készült összes műve. Buenos Airestől az USA-ig és Párizsig bukkanhatunk majd rá „a magyar képzőművészet testének egy-egy darabjára”. Ezeket be kell majd illesztenünk a magyar művészettörténetbe, de amíg nem bukkanak fel, tulajdonképpen (a szóban forgó korpusz szempontjából) nem is léteznek. Pseudo-létük van csupán.

A képzőművészetet tehát nem lehet olyan „szigettenger”-nek nevezni, mint az irodalmunkat, lévén, hogy egy Párizsban avagy Kölnben készült mű, amíg nem válhat látottá, nem része, csak potenciálisan a magyar kultúrának, a magyar képzőművészetnek. Hiszen a vizuális művészet tárgyait sem szóban, sem a nyomtatott kommunikáció révén nem lehet ismertté tenni. Ehhez maga a látvány kell eredeti testiségében: vagyis maga a mű.

Nézzük most a harmadik összetevőt, tehát problémafelvetésünk azon mozzanatát, hogy a műnek a nemzeti kultúrához kell kötődnie. A korábbi példák utaltak már rá, hogy ez részben tematikai jellegű lehet (magyar táj, magyar történelem és így tovább), de a szálak sokkal áttételesebbek is lehetnek. A kortárs művészet ezt egyébként egyértelművé tette, hisz ennek zöme tematikai oldalról nem is közelíthető.

Oly sokszor kérték már számon képzőművészeinken az „igazi magyar” művészetet, holott épp azt kellett volna leszögezni: rajtuk is múlik, hogy meddig tágul nemzeti kultúránk horizontja! Hiszen nincs egyszer s mindenkorra adott művészi formakincs, nincs kortól független „magyar képzőművészet”, nincs örök „tisza forrás”!

Példákat sorakoztatva: Csontváry, Gulácsy, Vajda, Kondor. Mind bővítették a „forrásokat”. Vagy a már említett Kassák. Forrássá változtatta az absztrakt geometrikus stíust. Nem piros-fehér-zölddel! Egyszerűen azáltal, hogy megcsinálta, pontosabban, ahogy megcsinálta műveit. Tehetsége jogán.

S végezetül ehhez a kérdéshez: ha valaki ma a gödöllői iskola formanyelvéhez kíván kötődni, lelke rajta, de nem valószínű, hogy Körösfői nyomán ma a magyar képzőművészet új értékkel tudja gazdagítani.

És ez már elvezetett a negyedik összetevőhöz: ahhoz, hogy csak az a műalkotás jelent igazi gazdagodást a nemzeti kultúra szempontjából, amely aktuális művészeti problémára reflektál. Ez a kérdés megint sajátosan alakul a képzőművészetben.

Kétségtelen tény, hogy a vizuális művészetek ügyei is másképp alakultak a világban s hazánkban 1945 után. Ahogyan egy beszélgetésben Csernus Tibor fogalmazott 1989-ben: „A hatvanas évek közepén rájöttem, hogy itt olyan problémákkal kell foglalkoznom, amelyek 200 kilométerrel nyugatabbra nem is léteznek.” Ezért ment ki Párizsba, ahol azokkal a szakmai kérdésekkel foglalkozhatott, amelyekkel akart.

A világ kettéosztottsága tehát nem csak politikailag, katonailag, de kulturálisan is létezett. Persze az emigráció vállalása csak egyike volt a lehetséges reakcióknak - bár a képzőművészek közül elég sokan éltek vele. A másik út a belső emigráció volt, jó példa rá Kassák, vagy Korniss Dezső, akik tökéletes következetességgel dolgoztak otthonukba zárva, nélkülözést tűrve és vállalva - míg az idő meghozta művészetüknek a nyilvánosságot. Ezáltal a helyére kerülhetett művészetük, korábbi kifejezésünkkel: ők is „bővítették a forrásokat”.

Megint mások a kortárs helyi (értsd: hazai) elvárásoknak is eleget téve lettek festők, szobrászok - s tehetségük révén valódi műveket alkottak. Kondortól Vilt Tiborig, Kokas Ignáctól Schaár Erzsébetig számos jeles képzőművész alkotása adja meg a magyar művészet

elmúlt évtizedeinek történeti tényanyagát. Ok azok, akik az aktualitásokat nem a napi politikában, hanem a hétköznapi létüket élő kortársak kérdéseiben, megnyilvánulásaiban keresték.

Ismét mások - főleg a hetvenes-nyolcvanas években - alternatív művészetükkel hoztak új értéket a magyar képzőművészetbe, mint például Erdély Miklós vagy Hajas Tibor. Mi tekinthető aktuális művészeti problémának? Ez a merőben teoretikus kérdés szinte megválaszolhatatlan, mondhatnánk a közhelyet - az idő dönti el. De mégis meg kell közelebbről vizsgálnunk, hiszen témánk egyik lényeges részkérdése szempontjából ez nélkülözhetetlen. Az itt vizsgálandó kérdéskör a földrajzi és művészeti régiók problémája. Közelebbről: egy-egy területi régió más-más aktuális művészeti problémát határoz-e meg, vagy van valami egyetemes, mindenkire mindenhol egyformán érvényes aktualitás?

Jellemzőnek tartom, hogy 1981 decemberében, Sepsiszentgyörgyön, a Médium című kiállítás megnyitója után több erdélyi képzőművész tette föl nekem a kérdést: vajon nagyon provinciálisnak érzem-e a tárlatot. Nyilván ez a leggyakoribb vád tevékenységükkel szemben, s ez az egyik oka annak is, hogy oly kevés figyelmet fordít a hazai művészeti közélet a határokon túl élő alkotókra.

Mit is jelent a provincializmus a képzőművészetben? Magyarországon belül például Hódmezővásárhelyt jelenti. Létezik-e „vásárhelyi művészet”? Egyesek öröme, mások tiltakozására és megint mások közömbösségére való tekintet nélkül: létezik bizony. És épp azáltal, hogy van benne valami sajátos, a szűkebb környezet által meghatározott, s ez inkább provinciális, mint regionális. Különbséget kell tudni tenni e kettő között, mert ha nem, s mindent provinciálisnak minősítünk, aminek valami helyi jellegzetessége van, akkor nemcsak a hazai művészetünk egy részét, de a határainkon túli képzőművészet teljes egészét ide soroljuk. Márpedig a provinciális jelző kitörölhetetlenül tartalmazza a másodlagosság értékjelzését is.

A provinciális és az egyetemes között a regionális közvetít. Azaz ha a terület sajátosságát a művész szemlélete és kvalitása révén a világ problémájává tudja tágítani, akkor a provinciálisból regionális lesz, s a regionális beépül az egyetemesbe.

Példaként: amikor a romániai falu- és múzeum-rendezések következtében bizonytalanná vált a helyi népművészeti kincsek megmenthetősége, akkor egyfajta kultúrmissziós szerepet vállalt a helyi képzőművészet ezek dokumentatív-narratív megörökítésével. Ez a szerepvállalás hasonló az irodaloméhoz. Csakhogy míg az irodalmat nyelvi közege erre predesztinálja, addig a képzőművészetnél ez kényszer, a provinciális barbarizmus következménye, ami elvonja a művészetet a korszerű, a 20. századi nyelvhasználattól.

Amikor Cseh Gusztáv, kolozsvári képíró rézbe karcolta hatvan nagy erdélyi személyiség portréját, provinciális feladatra vállalkozott, amely a környezet hazugságainak leleplezésére s a nemzeti emlékezet megerősítésére szolgált. Csakhogy míg a világ más táján e feladatra a sokszorosító- és fényképezőgép állt volna rendelkezésére, addig neki évszázados eszközökkel kellett a portrékat újra feldolgoznia.

Zsögödi Nagy Imre művészetével kapcsolatban sem a provincializmus miatt van fenntartásom, hisz az tudatos, fontos szerepvállalás következménye. Nem az a gondom, hogy zsögödi parasztokat festett akkor, amikor Európa nyugati felén a pop arttal foglalkozhatott volna. Az a baj szerintem, hogy képeinek rejtett dimenziói még akkor is bukolikus hangulatot árasztottak, amikor már nem volt mit enniük az embereknek.

De az már a mi hibánk, a hazai művészeti élet résztvevőie, hogy a provinciális feladatot vállaló művészek mellett észre sem vesszük azokat a magyar művészeket, akik határainkon túli szülőföldjükön úgy dolgoznak, hogy elsősorban Európára kívánnak közben tekinteni. A szlovákiai, vajdasági, erdélyi magyar képzőművészeket nem lehet pusztán aszerint megítélni, hogy „magyaros” témákat dolgoznak-e fel!

Baász Imre Sepsiszentgyörgyön a *Találkoztam békeszerető emberekkel* című sorozatával is gazdagította a magyar képzőművészetet (miközben megkapta az „Év grafikai díját” Romániában), a Marosvásárhelyi Műhely tagjainak tájművészeti akciói a magyar land art részei, s amikor Kopócs Tibor Komáromban verbálisan nem is értelmezhető gesztusok vizuális rögzítésére vállalkozik, akkor is a magyar művészetet gazdagítja. Mégsem tudunk róluk szinte semmit.

Pedig a határainkon túli magyar képzőművészekről lemondani annyit jelent, mint nem tudomásul venni, hogy magyarok ők is, hogy az ő gondjuk a miénk, hogy az 6 történelmük a miénk. Márpedig a nemzeti együvé tartozást nem akarhatjuk elvenni tőlük! Aki tehát magyar művésznek vallja magát, be kell, hogy bocsáttassék a magyar művészet egészébe.

De ha a magyar művészeti élet képtelen integrálni a pozsonyi, kassai, kolozsvári, szabadkai művészetet, akkor ezzel elősegíti azt a kétirányú mozgást, hogy aki magyar művésznek vallja magát, az emigráljon szülőföldjéről, aki pedig marad, az beolvadjon. Fokozottan így igaz ez a regionális és nem provinciális művészekkel. A most változó hazai képzőművészeti intézményrendszer csak akkor lesz korszerű, ha képes lesz úgy befogadni a más országban élő magyar művészeket, hogy ez növelje a nemzeti kisebbségek megmaradási esélyét, s csökkentse az ezért folyó küzdelem nehézségeit.

Mivel a más országban élő magyarokra a más kultúra tényezői is hatnak, ebből adódik az alkotók agyonmagyarozott „híd” szerepe. De ebből következik az is, amin (meglepetésemre, úgy tűnik) Pomogáts Béla felháborodik: hogy igényt tart rájuk a többségi kultúra közössége is. Nem hiszem, hogy azt vette volna zokon annak idején Jakoby Gyula kassai magyar festőművész, hogy egy képét a Szlovák Nemzeti Múzeum ki akarja állítani! Az ellen tiltakozott, hogy őt szlovák művésznek tekintsék! (Ennek következtében nem épült még be az európai értékek közé. Sokak szerint chagall-i mércével mérhető életművét nem valamelyik európai nagyvárosban teremtette. De nem is Magyarországon. S mivel nem asszimilálódott, de nem is provincializálódott, ezért sem a szlovák, sem a magyar kultúra nem kezdett életművével semmit. Miénk a lehetőség és a felelősség egyaránt.) A kultúrák családfái néha keresztezik egymást. A közös tag nemcsak marakodásra, hanem a nagyobb egyetértésre is alapot adhat.

Ne mondjunk hát le Vasarelyről, Csernusról, Laknerről csak azért, mert emigráltak, ha ők nem mondanak le szülőföldjükről! De ne mondjunk le a szülőföldjükhöz ragaszkodó, de határainkon túl élő, magukat magyarnak valló képzőművészekről se! Mert nincs „magyar képzőművészet”, csak magyar képzőművészek vannak, akiknek műveit meg kell ismerni, hogy azután eljöhessen az értékelés időszaka is.

Ha realisták vagyunk, akkor el kell mondani, hogy a határainkon túl élő és alkotó képzőművészek megismerésének most sem kedvez az idő. Korábban (s ennek alig egy-két éve) a politika tette ezt lehetetlenné. Ma pedig az az elszomorító kulturális állapot, amelyet bármely újságáros pavilon előtt megállva tapasztalhatunk: míg gombamód szaporodnak a könnyű szórakozást nyújtó kiadványok, addig a képzőművészetnek, a vizualitás művészetének megszűnt a lapja. Ma a látványban is az azonnali hatásra építő, a csillogó az uralkodó. A gondolkodni akarókra, a látni és meditálni tudókra van szükség ahhoz, hogy a kortárs-képzőművészet megértésre találjon. S csak az ilyen emberektől várható a kisebbségi művészet megértése is, hisz minél nagyobb horizontot fog át a gondolat, annál valószínűbb, hogy a helyi érték felfedezésére is képes. Az egyén és az univerzum között kell ehhez eligazodni, s a kettő között túl nagy a távolság. Ezt áthidalni közösségek nélkül: nagyon nehéz. Az egyik természetes, fundamentális közösség: a nemzet.

De a 20. század végén már azt is tudjuk, hogy csak az a nemzetfogalom elfogadható, amely a két végpontot, az egyént és az emberiséget egyaránt tiszteletben tartja. Az így elgondolt nemzetfogalom jegyében pedig csak ennyire volt körberajzolható a magyar

képzőművészet fogalma. Így képes befogadni az új impulzusokat, miközben lakóhelytől függetlenül integrálja a magyar kultúrnemzethez tartozó művészek alkotásait.

SÁFÁRY LÁSZLÓ

Nyugat-európai ízlésáramlatok a felvidéki magyar költészetben (1920-1938)

Ez az írás annak a tanári szakdolgozatnak rövidített változata, amelyet a két háború közti csehszlovákiai magyar költészet rokonszenves alakja, Sáfáry László (1910-1943) a budapesti egyetem magyar-latin szakos hallgatójaként 1941-ben készített. A szakdolgozat másolata 1988-ban került elő a költő szülővárosában, Munkácson, és Debrecenben lakó nővéreinek: Sáfáry Máriának és Jolánnak tulajdonában van. Sáfárynak az volt a szándéka, hogy doktori disszertációvá fejleszti, de ez nem valósulhatott meg, mert katonai szolgálatra behíva, a keleti fronton 1943-ban, 33 éves korában meghalt.

A dolgozat a csehszlovákiai magyar irodalomtörténeti eszmélkedés első dokumentumai közé tartozik. A legelső figyelemre méltó dokumentum - az 1919 és 1932 közti irodalmi élet fejlődésképe - Szalatnai Rezső tollából született és 1933-ban a Magyar Figyelő 1. számában *Irodalmi menetrend Szlovénzskón* címmel, cenzúráról csonkítottan jelent meg. A kisebbségi irodalom kezdeti fejlődését néhány évvel ezután Zapf László (későbbi nevén: Bellyei) dolgozta fel, de egy 1937-es pályázaton is szereplő kézirat munkája az 1944-45-ös frontesemények alatt elkallódott. Az 1918 és 1938 közti irodalmi szakasz történetét aztán Kemény G. Gábor kézikönyvszerűen dolgozta fel (*Így tűnt el egy gondolat. A felvidéki magyar irodalom története*. Budapest 1940.).

Amint már a címből is kitűnik: Sáfáry szakdolgozata egyetlen műnemre, a költészetre szorítkozik, s azt sem teljességre törekedve, hanem csak a nyugat-európai művészeti irányzatok hatásának viszonylatában vizsgálja. A kismonográfia kétségtelenül úttörő kezdeményezést jelentett, és a csehszlovákiai magyar kritika és irodalomtörténetírásban műfaji tekintetben ma is egyedül áll. Megállapításait, értékeléseit egy korszerű irodalomtörténeti kézikönyv megírásánál is figyelembe kell majd venni.

A munka részleges közlését az irodalomtörténeti evidenciákon túl a szerző születésének 80. évfordulója is indokolja. A munka rövidített közreadásával egy ez ideig figyelmen kívül hagyott elemzés értékei válnak hozzáférhetővé.

Turczel Lajos

Az összeomlás, mely a magyarságra a világháború után rászakadt, közel egymillió magyart juttatott Csehszlovákiának, ennek a hirtelen és gyorsan született, és ezt az „amerikai tempót” további életében és halálában is megőrző fiatal államnak. Az elszakított magyarság nem rendelkezett zárt területi egységgel, s így nem rendelkezett önálló szellemi hagyományokkal sem, melyek az ismeretlenbe zuhanás után azonnal kristályosítható magvát adták volna szellemi magatartásának...

A felvidéki költő az államfordulatig Budapesten keresztül ismerkedett meg a nyugat-európai ízlésáramlatokkal. Budapest szerepe ezután sem szűnt meg, de már nem volt kizárólagos, még a köztársaság első éveiben sem...

A magasabb rendű kritika a Felvidéken nem tudott kialakulni, csak igen szórványosan jelentkezett egy-egy cikkben, bírálatban. A megítélés alapja rendszerint a világnézet volt. Formakérdések szempontjából nagyon ritkán nyúltak a művekhez. Ez a hiány mindvégig megakadályozta az értékek tisztázódását, így aztán megdöbbenést és érzékeny megbántódást keltett, ha egy-egy budapesti bíráló pusztán a művészet és mesterség szemszögéből tekintett a felvidéki költészet alkotásaira. (PI. Illés Endre, Nyugat, 1933.)...

Kállay Miklós mondja egy helyen - példaként említve Walt Whitman szabadverseit -, hogy a modern líra első pillantásra prózának tűnő nyelve sokkal távolabb áll a prózától, mint a realista költészet ütemes, strófás szerkezetű termékei. Amit azonban fellelhetünk Whitman verseiben, nem mindig, sőt igen ritkán találjuk meg abban a baloldali költészetben, melynek alkotásait gáttalan örömmel fogadta a vele azonos világnézetű kritika. Ugyanezt a kritikátlan kritikát láthatjuk akkor is, mikor a konzervatív felvidéki kritikusok tárgyalják a múlt század formaeredményeinek alapján álló költői alkotásokat, ha azok konzervatív nemzeti gondolatot szolgálnak. Egymás műveinek megítélésében pedig a két tábor kiindulópontja a jócskán előlegezett balítélet volt. Ezen csak néhány bíráló tudott felülemelkedni, de ezek is csak a költők emberi magatartását vizsgálták, emberi magatartásuknak általános értékű, s a

kisebbségi élet teljességében hasznosítható jegyeit keresték. A költői magatartás kérdéséhez, a mesterség műgondjaihoz azonban kevés érzékük volt.

A köztársaság* első 5 évében a nyugat-európai áramlatokkal az emigránsok sajtóján keresztül ismerkedett meg a fiatal felvidéki tollforgató. A Bécsi Magyar Újság, a Tűz s nem utolsó sorban Kassák Ma c. folyóirata szállították az ösztönzéseket példák, manifesztumok és ismertető cikkek alakjában. Az „izmusok” harsogásának kora volt ez. Az eszményeiben csalódott polgári lélek kereste az új szellemet, mely kivezeti csömöréből, s kereste az új kifejezési formákat az új szellem számára. Egyesek megtalálták a nekik megfelelő új szellemiséget, mások új kifejezési formákat találtak, de a tiszta új bort s a megfelelő új tömlőt hozzá kevesen találták meg. Akik megtalálták, azok nagy művészek s egyben nagy formaművészek is, mert nem az a formaművész, aki minél több régi forma - sokszor játékos - variálására képes.

Az izmusok elsője, a futurizmus még a háború idején harcolta meg a maga harcát. A pepecselő dekorálás helyett a dolgok dinamikáját, gyors lüktetését hangsúlyozta ki. Maga a futurizmus azonban közvetlen hatást alig tett a magyar költészetre, a felvidékire egyáltalán nem. Az a két újító mozgalom, mellyel megismerkedtek a felvidékiek: a németek expresszionizmusa és a franciák kubizmusa, helyesebben szürrealizmusa volt.

Itt fekszenek előttem a Tűz s az erdélyi Genius számai, melynek szintén munkatársa volt nagyon sok felvidéki. Felvidékiek, akik azóta megtalálták a maguk egyéni hangját és területét - a költészeten belül, vagy kívül -, e lapok hasábjain élték a maguk Sturm und Drang korszakát. E folyóiratok lírai anyaga csaknem teljesen a német expresszionizmus jegyében áll.

Kultsár Miklós: *A hullás pátosza*

Kráterek tövén dús szárba szökell a búza
tátott szemmel a napba hunyorognak
kiknek a sorsuk
most bonthatatlan vérbe gabalyult.
Ó, testvéri világnak szemfedője
a lekölöncölt embernyáj fölött!
még kecmeregnek
a kezem szakajtom
minden szemernék milljó pórusába:
tartani!
fogni!
emelni!

hiába...
Mi elhullunk
A glóbusz megreped
A tengervíz a végtelenbe árad
De én a hangom zengőn felröpítem
A horizontig lángos rakétának!

Kultsár Miklós nevével csak egy-két évig találkoztunk a felvidéki lírában. Azért idéztem mégis elsőnek az ő egyik versét, mert szinte receptre, az expr(esszionista) manifesztumokban pontosan leírt receptre készült.

Az expr(esszionista) költő is „nemet int erre a világra”, mint az újromantikus, de a változtatás láza erősebben jelentkezik benne, a szembenállás a meglévővel fokozottabb, élesebb. Az újromantikus költő menekül a romantikus hangulatba, művészete a kis formák

művészete. Az expr(esszionista) azonban példát keres, nem rejtekhelyet, hanem alapot, hogy megvesse a lábát, midőn egy új világérzés teljes képét akarja kibontani magából...

Felvidéki ember Kudlák Lajos, a MA körének egyik tagja. Mivel azonban a felvidéki irodalmi életben egyáltalában nem vett részt, s az írást is hamar abbahagyta, megelégszem nevének megemlékezésével.

A legképzettebb expresszionista és egyben a legősztönösebb költő is közöttük Forbáth Imre. Formai szempontból hiába keresünk nála egységet, szabadverstől a szonettig váltogatja költői köntösét. Az aktivisták, a primitívek irodalmi mozgalmi alig érintették, ellenben kapcsolatba hozható Franz Werfellel, a német expr(esszionista) költészet „klasszikusával”. A németek barokk és gótikus expr(esszionistá)nak nevezik a korai expr(esszionizmus) költészetét. Az elnevezés helyességét igazolja, hogy ez az irány valóban nem szakított még a jelzők s a gyakran egészen impresszionista hangulatú képek alkalmazásával. (Eszmei tekintetben is jelzi az elnevezés a menekülés és a példakeresés irányát.) Forbáth egyik versében (*Egy tál krumpli*) olvasom:

Évszázadok fehéren izzó kínja sűrítette össze
Benne, mi a földgolyóbis vulkánméhében forrong:
Alázat, gőg és bosszú, mit Van Gogh iszonyú ecsetje kevert.
Gyulladt kazlak, fagy és átkokat lihegő kunyhók.

A jelzők, Van Gogh említése mutatnak rá a költő átmeneti jellegű posztimpresszionista beállítottságára. De gyakran találkozunk nála a nagy lélegzetvétellű, ódai szárnyalásra igyekvő expr(esszionista) hanggal is:

„halljad, hogy sisteregnek a lázadó szavak
mint a kondérokban izzó fekete aszfalt, hogy csikorognak
mint parti homok baggerék ércetorkában és zeng-zúg az énekünk
mint üllőkre mázsásan hulló kalapács!”

Az ilyenfajta szabadversekben azonban csak nagyon ritkán, egy-egy sorban sikerül elérnie azt a feszítő erőt, mely a prózának tűnő sorokat szárnyakkal látja el, mely e sorok hömpölygését, lüktetését Berzsenyi ódáival hozza rokonságba. (Ez még Kassáknak is csak ritkán sikerül, pl. a *Mesteremberekben*.) Ezért fordul Forbáth olyan sokszor a kötött forma, főleg a szonett felé. Jelzői és képei viszont, ha nem is tűnnek mindig spontán megnyilatkozásnak, s olykor érződik rajtuk a keresettség is, mégis újszerűeknek hatnak. Erre azonban a költő törekszik is, s a szonettekben előforduló burzsoáijesztő képeket gyakran érezzük fölöslegeseknek, és gyakran találjuk költeményeit groteszknek:

Törlőrongy lóg a légben fönt s kémény
Grammofonhangok, csecsemősírással vegyest
Hullnak az ablakokból. Majd egy éjjeliedény
Glazurája csillan és jelenti: Halló! itt az est!
(*Az udvarban*)

Nem akartam a bőven található, sokkal bántóbb példák közül idézni. Pedig ennek a költőnek a hangja mélyebb énekekre is alkalmas. Anyaga kissé mindig nyersen marad, ritkán érzem egy-egy versénél, hogy ebből sem elvenni, sem hozzátenni nem lehet, de jó versei újnak hatnak és nyereségükben is frissek:

„A fekete irtványon sötétség hever, mint egy százmázsás harang
Ez Márisa éjszakája, ki szívdobogva suhan az erdő felé

Hatalmas, vad és tiszta tót éjszaka!
Csernoch dombjára álmos orvost cipel a fűrhéces szekér
Egy haldoklóhoz, kinek szájából már buggyan a fekete vér
Óriási favágók állnak némán és lehajtott fővel az ágy előtt
S egy asszony, fáradt és sovány, hét gyermeknek anyja
Szomorúság és szegénység és néma gyász éjszakája ez
A fekete irtványon sötétség hever, mint egy százmázsás harang”

Forbáth Márisch-Ostraban (Ostrava) élt orvosként hosszú évekig. Ez az elszakítottság, az idegen nyelvterület és barátok nélkül való élet hozzájárult e költő tétovázásaihoz, túlzásaihoz és ahhoz, hogy verseit gyakran érezzük túlságosan csináltaknak, irodalomszagúaknak. Mégis ez a költő egyike azoknak, akik őszintén, lelki alkatuk indíttatására fordultak az expresszionista formák felé, nem pedig a politikai beállítottságuk alapján kedvelt lapjaikban felfedezett manifesztumok bírták őket receptre készült költemények gyártására. Egy-két verse a forma és a tartalom harmóniája révén a felvidéki magyar költészet legjobb darabjai közé tartozik...

Mihályi Ödönben (1900-1929) erősebben jelentkeznek az expresszionizmus eszméi és formai hatásai, mint Forbáthban. A költő maga saját társadalmi rétege ellen lázadó, értelmileg és érzelmileg deklasszált polgár. Menekül a faluhoz, a természethez, s a meneküléshez a költészetben a legjobb módszer a legszabadabb asszociációk alkalmazása:

„Hol van a parfümöd, asszony, még csiklandta az orrom,
nem érzem, nem érzem,
fonjuk meg az ostort, talán találkozunk,
tereljük az útra apró céljainkat,
meglátod, kölyök csókok hullanak utánunk.
Még háromszor gondolunk pacsirtát, rónát, rózsát:
nem lep be többet a por,
add ide bátran a lázas kezed, én megszorítom
úgy hiszem, szabályos pányváikból kiszakadtak
a csillagok
a földi hinták ívben ringanak, ismerjük a pályát,
a tér pázsítja kék a csillagok között.”

Ez már nem a nagy hang, a nagy versek, az ódák expresszionizmusa. A szárnyalás lendítő erejét itt a merész képek változtatása volna hivatva pótolni. A merész asszociációkat azonban - ha nem is alkotnak semmiféle logikai sort - mégis össze kell fűznie valami belső kapcsolatnak, mely fantáziaritmust alkot (Kállay Miklós használja ezt a kifejezést a modern líráról szóló könyvében), s végül a vers záró képében a verset s az olvasót a fantázia izzásáig viszi. Mihályi igyekszik ezt a szellemi lüktetést megadni verseinek, de csak ritkán sikerül... A fent idézett vers az érzelmeknek túlságosan nagy sorát akarja egy verssé összefogni, és nagyon megkívánja tőlünk a háttér ismeretét, ismeretét annak, hogy itt egy földbirtokos-sorsba született, sorsával meghasonlott ember keres valami tartalmat és célt életének. Mint Kemény Gábor megállapítja (*Igy tűnt el egy gondolat*, 109.), később a szeretetben találja meg élete tartalmát a költő. S valóban: ekkor hangja is higgadtabb, nyugodtabb lesz:

„Szép meséket hullat a hó,
nagy szálfák alatt vágat a motor,
éjszaka van, fiatal vagyok,
szétszórom a tenyerem,

pereg az ujjaim közt a tiszta piros búza:
galambot várok.”

(Galambot várok)

Márai Sándor hamar szakított a lírával és a Felvidékkel is. Indulása azonban e két területre esett. Versei széles szabadversek, melyek nem sorolhatók az expresszionista líra termékei közé, s egyben magukon hordják annak jelét is, hogy szerzőjüknek nem ez az igazi területe. Alapjában véve prózaversek - Vajda Péter értelmében-, de nem a természetet dicsőítik, hanem a háborúval szembeforduló emberiséget. Ritmusuk a jóhangzású próza ritmusa. A Genius egyik számában olvastam egy Márai-vezércikket, annyi ritmus van benne, hogy szinte a vers határán mozog - ha egy-egy kiszakított részt olvasunk belőle. Egészében azonban nem vers, és nem versek a Márai-versek sem. (Budapesti író korában jelent meg egy verskötete, de ez már nem tartozik anyagunkhoz.)

A versírásra nagyon jó kifejezésnek tartom a *Dichtung, dichten* szavakat. Valóban a sűrítés teszi verssé a verset; olykor a sűrített nyelv (Horatius), olykor a sűrített gondolat (Paul Valéry), olykor a sűrített érzelm. Mindezek hiányoznak például Simon Menyhértből, ki korszakunk leghumanistább s legtermékenyebb verskötet-megjelentetője volt. Írásai tipográfiaiailag Whitman verseire hasonlítanak; terjedelmesek, szabadok. Írásai egy nagyon jó, nagyon rokonszenves, érző és gondolkodó embert állítanak elénk, de azért csak önkényes sorokká tördelt vezércikkek maradnak. Komlós Aladár egy róla írott bírálatában felfedezi ugyan Whitmannel való rokonságát, de rögtön párhuzamot is von köztük: Withman így ír magáról: „Walt Withman, Kozmosz, Manhattan fia...”, Simon Menyhért így: „Szegény kispolgári család gyermeke vagyok, iskoláimat Beregszászban végeztem...”

Jarnó József (1904-1934) tartozik még azok közé, akik eszmeileg a humanizmust, formailag a széles szabadverset képviselik. Későbbben az ő működése is a prózai epika területére esett. Verseiben erős pátosz jelentkezik, szinte mindegyik verse programvers, melyet kötet elejére képzel az ember, ahol a költő elmondja, ki ő, és mit akar:

„Nem volt pap soha semelyik ősöm.
Nem komáztak a Seregek Urával Sionhegy alatt.
A kőtáblákra nem nekem írtak tíz komor parancsot.
Templomok tömjénjét csak égett fűnek érzem
s nem akarok lenni semmi nyájban pásztor.”

(Prédikálok)

Van valami komor pátosz a verseiben, mely olvashatóvá teszi őket. Ha verseit jobban megkomponálta, sűrítette volna, mondanivalóban és formában megelőzte volna Győry Dezsőt (kiről később lesz szó). Úgy látszik azonban, igazi területének a prózát érezte, s nem is volt sok ideje a tökéletesedésre, mert fiatalon meghalt.

Közben érkezett a Felvidékre egy újabb irodalmi mozgalom, az „új tárgyilagosság”, „neue Sachlichkeit” szele. Ez a mozgalom Németországban már 1910-ben megkezdődött, s valószínűleg olvasták is költőink néhány jellegzetes alkotását, de nálunk még nem volt időszerű. Időszerűvé a nagy szavakból való kiábrándulás, s az újraéledő politikai aktivitás és a realista gondolkodásmód tette. Werner Marholz (Deutsche Literatur von Gegenwart, 427429.) ír az új tárgyilagosságról. Röviden összefoglalva a következőket mondja: Töretlenül jelentkezik benne a hit az ember jövőjében, s a lírai költészet ismét a szó teljes tisztaságában jelentkezik. Témái a szerelem, az Isten, a haza, a világ és az elmélyedés. Én azt hiszem, minden költészetnek ezek a témái, s Marholz nem mond itt semmi újat. „Aber ein neuer Stil ist darin noch nicht gefunden” - mondja. Ragaszkodás a formához, a rendhez, a tisztasághoz, a szépséghez. Említi a Fliegerdichtungot, vagyis azt, hogy az izmusok hatásától mentes, új

tárgyilagos költészetet néhány pilóta indította meg. A németeknél Peter Supf, a franciáknál Beauchamp...

Mindezek alapján az új tárgyilagosság valóban nem tekinthető új stílusnak, hanem egyszerűen visszatérés a költészet közelmúltjának bevált formáihoz, avval a különbséggel, hogy eszmei téren felemelöt óhajt nyújtani, az egyéni bánatok elpanaszolása helyett. - A politikai baloldal költészete is közeledik e felé az ún. Arbeiterdichtungban, mely a munkássors és munkásvágyak realista ábrázolását tűzte ki céljául (pl. H. Lersch). Az új realizmus hangján szól a *Sarló jegyében* c. baloldali vitaanyag-gyűjtemény is, amikor „irodalmi rezolúciójában” dokumentációs irodalmat követel, akárcsak 1930-ban Szovjetország irodalmi kongresszusa, szakítva nemcsak a futurista Majakovszkij, hanem még a népies expresszionista Jeszenyin emlékével is. Egyszóval világáramlattal állunk szemben. Ennek az új realista költészetnek legnagyobb propagálója a Kolozsváron megjelenő *Korunk* c. baloldali folyóirat volt, természetesen az Arbeiterdichtung értelmezésében. E lap a Felvidéken a harmincas évek elején nagy elterjedtségnek örvendett.

A továbbiakban költőink alkotásainak vizsgálatánál kétirányú kapcsolatok keresésére kell törekednünk, az expresszionista és az újrealista lírával való kapcsolatokra. Hiszen természetes, hogy az expresszionista líra hatása nem múlt el, hanem a legújabb időkig fellelhetően mutatkozott a később feltűnt fiatal költők soraiban is.

Mielőtt rátérnénk újból a költők tárgyalására, még két kérdésről kell megemlékeznünk. Az egyik, hogy a francia irodalomnak, a francia irodalom kísérletezőinek folyt-e olyan szervezett és nagyarányú ismertetése a Felvidéken, mint a német irodalomnak. A másik, hogy a nyugat-európai hatásokat közvetítették-e a csehek a magyar írók felé, s egyben az is, hogy volt-e hatásuk maguknak a cseh íróknak a felvidéki magyar irodalomra. A két kérdés bizonyos mértékben együvé tartozik.

A csehek politikai érdekeik a háború után a franciákhoz fűzték. Műveltségük, tudományos és irodalmi gondolkodásmódjuk azonban annyira németes, hogy mellettük Szekfü professzor úr előadásait a latin-gall szellem revelációjaként üdvözölhetné Szabó Dezső. Ennek történelmi okai természetesen és közismertek. A politikai konstellációk ellenére is - amennyire én a cseh lírát ismerem továbbra is a német újító mozgalmaktól szedtek ösztönzést a fiatal cseh lírikusok. A harmincas évek elején indult az első olyan cseh irodalmi mozgalom, mely francia mozgalomból sarjadt: V. Nezval és társai szürrealista mozgalma. Ez is inkább csak manifesztációs irodalom volt, a kései, André Breton-féle szürrealizmus csehországi propagálója. Maga Nezval tehetséges költő. Rajta kívül a modern cseh fiatalok mind a németekkel rokonok (pl. Bezruc, Carek). Meg kell azonban említeni Jirí Wolkert, a cseh líra egyik legnagyobb, fiatalon, 24 éves korában elhunyt alakját is. Ő az egyetlen, akitől a felvidéki magyarok sűrűbben fordítottak, s akit méltán nagyra becsültek. Hatásának halvány nyomait ki lehetne mutatni Forbáth s még egy-két későbbi magyar lírikus műveiben.

Eleven kapcsolat azonban nem alakult ki a cseh és a felvidéki magyar költészet között. Ennek nemcsak a politika és a nyelvi nehézség volt az oka, hanem az, hogy nem volt közvetítőre szükség a Nyugat felé. Ha pedig kellett közvetítés, akkor Budapest vállalta ezt a szerepet még a legnagyobb politikai elzárkózás idejében is. Legkevésbé volt szükség a csehek közvetítésére, akik még a legnagyobb közírójuk, Peroutka szerint is „nagyon tehetséges és szorgalmas nép, de ha elpusztulna, egy színnel sem lenne szegényebb Európa palettája” (Přítomnost, 1933). Mindenesetre meg kell azonban jegyezni a humanista expresszionista Wolker nevét és esetleg Bezrucot, kinek bányászverseiben találhattak s talán találtak is ösztönő rokon hangulatokat.

A francia irodalom erőteljesebb propagálását egy-két kulturált tanáresztéta kezdte meg 1930 táján. Főleg Krammer Jenő érsekújvári tanár és főleg a *A Mi Lapunk* c. ifjúsági folyóirat. Krammer, a humanista, a Romain Rolland-nal való barátság útján és után jutott el a legújabb francia irodalom beható ismeretéhez. És az az érzésem, hogy mikor a *neue*

Sachlichkeit terjesztése erősebbé vált, s a felvidéki fiatalok realista szemmel kezdtek tekinteni a hazai föld szépségeire és feladataira, Krammer a *neue Sachlichkeit* rideg, német megfogalmazásával szemben rá akart mutatni néhány költői példájára a franciák néphez forduló tájköltészetének. Lapszámot idézni nem tudok itt, de arra emlékszem, hogy A Mi Lapunkban már akkor olvastam novellát Ramuztól, ismertetést Jean Gionoról, mikor a magyar nyelvterületen még tőlük semmi sem jelent meg, s talán róluk sem. Ezek az ismertetések és néhány fiatal ösztöndíjas párizsi tartózkodása s onnan küldött írásai hoztak üdítő változatosságot a kereső fiatal íróknak, költőknek. Talán nem egynek a szemét ezek az írások fordították a modern francia költészet felé. Valamely francia irodalmi izmusnak a felvidéki költészetre való közvetlen hatásáról azonban nem beszélhetünk.

A költők további sorolásában, tárgyalásában Mécs László következik. Mécs már az említett expresszionista jellegű folyóiratokban is szerepelt, s szinte költészet programját adó verse, a *Hajnali harangzó a Tűz* II. évf. 1. számában jelent meg:

„Kongatom piros harangom, ifjú szívem kongatom”.

Ez a vers valóban tiszta, emberi szó. Eszmei tartalma helyett azonban mi tekintsük formáját, hangját, technikáját. A harang megcsendítése után a költő szimbolista képét adja a háború gyötrelmeinek, főleg erkölcsi csúnyaságának:

„Jaj, mocsár van, fürtelem van még mindég a lelkek telkén.”

Verse szabad vers abban az értelemben, hogy többféle ütemes magyar verssort váltogat benne. Hangja emelkedett, ha nem is száll föl a nagy expresszionista himnuszok extázisáig. Az egész költemény kissé bőbeszédű, de azért nem szószátyár, és a francia deklamáló stílus finom hanglejtésére emlékeztet. Mécsnek talán ez a legjobb verse. A francia irodalommal való kapcsolatait megállapítani nagyon nehéz. A rokonság kétségtelen, hiszen nem véletlen a költő későbbi franciaországi körútja és annak nagy sikere, de ez csak annyit jelent, hogy francia kultúrájú költő, az egyes francia lírikusok hatását, de még velük való rokonságát is nehéz kimutatni. Új hangot nem hozott a magyar lírába, de hangja mindazonáltal egyéni hang. Költészetét a szimbolista-impresszionista lehetőségek teljes felhasználásának érzem. Nem akarom tárgyalni Adyhoz való kapcsolatát, mert ha nagymértékű is az, nem fejt meg teljesen költészetét, és nem vág kitűzött célunkhoz ennek fejtegetése.

Rokonnak szokták mondani Mécsét Claudel költészetével, de ezt nem nagyon érzem. Claudel versei szabadversek a szó whitmani értelmében, ahol a képek szélesen hömpölyögnek ugyan, de sohasem zsúfoltak, ahol „gyorsan cserélődő és egymástól mérhetetlen értelmi távolságokba eső szavak és képek folytonos mozgása sugározza a belső dinamikát” (Kállay: *Legújabb líra*, 20). Mécsben ez nincs meg, versei dinamikáját legtöbbször egy-két hagyományos verssor ügyes váltogatása adja. Verse szabad vers, de nem szabadvers. Claudel tulajdonképpen nem is szimbolista. Mécs erősen az, a szimbólumhalmozásig, mint Mallarmé és Baudelaire. Csakhogy e franciák szimbólumhalmozása másként jelentkezik, mint a Mécsé. Mécsnél a szimbólum határán mozgó metaforák újabb és újabb ötletként bukkannak elő, egyik a másik után, az említett franciáknál egyik kép folyik a másikból, a szimbólumok szinte keretszerűen kerítik körül egymást, egyik szinte benne van a másikban. Példa Baudelaire *Correspondances* c. verséből:

„Szent Templom a világ, hol élő oszlopok
Hullatják néha tört s zavart szavuk a szélben:
Ott jár az Ember a Jelképek erdejében,
Melyek okos szeme rá meghitten lobog.”

Mécs viszont:

„Felértem már a dombtetőre. Mi jön még? Tán egy kis szünet.
A dombderékon énekelnek. Hány ezeréves e szüret?
A vincellér ostort pattogtat, pirosposzsgás, akár az Élet.
Egy dombon ül, pipáz a szőlőfelügyelő: szikár, túlrejtett
mint a Halál. Titkon tüzet rejt venyigébe, őszi gazba.
Az égi csillagpalotában, hold-lámpát gyújt épp most a Gazda.”

A következőkben találkozunk még néhány szóképpel: kín-prés, a hatalom mustja, koporsó-hordó, titok-szekér, mámor-folyó, az Isten megkínálódik musttal. Láthatjuk, nem azonos ez a módszer a francia impresszionistákéval, szimbolistákéval. Nem is tudok Mécs számára megfelelő rokont találni a francia költészetben, annyi bizonyos azonban, hogy tanult a francia neokatolikus irodalomtól, de inkább eszmeileg, nem formailag. Bőbeszédű deklamációja egyedülállóvá teszi a magyar költészetben. Témaválasztás tekintetében olykor Francis Jammes rokona, de hígított szimbolizmusához nem találok rokont, teljesen egyéni az. Helyenként közvetlen hangon szól. (*A királyfi három bánata*). Mécs László eklektikus költő.

Földes Sándor fellépése még az emigráns folyóiratok idejére esik, de csak lassan s később vált neve ismeretessé az olvasóközönség egyes rétegei előtt. Az expresszionizmus nem érintette. Költészete - minden Arbeiterdichtungra való törekvése ellenére - a csendesen, önmagában vívódó ember lírája. Szalatnai Rezső szerint (*Új magyar líra*, Kassa, 1937, Bevezető tanulmány) Földes „a gazdag szintézisek festője, kuszált és rendkívül dúsképű, szinte freskószerű versekben fejezi ki magát”. Földes képei azonban nem dús és vérbő képek, hanem igen tárgyilagos, szinte száraz képek:

„Sírcú, ázott sorban állnak
a földbenyomott zsellérházak
mint bezárt szájak élőholtan
félve hangos szótól és félve
a sorsot tépő kacagást.....”

Verseit Kemény Gábor (i. m., 110.) sorokban tördelt prózának érzi. Kétségtelen, hogy Földes írásai magukon hordják annak a jelét, hogy költőjük nem az érzelmi, hanem a gondolati feszültség állapotában szülte őket. Sokan mondogatták és írogatták Földest kollektivistának, de ez alatt valószínűleg politikai irányát értették.

A kollektívizmus, a kollektív líra, mint stílusáramlat, igyekszik az egyén helyett egy-egy homogén közösség érzéseit megszólaltatni, keresi a sokszor rejtett kapcsolatokat, melyekkel a homogenitást megteremtheti. A modern líra egyik legintellektuálisabb kísérleti iránya ez, ezért igazi költőt nem tudott ez az absztrakciókra törekvő irány kitermelni. Földes lírájában találunk halvány rokonvonásokat ezzel az iránnyal, de annál sokkal tétovázóbb ember mind eszmei, mind formai tekintetben, hogysem tömör és meggyőző erővel szólalhatna meg. Harcos humanizmusával hatott a fiatal tollforgatókra, de mesterségbeli fogásokat, ösztönzést nemigen kaphattak tőle.

Az egyszerű, szimbólumok és merész asszociációk nélküli, csak egy-két hasonlattal élénkített s a próza határán járó szabadversek költője Szenes Erzsébet a felvidéki magyar költészetben. Költészetében az érzelmi és gondolati elem arányosan vegyül. Versei nem az élmények lázának friss szülöttei, hanem a lélek emlékezéseinek csendes rendezgetései, halk monológok kíséretében:

„Nem fáj nekem a narancsvirág-koszorú a lányok
homlokán,

megdobálom őket mazsolával,
mint a templomban menyegző előtt a vőlegényeket,
őseim hite szerint.
Nem fáj nekem, hogy más asszony most a múzsák
kegyeltje
s megfagytak az én ajkaim,
s a dalos madarak, a versek,
ott gunnyasztanak a szívemben,
mint télidőn a verebek az eresz alatt.
Úgy állok én már mindenek felett,
túl az időkön,
s úgy hajolok önmagam fölé,
mintha meghaltam volna régen
és egy hamvvedret tartó márványkő-angyal lennék
a saját síromon.”

(Nem fáj nekem...)

Én ezt a költészetet az új tárgyilagosság legtisztább felvidéki jelentkezésének érzem. Nem abban az értelemben jelentkezik

Szenes Erzsiben ez a tárgyilagosság, mint a német és francia pilóta-költőkben, kik egy kétely és sallang nélküli új heroizmus alapjait igyekeztek megteremteni. Jelentkezett az újrealizmusban hamarosan a „kis formák” költészete is, az egyén apró örömeinek és bánatainak hangja is. Itt nem tudok neveket említeni a legfiatalabbak közül, azonban emlékszem két költőre, kik még az expresszionista irányban gyökereznek, de éppen ilyen jellegű költői munkáikkal az átmenetet jelentik az újrealizmus felé. Ezek Ernst Toller és Hans Johst. (Az első a harcos szélsőbaloldalnak ismert alakja, a másik a hitlerizmus egyik irodalmi vezérfőfője.) Toller fogságban írott versgyűjteménye, a *Schwalbenbuch* - ez népszerű könyv volt a felvidéki művelt zsidó olvasók között - alig emlékeztet a *Massenmensch* és más harcias és expresszionista művek írójára. Johst *Mutter* c. versciklusa még több hatását mutatja az expresszionista lírának, de egészében már erősen az újrealista költészet felé hajlik. Szenes Erzsibe verseiben már nem találunk expresszionista nyomokat. Jól megkomponáltak ezek a versek, gyengességük talán a képek kisszerűsége, ami sorozatosan olvasva zenétlenné és egyhangúvá teszi ezt a költészetet. De szavai mögött ott van az a csendes izzás, mely jelzi, hogy költővel állunk szemben:

„Letépelem magamról nyakkendőm, gallérom, gyöngyházás ingemet,
úgy állok elétek a harapós őszi dérben,
nincs mit szégyellnem elöttetek, fiúk...”

Győry Dezső üti meg ezt a hangot *Újarcú magyarok* c. kötetében, abban a kötetben, melynek címe szállóigévé lett, melynél olvasottabb verskötet talán nem is akad a felvidéki magyar líra termékei között. Győry mozgalmi szerepéről, a fiatalokra gyakorolt eszmei hatásáról nem szólnak itt. Ez a szerep, ez a hatás nagy volt. Kérdés az, mi része van ebben Győry költői minőségének, mesterségbeli tudásának.

Nem olyan költővel állunk szemben, aki idegen kultúrák tanulmányozása útján építi ki magában európai mivoltát. A fiatal Győry egyetlen nagy irodalmi élménye, találkozása - Ady Endre volt. Győry romantikus lélek, „újromantikus” költő, Ady költészetében főleg a magyarság sorskérdéseit idéző versek ragadták meg. Idő kellett ahhoz, míg a kisebbségi élményből kialakult benne a „kisebbségi Génius” költészete. Fiatalkori verseiben sokszor nyúlt tárgyban és formában elcsépelet rekvizitumokhoz. Ady pátosát megtaláljuk verseiben,

de hiányzanak a tömör képek. Szimbolistának nem nevezhető, a pátosz gyakran szónokiassá válik. Néhány impresszionista szövedékű verse emelkedik ki ökonomikus szerkezetével, hangulatosságával és a sorok mögé rejtett nemzeti bánatával.

„A porta szélén három bús fa gubbaszt.
Águk leperzselt, kormos, megmeredt.
Egy sötét varjú szálldos fáról-fára.
S lomhán hord szótlán üzeneteket.”
(*Varjak postája*)

A megtalált mondanivaló nagy erővel készíti az alkotó embert, hogy számára megfelelő kifejezési formát keressen. Győry *Újarcú magyarok* c. kötetében megtalált mondanivalójához szerencsés formát is talált. Ez a forma a széles lejtésű szabadvers. Nem azonos ez az expresszionisták versével, hiányzanak belőle a merész képek, nincsenek meg benne Apollinaire-ék távlatokat összefogó asszociációi. Gondolati feszültsége így is megteremti a ritmust:

„Csodálatos csillagok, botorkáló fiatal szikrák,
más fényű, más lángú, más színű tüzek,
csillogjatok, égjete, szálljatok erre, szálljatok arra,
szálljatok szerte,
vár az ég, komor ég, fekete magyar ég.”
(*Újarcú magyarok*)

Az *Újarcú magyarok* költőjét - pátosza ellenére - sem lehet már romantikus költőnek nevezni. Igen reális képekkel, szimbólumoktól mentesen, alig alkalmazva egy-két hasonlatot mondja el a kisebbségi sors kisebb-nagyobb tragédiáit:

„A vonat vége bösz kígyófarokként vonaglik, (...)
az őrjárat mehet jelenteni:
húsz család túl van a határon.”
(*Mennek a kiutasítottak*)

„A kertben a nagy diófagömb alatt állott a kékszegélyes asztal, rajta a szokott reggeli: vaj, méz, kenyér, kávé és víz”

Így indítja el a *Nyugdíjas család* c. versét, s így fejezi be:

„...tiszták vagyunk, árvák, szegények s úgy kell élnünk
pusztán keményen
mint a diófa sudarának.”

Győry költői hangja ezután megváltozott. Ez a változás összefügg a költő csalódásaival; csalódott a kisebbségi harcosokban, mozgalmakban. Valami gunyoros hang jelentkezik nála, mely a „weimari sanzonköltészet”-re emlékeztet. (Erről azonban mással kapcsolatban lesz szó.) Általában visszatér a kötött versformákhoz. Ezekben az újabb verseiben sokszor játékosá válik, csak ritkán sikerül elérni nyelvének azt a súlyosságát, mely régebbi verseinek egyik fő ereje volt. Gyakran vallanak e versek az újságíró gyorsan dolgozó módszerére. Realista színei és tárgyai azonban egyaránt megmaradnak, s helyenként hozzásegítik a költőt ahhoz, hogy egy-egy sikerült műalkotásban megőrizze régi, egyéni hangját:

„Hittünk és verekedtünk apákkal és kaszákkal,
amíg csak kicsorbultak, amíg megöregedtek,
nem hiszünk és nem verekszünk, már férfisorba nőttünk,
kenyeret vagy kenyérkereső helyet keresünk
Európa, Kína és te volgai táj, de hányszor
hullt szó-vérünk értetek: szőlőjatek Szlovenszónak
adjon kis krumpliföldet, zsendicét és gomolyát
adjon valamit enni! Hiszen csak őt szeretjük...”
(*Híres fiatalok kesergője*)

Győry Dezső a kisebbségi realizmus hirdetője volt a felvidéki ifjúság mozgalmában s az irodalomban. Ehhez megtalálta a maga egyéni kifejező-formáit, hangját. Ha ezt a hangot később el is vesztette, mégis ő a felvidéki magyar költészet legjellemzőbb - s talán legegényibb - lírikusa, értékeiben és hibáiban egyaránt.

Az imént említettem a weimari világnézet sanzonjait. Ezek a németországi - főleg zsidó polgári - költők külön csoportot alkottak a realizmus új költői között. Legismertebb Erich Kästner. Kästner és társai távol állnak a Fliegerdichtung és az Arbeiterdichtung harcias és hősies szellemétől. A fanyar, csömörlött, kételkedő polgári szemlélet kifejezői. Kedvelik a groteszk, meghökkentő hangulatokat, de nem a képeik merészségével, eszmetársításaik korlátatlanságával hökkentenek meg, hanem fáradt és rafinált dekadenciájukkal, mely sokszor váratlan, de triviális, vagy legalábbis groteszk képpel oldja fel a vers már-már költőinek induló hangulatát. Ez a módszer sok teret enged az ötletnek, a poénnak. E groteskségnek, mely sokszor a túlhajtott formai játékosság eredménye, nyomait megtalálhattuk már Forbáth költészetében is, valamint Győry későbbi korszakának verseiben. Ennek az ízlésnek és stílusnak azonban egy valódi rokona, átültetője is akad a felvidéki magyar lírában, Vozári Dezső személyében.

Vozári már, mint egészen fiatal ember, a *Tűzben* is jelentkezett néhány verssel. Első két füzet 1921-ben jelent meg. Csak 1935-ben jelentkezik újabb kötettel, de a napilapokban sűrűn szerepelt. *Szebb a sziréna (mint a pacsirtadal)*, mondja reprezentáns kötetének címe, s valóban, e költő városi, sőt kávéházi költő a szó legszorosabb értelmében. Az tárgyai megválasztásában, az hangjában is. Tárgyai és hangja alig változtak 14 év alatt. Ezt a költőt nem Kästnerék ösztönözték (Kästner későbbben lépett fel), de összefűzi őket a szellem rokonsága. Ám lássuk azt a hitetlen és tiszteletlen mozdulatot, mellyel e költő hangszeréhez nyúl, lássuk azt a könnyed bátorságot, mellyel a nyelvet kezeli:

„Vergilius fegyvert és hőst dicsért még,
Petőfit zord honszerelem gyötörte,
Petrarca Lauráról faragott verset, dicsérve báját
és haját, a lengét,
De elpihentek már a nagy szavak, megérve lehulltak,
mint az őszi körte,
Én nem látok se hőst, se Laura nincsen.
Látok sóskiflit, önborotva-pengét...”

A játékos és profán hang megfelel a fanyar és gúnyos mondanivalónak. Vozári van olyan ügyes verselő, hogy kikerülhesse az ilyen hátravetett jelzőket: „haját, a lengét”. De ez is szándékosság nála, ez is hozzátartozik ahhoz, amit ki akar fejezni.

Eleinte a szonett a kedvelt versalakja, ezt később sem hagyja el egészen. A jambikus lejtést azonban áttöri a szabadvers dinamikája (Szalatnai Rezső állapítja meg ezt a Magyar

Figyelőben, 1935. évf. 3. sz). Verseiben új alakok jelennek meg: öreg vigéc a vonaton, zsebtolvaj a villamoson, a sörivóbajnok és hasonló figurák. A forma könnyedén lendül előre kezében, aggályai nincsenek, hogy túlságosan játékos, modorossá válik. Nem bánja azt:

„élj és szenvedj Afrika, csodálatos tartomány, már a dalnok,
a költő is tefeléd fordul, bár kedvese keblei ma is igéző halmok,
mégis odahagyja Eleonórárt, már nincsenek koszorúk,
úgy zengeti neveddel lantját, mint felriadt ör az éjjeli
vészharangot.”

(Afrika)

Böbeszédű költő, akár Mécs, de Vozári fegyelmezettebb s jobban tudja, mit akar. (Nem véletlen, hogy Mécs élete két-három bírálata közül az egyiket Vozáriról írta a Prágai Magyar Hírlap 1935. évfolyamában. A bírálat lesújtó volt.) Vozári utóda a Makay Emil-féle tírikusoknak. A fiatal dunántúli költők (Weöres Sándor, Jankovich Ferenc) gyakran üznek Vozáriéval rokon dekadens, technikában bravúroskodó költészetet a Nyugat hasábjain. De Vozárit cseppet sem takargatott kiábrándultságával és tiszteletlenségével nemigen engedné Babits a Nyugat lapjaira. Nem nagy költészet a Vozárié, s nem is mutat a jövő felé sem szellemi, sem formai tekintetben, de sajátja...

Említettem már a „Sarló” irodalmi rezolúcióját, melyben dokumentáris irodalmat követelt a szocialista költőktől, íróktól. Ezt a dokumentáris irodalmat propagálták a felvidéki baloldal lapjai, folyóiratai. A kívánság betöltésére a költészetben a „Sarló” mozgalmának tagja, Morvay Gyula vállalkozott. Vállalkozott a szó legszorosabb értelmében, hiszen 1930-ig nem foglalkozott a költészetrel. A költészetet politikai mondanivaiója és a baloldal irodalmának a dokumentáció felé való fejlődése váltotta ki belőle. Már maga a dokumentáció szó természetessé teszi, hogy ez a költészet csakis az új tárgyilagosság irányába indulhatott.

A dokumentáris irodalom külföldön és a magyar nyelvterületen is többféle stílusbeli módszerrel, fogással jelentkezhetett a költészetben s a többi művészetben is. Hiszen dokumentálás lehet a valóság legpontosabb ábrázolása is. Aztán keverhetjük a valóság különböző elemeit úgy, hogy azok a köztük fennálló ellentéttel ébresszenek a valóságra. Ez utóbbi a film és a fényképészet montázs. A montázst alkalmazhatja a költő is. Ha a természetes elemeknek ez a montírozása frissen és ösztönösen történik, a tárgyilagosságot szinte rokonnak érezzük a francia szürrealisták, szimultanisták költeményeivel. De az utóbbiaknál a hangulat egysége fűzte össze a képeket; itt viszont az elemek közötti ellentét van hivatva érezni - s főleg - gondolatébredésre. A szürrealista igyekezett nyelvileg összehangolni a sorokat, a realista számára ez már sokkal nehezebb feladat.

Ezek a gondolatok merülnek fel bennem Morvay verseivel kapcsolatban, amelyek valószínűleg Morvayban is felmerültek. Nyelvtudása lehetővé tette számára a szlávok (csehek, oroszok, délszlávok) modernjeinek olvasását és fordítását. A költők között a legjobb ismerője Wolkernek, s tanulmányozta ezenkívül még a nagy orosz poétát, Jeszenyint is. Hajlama vonzotta a montázs, az innen-onnan való képek egymás mellé dobása felé. E hajlamának igyekezett ellenállni. A nyelvvel nagy küzdelmet folytatott, ezért darabos az, verse sok helyütt nehezen olvasható hangosan:

“Bennem már végét járja a bizótlan élet.
Magam vagyok a csúcsos harag, bosszúállás.
Nagy sor volt ez, végeláthatatlan dulakodás.
ez vagyok én is, idáig várt úrdógás zsellérvadék.”

(Fiatal zsellér szava)

Jelzői nagyon sokszor csinált jelzők, azaz csinált szavak. Talán mondanivalója súlyosságát akarja kihangsúlyozni e nehézkes szavakkal. E célból kedveli a tájszavakat is:

“Magunk magyar ugarja megmaradt,
nem volt kinek gyomlálni és most gyilkos muruggyák
szeretnék, ha örökké földszínű köd ülne a falu fölött.”
(*Forróra fülledt a talaj*)

Könnyebb, simább sorai is vannak:

„Szíveink köré parasztok
piros kenyérét hordom össze,
ugaron született bánatok
barna virágjait kötöm össze.”
(*Ajándék ugarról*)

Idézhetném még néhány nagyon szép, eredeti képét. Úgy hiszem azonban, elég lesz annak megállapítására, hogy Morvay elég jól megszerkesztett verseit s azoknak szép sorait legtöbbször nyelvének túlságos darabossága rontja meg. Verseivel így is az eredetibb felvidéki lírikusok között foglal helyet.

Magamról (Sáfáry László; *Lendület*, Munkács, 1931 és *Verhovina*, Munkács, 1935) annyit óhajtok csak megjegyezni, hogy bírálóim közül sokan vélték felfedezni a rokonságot első versfüzetem írásai és a szürrealisták között. Ennek nyomait a második versfüzetemben is megtalálták, de a képeket világosabbnak s egyben erőteljesebbnek is látták. - Magam realistán tartom magamat. Szerintem azonban mentes vagyok az új tárgyilagosságtól, mert valóban úgy érzem, hogy kár volna elveszíteni azokat az értékeket, melyeket az “izmusok” korának valódi költői felfedeztek, vagy újra megtaláltak.

Legyen szabad egy versemet idézni:

Rejtett ösvény
A fű gyengén kétfelé csapzott,
rejtett ösvény húzódik itt.
Szomjas özek vonulnak rajta reggelenkint,
lábuk futásra készen remeg.
Csendben hintázzatok, fák koronái!
Csendesedj, zúgó patak!
Úzött ember szalad most erre,
úzött ember bújik meg köztetek!
Védd meg őt, szilaj vihar,
villám, most arra támadj,
ahol az estben felvillan a szurony!
Tápláljátok őt, vad gyümölcsfák,
az igazság köztetek bujdosik!

Isten, Világ, Szerelem, Szegénység - ezek a tárgyai a fiatal Szabó Béla költészetének. Villoni modorúnak mondta néhány bírálója. Realista hangú verseiben egyszerű, de új hangulatok és képek mutatkoznak:

„..... álmaimban
kenyér és tej kopog az ablakomon.”

Mécs követője Kossányi József eszmevilágában, sokszor formában is. Felváltva használja a szabadvers és a trochaikus lejtésű strófás szerkezetek lírai formáját. Romantikus beállítottságú, sokszor átveszi mestere bőbeszédűségét is.

Az 1937-ben feltűnt Házy Ferenc cizellált szonettjeivel egészen parnassien benyomást kelt.

Megemlíthetek még néhány nevet azok közül, akik ritkábban jelentkeztek írásaikkal, vagy más tekintetben voltak kisebb jelentőségűek és tételünk megvilágítására nem alkalmasak. Ilyenek a forradalmi propaganda költészetét űző Reininger József, a cseh Wolker verseit ellágyított, széplelkes szabadversekben utánzó Szalatnai Rezső, a szociális hangú és formai tekintetben teljesen zavaros Erdőházi Hugó, a biedermeier-hangulatok és a nagylélegzetű forradalmi szabadvers között ingadozó Bólya Lajos.

Egy-két mozzanat mindegyikük költészetében alkalmas volna arra, hogy kitűzött tételünk megvilágításában segítségemre legyen, ha egészen részletesen akarnám kidolgozni azt. Remélem, erre alkalmam is nyílik még doktori értekezésem megírása alkalmával...

Ha anyagom végigtekintve összegezni akarom a nyugat-európai ízlésáramlatok szerepét a felvidéki magyar költészetben, akkor azt kell elsősorban megállapítanom, hogy Nyugat-Európát itt leginkább Németország, a németek irodalmi mozgalmi képviselték. Az expresszionizmus, az új tárgyilagosság különböző válfajai mind a német költészet révén váltak a Felvidéken is ható tényezőkké. Másodikként a francia szellemet, a francia irodalmi kezdeményezéseket kell említenem, bár a szimbolizmussal nem közvetlenül ismerkedtek meg a felvidékiek, hanem többnyire Budapesten keresztül még az összeomlás előtt. A szürrealizmus azonban már későbbi ismeretség, a kisebbségi sors idejére eső élmény volt. Harmadik helyre tehetjük a cseheket, azaz Wolker költészetét. Más népek irodalmi mozgalmi nem hatottak, Walt Whitman kései megismerése is másodkézből történt.

Az egyes ízlésáramlatok közül a legnagyobb hatást kétségtelenül az expresszionizmus tette. Expresszionista költőnk nem sok van, de ettől függetlenül ettől a mozgalomtól tanultuk a szabadverset, a merészséget az emeltebb hangra, akár az egzaltációig, a megszabadulást a fölösleges jelzőktől. A mértéket, az egyszerűséget, a szellem tisztaságát a merész asszociációkkal együtt a francia Apollinaire példázta annak, aki hozzájutott. Az új tárgyilagosság felvidéki elindulásához nem nagyon kellett külföldi indíték, de kétségtelenül sok példát és ösztönzést nyújtott a németek Arbeiterdichtungja és dokumentációs költészete.

E nyugati áramlatok hatása azonban nem volt olyan mértékű, hogy költőink eredeti, egyéni hangját elvette volna tőlük. Valamennyi ízlésáramlat megkapta a Felvidéken a couleur locale-t, mert hiszen kellett is, hogy a más táj, más körülmények, más emberek ezt megadják nekik.

S ha megkérdezik tőlem, hozott-e a felvidéki magyar költészet az egyetemes magyar költészet számára valami újat, valami különöset stílusban és ízlésben, azt válaszolom, hogy nem sokat. A 18 évig tartó munkájával, a közönséghez való szoros kapcsolataival, egymás megbecsülésével, s nem utolsósorban a nyugat-európai ízlésáramlatok gyakorlati megismertetésével azonban feltétlenül hozzájárult a felvidéki fiatalság neveléséhez. Ennek köszönhetően a felvidéki fiatalságban megvan a szépség szeretete, a költő és költészet megbecsülése, némi jártasság és ízlés olvasmányainak megválogatásában, egyszóval: olvasóközönség.

* Az eredetiben a “megszállás” szó szerepel.

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 4.sz. (1990. december)

- A költészet modern értékelése Méccsel kapcsolatban.* Nyugat, I. 1933. 560.
- Bellyei László: *Magyar irodalom Szlovénzkón.* Kéziratban, 1933.
- Brognyáni Kálmán: *Festőművészet Szlovénzkón.* Kassa 1931.
- Dallos István: *Szlovénzkói magyar írók antológiája I-II. kötet,* 1936-1937.
- Féja Géza: *Pozsonytól Beregszászig,* Láthatár, 1933. 2.
- Kállay Miklós: *A legújabb líra a világirodalomban.* Budapest 1930.
- Kárpáti Aurél: *Mécs László versei,* Nyugat, I. 1931. 198.
- Kemény Gábor: *Így tűnt el egy gondolat,* Budapest 1940.
- Komlós Aladár: *Az új magyar líra,* Budapest, évszám nélkül.
- Krammer Jenő: *A szlovénzkói magyar serdülők lelkivilága,* Budapest 1935
- Lírai antológia.* Sziklay Ferenc szerk. Berlin 1926.
- Maholz, Werner: *Deutsche Literatur der Gegenwart,* Berlin 1931.
- Molnár J. és Tamás A.: *Új francia költők.* Budapest 1927.
- Németh László: *Magyar ritmus.* Budapest, évszám nélkül.
- Peéry Rezső: *Szempontok a csehszlovákiai magyar irodalom fejlődéséhez* Korunk, 1937. 115-116.
- Szalatnai Rezső: *A csehszlovák-magyar szellemi együttműködésről.* Magyar Figyelő, 1933. 1-2. sz. Győri Dezső költészete. Magyar Figyelő, 1935. 192-215.
- Vozári Dezső költészete.* Különlenyomat a Magyar Figyelő 1935. évfolyamából.
- Tolnai Gábor: *A szabadvers és a lírai formák válsága,* Budapest 1933.
- Wallentinyi Samu: *Új magyar líra* (antológia). Kassa 1937.

TÓTH LÁSZLÓ

Magyar műkedvelő színjátszás Csehszlovákiában 1918 és 1945 között*

A Csehszlovák Köztársaság megalakulása után Dél-Szlovákia magyarlakta vidékein erős műkedvelő mozgalom bontakozott ki. Új műkedvelő csoportok alakultak, s voltak olyan nagy hagyományokra visszatekintő egyesülések - mint például a pozsonyi Toldy Kör-, amelyek a megváltozott körülményekhez igazodva is folytatták munkájukat. Tárgyunknál maradván mi is elmondhatjuk azt, amit *A csehszlovákiai magyar irodalom hat évtizede* című tanulmányában Turczel Lajos megfogalmazott: „A csehszlovákiai magyar irodalom - mondja ő - az Osztrák-Magyar Monarchia, illetve a történelmi Magyarország felbomlása után keletkezett, mint a Csehszlovákiába került magyar néptörődék nemzeti létének és öntudatának természetes megnyilvánulása.”¹ Hasonlóképpen a csehszlovákiai magyar műkedvelő mozgalmak sem tekinthetők másnak a kezdet kezdetén, de talán máig sem, mint a kisebbség nemzeti léte és öntudata „természetes megnyilvánulásának”. De a személyiségfejlesztésnek, műveltségterjesztésnek is fontos eszközei: „...a műkedvelő előadásoknak a falukon megvan az a nagy értékük, hogy a szereplők szókincsét gyarapítják, beszédjüket csiszolják, mozgásaikat formásabbá teszik.”²

A Csehszlovák Köztársaság megalakulása után a járási közművelődési testületek létesítéséről szóló 67/1919 sz. törvény elvben kedvező feltételeket teremtett a műkedvelő színjátszó mozgalom fejlődéséhez.³ Az előadási jogot a szerzői jogvédelemtől 1926-ban kiadott 218. sz. törvény szabályozta.⁴ A szerzők érdekeit egyébként a turócszentmártoni jogvédő hivatal képviselte, amelynek a harmincas évek derekán - a magyar szerzők jogainak védelmére - alosztálya létesült Komáromban.⁵ Megemlíteném azonban itt, amit a hivatalos csehszlovák művelődéspolitikáról másokkal egybehangzóan Fleischmann Gyula megállapít, vagyis hogy az „kétirányú volt: támadó és védekező. Egyrészt ügyes módszerekkel és közigazgatási intézkedésekkel bénították és nehezítették a nemzeti kisebbségek művelődési életét, másrészt anyagilag és erkölcsileg hathatósan támogatták mindazon hajóinvoltaget⁶ Publikálatlan visszaemlékezésben Rimbaszombat híres nyomdásza, Rábely Miklós is megemlíti egyet-kettőt azok közül az adminisztratív intézkedések közül, melyekkel a hatóságok a műkedvelő színjátszás irányítóinak, szervezőinek, segítőinek az életét megnehezíteni igyekeztek: *A falu rossza* vagy a *Szökött katona* rendezése miatt megvonták tőlük - nagyrészt tanítókról lévén szó - az amúgy sem horribilis összegű fizetésük jelentős részét kitevő „államsegélyt”, s amiatt is tiltottak be színdarabpróbákat, mert azokon a szereplők 1918 után kiadott szövegkönyveket használtak.⁷ De Szombathy Viktor emlékezete szerint a járási közművelődési testületek is a tényleges munka visszafogását voltak hivatottak szolgálni, s valójában csupán a Szlovenszkói Magyar Kultúregyesület (SZMKE) megszerveződése és aktivizálódása után kezdtek el dolgozni, mintegy ellensúlyozva annak tevékenységét. Ám - így Szombathy Viktor - közülük is csak az „mutatott fel komoly eredményt, amelybe a valódi, kisebbségi érzetű s nem prágai tájékozódású magyarság ügyesen befészkelte magát”.⁸

A húszas években a Szlovenszkói Magyar Színpártoló Egyesület megalapítása kapcsán került napirendre a szlovákiai magyar műkedvelő színjátszás ügye. A Színpártoló Egyesületet a szubvenciók elosztásában alkalmazott diszkrimináció következtében a „kisebbségi társadalom áldozatkészségére”⁹ utalt szlovenszkói magyar színjátszás, illetve az akkoriban működő két szintársulat támogatásának szándéka hívta életre. Az egyesületnek eredetileg hármas célkitűzése lett volna, nevezetesen: „1. A hivatásos színészet anyagi és erkölcsi támogatása; 2. a műkedvelő színészet ügyének országos rendezése; 3. a színészutánpótlás biztosítása egy színiiskola felállítása révén.”¹⁰ Ám az illetékes hatóság, a pozsonyi teljhatalmú minisztérium az alapszabály-tervezetből önkényesen kihagyta a színészképzésre

és a műkedvelő színjátszás ügyének rendezésére vonatkozó részt. 1931-ben Műkedvelő Színpad Egyesület alakult.¹¹

A szlovákiai magyar műkedvelő mozgalmakat, így az amatőr színjátszókat is javarészen az ugyan a húszas évek közepe táján megalakuló, de igazán aktív tevékenységet csupán egy évtizeddel később, a harmincas évek második felében kifejtő SZMKE tömörítette magába.¹² A Komáromban székelő és politika-mentességet hirdető¹³ kulturális egyesület a műkedvelő színjátszás szervezését, irányítását is magára vállalta, de színdarabok beszerzésével és továbbításával ugyancsak foglalkozott. Szakmai tanácsokkal és útmutatásokkal volt hivatott segíteni a mozgalmat a szervezet hivatalos havilapja, a Magyar Vasárnap. Az ismeretterjesztés szándékával létrehozott folyóirat első száma 1931 januárjában látott napvilágot Komáromban Alapy Gyula szerkesztésében - a SZMKE-tagok tagilletményeként. A havilap teljes első évfolyamának anyagát általános, tudományos, műszaki, történelmi és egyéb ismereteket terjesztő anyagok teszik ki, hazai vonatkozásokra csak az évfolyam vége felé bukkanunk benne, de akkor is csak szórványosan. A lap irodalmi mellékletének közleményeit ma már csak nagy megerőltetéssel lehet olvasni. Mindennek magyarázatát Szombathy Viktor visszaemlékezéseiben találtam meg: a lap, írja, „...tulajdonképpen csempészárú volt. Alapy Pesten kimódolta, hogy a Magyarországon megjelenő kis népszerű természettudományos folyóirat, a Magyar Vasárnap nyomdai papírkliséjét - amibe a szöveg ólomöntéssel került - titkon Komáromba küldjék. A Spitzer nyomda havonta egyet kiöntött ezekből a számokból.”¹⁴ Ezt követően elsősorban anyagi nehézségek miatt két esztendeig szünetelt a lap kiadása, s csak 1934 márciusában indul újra a II. évfolyam 1. számával. A lap szerkesztését az 1935-ös évfolyamtól (a májusban megjelent 1. számtól) kezdődően Szombathy Viktor vette át. Újraindulása után a lap rendszeresen tájékoztatót a SZMKE-szervezetek tevékenységéről, új alapszervezetek alakulásáról, a színjátszó csoportok és dalárdák munkájáról, művelődési házak építésére buzdít, az ismeretterjesztés szándékával főleg mezőgazdasági jellegű és néprajzi ihletésű írásokat közöl, s mindenekelőtt anyanyelvi kultúrunkára és összetartásra, s újfent csak ugyanarra buzdít. A Magyar Vasárnap jó segítőnk lehet a falu - a két világháború közti csehszlovákiai magyar falu - kulturális arculatának, művelődési igényeinek és lakói műveltségi szintjének alaposabb megismerésében. S ezen belül a csehszlovákiai magyar játékszíni kultúra egy adott szakaszának tanulmányozásában úgyszintén.

A Magyar Vasárnapal párhuzamosan úgynevezett *Munkafüzeteket* is megjelentetett a SZMKE, melyekben, „előre kialakított terv szerint az egész őszi, téli s koratavaszi évad csaknem minden összejövételére kész felolvasási anyagot kaptak az egyesületi vezetők.” Ezekkel az elsősorban a magyar irodalomból és történelemből, de más tárgykörökből vett (gazdasági, egészségügyi, földrajzi stb.) ismeretekkel (is) a magyar falvak, (kis)városok kulturális fellendülésének ügyét igyekeztek előmozdítani.¹⁵

A SZMKE „kései fellendülése idején -1936-38-ban - a helyi szervezetek által produkált színelőadások száma” Turczel Lajos becslése szerint 300-400 körül mozgott.¹⁶ Az összehasonlítás kedvéért említjük meg, hogy ugyanez a szám össz-szlovákiai méretben átlagosan évi ötezer körülire tehető.¹⁷ Kovács Endre is úgy emlékszik vissza ezekre az esztendőkre, mint olyan időszakra, amikor „kezdett nagy arányokat venni a kisebbség öntevékenysége. Egész sereg keret állott rendelkezésre. Lehetett dolgozni a járási közművelődési tanácsokban, a Szlovenszkoí Magyar Kulturális Egyesületben, a gazdasági egyesületekben, a szövetkezetekben.”¹⁸

A korabeli krónikák viszonylag erőteljes munkásszínjátszás kibontakozásáról is beszámolnak. Különösen élénk közművelődési - s ezen belül játékszíni - tevékenység folyt a húszas évek elején a Kassai Munkás tájékán, főleg az itt működő kommunista emigránsok - Mácza János, Hidas Antal, Szántó Judit és Kassai (Goldhammer) Géza jóvoltából. Kezdetben az avantgárd költészetből építkező versműsoraik, szavalóestjeik voltak a leggyakoribbak. A

kassai munkásszínházi mősorán ezekben az esztendőkből egyebek közt Leonyid Andrejev, Maxim Gorky; J. Libegyinszkij, Ernst Toller, Upton Sinclair és Gábor Andor művei szerepeltek.¹⁹ De színre került Karinthy Frigyes *Bűvös szék* című tréfája és Gorkij *Az anya* című regényének „végjelenete” is. *A vörös paraszt és a marxista diák* beszédes című jelenethez hasonló opuszok egyik legjellegzetesebbike a Hidas Antalnak, Kassai Géának és Kormos Imrének köszönhető, kollektív írói munka eredményeképpen született *Fehérterror* című játék volt; az előadás, melyet a bemutatót követően a nagy sikerre való tekintettel négyszer kellett megismételni minden alkalommal mintegy harminc szereplőt mozgatott meg.²⁰ Ezek a kísérletek azután a kor jellegzetes termékében, az ún. tömegjátékokban csúcsosodtak ki. A legtöbb - körülbelül háromszáz (!) - embert az 1922. május 1-jén megrendezett tömegjáték mozgósította, mellyel Botka Ferenc többször idézett tanulmánya foglalkozik részletesebben, miként a kassai proletkult többi játékszíni vonatkozásával is.²¹

Jelentősnek mondható e tekintetben a „Párizst járt lévai szabósegéd és munkásíró”, Háber Zoltán elméleti és szervező munkája is. Háber felfogásában a „proletárszínpad” igazi feladata az időszerűség volt, s hogy „az ő közönségeit közvetlenül érintő anyagot adjon elő. Tehát: ha a városban valami sztrájk van, akkor ugyanabban az időben sztrájk témájú jelenetet hozunk. Ha ilyen nincs kéznél, akkor magából a folyó sztrájk történetéből kell feldolgozni egy-egy jelenetet”.²² Az egyik ilyen nevezetes esemény a *Ki a börtönből Major elvtárrsal!* című „kórusversnek” a híres csehszlovákiai magyar kommunista vezető bebörtönzését követő színrevitele a lévai munkáslányok „mozgókórusának” közreműködésével.²³ De mi is az a „mozgókórus”? - kérdezheti s joggal a ma már elavult, s a maga korában sem sűrűn használatos kifejezés hallatán az olvasó. A kérdésre Fábry Zoltán világot megváltani, de legalábbis megjobbítani akaró lapja, Az Út adja meg a választ: „Vörösinges lányok csapata áll a színpadon. Egyszerű, meggyőző az, amit mondanak, hol kórusban, hol szólóban (magánosan). Közben mozog, alakul az egész csapat testtartása a vers ritmusa, s a kifejeznivaló törvényei szerint. Minden kimondott szó, vagy mondat után másképp és másképp fejlődik fel a kórus. Ha ezt mondják ki közösen: »győz a munkásosztály ereje!« - akkor egy sorban állnak közvetlen előre, s ledobbannak a lábak. Ha a kórus azt mondja: »rohanjuk át a gátat!« - akkor a csoport körben áll s a kezek láncát átszakítja a szólista. Amikor azt kiáltják: »ki a börtönből a munkásvezérrel!« - akkor a csoportból a tenyerek és karok a magasba lendítik azt, aki a munkásvezért képviseli a játékban.”²⁴ E tanulmányba nem illenek azok a perverz gondolatok, melyeket ez a harcias lévai munkáslányokról szóló plasztikus leírás ébresztett bennem, ám azt semmiképp nem hallgathatom el, a „mozgókórus” engem, a kettő közti kínos hasonlóság miatt, leginkább a hatvanas évek derekán és második felében épp (újra?) kibontakozó csehszlovákiai magyar amatőr színházi mozgalom szavalókórusaira és oratórikus előadásaira emlékeztet.

A munkásszínházi további kedvelt műfaja az ún. agitációs jelenet volt. A műfaj jellegzetessége, hogy abban a társadalmi agitáció vált elsődlegessé egy-egy téma dramaturgiai pontos, szerepformálás tekintetében kidolgozott, árnyalt lélekrajzokat felmutató, tehát színpadilag is hiteles kibontása helyett. Ilyen jelenet volt a Kassai Munkás 1928-as évfolyamában közölt „forradalmi groteszk”, Majakovszkij *Rádió-májusa*, melyről Botka Ferenc feltételezi, hogy az ekkoriban már Kassán és Pozsonyban is működő kisebb munkásszínházi csoportok is bemutatták.²⁵ S ilyen lehetett a pozsonyi kommunista és sarlós fiatalok Vörös Barátság elnevezésű „munkástedző” és kulturális szervezetében „a kosúti tragédia színházi jelenetbe állítása” vagy „a grünebergi kefégyár döbbenetes arányú munkás-elbocsátásának szavalókórusba fogalmazása”.²⁶ A pozsonyi munkásfiatalok gyülekezőhelye, „tömegműhelye” a Búza piacon levő Sefcsik vendéglőben volt, „itt gyakorolták a színháziást, a szavaló- és zümmögőkórust”.²⁷

1933 tavaszán Hábert Pozsonyba hívták - állást is szereztek neki -, hogy itt is megteremthesse a „proletárszínpadot”. Az itteni Vörös Barátság fiataljaival Háber a szovjet

Taraszov-Rogyionov *Csokoládé* című regényét állította színpadra Katona Fedor, azaz Karikás Frigyes fordítását felhasználva a saját maga dramatizálásában. A hosszúságával és hosszadalmasságával egy „fél napig elhúzódó kínai drámára” emlékeztető dramatizálás bemutatójára az Atlon mozi nagytermében került sor, amelyet a modern egyszerűséggel megkomponált díszletek közé szorított naturalista játéktílus jellemezett. Háber ezzel az előadással arra is kísérletet tett, hogy a közönséget bevonja a cselekmény menetébe. Balogh Edgár emlékezete szerint „a közönség hallatlan hűséggel kitartott, s végigborzongta a harcos osztályöntudat, a forradalmi éberség és fegyelem, majd a hibák felett való ön- és közítélkezés megrázó, lelki konfliktusait. Nem is színdarab volt már ez, hanem a hallgatóság bevonása az osztályhűség politikai próbájába.”²⁸ Az Útnak az előadásról közölt kritikájából megtudjuk, ahogy azt a legkorszerűbb színpadtechnika használata jellemezte, „a színpadon modern csöbútorok, egyszerű szimbólumok (jelképek), tiszta felületek, hogy semmi se vonja el a figyelmet a szöveg forradalmi mélységéről.”²⁹ Balogh Edgárék egyébként kidolgozták egy „országos jelentőségű proletárszínház-gócpont” tervezetét is, de ennek megvalósítását a rendőrség megakadályozta.³⁰

Az 1935-ben feloszlott Vörös Barátság helyébe 1936 és 1938 között a Műhely Kultúr- és Színjátszó Egyesület lépett. A Műhely munkásszínjászóinak legfontosabb vállalkozása Brecht Barta Lajos által átigazított Gorkij-átdolgozásának, *Az anyának* a színrevitele volt 1937. március 17-én a pozsonyi Vigadó kistermében. Az előadás érdekessége, hogy annak rendezését maga Barta Lajos vállalta, aki a „színpadon elhelyezett hatalmas Gorkij-portré felé fordulva” mondta el prologusát. Érdeemes idéznünk belőle: „A gyárak és műhelyek fátalmából jönnek azok a lányok és fiúk, akik ma itt a Te regényed figuráit eljuttassák. Munkások ők, először fogtak ilyenbe és éjszakákat áldoztak arra, hogy a szellemi tett szocializmusára példát adjanak!”³¹ Nem tudni, hogy az előadásra a Gorkij-portré miként reagált: összevonta-e szemöldökét vagy csak elnézően mosolygott felette.

Az esztétikum - mint az előbb említett agitációs jeleneteknél már láttuk - sokadlagos kérdésnek számított e munkásszínjászó előadások esetében. A lényeg az osztályharc volt, s a harcosok, ugye, mégsem fontolgathatták, hogy - idézem - „eszközeik megütik-e a művészet mércéjét”.³² Mindenesetre tény, hogy a munkásszínjászók a munkásművelődés szolgálatán túl elsősorban a munkások öntudatának fejlesztésében értek el számottevő eredményeket: „A gondolati és érzelmi fogalmazás formái fogyatékoságait áthidalta a kényszerű átélés tényleges élménye, és ez váltotta ki a hallgatóságtól várt kedvező hatást is.”³³

Vladimír Štefkónak a szlovák munkásszínjászásra vonatkozó megállapítása a csehszlovákiai magyar munkásszínjászók tevékenységére is érvényes: „A proletár színjátszás (...) nehéz körülmények között létezett, s mégis elsőként lépett túl a polgári színjátszás megcsontosodott modelljén és a színpad segítségével már nemcsak megjobbitani, hanem megváltoztatni akarta a világot.”³⁴ Tény azonban, hogy a csehszlovákiai magyar munkásszínjászásra vonatkozó ismereteink mindmáig meglehetősen hézagosak. Éppen ezért a Szilvássy József által ezzel kapcsolatban felsorolt feladatok - „fel kellene kutatni a szlovákiai magyar munkásszínjászóknak a szlovák, a cseh és a magyarországi haladó és kommunista írókhoz, társulatokhoz, továbbá a fiatal szovjet kultúrához fűződő kapcsolatait”³⁵ egyéb, esetenként fontosabb teendők mellett is időszerűek maradnak.

A fentieknek mintegy ellenpontosítására olvassunk bele e helyen a Dr. Borka Géza neve alatt 1937-ben megjelent kis füzetecskébe, mely *Műkedvelők tanácsadója* címmel iparkodott a szlovenszói magyar műkedvelő színjászók segítségére lenni. Ez annyiból is tanulságos időtöltés lehet számunkra, hogy a kiadványból megtudhatjuk, hogyan is képzeltek egyesek századunk harmincas éveiben a műkedvelők feladatait: „A műkedvelő előadásnak falun mérhetetlen hatása van a lelkekre. (...) Sok olyan darab kerül a falu szeme elé, amelyek kicsorbítják és lerombolják az iskolában, templomban és kultúrházban oly nehezen felépített ideálokat, megzavarják az ifjúság lelkét, összekeverik a tisztességről és becsületről vallott

nézeteit, erkölcsi zűrzavart és lazaságot okoznak. (Lásd: Zilahy Lajostól az *Ókőrcímű* komédiát, Móricz Zsigmondtól a *Magyarosan* vagy a *Kend a pap?*³⁶ című játékokat.) A nagyvárosok operett és kabaréközönségének írt darabokat nem szabad faluhelyen előadni.³⁷ Füzetének végén Dr. Borka Géza felsorolja a műkedvelő csoportoknak általa javasolt színműveket. A Szlovenszkói Magyar Kultúregyesület hivatalos lapja, a Magyar Vasárnap úgy véli, hogy „ez a rendkívül hasznos kis könyv nélkülözhetetlen a műkedvelő előadások rendezésében”. E reklámszöveg szerint a szerző nagy érdeme, hogy „végigolvasta a könyv-alakban kiadott összes népszínműveket, falura alkalmas vígjátékokat s drámákat, ebből a rengeteg anyagból kiválogatta azokat, amelyek a szlovenszkói magyar falvaknak megfelelnek”.³⁸ Önmagát minősíti a tény, hogy a javasolt darabok zömmel népszínművek, s ezek közt is elrettentően nagy számban „felelnek meg” a szlovenszkói magyar falvaknak a tanácsadó szerzőjének ma már sehol másutt nem jegyzett „remekművei”. A szerző fáradhatatlanul jelenteti meg „komoly tárgyú, vallásos egyfelvonásosait”, énekes népszínműveit és „tréfás, falusi egyfelvonásosait”, melyek „igen alkalmasak falusi színpadokon való eljátszásra”, s ezeknek a Magyar Vasárnap szorgalmas propagátorává vált.³⁹

Dr. Borka Géza azonban csak egyike volt a borkagézáknak, akik valósággal ellepték a csehszlovákiai magyar műkedvelő színpadokat is.⁴⁰ Sőt, volt idő, amikor a lévai Kersék János még rajta is túltett. 1923-ban például nem kevesebb, mint - írd és mondd 24 (I) füzetben jelentette meg dalos mesejátékait, mesetréfáit, vízióit, páros jeleneteit, rokokó idilljeit, vígjátékait, kis drámáit, intim jeleneteit, falusi tréfáit. Ehhez képest dr. Borka Géza a maga, 1930 és 1938 között kiadott tíz füzetével a szó szoros értelmében terméketlen szerzőnek számít.⁴¹ A kialakult helyzetre egy-két év távlatából visszatekintő Vájlók Sándor sommás, de jogos véleményt mond ezekről a „színműiparosokról” és nem éppen áldásos tevékenységük következményeiről: „A falusi színpad a múlt századi színművek leदारálása után a legmodernebb operettekhez ugrott át, vagy pedig hazailag előállított silány darabocskákat adott elő. Darabot írni a falusi színpadok számára kifizetődött, sőt nagyon jó üzletnek bizonyult. Ennek következtében gombamód teremtek a drámaírók, akik évente két-három darabot is kiadtak.”⁴² Ha tehát végigtekintünk a csehszlovákiai magyar műkedvelő együtteseknek a harmincas évek derekán játszott előadásain, azok szerzőit tekintve egyértelműen a Pál Gyulák, dr. Borka Gézák, Nagy Dénesek, Csizy Kálmánok, Illésné Ferenczy Ellák, Krausz Zsigmondok, Ujházi Györgyök és Csizy Károlyok vannak elsősorban többségben.

Más irányból közelít a kérdéshez egy, a szlovákiai magyar tanítószervezet tevékenységét értékelő, munkára buzdító dolgozat szerzője. A falusi műkedvelő színjátszó csoportok szervezése, működése ugyanis rendszerint egy-egy tanító buzgalmán múlt, akik „belső kényszer hatása alatt és tervszerűen” állították erejüket és lelkesedésüket a falu népének szolgálatába, hogy az „az ő lelkéhez legközelebb álló magyar színpadi műveken keresztül hibáit megismerve vetkőzze le azokat, erényeit pedig erősítse, fejlessze”.⁴³

S ezek közül a lelkes tanítók közül sokan, azon túl, hogy ők rendezték ezeket az előadásokat, sőt nemegyszer szerepeket is vállaltak bennük, igen gyakran maguk is írták a színre kerülő, „műkedvelő előadásra alkalmas” darabokat. S bár igaz, hangzik a szóban forgó dolgozat szerzőjének érvelése, hogy ezek a darabok „nem nagy igényűek, a falusi műkedvelő színelőadások kiállítása, rendezése körüli nehézségekkel számolók, egyszerű emberek érzés és gondolatvilágára beállítottak, melyekben a szereplők a nép nyelvén, egyszerűen, de szabatosan és magyarosan szólnak”.⁴⁴ Nos, ez is egy szempont, s talán akkor járunk a legközelebb az igazsághoz, ha ilyen irányú tevékenységüket is ebben a kettősségben ítéljük meg.

A mélyen irodalom alatti fércelmények tömkelegében egy-egy ismertebb népszínművet (pl. Tóth Edétől *A falu rosszat*, Szigligetitől *A cigányt*), vagy egy-egy jelesebb író (*A borral*

Gárdonyit, *A vén gazemberrel* Mikszáthot és Harsányi Zsoltot, a *Csoda a hegyek között* Molnár Ferencet, a *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* Móricz Zsigmondot) is csak itt-ott lehet felfedezni. Az olyan vállalkozás pedig, mint amilyen a kassai Kazinczy Társaság „művészgárdájának” Darkó-darabja, a II. Rákóczi Ferenc rodostói száműzetését megelevenítő *Só és kenyér*, vagy a dunaszerdahelyi műkedvelők Capek-előadása, *Az anya* volt, igazi ritkaságnak számított. És még valamire fel kell figyelniünk e színjátszó-együttesek repertoárjának vizsgálatakor: a színre vitt darabok szinte kivétel nélkül magyar szerzők művei voltak. Ez a tendencia - mert tendencia volt a javából! - a nemzeti kultúra ápolását, a nemzeti öntudat erősítését hirdető jelszavak hangoztatása közepette érvényesült.⁴⁵

Persze, a műkedvelő színjátszók tevékenységét figyelemmel kíséző írások között szép elképzelésekkel, s alapjában véve helyénvaló meglátásokkal is találkozhatunk. Ezek egyike „nagy íróin darabjainak” színrevitelére buzdít, melyeket olyan értelemben kellene átdolgozni, hogy a „falusi színpad egyszerű technikájának megfeleljenek”. Akadnak például, akik Vörösmarty *Csongor és Tündéjét* látnák szívesen a műkedvelő színjátszók műsorán.⁴⁶ Van Szombathy Viktornak egy regénye, az *Elesni nem szabad*, amelyben jellemző sorok olvashatók a két háború közti szlovenszkoói magyar műkedvelő színjátszásról, az együttesek műsorának kényszerítő-alakító tényezőiről, a darabválasztás furcsaságairól: „A gárda tizedik évét ünnepelte fennállásának, a műsor szokatlanul rövid volt, mert utána közvacsorát óhajtott a közvélemény s táncot a fiatalság. (...) Egyfelvonásosokat játszottak, vidámakat, mert a közönség, ha fizet, nem óhajtott szomorkodni is a pénzéért. Jól és ügyesen mozgott a gárda: tízéves megszokás eredménye, legfeljebb darabválasztásnál mutatkozott baj, mert a gárda a körúti (azaz a pesti - T. L. megj.) kabarék műsorát szívesebben tanulta volna be a kabaré zsargon-tréfáival, mint a falusi környezetből vett játékokat, amelyeket néha únt s egyhangúnak talált. A gárda nagyobbra, díszesebbre s városiasabbra vágyott, de a huszár főhadnagyok, bárók és megcsalt lipótvárosi kereskedők alakítói sohasem tudtak megbirkózni idegen szerepükkel.”⁴⁷ Szombathy másutt, egyebek közt egy 1936-ban írt tanulmányában is felpanaszolja, hogy „Műkedvelőink ugyanis ellepik színpadjainkat a napi színműirodalom olcsóbb termékeivel...”⁴⁸

Az 1920-as években Rimaszombatban nem kevesebb, mint öt aktív színjátszó együttes működött.⁴⁹ 1926-ban a Polgári Olvasókör műkedvelő gárdája a *János vitéz* sorozatos előadásával ért el hetedhét határra szóló, mind erkölcsileg, mind anyagilag kamatozó sikert, melyet a vidéki közönség kívánságára délután is be kellett mutatnia. A daljátékot Hlozekné Beliczky Böske rendezte, s ő játszotta annak főszerepét is „olyan tündöklő ragyogással, amilyennel csak a legrutinosabb primadonnák dicsekedhetnek”. Zenei kíséretéről a volt vármegyei főügyész, dr. Mihalik Dezső 600 éves zenekara gondoskodott, mely onnan kapta a nevét, hogy tagjainak életkora összesítve kereken 600 esztendő telt ki.⁵⁰

1918 és 1928 között igencsak aktív tevékenységet fejtettek ki a kassai műkedvelők Éliás Ferenc, Stefányi Jenő, Schusztér János, Hercz Pista, Molnár István, dr. Komor Ernő, Pechár László, Schmotzer János, Lengyel István, Lengyel Ferenc, Barta Béla rendezők irányításával. A város magyar műkedvelő színjátszóinak száma ebben az időszakban egy névsor szerint megközelíti a százat. A társulat műsorán a kor legnépszerűbb és agyonjátszott színművei és operettjei szerepeltek, amilyenek az *Iglói diákok*, *Az obsitos*, a *Cseregyerek*, a *Gül baba*, a *Limonádé ezredes*, a *Sztambul rózsája*, a *Marica grófnő*, a *Lili bárónő* és társaik voltak. A kassai színjátszók városukon kívül Iglón, Lőcsén, Eperjesen és Szepsiben is felléptek.⁵¹ De volt műkedvelő gárda Iglón is, mely jeles sikerét Csathó Kálmán *Az új rokon* című színművével aratta 1924-ben. A vállalkozásban Szombathy Viktor „a szepességi - nagyon megkritkult - magyarság és a szepességi németiség, azaz a cipszerek testvéri ölekezésének” jelképét látta.⁵² A dunaszerdahelyi színjátszók 1920 és 1923 között *Műkedvelő* címmel „színházi és almi lapot” adtak ki „a műkedvelő gárda hivatalos” közlönyeként, amelynek összesen tizenkét száma jelent meg.⁵³ 1921-ben a nagymagyariak alakítottak Műkedvelő

Kört, amely 1925 és 1927 között tíz előadást tartott. Ugyanebben az időszakban a csallóközi Doborgazon tizenkét, Vajkán tíz, Bacsfán pedig hat előadást tartottak a műkedvelők. Az illésháziak Shakespeare-t (*Szeget szeggel*) és Molière-t (*Botcsinálta doktor*) játszottak.⁵⁴

1925-ben alakult meg a fényes múltra visszatekintő, 1874-ben alapított pozsonyi Toldy Kör műkedvelő színjátszó együttese. A Kör kezdetben a város szellemi életét, kulturális arculatát alapjában véve meghatározó német nyelvű kultúra ellensúlyozását tekintette feladatának. A Csehszlovák Köztársaság megalakulása után a „kisebbségbe szorult magyar kultúra” ápolása terén fejtett ki élénk tevékenységet; a kör irodalmi estjei, ismeretterjesztő szakelőadásai, színelőadásai meglehetősen népszerűek voltak. A Toldy Körön belül, noha az egy „tipikus úri középosztály-centrikus beállítottságú intézményként” indult, az 1918/1919-es államfordulatot követően - Popély Gyula értékelése szerint - „bizonyos méretű társadalmi fellazulás és kulturális iránymódosulás folyamata volt észlelhető”, amelynek következtében az „alapjában véve még mindig a hagyományos polgári ízlést reprezentáló Kör sokszor szinte a meglepően modern irányzatoknak is, ha nem is lelkes támogatója, de mindenesetre jóindulatú szállásadója lett”.⁵⁵ Pozitívan értékelte a Toldy Kör színjátszó csoportjának szerepét Turczel Lajos is: különösen ennek „a klasszikus és a modern magyar drámairodalomra orientálódó igényes műsorpolitikáját” emelte ki.⁵⁶ Ezzel kapcsolatban *Korszakváltás* című önéletrajzi munkájában Kovács Endre a Toldy Kör műkedvelő szintársulatának hiányt pótló szerepet is tulajdonít, mivelhogy a „magyar klasszikusokkal a közönség másutt nem találkozhatott...”⁵⁷

A Kör színjátszó csoportjának megalakulása idején, tehát 1925-ben Pozsonyban a hivatásos szintársulat csupán a nyári hónapokban kapott játszási engedélyt, így a műkedvelők nem titkolt szándéka az volt, hogy fellépéseikkel ezen az inséges helyzeten igyekezzenek valamelyest enyhíteni. Bemutatkozó előadásukon Jókai Mór-Hevesi Sándor *Új földesúr* című színművével május 30-án léptek színpadra akkora érdeklődés közepette, hogy „a város külső részében fekvő YMCA nagyterme a rossz időjárás ellenére is zsúfolásig megtelt előkelő, lelkes közönséggel”.⁵⁸ Fennállásának első tizenegy esztendeje alatt a Kör műkedvelő együttese nem kevesebb, mint huszonekét bemutatót tartott. Az előadások általában - amíg át nem alakították hangosfilmek előadására⁵⁹ - az Atlon moziban, továbbá az YMCA nagytermében, illetve - az első időszakban ritkábban, 1933-tól azonban rendszeresen - a Városi Színházban zajlottak. Műsoron kivétel nélkül a kor (pesti) sikerszerzői és sikerdarabjai (víg- és daljátékai, népszínművei és operettjei) - Hevesi Sándor *Elzevirje*, Géczy István *Amit az erdő mesélje*, Herczeg Ferenc *Gyurkovics-lányokja* és *Három testőre*, Farkas Imre *Iglói diákokja*, Vidor Pál *Ingyenélőkje*, továbbá Verő György daljátéka, *A bajusz*, Szabados Béla és Rákosi Jenő meseoperettje, *A bolond* stb. voltak. Az egyes darabokat általában „a régi magyar nagyasszonyokra emlékeztető lelkesedéssel és fáradhatatlansággal”⁶⁰ Matzon Ernőné Somos Zsizi rendezte, a zenekart, valamint az énekeseket és a táncosokat Sendlein János irányította. Matzon Ernőnéen kívül Kessik Herold, Sárjai Pali, Székely László és Moravekné Kovács Mária vállalt még rendezést az együttes közkedvelt színjátszói közül. Érdekesség, hogy a húszas évek második felében többször vállalt szerepet a szlovákiai magyar szellemi élet későbbi jeles alakja az ekkoriban tizenkilenc-húszéves Duka-Zólyomi Norbert is.⁶¹ Legsikeresebb előadásait az együttesnek kétszer-háromszor is meg kellett ismételnie, néhány esetben pedig Pozsonyhoz közeli kisvárosokba - Somorjára, Szentre - is meghívták őket vendégszereplésre. Ez utóbbiról a következőket jegyezte föl Tamás Lajos, a jónevű költő személyében a krónikás: „A szenci látogatás mindig hangulatos emléke marad a résztvevőknek. Kocsin, autón, gyalog özönlött a környékbeli lakosság Szentre, hogy jelen lehessen az előadáson.”⁶² A Toldy Kör színjátszó együttesének előadásai iránt először 1931-ben kezdett lanyhulni az érdeklődés, ami részben más pozsonyi műkedvelő együttesek, különösen a közvetlenül az államfordulat után is fontos szerepet játszó Keresztény Kultúr Kör aktivizálódásával is magyarázható, mely a szóban

forgó esztendőben a *János vitéz* háromszori és a *Gül baba* kétszeri előadásával ért el sikereket, és osztotta meg a közönséget.⁶³ A hullámvölgyet azonban emelkedő követte: 1933-ban három színmű is bemutatásra került a Toldy Kör színjátszóinak előadásában.⁶⁴ Ekkor azonban már egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a Toldy Kör vezetőinek, mind a műkedvelő színjátszók, mind pedig a közönség megosztásával is számolniuk kell, hiszen a Keresztény Kultúr Körön kívül ekkoriban - a harmincas évek közepén - a Kis-Kárpátok Cserkészcsapat vagy a Műkedvelő Színpad színjátszói is serényen tevékenykedtek.⁶⁵

A harmincas években a Prágai Magyar Hírlap is rendszeresen beszámolt műkedvelő színelőadásokról. Ezek a tudósítások természetesen elsősorban a műkedvelők lelkesedését voltak hivatottak erősíteni, s inkább a színjátszók hiúságát legyezgették, semmint tárgyilagosan, a hibákra is rámutatva értékelték volna teljesítményüket.⁶⁶ Kiemelkedő sikert arattak 1933 nyarán az eperjesi színjátszók Kassán, ahol Bónyi Adorján „igénytelen és mégis szórakoztató vígjátékát”, az *Egy kis senkit* vitték színre Kolos Ernő rendezésében. A szereplők közül a korabeli sajtó különösen Kisóczy Józsefné Körtvélyessy Erzsikét dicsérte, aki „messze kiemelkedik az együttesből a kifejezés művészetének azzal a szublimált tisztaságával, amely csak az igazán nagy művészek tulajdona”. Mi több: „Szavaiban, mozdulataiban, villanásaiban Varsányi Irén, Bajor Gizi legjobb szerepeire emlékeztetett.”⁶⁷ Nevezetes esemény volt 1934-ben Kacsóh Pongrác agyonjátszott daljátékának, a *János vitéznek* a bemutatása a szentpéteri műkedvelők előadásában, amelyből „különösen kitűnt Szentpéter nótafája, a daloló, versfaragó Gerencséri Sándor, akinek János vitéz alakítása a vérbeli színészek játékával vetekedett”.⁶⁸ Az előző esztendőben Tóth Ede népszínműve, *A falu rossza* szerepelt a szentpéteri mősorán, akiknek élénk tevékenysége nem kis mértékben a faluban tanítóskodó (műkedvelő) költőnek, Kossányi Józsefnek köszönhető; az ő verseit Fábry Zoltán egyszerűen csak „papirosirodalomnak” titulálta.⁶⁹ 1935 tavaszán a SZMKE kassai titkársága „faluszínjátszó-versenyre” hívott meg néhány együttest Kassára és Eperjesre.⁷⁰ Ez utóbbi helyen példamutató buzgalommal és színvonalon serénykedtek a műkedvelők.⁷¹ A szóban forgó versenyről a következőképpen írt a korabeli lapok egyike: annak célja, hogy „a magyar falu színjátszó értékeit megismertesse a városi közönséggel, megindítsa a városi és falusi magyarság közötti kulturális érintkezés, értékkicserélődés, egymást segítés folyamatát, és hogy a faluszínjátszást is eredeti hivatására, a magyar népi kultúra ápolására visszavezesse”.⁷² Ugyanebből az alkalomból a SZMKE kelet-szlovákiai titkársága felhívással fordult a „csehszlovákiai magyar írókhoz, színpadi szerzőkhöz és tollforgató népnevelőkhöz”, hogy egyfelvonásosok, illetve harminc-negyven perces nem meghaladó időtartamú, „a mai kisebbségi magyar falunak megfelelő színdarabok” írásával segítsék a magyar műkedvelő színjátszókat.⁷³ A Kassai Kazinczy Társaság színjátszó együttese akkoriban mutatta be Darkó István *Só és kenyér* című drámáját, amellyel május 11-én Királyhelmeceken is fellépett. A garamsallói műkedvelő színjátszók munkájában a költő, Csontos Vilmos nyújtott nem lebecsülendő segítséget.⁷⁴ Különösen élénk játékszíni tevékenység folyt Dunaradványon, Martoson, Ipolypásztón, s vannak adataink ekeli, vereckyei, koltai, nyitrai, szilicei, nagyfödémesi, gömörpanyiti, dereski, zsérei, vajkai, madari műkedvelő színelőadásokról is. A köbölkütiak passiójátékot adtak elő: „A színes bibliai képek az iskolaudvaron peregtek le.”⁷⁵ De például a Dr. Szerényi Ferdinánd szerkesztésében megjelent *A csehszlovákiai magyar tanítók almanachjának* ama fejezetében, mely Szlovákia magyarok által lakott vidékeinek tankerületeit, tanítóit és iskoláit sorolja fel, alig van település, ahol valamelyik tanító neve mögött ne állna ott a *műk.* rövidítés, ami annyit jelent, hogy az illető pedagógus műkedvelő előadásokat is rendez. (De nagyon sok tanító neve mögött szerepelt az is - amire alább még visszatérünk -, hogy az illető valamilyen formában, műfajban irodalmilag is tevékeny volt.)⁷⁶ Kovács Pál *Az obsitos* című ugyancsak számtalanszor játszott népszínművének pelsőci előadása után „a közönség valósággal kimerítette a szereplőket az ének és táncszámok újrázásával”. A korabeli krónikás szerint „itt

is annyi közönség volt, hogy sokaknak el kellett menniük”, azaz nem fértek be a terembe.⁷⁷ A SZMKE nyitrai csoportjának „a dilettantizmus nívóját túlszárnyaló” színelőadásait esetenként többször is meg kellett ismételn, mert „a jegyek minden alkalommal elővételben kelték el, az iparház nagyterme zsúfolásig megtelt, az érdeklődők nagy része jegyhez sem juthatott”, ám „a hatóság kívánságára” valamely előadás háromnál többszöri megismétlésére nem kerül(hetet)t sor.⁷⁸ Nem ritkák - mint arra már ugyancsak több helyen említettünk példákat - a vendégszereplések sem; egy-egy színművet a műkedvelő színjátszók a szomszédos községekben, városokban is előadtak.⁷⁹ Az igazsághoz azonban hozzátartozik az is, hogy időnként - a korabeli sajtó tanúsága szerint - egészen kiváló eredmények, művészileg értékes előadások is születtek. Egy 1934-es színházi összefoglalóból például megtudható, hogy „egy-egy begyakorolt műkedvelői együttesünk, például a pozsonyi Toldy Körre, vagy az eperjesiekre gondolunk külön előadásokat mutatnak be, mint a hivatásos társulatok”.⁸⁰ A Toldy Kör előadásait - mely „rövid idő múlva a szlovákiai magyar városokban működő műkedvelő csoportok élére került művészi teljesítményeivel”⁸¹ Turczel Lajos is pozitívan értékeli e dolgozatban is sokszor idézett nagyszabású monográfiájában.⁸²

Több alkalommal foglalkozott ez időben a szlovenszkói magyar játékszín problémáival Juhász Árpád kassai író, aki egyenesen a színjátszás válságából kivezető utat látta a műkedvelő együttesek tevékenységében. Tapasztalatai alapján ugyanis úgy látta, hogy a műkedvelők körében „szebb és értékesebb anyag akad (...) a szlovenszkói és kárpátaljai illetőségű hivatásos színészek java részénél”. Márpedig „az intelligensebb műkedvelő, még ha nem is rendelkezik hivatásszerű gyakorlattal, értékesebb erőt jelent a színpadnak”. Javaslatára szerint tehát létre kellene hozni egy olyan, válogatott erőkből alapított kamaraegyüttest - egy tíz-tizenkét emberből, „lehetőleg csupa munkanélküli műkedvelőből” álló „kis csapatot” -, mely aztán hivatásos rendező irányításával „méltóképpen reprezentálhatná a szlovenszkói magyar dolgozók színi kultúráját”.⁸³ Figyelemre méltó itt, hogy a műkedvelő színjátszók legjobbjaikat tömörítő együttes létrehozásának ötlete - hol a nívótlan hivatásos színjátszás ösztönzésének, hol a hivatásos színjátszás alternatívájaként - időről időre több alkalommal is fölvetődött a (cseh)szlovákiai magyar játékszíni kultúrában. Juhász Árpád a darabválasztás szabályozását is üdvösnek látta volna, s tervezete szerint „kimondottan a dolgozók problémáival foglalkozó daraboknak volna csak szabad színre kerülni, az új élet arcának megmutatása lenne a cél, amitől semmiféle ostoba operett vagy romantikus limonádé kedvéért sem térhetne, el egyetlen helyi csoport sem”.⁸⁴ Az aggódó jószándék természetesen kiérződik Juhász Árpád szavaiból, amikor szembe kívánt fordulni a színpadi giccsirodalommal, ami ez időre már a szlovákiai magyar világot jelentő deszkákat is teljesen elárasztotta, ám hogy most mégis tartózkodóbban ítélem meg javaslatát, annak mindenekelőtt az az oka, hogy századunk a proletkult éveitől az ötvenes évek sematizmusán keresztül egészen a brezsnyevi időkig „az új élet arcának megmutatását” illetően is bőven sorakoztatta már az ellenpéldákat.

Néhány bekezdéssel feljebb egyszer már idéztem Duba Gyulát, s nem véletlenül. Szülőfalujáról, Hontfüzesgyarmatról írt monográfiájának egy teljes fejezetében a század első felének falusi színjátszásával foglalkozik. Duba - nemcsak a csehszlovákiai magyar művelődés-történetírás és színházi publicisztika számára, hanem általánosságban is - kitűnően hasznosítható következtetéseinek lényege, hogy a falusi ember, a paraszttársadalom „életmódja és kultúrája terén is »polgárisodott«. Nem tudok jobb kifejezést találni arra a folyamatra, mely a falut a két világháború között jellemezte. A polgárosodás azt jelenti, hogy míg pl. a munkásszínjátszók és szavalókörök a proletárdiktatúrát a haladó eszmék és forradalmi ideálok jegyében ápolták, addig a parasztszínjátszás a münépiesség eszményét tette magáévá. (...) Így a mi parasztkultúránk az első világháborútól kezdődően már nemcsak az ősi gyökerekből, hagyományokból táplálkozott, hanem idegen valóságok szellemi termékeit - sokszor gicceit - is megszerezte, átformálta és magába olvasztotta.”⁸⁵ A jeles író

itt valami olyasmire hívta fel a figyelmet, amire korábban már Szombathy Viktor is rámutatott, s ami mind a mai napig érezteti erős hatását a csehszlovákiai magyar műkedvelő színjátszó csoportok tevékenységében: a műnépiesség „eszményének” nemegyszer tapasztalható felvállalására, az „ősi gyökerek” elvesztésére, s a számára „idegen valóságok szellemi termékei” felé történő ösztönös tapogatózásra. Ha azonban a fentebb már említett személyiség-formáló szerepükön túl úgy tekintjük ezeket a műkedvelő színelőadásokat, mint megannyi alkalmat az együttlétre, kisebb és nagyobb közösségeket alakító és összetartó szerepüknél fogva társadalmi szempontból, különösen kisebbségi közegben, rendkívüli jelentőségük is lehet. Teljes mértékben helytálló Zalabai Zsigmond szellemes-szemléletes összegezése: „Népszínműveket játszottak, érzelmes, édes-bús, együgyű történeteket; inkább volt Produkciójuk harsány szórakoztatóipar, nyakon öntve műnépies mázzal, mintsem az a fajta rangos amatőr teljesítmény, amely versenyre képes kihívni a profi színházművészetet is... Az ösztönös és tanulatlan »színészkedés«, a merev és harsány szövegfölmondás, a rendezésművészet fogyatékoságok és ügyetlenkedések ellenére végül is jótékony hatás 86 volt e színdaraboknak. Sok embert vontak be a munkába...”⁸⁶

De volt még egy következő, ritkábban szóba kerülő vonatkozása is a sikeres műkedvelő előadásoknak. Ez pedig, szinte a műkedvelő színjátszás kezdeteitől fogva, a dolgok anyagi oldala. Az esetenként nem jelentéktelen bevételt, melyet - mint korábbi időszakokban, már rögtön a legelején is láttuk - jótékony célokra vagy vándortársulatok megsegítésére fordítottak a nagylelkű műkedvelők, most a magyarok által lakott községek kulturális életének, szociális viszonyainak a fellendítésére használták fel, s jutott belőle olyan dolgokra, amelyekre az állami költségvetésből bizony időnként nagyon szűkösen futotta. Az így befolyt összeg tehát „szegény hitközségek iskoláit sokszor a bezárástól menti meg, amikor a műkedvelő - felnőtt és gyermek - színelőadások jövedelméből iskolai felszerelést, segédeszközöket vásárolnak, iskola-épületeket tartanak jókarban, kultúrházak alapjait vetik meg és kultúrházakat tartanak fenn... Ott pedig, ahol az iskolát és más kultúrházat más anyagi forrásból is el tudják látni az előírt és szükséges felszereléssel (...) egyházi v. kulturális, igen sokszor szociális célt szolgál a műkedvelő színelőadások jövedelme.”⁸⁷ S ha van is némi túlzás a fenti sorokban, a műkedvelő együttesek tevékenységének e vonatkozásait valóban nem szabad lebecsülni: a Toldy Kör színigárdájának a bevételeit is - mert előadásaikra „szívesen áldozott a magyar közönség,, - például „szükséges, de jövedelmet nem hajtó célokra” tudták fordítani.⁸⁸ Sőt, a *János vitéz* nagyszerű és a csehszlovákiai magyar művelődéstörténetben legendás hírnevű lévai szabadtéri előadásának bevétele egy teljes esztendőig bizonyult elegendőnek a helybeli SZMKE tevékenységének fedezésére!⁸⁹

Végezetül a hivatásos színjátszás szempontjából is fontos szerepet tölthettek be a műkedvelők. S ezeknek csupán egyike - és távolról sem a legjelentősebb - volt az, hogy felszereléssel, anyagiakkal, áldásos közönségtoborzó munkájukkal segítették már a kezdet kezdetétől fogva a megszorult - de nemcsak a megszorult - vándortruppokat. A kettő, tehát a hivatásos és műkedvelő színjátszás közti szoros kapcsolat legfontosabb eredménye, hogy tevékenységükkel kölcsönösen hatni tudtak egymásra: „egészséges és eredményes műkedvelésbe csak ott lehet kezdeni, ahol hivatásos színház is működik, egyrészt: mert minden tekintetben segítségére állhat a műkedvelőknek, másrészt: azokat a rendszerint helyi vonatkozású és kisebb jelentőségű feladatokat, amelyek nem emelkednek a hivatásos színjátszás feladatköréig és színvonaláig, átengedheti a műkedvelőknek, akik ebben az esetben szinte hézagpótló munkát végeznek.”⁹⁰ Nem elhanyagolható ugyanakkor tehetség-felfedező funkciójuk sem, erre a legfényesebb példát szlovákiai magyar vonatkozásban Bulla Elma esete szolgáltatja, akire éppen pozsonyi műkedvelőként figyeltek föl a húszas évek elején.⁹¹ De a műkedvelők esetenként a színészihiánnyal küszködő hivatásos társulatokat is kisegítették, különösen amikor a csehszlovák hatóságok egyre nagyobb akadályokat gördítettek a magyarországi színészek szerződésének elé.⁹²

Tárgyunkat illetően külön fejezetbe tartozhatnának az iskolai gyermekszínjátszás különböző kezdeményei a szóban forgó időszakban, tehát 1918 és 1938 között, s különösen a harmincas évek derekán. Persze annak ellenére, hogy 1918-at megelőzően és ezt követően is vannak adataink iskolai színelőadásokról vagy iskolások részvételéről a felnőtt színjátszó csoportok munkájában, a magyar nyelvű diákszínjátszás a két világháború közti Szlovákiában nem tudott megerősödni, mozgalommá terebélyesedni. Az egymástól jobbra elszigetelt és helyi jellegűnek megmaradt kezdeményezések sorából két mátyusföldi község - Zsigárd és Hidaskürt - iskolai színelőadásainak azonban a tárgyalt időszakban is sikerült nagyobb visszhangot kelteniük.

A Prágai Magyar Hírlap 1935. február 1-jétől hetenként megjelenő gyermekmellékletnek adott helyet hasábjain Kis Magyarok Lapja címmel. A melléklet május 17-i számában olvashatjuk a hírt, mely szerint már „nemcsak lapjuk van ám a kis magyaroknak, hanem színházuk is. Hatvan életrevaló zsigárdi elemistából olyan parádés színházat csinált Munka tanító néni, hogy a nagyok is csodájára járnak.”⁹³ A zsigárdi gyerekek Bakonyi Károly-Heltai Jenő-Kacsóh Pongrác daljátékát, a *János vitézt* mutatták be olyan sikerrel, hogy Galántára is meghívást kaptak, ahol „zsúfolásig megtelt nézőtér előtt” léptek föl. Ebből a tudósításból egyébként azt is megtudhatjuk, hogy a zsigárdi gyerekeket a *János vitézzel* Pozsonyba is meghívták, ahol „a legnagyobb szlovenszkói színházban,, igazi nagy színpadon játsszák el Kukorica Jancsi vándorlásait...”⁹⁴ A Munka Jenőné igazgató-tanítónő - egyébként Dobossy László nővére - által rendezett mesejáték pozsonyi előadásának ötlete Környei Elektől származott, s annak megvalósulását a SZMKE helyi csoportja segítette. Az esemény jelentőségét az iskolaügyi minisztérium képviselőinek, valamint a pozsonyi magyar konzulnak megjelenése is jelzi.⁹⁵ A Prágai Magyar Hírlap tudósítója a Kis Magyarok Lapjában abbéli reményének is hangot adott, hogy a kis színészek „diadalútjukban nem állnak meg Pozsonynál, hanem más nagyobb városban is megrendezik az előadást...”⁹⁶ Hogy aztán eljutott-e máshova is a zsigárdi iskolások *János vitéz*, arról egyelőre nincsenek adataim.

Arról viszont ugyancsak a Prágai Magyar Hírlapból értesülhettünk - és nem is annak gyermekmellékletéből, hanem a július 11-i kulturális rovatának egyik tudósításából -, hogy a zsigárdiak után a hidaskürtiek tartottak gyermekelőadást. Ők egy szerkesztett játékot mutattak be *Kirándulás Meseországba* címmel, melynek történetét a prágai lap nyomán alkalmunk van bővebben is ismertetni, hogy ebből is képet alkothassunk arról, milyen elképzelései is voltak néhány embernek fél évszázaddal ezelőtt a diákszínjátszásra, illetve annak céljaira és eszközeire vonatkozóan. A történet két főszereplője, „Jancsi és Juliska, két szófogatlan gyermek, akik szülői parancs ellenére elkalandoznak az erdőbe, az erdő sűrűjében azután összeakadnak a magyar mesevilág valamennyi ismert alakjával: Piroska, a vasorrú bába, a farkas, Hamupipőke, Hófehérke mind ott vannak... A két gyermek persze ezerféle érdekes kalandon megy keresztül Meseországban, míg aztán a derék tündérr királylány palotájába kerülnek...” A darab azzal végződik, hogy a tündérr király végül is visszavezeti a két kis csavargót a „szülői szeretet hajlékába”. A H.L. jelzést használó tudósító írása végén abban reménykedik, hogy „a zsigárdi és a hidaskürti gyermekszínjátszók közt megindult nemes versengés . buzditóan fog hatni” más falvakban is.⁹⁷

Történtek kísérletek a bábjáték meghonosítására, a bábjátszás szélesebb alapokra helyezésére is. A bábjátszás a magyar műkedvelők körében meglehetősen nehezen tudott gyökeret verni, noha az ország más részeiben nem kis népszerűségnek örvendett.⁹⁸

A Magyar Vasárnap helyénvalónak tartaná, ha a SZMKE szervezetein belül egymás után alakulnának meg a bábcsoportok. Éppen ezért egy szakkönyvre is - a komáromi Bakonyi István *Az új magyar bábszínház* című munkájára is - felhívja az érdeklődők figyelmét, melynek áttanulmányozásával az olvasónak „bizonytal kedve támad a bábszínházhoz”.⁹⁹ A szlovenszkói magyar bábjátékszerzők közül a cikk Bakonyiné Rab Olgának, Zsolnay Bélának és természetesen a könyvecske szerzőjének darabjait tartja említésre méltónak.

Ennek a korszaknak a végén, a csehszlovákiai magyar műkedvelő színjátszás vonatkozásában is, egy jelképesnek nevezhető esemény áll. A Tamás Mihály szerkesztésében megjelenő kitűnő folyóirat, a *Tátra* a Csehszlovákiai Magyar Irodalmi Szövetséggel közösen 1937-ben nem kevesebb, mint 20 (!) kategóriában kürt nagyszabású pályázatot hirdetett, melynek egyik tétele például *A falusi műkedvelő színjátszás jelentősége és problémáinak* kutatására szólította föl az érdeklődőket.¹⁰⁰ Nem sajnálható eléggé, hogy az e kiírásra beérkezett pályamunkákat a Szövetség elnöke, dr. Staud Gábor „elsikkasztotta”, s ezáltal a minket érdeklő kategória díjnyertes dolgozatát, Janson Jenő pályamunkáját - s ugyanígy e csoport további három értekezését - nem ismerhetjük.¹⁰¹ Pedig ezek a valahol lappangó - vagy végérvényesen eltűnt? - írások számos vonatkozásban megkönnyíthetnék és gazdagíthatnák a mai kutatók munkáját is. Annál is inkább, mivel mindezidáig éppen a műkedvelő színjátszás hagyományai és tanulságai váltak a legkevésbé a csehszlovákiai magyarság kulturális hagyománytudatának, színház- és öntudatának részévé.

* Részlet egy, A Csehszlovákiai Magyar Kultúráért Alapíriány támogatásával készült hosszabb tanulmányból.

Jegyzetek

- 1 Turczel Lajos: *A csehszlovákiai magyarirodalom hat évtizede*. In: Turczel Lajos: *Tanulmányok és visszaemlékezések*. Bratislava 1987, 8.
- 2 Dr. Szerényi Ferdinánd: *A falusi műkedvelő előadások* In.: *Jubileumi album 1918-1928*. Szerkesztette: Keller Imre. Košice 1928, 125.
- 3 Dr. Borka Géza: *Műkedvelők tanácsadója*. Komárno 1937, 13.
- 4 Uo.. 8. - Műkedvelő színelőadások rendezéséhez ezekben az években négyféle- kiadói, szerzői, helyhatósági és rendőrhatalósági - engedélyre volt szükség. L.: uo., 11.
- 5 A szerzői jogdíj színdarabonként a teljes bevétel 10%-át tette ki. L.: *Tájékoztató mindazoknak, akiknek a „szerzői jogdíj” kérdésében elintéznivalójuk akad*. Magyar Vasárnap, 1937 aug.-szept., 8-9. sz., 10.
- 6 Fleischmann Gyula: *Csehszlovákia művelődéspolitikája és a magyar kisebbség*. Budapest 1939, 7-8.
- 7 Rábely Miklós: *Emlékezések*. Kézirat. OSZK Kézirattár, Szombathy Viktor-hagyaték, Fond 376, 19.
- 8 Szombathy Viktor *Visszaemlékezései az első Csehszlovák Köztársaságban eltöltött évekről 1920-1938*. Függelék: *A SZMKE közművelődési munkája a Felvidéken*. Kézirat. OSZK Kézirattár, Szombathy Vildor-hagyaték, Fond 376, 67.
- 9 Turczel Lajos: L.: *Két kor mezsgyéjén. A magyar irodalom fejlődési feltételei és problémái Csehszlovákiában 1918 és 1938 között*. Bratislava 1967, 137.
- 10 Sziklay Ferenc: *Kulturális szervezkedésünk története*. In.: *Magyarok Csehszlovákiában 1918-1938*. Budapest 1938, 93-108.
- 11 Aixinger László: *Pozsony a magyar élet gócpontja*. In.: *A szlovákiai magyarság élete 1938-1942*. Budapest 1942, 46.
- 12 Az egyesület 1925 nyarán betervezett alapszabályait a hatóságok csupán három évvel később, 1928 nyarán hagyták jóvá. Turczel Lajos: *Két kor...*, 52. - Ám ezt követően is minden eszközzel akadályozták a tevékenységét. Nyitrán például csak 1931. május 9-én alakulhatott meg az egyesület helyi szervezete, ám azt, hogy nyilvános előadásokat rendezhessen, menet közben kellett kiharcolnia. Gyürky Ákos: *Nyitrai magyar élet*. In: *A szlovákiai magyarság...*, 61.
- 13 „A SZMKE nem politizál! Célja csak egy: kulturális egységbe szervezni s benne összetartani a magyarságot.” L.: Magyar Vasárnap, 1934. márc., 1. sz., 5.
- 14 Szombathy Viktor *Visszaemlékezései...*, 37.
- 15 Uo., 66.
- 16 Turczel Lajos: *Két kor...*, 53. Egy feltehetően azóta se megdöntött nézőcsúcs abból az időből: a lévai SZMKE-szervezet szabadtéri János vitéz-előadásait 1937-ben közel harmincezer néző tekintette meg. L.: Uo. Ennek a színháztörténeti jelentőségű eseménynek az ötlete egyébként Földes Dezső sógorának, a színidirektor társulatában játszó Mihályi Emőnek a fejéből pattant ki, ám balszerencséjére éppen akkor került kórházba, amikor elképzelése végül is megvalósult. L.: Szombathy Viktor: *Visszaemlékezései...*, 18.
- 17 J. Marták: *Ochotnícka činohra 1918-1944* (A műkedvelő színjátszás 1918-1944). In: Peter Karvaš: *Priestory v divadle a divadlo v priestore. K problematike svojrázu a specifickosti divadelného umenia* (Terek a

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 4.sz. (1990. december)

- színházban és színház a térben. A színházművészet sajátos jellegének és különlegességének problematikájához). Bratislava 1984, 437.
- 18 Kovács Endre: *Korszakváltás. Emlékiratok*. Budapest 1981, 367.
- 19 Botka Ferenc: *Tömegjátékok a kassai proletkultban*. Színháztudományi Szemle 14-15. Budapest 1984, 283-305.
- 20 Uo., 291-292.
- 21 Uo.
- 22 Háber Zoltán: *A színjátszást így kezdjük*. In: *Az Út 1931-1936*. Válogatta: Fónod Zoltán. Bratislava 1981, 197-199.
- 23 Talán nem szorosan, de a tárgyhoz tartozik hogy az előadást követően a kórust a helybeli rendőrség feloszlatta, Hábert és két munkatársát pedig azzal vádolták, hogy a (kommunista) ifjúságot "katonai kiképzésben részesítették". L.: *Az Út*, 1932. 2. sz., 11., képaláírás.
- 24 Peéry Rezső: *Látogatóban a lévai elvtársaknál*. Uo.
- 25 Botka Ferenc: *Munkásszínházunk hagyományából*. Hét, 1960. máj 5., 14.
- 26 Balázs András: *A Sarló és a Vörös Barátság*. In: *Ez volt a Sarló*. Összeállította: Sándor László. Budapest 1978, 229.
- 27 Uo., 229.
- 28 Balogh Edgár: *Hétpróba*. In: *Hétpróba - Szolgálatban*. Budapest 1981, I. köt., 229.
- 29 In: Botka Ferenc: *Munkásszínházunk...*, 1960. jún. 12.
- 30 Balogh Edgár: i. m., I. köt., 383.
- 31 In: Botka Ferenc: *Munkásszínházunk...*, 1960. jún. 19.
- 32 Balázs András: i. m., 229.
- 33 Uo., 230.
- 34 Ladislav Čavojský-Vladimír Štefko: *Slovenské ochotnícke divadlo 1830-1980*. (A szlovák műkedvelő színház 1830-1980.) Bratislava 1983, 209.
- 35 Szilvássy József: *A csehszlovákiai magyar amatőr színházmozgalom három évtizede*. Bratislava 1982, 102-103.
- 36 Csupán érdekessége miatt írjuk ide, hogy a *Kend a pap?*-ot az induló Magyar Területi Színház is bemutatta 1953. augusztus 29-én; Urbán Ernő színháznyitó *Tűzkeresztisége* után ez volt a második magyar színmű a színház műsorán.
- 37 Dr. Borka Géza: i. m., 3--4.
- 38 *Színarabok rendezők figyelmébe! Hasznos könyv színművekről*. Magyar Vasárnap, 1937 aug.-szept., 8-9. sz., 11.
- 39 PL: *Vallásos színjátékokat...*, Magyar Vasárnap, 1937. febr., 2. sz., 4.: *Új színarabok* Magyar Vasárnap, 1937. okt. 10. sz. 8.
- 40 Az elburjánzó dilettantizmus és az irodalmi kalózkodás ellen ez idő tájt is többen felemelték a szavukat. Köztük volt például Féja Géza, akinek szigorú ám kétségtelenül helytálló ítéletét-máig hangzó tanulságai miatt-ezúttal hosszabban is érdemes idémünk: "Kisebbségi életünkben már kezdettől fogva furcsa kegy-irodalom ütötte föl a fejét. Inaszakadt elmélet született hogy a toll minden magyar forgatója fontos nemzeti hivatást tölt be, tekintet nélkül arra, hogy a toll szántotta barázdában tiszta búza, vagy pedig giz-gaz terem. Sok helyütt odáig ment a dolog, hogy valóságos dilettáns íróbokrok teremték, provinciális színvonallal s göggel. A kritikát kezdettől fogva ártalmas valaminek nyilvánították, mintha rossz versekkel s regényekkel (és színművekkel-T. L. megj.) népet és nemzetet lehetne menteni. ...felburjánzott az irodalmi termés s a rossz rímek nemzetmentő fölénytel csikorogtak." L.: Féja Géza: *Szlovenszkói magyar kultúra és kultúrunka*. Magyar Írás, 1936. szept., 7. sz., 75-76.
- 41 B. Nádor Orsolya: *A csehszlovákiai magyar könyvkiadás bibliográfiája 1918-1944*. Kézirat, 128-129. és 124-125.
- 42 Vájlak Sándor: *A magyar közművelődés helyzete a visszatért Felvidéken*. In: *A visszatért Felvidék adattára I-II*. Budapest 1939.
- 43 Ocsovay Imre: *A magyar kultúra el nem ismert hősei Csehszlovákiában. Tizenöt év előtt és azóta*. Kézirat, é.n. OSZK Kézirattár, Darkó István-hagyaték, Fond 193, 7.
- 44 Uo., 14.
- 45 A Magyar Vasárnap cikkírója például azért látja nélkülözhetetlennek a falusi kultúrházakat, mert "itt készülhet fel munkájára a helyi műkedvelő színiegyüttes, amely már majdnem mindenütt megalakult, de amelytől nemzeti érdekből megkívánható, hogy a sok importált, idegen eszmemenetű és olcsó tömegsiker jelentő színarabok helyett elsősorban magyar szerzők értékesebb alkotásait mutassák be..." Tehát - tesszük hozzá mi, keserű iróniával - a borkagézáékét. A cikkíró egyébként ebben látja a „szlovenszkói magyar színirodalom virágzóbb kifejlődésének” útját is. L.: *Minden magyar községnek legyen magyar kultúrháza!* Magyar Vasárnap, 1935. okt., 3-4. sz., 1. - Az ellenkező pólus az egészséges gondolkodás az előremutató és a fejlődést szolgáló értékítéletek felvillantása kedvéért térjünk vissza egy-két sor erejéig Féja Géza

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 4.sz. (1990. december)

- gondolataihoz: „A rossz vers, a gyenge regény, a szüklátókörü publicisztika, a partikuláris érdekeket simogató kultúra mind a magyarság emberi s nemzeti igényeinek tagadását jelentik. A dilettáns irodalom tehát távolról sem a nemzeti nyelv ápolója s fenntartója, hanem a nemzet nagy áldozatok és erőfeszítések árán megteremtett szellemi színvonalának megcsúfolása.” Féja Géza: i.m., 77.
- 46 Dr. Szerényi Ferdinánd: i. m., 125.
- 47 Szombathy Viktor: *Elesni nem szabad*. Bratislava-Pozsony, é.n. 107-108.
- 48 Szombathy Viktor: *Szlovenszkói magyar színészet 1936 elején*. Magyar Írás, 1936. márc., 3. sz., 139. - Egy másik írásában Szombathy elmondja, hogy színműíráshoz csak komoly szándékkal lehet hozzáülni, a dilettánsok többet ártnak, mint használnak”. Ám, nem kevés malíciával rögtön hozzá is teszi: “Dehát ki vallaná be, hogy (...) dilettáns?” L.: *Hetven év megcsontosodott emléke a falusi színpadokon*. Magyar Írás, 1935. máj., 5. sz., 85.
- 49 d.g.: *A színjátszás fénykora*. Hét, 1980. márc. 22., 7.
- 50 Rábely Miklós: i. m., 37.
- 51 Kassai magyar műkedvelők. In: *Jubileumi...*, 81-84.
- 52 Szombathy Viktor *Visszaemlékezései ...*, 20.
- 53 *Bibliografia slovenských inorečových novín a časopisov z rokov 1919-1938*. (Nem szlovák nyelvű szlovákiai újságok és folyóiratok bibliográfiája az 1918-1938-as évekből). Összeállította: Mária Kipsová és koll. Martin 1968, 708.
- 54 Kovács László, gellei tanító közlése.
- 55 Popély Gyula: *A pozsonyi Bartók Béla Dalegyesület*. Budapest 1982, 11-12.
- 56 Turczel Lajos: *Két kor...*, 140.
- 57 Kovács Endre: i. m., 119.
- 58 Tamás Lajos: *A Toldy Kör története (1906-1935)*. Bratislava-Pozsony 1938, 59-60.
- 59 Uo., 96.
- 60 Uo., 68.
- 61 Ugyanilyen érdekesség, hogy a lévai műkedvelő szerző, Kersék János *Lázadó babák* című színművének előadásában 1926. december 11-én két lévai „vendégműkedvelő” - Fehér Marianne és Szabó Kata - is szerepelt. Uo., 65.
- 62 Uo., 96.
- 63 Uo., 89.
- 64 Uo., 96.
- 65 Uo., 107.
- 66 E jelenség “logikájára” Szombathy Viktor fentebb már idézett regénye világít rá: „...tudta, hogy a szereplők neveinek »kiszervezése« milyen buzdító hatással van a színjátszókra s a legutolsó kis néma szereplő is elvárja, hogy nevét a legközelebbi vasárnap vastag betűvel olvashassa, fullasztó dicséretnek között” - olvasható a regényben Csíkiról, a műkedvelő színelőadások rendezésével is foglalkozó falusi tanítóról. A regény egy másik alakja, a városi tanító mindezt ekképp summázza: “Ez a műkedvelők fizetsége (...), minden emberben benn bujkál a hiúság ördöge, csak a módot kell érteni, hogyan szalogassuk elő. Mindenki roppant fontosnak találja magát.” Szombathy Viktor: *Elesni...*; 109.
- 67 *Az eperjesi műkedvelők nagy sikert arattak a kassai színpadon*. Magyar Újság, 1933. jún., 24., 13.
- 68 Magyar Vasárnap, 1934. ápr. jún., 2-4. sz., 7.
- 69 In: CsandaSándor: *Első nemzedék. A csehszlovákiai magyar irodalom keletkezése és fejlődése*. Bratislava 1968, 115.
- 70 Magyar Vasárnap, 1935. máj., 1-2. sz., 6.
- 71 Ocsovay Imre: i. m. 7.
- 72 *Színjátszó versenyek a kelet-szlovákiai városokban. A SZMKE érdekes programja. Felhívás a szlovenszkói magyar írókhoz* Magyar Újság, 1935. máj. 18., 8.
- 73 Uo.
- 74 Magyar Vasárnap, 1934. ápr.-jún., 2-4. sz. 8. és 1937. ápr., 4. sz., 5.
- 75 Szombathy Viktor *Visszaemlékezései...*, 57.
- 76 *A csehszlovákiai magyar tanítók almanachja 1918-1933*. Szerkesztette: Dr. Szerényi Ferdinánd. Bratislava, é.n.
- 77 Magyar Vasárnap, 1937. jan., 1. sz., 11.
- 78 Gyürky Ákos: i. m. 61-62.
- 79 A vághosszúfalusiak például Vágsellyén is felléptek Indig Ottó *Torockói menyasszonyával*. Vagy: a lekenyeiek Tornalján is előadták Csizy Kálmán *Még így is szeretlek* című népszínművét. L.: Magyar Vasárnap, 1937. máj., 3. sz., 7. és 1937. okt., 10. sz., 8.
- 80 Z. (=Zapf László?): *A magyar színészet problémái Szlovenszkón és Ruszinszkón*. Magyar Írás, 1934. márc., 3. sz. 125.
- 81 Tamás Lajos: i. m. 60.

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 4.sz. (1990. december)

- 82 Turczel Lajos: *Két kor...*, 140.
- 83 Juhász Árpád: *A szlovenszkói magyar színház* Magyar Nap, 1936. jún. 21-28., 2-3.
- 84 Uo.
- 85 L. a könyv *Szindarabok* című fejezetét annak 203-211. oldalán. Duba Gyula: *Vajúdo parasztvilág. Jelentés a Garam mentéről*. Bratislava 1974 203-206.
- 86 Zalabai Zsigmond: *Hazahív a harangszó. Ipolypásztó népelete 1918-1945*. Bratislava 1985, 193.
- 87 Ocsovay Imre: i. m. 7-8.
- 88 Tamás Lajos: i. m. 72.
- 89 Szombathy Viktor *Visszaemlékezései...*, 68.
- 90 Kelembéri Sándor: *A szlovákiai magyar színház kiépítése*. Magyar Album, IV. köt., Nitra, é.n. [1941], 89.
- 91 Uo.
- 92 Földes Dezső amúgy is sokat bíralt nyugat-szlovenszkói együtteséről említi Szombathy Viktor, hogy ahhoz műkedvelők is csapódtak, minek következtében „aztán a szintársulat néha meglehetősen amatőr módon játszott”. L.: Szombathy Viktor: *Visszaemlékezései...*, 18.
- 93 *A szlovenszkói kis magyarok színháza forró sikert aratott a »János vitéz«-zel*. Prágai Magyar Hírlap - Kis magyarok Lapja, 1935. május 17., 1.
- 94 *A zsigárdi kis magyarok színháza diadalt aratott Szlovenszkó fővárosában, Pozsonyban*. Prágai Magyar Hírlap - Kis Magyarok Lapja, 1935. június 14., 10.
- 95 *A zsigárdi gyermekszínház nagy sikerrel hozták színre Pozsonyban a »János vitéz«-t. A szlovenszkói magyar falu kultúrúzenete Pozsony magyarságának*. Magyar Újság, 1935. május 24., 9.
- 96 *A zsigárdi kis magyarok színháza...* L. a 94. sz. jegyzetét!
- 97 H. L.: *Zsigárd után Hidaskürt. A hidaskürti gyermekszínház »Kirándulása a Mesék birodalmába»*. Prágai Magyar Hírlap, 1935. július 11., 10.
- 98 Csehszlovákiában abban az időben több mint kétezer bábcsoport működött. L.: *Néhány szó a bábszínházról*. Magyar Vasárnap, 1937. november 11. sz., 5.
- 99 Uo.
- 100 A pályázatról bővebben Dallos István: *A Híd vallomása*. Bratislava 1969, 95-109.; Tóth László: *Egy megfeneklett pályázat margójára*. Hét 1986. márc. 7., 10-11.
- 101 A pályázati felhívást L: Tátra 1937. 5. sz., 163-165. A pályázat eredményeit L: *A Csehszlovákiai Magyar Irodalmi Szövetség elnökségének jelentése a bíráló bizottság működéséről*. Nemzeti Kultúra, 1938. 1. sz., 171.

LITVÁN GYÖRGY

Jászi Oszkár és a Maléter-család kapcsolata (1925--1947)

Jászi Oszkár New York-i irat- és levélhagyatékában számos levelet találtam (a húszas évekből s a harmincas évek elejéről) az akkor már Csehszlovákiához tartozó Eperjesen élő Maléter Istvántól, Maléter Pál édesapjától.

Barátságuk ekkor már jó két évtizedes lehetett. A felvidéki evangélikus honorácior családból származó Maléter István (1869-1933) az eperjesi jogakadémia tanára elejétől munkatársa volt a Huszadik Századnak, amelyben a nemzetiségi kérdéskörrel foglalkozó, a magyarországi szlovákok egyenjogúságáért kiálló, a nacionalizmust elmarasztaló írással jelentkezett.¹ A háború éveiben az athéni demokrácia problémáival foglalkozott. Erről írt könyvét² 1918 elején a pacifizmusért üldözött Károlyi Mihálynak ajánlotta.

Trianon után a jogakadémia Miskolcra költözött, de képtelen lett volna megszokni Horthy-Magyarország légkörét, s inkább Eperjesen maradt. Az 1920-as években többször találkozott nyaranta a közeli Körtevényesre, Lesznai Anna házába látogató Jászival. Barátságukat, eszmei közösségüket oly nyíltan és bátran vállalta, hogy ez végül egyetemi magántanárságába került.

Jellemét s demokratikus eszmelelkűségét dicséri, hogy a Trianon utáni helyzetben a Csehszlovák Köztársaságban megint az elnyomottak, ezúttal a magyar kisebbség jogai mellett állt ki. Erről tudósít 1933-beli szép levele.

Az itt közölt két másik, 1925-ből és 1927-től származó levél szomorú dokumentuma annak a vergődésnek, amelyet az ellentétes nacionalizmusok közé szorulva még egy ilyen őszinte és kipróbált demokrata sem kerülhetett el abban az időben.

Leveleinek másik állandó témája: végtelenül szeretett, egyetlen fiának szellemi fejlődése, jövője, pályaválasztása.

„Palika fiamban sok örömöm van - írta 1930. december 23-án. Szorgalmas, ambiciózus, egészséges lelkű és testű gyerek. Dacára, hogy 360 órát mulasztott (tavaszi betegsége miatt), mégis utolérte társait, és velük végezte az évet. ...Végeredményben az életnek annyi csalódása után van azért öröm is, ha derék, okos, egészséges gyerekeket hagy az ember maga után. De persze nem azért, hogy mint holmi patkányokat, gázzal megfojtsák őket, vagy hogy egyéb hősi halállal pusztítsák el. Pedig, ahogy látom a helyzetet, erősen közeledik a világháború második felvonása. A Balkán-háború volt a próba. Szegény gyerekek!”

Utolsó levelében pedig, 1933. december 1-jén, alig két héttel a halála előtt: „Nyáron fiam 25 napig itt Sárosban a lengyel határon 14 másik társával, mint »magyar cserkész táborozás«, a fenyves erdőben egy csodás friss forrás közelében a Poprád folyó mellett tanyázott, és a 25 napi sátorban élés a csodás fenyves levegőben nagyon megedzette. Azután a gödöllői Jamboree-t is megnézte, és 14 napot Budapesten-Gödöllőn töltött. A jövő nyáron szeretném valami angol ifjúsági környezetbe küldeni. De hová? Ha fiad ott van, talán tudna valamit a fiam számára”.

Maléter Pál mindvégig megőrizte Jászinak apjához írt leveleit. Özvegyétől tudjuk, hogy ezeket más iratokkal együtt, az 1956-os őrizetbe vételét követő házkutatás során rabolták el. Mindaddig nem kerültek elő. Fennmaradt viszont az az 1947 márciusi levél, amelyet a magyarországi búcsúlatogatására készülő Jászi Maléter Pálhoz intézett, s amelyet - nyilván az „amerikai imperialista körökkel fenntartott kapcsolat” bizonyítéka gyanánt - a periratokhoz csatoltak.

Átengedéséért Maléterné Gyenes Judithnak mondok hálás köszönetet.

I. Maléter István levele Jászi Oszkárhoz

Košice (Kassa) Tordassy u. 5 sz. 1925. III.19.

Kedves Barátom!

Már régóta szerettem volna felőletek valami pontosat tudni és nagyon vágyódtam utánatok. Nagyon elhagyatottnak érzem magam. Annál jobban esett kedves leveled, melynek tartalma meglepett és megörvendeztetett; bár nem gondolom, hogy egyhamar komolyan lenne a bent foglalt dologból valami. - Tudni illik egy nemzet kultúrélete nem oly egyszerű valami, amit egy akár „Akadémiának” is elnevezett mesterséges intézményből lehetne dirigálni.³ Annak szinte magából a kultúréletből kéne kinőni, mint annak virága, amely ismét visszafelé megtermékenyíti a kultúréletet magát. De vezetők kellene, a szellemi, kulturális élet reprezentánsai, akiknek megint, hogy el ne csenevészedenek és fejlődhessenek, kultúrintézményekre, mondjuk ki egyenesen, főiskolára van szükségük, ahol a tudományt ne csak hirdethessék, de azt művelhessék is. Így a napi teherhordó napszamos munkában elsorvadnak és elkíváncoznak még akár a szegény, elmaradt Magyarországra is, ahol mindennek dacára - még mindig szabadabb a szó, mint itt is. Arról pedig, hogy a magyarságnak pl. itt főiskolája legyen, akár csak 3 fakultásos is (jog, filozófia, teológia), arról ma beszélni sem lehet. Pedig magának ennek az államnak legégetőbb érdeke, hogy ne a határszéleken túlra felállított - és napról-napra virágzóbb főiskolák szívják magukhoz az ifjúságot.

De amint Bratianu⁴ ki is mondta, a törekvés a felszabadult és most még alacsonyabb kultúrfokon lévő népeket a magyarral egyenlő kultúrnívóra hozni, de persze egyelőre úgy, hogy a magyarságot is le akarják sülyeszteni a többiek alacsonyabb kultúrszínvonalára. Egész nyíltan megmondják még felvilágosodott jóindulatú emberek is, hogy a magyarságnak aránylag túl nagy intelligenciája, illetve intellektuális rétege van. Ezt „le kell építeni” - vissza kell fejleszteni. Ám szerintem halálos véték megsemmisíteni évszázados kultúrfejlődés eredményeit. Mintha oly tendenciák is próbálnák felütni fejüket, hogy holmi numerus clausus lesz behozva és pedig a nemzetiségre való tekintettel a különféle intellektuális pályákra nézve.

Én például nem tudom megérteni (illetőleg a célt teljesen értem) hogy ha Eperjesen nemrég heteken át például zsidó színház játszhatott, miért nem engedik meg ezt a magyar színházaknak is?

Faragó társulata Kassán, dacára, hogy erői nem épp elsőrangúak, immár 3 hónapja napról napra zsúfolt házak mellett játszik; jelöl annak, hogy van még magyarság Kassán. De nem látom be, hogy miért ne lehessen? Ezek az utódállamok mind meg vannak veszekedve avval a fixa ideával, hogy ők egységes nemzeti államok és nem engedik magukat - mint Bratianu mondja - poliglott állammá ledegradálni. Az embernek oly rövid az élete; és rettenetes fárasztó, hogyha ugyanazt a marhaságot hallja épp attól, aki az ellen csak nemrég annyit ordított.

Pedig épp ezek az államok mintegy teremtvé vannak arra, hogy épp önként vállalt poliglott voltuk kényszerítő hatása alatt a demokratikus fejlődés és az együttélő nemzetek kooperáló együttműködése számára kísérleti települ szolgáljanak.

Hát ami azt illeti, kísérleteznek, de mindig a legnagyobb abszurdumot próbálják meg, mintha valami gonosz dzsin direkt a vesztük felé sodorná őket.

Na de ne fejtegezzünk köztudomású dolgokat. Ha tényleg szóba kerülne a dolog az általam említett helyen; iparkodni fogok higgadtan és az illetőnek nagy koncepciójához alkalmazkodva a tárgyhoz szólni.

Megjegyzem Neked, hogy úgy látom, jelen működésem nem igen lesz állandóbb jellegű. Provizorikus (1 évre szóló) kineveztetésemnek a véglegesítés úgy lenne a folytatása, ha egy fogalmazói, elég nehéz vizsgát letennék az államnyelven. Hivataloskodni valahogy tudnék;

de órák hosszát tartó vizsgához való előkészülés és 4-5 nagy cseh könyvnek elsajátítása - úgy látom - már nem nekem való. A vizsgát ugyan - koromra és főiskolai tanári voltomra való tekintettel - elengedhetnék; de valószínűleg nem tartanak oly kiváló fináncnak, hogy emiatt érdemes volna nekik ezt a kivételes kedvezményt megadni. Enélkül pedig augusztus végével megbízatásom megszűnik.

Nem tudom tehát, hogy nem lett volna-e mégis okosabb itthagyni sorsára a vagyonomat, átmenni Miskolcra és dacára az ottani főiskola bizonytalan helyzetének, elfoglalni szép és hasznos működési körrel kapcsolatos tanszékemet? Mert mostanig fenntartották azt a számomra és függetlenül az egyetemeken ellenem uralkodó animozitásnak, kértek, hogy tanszékemet foglaljam el; mert - mint mondták - nekik rám szükségük van; mert a főiskola (t.i. a miskolci akadémia) épp felvilágosultabb és modernebb iránya révén akar a többivel versenyezni. Hogy ma már majdnem 500 hallgatója van és a város internátussal akarja kibővíteni. Ezt azonban elhaboztam. Közben állásomat, illetőleg katedrámat sajnos betöltötték, mert tovább nem várhattak. Most azonban újabban az itteni magyarság józanabb irányának vezető köreitől kaptam bizalmasan „Wink”-et, vajon nem akarnék-e az itteni politikába bekapcsolódni?

„Tudjuk, hogy radikális vagy - mondták - az nem baj; sőt épp ezért!” - Úgy látom, kedves Barátom, hogy az emberek fejében kezd derengeni. Persze önmaguk igazolása végett még a régi nótát fújják, ha az ember rekriminál, de azért ha a jövőről van szó, megértenők egymást. Éspedig itt is - de „amott” is. Ezt érzem, látom; ez így van. De - sőt épp ezért - nekik szükségük van olyanokra, akiknek ez a kifakuló és előre jósolt jövő már szinte a vérükben van: akik ennek az iránynak szinte hordozói, hogy őket e tekintetben instruálják és velük kooperáljanak. Mert vannak dolgok, amiket egy-kettőre nem lehet megtanulni. Én egyáltalán nem látok semmi lehetetlenséget abban, hogy az általad említett kultúrakció, ami - mondjuk - felülről, a másik fél részéről - indulna ki, kombinációba hozzam a magam részéről egy politikai munkakörrel, amely végeredményben mégiscsak szintén a közérdeket, a kultúrélet kialakulását szolgálná. Mert csak annak van létjogosultsága, ami életre való, (ez egy pompás magyar szó) - vagyis ami kiverekszi a maga jogát, mert hisz különben mindenféle fonnyadt és elszáradt, magukat túlélő maradványaival egy múltó világnak volna a világ tele. Már pedig virágos mezőn, de nem dögtéren akar az emberiség sétálni.

Verekedni kell tehát! - milyen pompás dolog volna, ha itt felállítanának egy magyar egyetemet, és Te volnál annak vezetője. Ne neved, kérlek szépen! Itt neked fontosabb feladatod van és égetőbb a szükség Rád, mint a ∞ [végtelen] messze levő USA-ban. Ez volna okos lépés a csehek és szlovákok részéről. Esetleg sikerülne a legjobb fejeket idecsalni még Magyarországból is. Például Moór Gyulát Szegedről stb.⁵ Dehát mindezt nem hozzák ajándékba, hanem csak ha a magyarság kiverekszi. Pedig ez az egyetlen módja annak, hogy a magyarságot a magyarországi befolyás alól emancipálják. Az itteni kisebbségi helyzet maga már szinte ideális alkalmat ad arra, hogy egy nemzet - és annak még legkardosabb agyvelői is a demokratikus világfelfogás lényegét felfogják. Hisz az épp az ő legközvetlenebb érdekeit szolgálja. Nem is kell magát tehát a másik bőrébe képzelnie, mint akkor, amikor ő volt felül és „a magyarság hegemoniájáról” szavalt. Az itteni magyarság tehát hamarabb fog érni, mint a magyarországi.

Ezt látják is. Persze egyelőre csak „ijedten, iszonyodva látják, hogy kezdik a magyarországi felfogást, világot meg nem érteni!”

Most pedig befejezem soraimat; ha valami dolog történnék az általad említett kérdésben, akkor közlöm Veled. Szeretném nagyon, ha Téged lehetne a magyarság itteni kultúréletébe bekapcsolni.

Ami nehéz dilemmáidat illeti, azt teljesen átérzem. Kisebbített, enyhébb kiadásban én is hasonlókkal küszködöm. Az embernek maholnap más életérdeke sincs, mint a gyereke; neked szép, okos, sikerült két fiad. De azokat az apának kell nevetni, neki kell a jó anyagból valami

okosat, szépet faragni. Őt még a legokosabb, helyesebben a legesesebb vagy akár legzseniálisabb nő sem pótolhatja, ha Anya is. Ezt érzed te is, én is. - Úgy látom tehát, hogy nálam is valami változásnak kell bekövetkeznie. Add át, kérlek, kézcsókomat és szívélyes üdvözléseimet. Téged igaz szeretettel köszöntelek és öllelek,

Maléter István

II. Maléter István levele Jászi Oszkárhoz

Prešov (Eperjes) Masarykova 92

(1)927. XII. 29.

Kedves Barátom!

Nagyon jólesett kedves megemlékezésed a távolból és az annyira idegen viszonyok közül, hogy nem is lehet egymás mellé állítani és összehasonlítani ezeket.

Eszembe jut egy ismerősöm, akinek a fia 1914-ben ősszel Amerikából azt írta, hogy soha többet vissza nem jön; mert a háború alatt Európa annyira tönkre fog menni és Amerika meggazdagodni, hogy ebben a lerongyolódott és lezüllött viszonyok között nem lesz érdemes élni. És így van. Ronda, buta és lehetetlen állapotok vannak. A Természet, a mindenség sem dolgozik táplálék-extraktumokkal, hanem mint az emberi szervezet, az is biz' elég vegyes kosztón él és mindegy neki, ha néhány millió emberfelesleget felfal csak azért, hogy valamelyes átalakulás formálódjék ki végeredményben és sok évtizedes emésztés - és hascsikarások között.

Mi is azok között vagyunk, akik magunkon érezzük ezeket az emésztési zavarokat. De az nem vigasztalás, ha tudod, hogy ennek így kellett lennie, és ez a történelem logikája. Te legalább már átvagy és átváltozol lassacskán egy új milió szerint, mert abban a nagy kohóban: vagy-vagy!

Lassanként majd a fiaidnak is át kell majd menniök, mert alig hiszem, hogy kedved volna Neked vezeklő bűnbánóként kopogtatni valamelyik vizsgálóbíró ajtaján; mint Hatvany Lajos és egymás után többen teszik mostanában.

Bár értem Hatvany álláspontját is, aki azt mondta állítólag, hogy: „inkább börtönben itten, mint páholyban kint”. Végére is - gondolja bizonyára - majdcsak kiszabadul végre és ha Windischgrätz és Nádosy kibírják⁶ - kibírja majd ő is.

Ronda egy világ; kedves Oszkár barátom! Csak az a kár, hogy a világ folyásának lassú tempója mellett nagyon is gyorsan rohan a kis egyéni létünk sorskereke.

Amire Neked, nekünk kiderül az igazunk, addig az nekünk egyénileg már igazán mindegy lesz.

Tudod, hogy egy 12 évvel ezelőtt megindított és megrekedt rehabilitációs ügyem van. Gondoltam, hogy majd utána nézek Szegeden. Gondoltam, lassanként elérkezik az anyagyilkosokra is megállapított elévülési idő és gyermekem naiv lélekkel felültem a vonatra. Nem akarok igazságtalan lenni. Az Orákulum főpapjaival nem is igen volt alkalmam beszélni a vizsga-özönök miatt. Csak misztikus rövid és sejtelmes pythiai szólamokat hallottam. - t.i. hogy jöjjenek ősszel, később, amikor jobb a közhangulat! Szerencsére a Léthe, respektíve a Tisza hullámaiban megfürödtem, mert júniusban voltam lent. És azok az enyhe, lágy, langymeleg simogató habjai a magyar Tiszának lecirógattak a lelkemről minden keserűséget. Mosolyogva néztem a fodros szőke hullámokra, a forró, finom parti homokon és amint a villamos propeller átvitt a folyón, a himbálódzó csónakon behunytam a szememet és csendes béke nyílt a lelkemre.

1928.I.20. Kedves Barátom! Majdnem egy hónapja pihent e megkezdett levél, amelynek különben is egy tetemes részét elégettem; mert nem voltam benne biztos, hogy kívüled

kicsoda fogja még útközben olvasni. Ez a körülmény lesz oka annak is, ha épp a legérdekesebb dolgokat kihagyom; pedig van bőven; de van egy jó barátom: Dr. Flórián Károly, volt itteni jogtanár. Talán az egyetlen magyar ember, akivel szemben bizalmat mutattak, amíg Kassán élt.⁷ Neki az a mondása: hogy: „Man kann nie genug vorsichtig sein!”⁸ - valóban az óvatosság netovábbja. És íme, még ő sem volt elég óvatos. Csak egy csekélyke kis félreértésre, azaz szándékos félremagyarázásra okot - illetőleg keresett alkalmat - adó állásfoglalás - és máris lehetetlenné lett téve.

Amint hallod és olvasod, állandóan folyik a visszatérés M(agyar)o(rszág)ba az emigrációból. Az emberek megelégtették a külföldi ide-oda dobáltatást és bármi legyen is - hazamennek.

Itt az illetőség kérdésének hihetetlenül (hogya is fejezzem ki magam „óvatosan”?) tendenciózus kezelése folyton izgatottságban tartja a lakosság nagy részét, mert ettől függ ittmaradhatása és egész léte.

Mert míg Ausztriával és Magyarországgal való viszonylatban az itteni állampolgárság kérdése az eddigi községi illetőségre van felépítve, addig a Német Birodalomhoz tartozott részekre vonatkozólag azok a volt német birodalmi állampolgárok, akiknek 1920. június 10-én a Csehszlovák Köztársaságnak oly területén volt rendes lakóhelyük, amely előbb a Német Birodalomhoz tartozott, ipso facto megszerezték az itteni állampolgárságot.⁹

Mennyivel egyszerűbb és okosabb volt ez az álláspont, mint az illetőségnek firtatása visszamenőleg.

Például énnekem eddig itteni illetőségemet senki kétségbe nem vonta és íme most fedezték fel, hogy édesatyám még 1871-ben elvesztette jólsvai (ahol született) illetőségét és ennél fogva én is. Mondhatom kedves Barátom, hogy az ember belefásul ebbe a sok butaságba! És hová forduljon, hogy okosabb atmoszférába jusson?

Azt hiszem, hogy ott, a nagy vízen túl sem olyan minden, amint azt mi abstract elképzeléseinkben gondoltuk. Legalábbis Kuzmík Pali (feleségem elhalt nagybátyjának fia), aki Chicagóban telepedett le mint gépészmérnök, a múlt évi ittléte alkalmával sok olyasmit referált, mik gondolkozóba ejtettek.

Mindenesetre úgy látom, hogy ha ma kellene életemet megkonstruálni, másképpen csinálnám. Dehát ezt mondja - gondolom, úgy általában véve az emberek legnagyobb része. Azért vannak itt az élet tapasztalatai.

A legnagyobb bajom, hogy absolute semmi módon sem lehet itt nekem való hatáskörhöz jutnom. Ha pedig megtörténnék még az is, amire kilátásom van, hogy itteni állampolgárságom megszűnik és a hontalanok közé kerülök, akkor pláne nem tudom, hogy mitévő legyek. Ha Reimann (?) élne, akkor vele őszintén és bizalmasan megbeszélhetném a dolgot; ma azonban teljesen izolálva állok itt és a családomra való tekintet még csak komplikálja a helyzetet. Nehéz ily körülmények közt a helyes utat megtalálni.

Avval is vigasztalódom, hogy családkban elég rövid életűek lévén az emberek, körülbelül elérem hamarosan azt a kort, amidőn amúgy is valeté-t¹⁰ mondok mindezen ostobaságoknak. De hát addig is itt vagyok és bosszant, hogy oly rosszul adminisztráltam életemet!

Sajnos a tudományos élet sem lehetséges, mert tudományos könyvtár a közelben nincs. A kassai főleg szépirodalmivá lett és a nagyközönség számára van. E minőségében azonban igen szép és sok lapjával és folyóiratával a kassaiak számára igen jelentékeny kultúrintézmény. A legnagyobb bajom, hogy katedrám nincs; mert ez kellene nekem. Ez olyan valami nekem, mint a hálnak a víz és a madárnak a szabad levegő. Ez még fontosabb, mint az újságírás; ami végül is monotonná válik; míg a katedrán az embernek mindig van módja új meg új érdekes beállításban és szempontból nézve elmélkedni. Csak katedrához tudnék jutni valahogyan, valahol, valamikor! De éppen ehhez van kevés reményem. Pedig volt és most nincs! Ez is alapgondolat, mely folyton emészt.

Egyedüli örömöm kedves, okos és ambiciózus fiacskám szép fejlődése. Szinte túl finom lelkű ehhez a brutális világhoz. Neki szeretném az utat kissé kiegyengetni, amíg még élek. Gépészmérnök akar lenni és hajlama is - úgy látom - van hozzá. Persze kevés valószínűsége van ahhoz, hogy itt a CSR-ben¹¹ boldogulhasson. Amerikára gondolok tehát; de ki tudja, hogy addig - 12 év múlva - mi minden hogyan lesz. Nem töröm tehát rajta a fejemet. De azért úgy gondolom néha, hogy mi a frányát fárad és kínlódik most és majd 12 évig, hogy szlovák és cseh nyelven tanuljon, amidőn a sorsa esetleg oly vidékre és országba sodorja, ahol még hallani sem fogja soha sem e nyelveket. Mennyi energia és idegmunka-pocsékolás!

Remélem, kedves Barátom, hogy jó egészségben vagy. Gondolj néha ránk is, és adj hírt magadról kissé bővebben, mint e röpke de kedves kártya volt, amelynek képét nagy érdeklődéssel nézegettük.

Te talán bátrabban írhatasz nekem, mint én Neked. Családommal együtt szíves barátsággal és a régi őszinte szeretettel köszöntünk, üdvözlünk és Neked - bár elkésve - de azért elég hosszú még az 1928. év, hogy még mindig idején - minden jót kívánunk kedves feleségeddel együtt és köszönve szíves megemlékezéseteket vagyok régi igaz híved

M(aléter) István

1928. II. 4.

Kedves Barátom. Amint látod, leveletem újra csak el nem küldtem. Sehogy sem tetszik nekem. Mint „óvatos” levél - nem óvatos; mint baráti - tájékoztató - őszinte és kimerítő levél - nem elég nyílt és mintha minden mondat közepén megálltam volna és lenyeltem volna a legjavát.

Tépjem itt el? Akkor igazán nem írhatnék mást, mint B.u.é.k. De tekintve hogy Neked megy, még ennek is valami különös jelentőséget tulajdonítanak itt, ott is, tán még amott is, Nálatok. Elküldöm tehát, ahogy van.

De ha már csak ma küldöm, hát megemlítem, amit bizonyára már Te is tudsz, hogy Hatvany Lajost 7 évi fegyházra és 500 000 pengő elégtétel-adóra, 10 évi politikai jogvesztésre stb. ítélték. Attól tartok, hogy ez mégis csak kicsit sok lesz neki, mert még képesek kitöltetni vele a teljes 7 évet.¹² Szép-szép a honi börtön; de nem tudom, hogy Hatvany testi-lelki állapotá(ban) eléggé kemény legény-e ahhoz, hogy kibírja ezt a próbát.

Kazinczy-Ferenc - gondolom - szintén 7 évet ült nyirkos kazamatákban és ott folytatta később, amint kikerült, ahol abba hagyta. De attól tartok, hogy Hatvany más fából van faragva. Legalább a lapok szerint a főtárgyaláson való viselkedése nagyon siralmas volt. Teljesen megtörve, folyton bocsánatokat kért „eltévélkedéséért”; ígérte hogy ezentúl jó fiú lesz, „csendes ember” és hogy félre lett vezetve!

Mondhatom méltóbb lett volna, és amellet okosabb is, ha férfiasan és önérzetesen tartja védőbeszédét és indokolja viselkedését. A minap olvastam Figner Vera emlékiratait, aki tudni illik II. Sándor cárt a levegőbe repíteni aktíve segített. Mily önérzetesen és okosan beszélt. Még ellenfelei is tisztelettel hallgatták. - Pedig az igazán a fejével játszott és valóban forradalmár volt; nem mint H(atvany)L(ajos), akit holmi 6-7 rongy újságcikk miatt vontak felelősségre.

A lapok (németek) ki is emelik, hogy mennél siránkozóbb volt a H(atvany) hangja, annál keményebben leckéztette az elnök. Sajnálom különben őt is; de meg hogy ily szánalmas képet nyújtott - és még haszna sincs belőle.

Érdekes, hogy miként ítélkeznek az emberek e dologban. Általában meg vannak elégedve - pláne itt! Épp most hallom, hogy a péknél összegyűlt köznépi emberek szidták mint a bokrot, H(atvany)t és „úgy kell neki!” - kiáltásokkal traktálták. A középosztály emberei is csendes elégtétellel veszik és feljebb - még inkább. Ha velem beszélnek - csupa savoir vivre-ből nem diadalmaskodtak, csak valami széles elégedett mosoly terjeng az arcokon. - Ez tehát kedves Barátom, ha *nem* sikerül valami. A história 100-szor és 1000-szer megírta, de az

emberfia csak akkor tudja a maga valóságos igazában, ha a saját becses hátán pattog az ostor. Én is - mondhatom - más szemmel olvasom *ma* a históriát, mint 1914 előtt. Csakhogy már késő egy kissé.

Mint értesülök, Nádosy mokányul viseli sorsát és minden kedvezést mellőzve általános tiszteletnek örvend még fegyencársai közt is.

Reméljük, hogy H(atvany)L(ajos) is megtalálja lelki egyensúlyát és vagy valami megfelelő testi -, vagy valami neki való szellemi munkával fogja magát elfoglalni! Kossuth akkor tanult meg olaszul és angolul.

Hja, a forradalmi idők nem valók gyenge idegzetű embereknek! De most végre tényleg befejezem írásomat evvel. Kissé melankólikus akkordokkal.

Nagyon örülnék, ha valami kimerítő értesítést kapnék, vagy azt a hírt, hogy a nyáron átjössz, bár biztosra veszem, hogy ilyen költséges passziózást nem fogsz megcselekedni.

Szeretettel öllelek, - régi barátod

Pista

A levelet valami patent zárral lakatolom le. Hadd kínlódjanak vele ha kinyitni akarják.

III. Maléter István levele Jászi Oszkárhoz

Eperjes (Presov) Masarykova 92. 1933. VI. 7.

Kedves Barátom,

Tegnap jöttem meg Prágából, ahol a magyar kisebbség helyzetéről a ČSR-ben előadást tartottam a Csehszlovák Intézetben, mely a kisebbségi kérdés tanulmányozására alakult. Dr. Krofta, a miniszter elnökölt, aki azt mondta, hogy ismer Téged és Szendét, kikkel Bécsben léte alatt (mint követ volt ott) többször beszélt. Jászi ist ein Idealist, mondta nekem, álmatagon tekintve világos kék szemével a légűrbe.¹³

Az előadást szűk körű meghívott, kevés jelenlevő (cca. 20-an voltak ott) előtt tartottam meg. Mintegy 1 1/2 óráig tartott; de a hozzáfűződött hozzászólásokkal és az én zárószavaimmal 2 óra hosszát, tehát elég sokáig elhúzódott.

Masaryk elnök magántitkárnöje, Dr. Gašpariková, egy szimpatikus szlovák leány is jelen volt és reflektált szavaimra. Előadásomban, amelyben az ismert panaszokat is felsoroltam rövid vázlatban (népszámlálási visszaélések, iskolaügyi sérelmek, a földreform elnemzetlenítő tendenciája stb.), bevezetésképpen felsoroltam az 1868/44 tc. néhány pontját, hogy azt dokumentáljam, hogy a 20% alkalmazása akkor sokkal észszerűbb és liberálisabb volt. Ha a törvény szabotálva lett is, de már az a körülmény, hogy ilyen szentesített törvényünk volt, ez a nemzetiségeknek megadta a módot, hogy törvényre hivatkozassanak; - hogy a municipiumokban bárki a saját anyanyelvén vagy az államnyelven felszólalhatott; hogy a jegyzőkönyvi nyelv az államnyelven kívül minden nyelv lehetett, amelyet a jelenlévők legalább 1/5 része kívánt (tehát függetlenül a városi lakosság nemzetiségi %-ától), ez sokkal felette áll a jelen állapotoknak, amikor, mint tudod, a bírósági eljárásban levő nemzetiségi 20%-ot veszik irányadóul, és ha - mint például Kassán (és sok helyütt másutt is) - a magyarság megütötte a 20%-ot, szimpliciter a szomszéd (Kassán például az eperjesi) járásból annyi községet (Kassán például 22-t) csatoltak a bírósági járáshoz, amíg leszorították a százalékot a 20% alá. Ez az eljárás, mondám, emlékeztet egy moszkvai egyetemi tanár ismerősöm elbeszélésére 1909-ből, aki, midőn az akkori orosz дума-képviselők választásáról volt szó, azt mondta: szép, szép; tényleg választhatunk szabadon, de a kormány állapítja meg, hogy mindenki *hol* adhatja le a szavazatát. Nekem például Vladivosztokot jelölték meg, mert

nem voltam teljesen megbízható. Ezen egyszerű kis korrektúrával a kellemetlen szavazatokat ki lehet kapcsolni.

Megemlítettem, hogy a kultúrcélokra kiadott összegekből a magyarság csak kis töredékét kapja annak, ami számaránya szerint megilleti. Menzák, diáksegélyezés stb. célra pedig egy fillért sem kap. Mezőgazdasági iskolái, dacára, hogy cca. 600 000 mezőgazda (magyar) lakik a köztársaság területén = nincsenek. Egyetemről nem is szólva. Pedig legalább egy csonka fakultás (jogi, teológiai, filozófiai és gazdasági szakkal) megilletné; vagy átmenetileg paralel tanszékek valamelyik egyetemen.

Dr. Gašpariková szlovákul felelt. Čapek szerkesztő csehül.¹⁴ Felszólalásait megértettem és reflektáltam. Mind a kettő gyenge volt. Čapek szerint valami %-nak lennie kell irányadás céljából. Ezt mindenki ismeri. De a % itt arra lett felhasználva, hogy kiforgassa és meghamisítsa a helyzet tényleges képét. Dr. Gašpariková pedig a régi sirámokkal jött, hogy „buta tót”-ot mondtak, és hogy a képviselőválasztásoknál a nemzetiségek el lettek nyomva. Ám, ami ezt illeti: 1. most például 15 000 szavazat kell egy cseh vagy szlovák mandátumhoz; és 27 000 egy magyar mandátumhoz. 2. A régi magyar rezsim alatt nem a magyar nemzet élt vissza a helyzettel, hanem a Bécs és a Habsburg-dinasztia szolgálatában álló kormány, amely a választásoknál épp a legönérzetesebb magyar kerületeket terrorizálta, ahol néha 5-10 000 szavazat kellett egy mandátumhoz; míg a szegény nemzetiségi vidékek bányász és más függő viszonyú román vagy szlovák földhözragadt népéből 600-700 szavazó elég volt egy mandátumhoz, amelyet a Budapestről leküldött kormánypárti jelöltek kaptak. Elmondtam az én esetemet amikor a nyakas kálvinista pelsőci, páskaházai, csetneki derék magyarokat a birkák módjára beszédített szlovák felvidéki választókkal hengerelték le, és így pont épp a magyarok becsületes és önérzetes szavazatait a nemzetiségiek fojtották meg.

Persze bőségesen citáltam Masaryknak számos pompás enunciációját, amelyeknek sajnos most kevés visszhangjuk van és mély hallgatással találtakoztak. Rádl professzor könyvéből is bőségesen citáltam;¹⁵ Dr. Hassinger baseli professor munkájából stb. is.¹⁶

Kértem, hogy néhány egyetemi tanárt is hívjanak meg. Ám egy sem jött el. Később (másnap) találkoztam professzor Rádlal, ki szintén kimentette magát; megtudtam tőle, hogy ez az egyesület direkt kisebbségellenes jellegű, és hogy Krofta is a nemzetiségek ellen van. Rádl azt mondta, hogy könyve miatt épp pont ez az egyesület indította meg ellene a legvehemensebb támadást. Képzelheted meglepetésemet! „Annál jobb! - mondám - mert épp az ellenfeleket kell felvilágosítani és meggyőzni akarni. És miután egész előadásomban bizonyos rokonszenv vonult végig részemről a cseh és főleg a szlovák néppel szemben és a velük való békés kooperáció gondolatát hangoztattam őszintén: így azt remélem, hogy az általános atmoszféra nem volt kedvezőtlen arra, hogy esetleg valami folytatólagos akció szülőanyja lehessen. Majd meglátjuk, hogy lesz-e visszhang; és milyen? Amint Rádl mondta, épp ezen minoritás-ellenes jellege miatt sokan nem léptek be ezen „Intézetbe”, vagy kiléptek. Azt gondolom, hogy ebben keresendő annak az oka, hogy a meghívott professzorok el nem jöttek, és nem holmi „szemináriumi” elfoglaltságban.

Rádl Téged szívélyesen köszönt. Mondta, hogy nemrég kapott Tőled levelet. Nagyon kedves, rokonszenves, szerény, tudós ember. Szerinte mi magyarok túlságosan távol vagyunk. A csehek abszolúte semmit sem tudnak felőlünk. Ősszel jó volna - mondta -, ha 3-4 előadást tartanának Prágában a magyarságról (történeti, néprajzi, gazdasági, kulturális viszonyaikról); de cseh vagy szlovák nyelven; denn - mondá - „zu den deutschen Vorträgen würden höchstens nur die Juden kommen und keine Tschechen. Nun aber sind eben die Tschechen einflussreich und man müsste eben diese aufklären und Näher bringen”.¹⁷ Teljesen értem és nagyon sajnálom, hogy mindeddig a cseh vagy szlovák nyelvet kellőleg el nem sajátítottam. De meg fogom próbálni. Talán még nem keményedett meg az agyvelőm teljesen, és képes újabb impressziók befogadására és feldolgozására.

Ivanka Milánnal is beszéltem¹⁸, és pedig hosszasan; és teljesen hasonló koncepcióval ítéljük meg a helyzetet. Nem látok ugyanis más és okosabb megoldást, mint a Dunai conföderatiót, amelyben végeredményben a magyarok járnának a legjobban éppen pompás centrális geográfiai helyzetüknél fogva. Valósággal a lüktető szíve volna Budapest ennek az alakulatnak, amelyben Csehország és Ausztria ipara pompás piacra találnának és az agrárállamok is megfelelő gazdasági helyzetbe jönnének.

Beszéltem még Dérer miniszterrel is,¹⁹ és általában mindenütt konciliáns hanggal találkoztam. Lehet, hogy talán én is túl idealista vagyok, és a jó modorú sima beszédet összetévesztem az elrejtett épp ellenkező tendenciával. Lehet, de azért talán mégis kár mindenképpen kiélezni a helyzetet. Végre is Benešnek is számolnia kell a hangulatokkal és a diplomáták talán túlságosan is félnek attól, hogy mit mondanak róluk az újságok és a tisztelt közvélemény.

Megjegyzem, hogy a „Magyar Akadémikusok Körében” (M. A. K.) is tartottam előadást „Goethe a nemzeti eszme” címen; amelyben 1 1/2 órás előadásomban azt fejtegettem, hogy az úgynevezett nemzeti gyűlölség - mint Goethe mondja - egy alacsony kultúrfok jele, és hogy G(oethe) - s éppen a napóleoni háborúban - szerette a franciákat, mert, mint mondta, „nekik köszönhetette kultúrájának legnagyobb részét”.

Előadásomat vita követte, amelyből láttam, hogy előadásom vegyes érzelmeket keltett. Ha minden német úgy gondolkodott volna, mint G(oethe) -mondta egyikük-„akkor ma nem volna német nemzet!” Ebből megítélhető az ifjúság lelki atmoszférája. Iparkodtam megvilágítani előttem a problémát Jézust citálva, aki azt mondta, hogy „szeresd ellenségedet” és mégsem tekintik gyáva hülyének, hanem hogy az emberiség számára egy magasztos ideált állítanak ezek a fennkölt szellemek, amely felé törekedni kell. Idéztem Eötvöst is, de úgy láttam, hogy az elkeseredés bennük túl nagy ahhoz, hogy holmi békülékeny hangulat alakulhasson ki náluk. „Halálra vagyunk ítélve, sehol állást, éleslehetőséget nem kaptunk magyar-voltunk miatt!” El is mondtam e tapasztalatomat a kisebbségi intézetben, mint panaszt és intelmet abban az irányban, hogy egyoldalú sovíniszta politikájukkal elmérgesítik a helyzetet.

Mély csend követte ezen szavaimat. És amidőn Dr. Hassinger bási professzor abbéli megállapítását idéztem, hogy a ČSR a legtipikusabb *nemzetiségi* (tehát nem nemzeti) állam, mert kizárólag kisebbségekből áll, amelyek közt a cseh kisebbség a legnagyobb (49%): ezen megállapítás után mozgolódás támadt. Előadásomat most majd írásba foglalom és kívánságukhoz képest elküldöm nekik.

Beszéltem a németek részéről kiküldött előadóval is, aki ugyanis a németek nevében beszélt, és aki teljesen intranzigens alapon, „hitleri” szellemben és agresszív módon tartotta előadását annak idején. Szerinte a csehországi németiség utolsó emberéig számon van tartva és a nemzeti kataszterben nyilvántartva. Náluk népszámlálási visszaélés nincs, vagy csak alig, mert mindenki maga tintával vagy tintaceruzával írja be a megfelelő rubrikába - német nemzetiségét. Náluk egy olyan gépezet működik, amelyről nekünk sejtelmünk sincs. „Ja, wir kämpfen mit den Tschechen seit Jahrhunderten, wir sind daher schon eingeübt. Ihr aber wart bis jetzt immer das herrschende Volk, von der Regierung begünstigt und habt jetzt den Kopf verloren!” - mondta németem önérzetesen.²⁰ Felemlítette, hogy amikor az egyik német elemiben (Csehországban) Masaryk születésnapján a tanár beszédet akart tartani, felugrottak a kis gyerekek és Heil Hitler-t kiáltottak. - Ilyen, kedves Barátom, a szudétanémetek közt a hangulat, ez az áramlat jön tovább. Ezt idézték elő a lehetetlen rövidlátó békediktátumok.

Az én fiam is fanatikus magyar. Ez, barátom, már a levegőben van. Iparkodom ellensúlyozni, de nem sok eredménnyel. Érdekes jelenség és érdemes volna tanulmányozni, hogy a históriát haszonnal olvassuk és megértsük. Mi, kedves Barátom, Goethe, Macaulay, Taine, A. France, Eötvös stb. lelki világában talán mégis üdébb, egészségesebb és erősebb

lelki táplálékot kaptunk. Sajnálom a jelen ifjúságot, amely annyi szecskát kap, és amelynek ilyen túlfűtött, ködös atmoszférából kell kievickélnie tisztultabb légkörbe.

Aggódva olvastam kedves soraidat, hogy egészséged nem a legjobb. Iparkodjál majd, ha itt vagy, valami szép, megfelelő helyen - megelőző alapos orvosi vizsgálat után - kipihenni a fáradságokat. Mi megvagyunk csendesen. Nagyon elkelne, ha - megkapván állampolgárságomat - jogtanári nyugdíjazási kérvényem (amelyet, gondolom, már 14 év előtt adtam be) végre - mielőtt meghalok - kedvezően el lenne intézve. A világpolitikai események erősen kavarnak - Magyarországon már 3 éve nem voltam. Attól tartok, hogy az olaszok csak ütőkártyának használják fel M(agyar)o(rszág)ot politikájukban, és a magyarok azután félre lesznek dobva.

Őszintén szólva nagyon szeretném, ha még működhetnék valahogyan hasznosan, mert így ez csak tespedés. Szeretettel öllek Gyuri fiaddal együtt; kedves nőd kezeit mély tisztelettel csókolom; feleségem és fiam nagy rokonszenvvel üdvözölnék Benneteket és örömmel várom az alkalmat, hogy újból Veled és kedves családdal lehessenek, ha majd átjöttek.

Minden jót kívánva szeretettel köszönt régi hű barátod

Maléter István

IV. Jászi Oszkár levele Maléter Pálhoz

Oberlin, 1947. március 31.

Kedves Pali öcsém,

Március hó 14-i leveledet nagy szomorúsággal és örömmel olvastam.

Szomorúsággal, hogy ennyit szenvedtetek. Örömmel, hogy oly bátran megálltad helyedet s "átvészelted" a legzordonabb időket. Isten adja, hogy most már egy tisztább és derültebb korszak következék.

Az utolsó években sokat gondoltam Édesapádra. Mindig nagyra tartottam finom szellemét és bátor jellemét. Kevés ilyen kitűnő barátom volt, mint Ő. Vajon nem volt-e jobb, hogy korábban távozott, mint mi? Vajon kibírta volna-e azt az aljas és sötét korszakot, mely következett?

Jó lesz mindezekről élőszóval elbeszélgetni. Ha újabb akadályok nem merülnek fel, május végére remélem, hogy eljutok a Dunához.

Örvendenék, ha felkeresnél és én is szívesen meglátogatlak Nagymaroson. Szeretném kedves Feleségedet és kisfiadat megismerni.

Hogy van kedves Anyád? Kérlek add át neki kézcsókomat és Feleségem üdvözleteit. Gyakran beszélünk vele eperjesi szép és kellemes látogatásunkról.

A közeli viszontlátás reményében, kedves családdal együtt szeretettel üdvözöl

öreg barátod,

Jászi Oszkár

Jegyzetek

1 Maléter István: *A magyar „történelmi” osztályok s a nemzed eszme*, Huszadik Század, 1910. 235-240.

2 Maléter István: *Az athéni demokrácia*, Budapest 1913.

3 A magyar kisebbségi „Akadémia” tervéről Jászi minden bizonnyal közvetlenül a prágai kormánykörökből szerezhetett tudomást. A terv korai említése érdekes adalék az 1931-ben megalakult úgynevezett Masaryk-akadémia előzményeihez.

4 Bratianu fon I. C. (1867: 1927) román politikus, miniszterelnök (1909-1911, 1914-1918, 1922-1926, 1927).

5 Moór Gyula (1888-1950) jogász, jogfilozófus, 1914-ig az eperjesi jogakadémia, 1918-tól a kolozsvári majd a szegedi, 1929-től pedig a budapesti egyetem tanára.

6 Utalás Windischgräti Lajos hercegre és Nádosy Imre országos rendőrfőkapitányra, a frankhamisítási per 1926-ban négy évre elítélt két fő vádlottjára.

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 4.sz. (1990. december)

- 7 Flórián Károly (1878-1941) közgazdász és jogász, 1902-1914 között volt az eperjesi jogakadémia tanára, 1918-1922 között a kassai jogakadémián tanított, 1924-1928 között pedig Eperjes polgármestere volt. Egyik alapító tagja volt a Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaságnak, ismertebb nevén a Masaryk-akadémiának.
- 8 „Az ember sohasem lehet elég óvatos.”
- 9 Csehszlovákia csak határkiigazítások formájában kapott birodalmi német területeket; az egész úgynevezett Szudéta-vidék Ausztriához tartozott korábban.
- 10 Isten hozzádot.
- 11 ČSR; Československá Republika, azaz Csehszlovák Köztársaság.
- 12 Hatvany Lajos (1880-1961) az 1918 októberében alakult Magyar Nemzeti Tanács tagja, a Vörösmarty Akadémia alapítója végül másfél éves börtönbüntetést kapott, de büntetését kegyelmi úton elengedték.
- 13 Maléter Isrián 1933. június 2-án tartotta előadását a Csehszlovák Kisebbségi Társaságban (Československá společnost pro studium menšinových otázek). Az előadás a cenzor törléseivel megjelent: A magyar kisebbség problémája a Csehszlovák Köztársaságban, Magyar Figyelő 1933. 1-2. sz. 10-53. Az előadásról beszámolt a Kisebbségi Társaság folyóirata, a Národnostní obzor 1933. szeptemberi száma. Kamil Krofta (1876-1945) ekkor még nem volt miniszter. 1936-1938 között állt a külügyi tárca élén. - Krofta német kijelentése: “Jászi egy idealista.”
- 14 Čapek, Josef (1887-1944) cseh író, festő, Karel Čapek bátyja, a Lidové noviny szerkesztője.
- 15 Emanuel Rádl (1873-1942) cseh filozófus, a nemzetiségi kérdés szakértője. A szóban forgó munka címe: *Der Kampf zwischen Deutschen und Tschechen.*, Prag 1929. A pozsonyi A Reggel Jászi kezdeményezésére 1929 végén folytatásokban közölni kezdte a könyv magyar fordítását.
- 16 Hassinger, Hugo (1877-1952) német földrajztudós. Szóban forgó munkája a *Die Tschechoslowakei* Berlin 1925. Kritikus megállapításai nagy visszhangot keltettek Csehszlovákiában. Az őt ért cseh bírálatokra válaszolt a *Mein Buch Tschechoslowakei und seine tschechische Kritiker*, Berlin 1926. című könyvében.
- 17 “Mert a német előadásokra legfeljebb csak a zsidók jönnek el, de a csehek nem. Csakhogy éppen nekik van befolyásuk, éppen őket kellene felvilágosítani és közelebb hozni.”
- 18 Ivanka, Milan (1876-1950) szlovák politikus, 1906-1910 között magyarországi országgyűlési képviselő, a két világháború között a Csehszlovák Nemzeti Demokrata Párt alelnöke.
- 19 Dérer, Ivan (1884-1973) szlovák politikus, oktatásminiszter (1929-1933). Ő volt az irányítója az állampolgársági vitákat részben rendező 1926:152 sz. törvénynek, az úgynevezett lex Dérernek. Ez a törvény nem tette lehetővé az 1918 után Csehszlovákiába emigrált magyarok honosítását.
- 20 “Nos, mi már évszázadok óta harcolunk a csehekkel, már gyakorlatra tettünk szert ebben. Önök azonban mindezt ideig uralkodó népként éltek, Önöket támogatta a kormány és most elveszítették a fejüket.”

SINKÓ FERENC

Esterházy Lujza két világháború közötti közéleti tevékenységéről

Esterházy Lujzáról, bármennyire is ismert alakja volt a két világháború közötti csehszlovákiai magyar kisebbségi életnek, meglehetősen keveset tud a közvélemény, különösen a fiatalabb korosztályok. Sokan csak mint Esterházy János nővérét ismerik. Akik munkatársként együtt dolgoztak vele, azok is keveset tudtak róla. Nem beszélt magáról. Nem gögből, hanem szerénységből. 1945-ben neki is el kellett menekülnie. Pontosabban elhurcolták, és úgy szökött meg az internáló táborból. Megsemmisítették otthonát és azokat az intézményeket is, amelyekkel együtt dolgozott. Így például a szlovenszkói katolikus reformfiatalság lapjának, a Kassán megjelenő Új Eletnek szerkesztőségét, ahol leveleit őrizték.

1932 és 1944 között az általam is szerkesztett lapnak állandó munkatársa volt Esterházy Lujza. Harminchárom hosszabb-rövidebb írása jelent meg nálunk. Ugyancsak ez a lap adta ki 75 oldalas füzetét *A huszadik esztendő* címmel 1942-ben.

Esterházy Lujza 1899-ben született Nyitraújlakon, Esterházy János gróf és Elisabeta Tarnowska lengyel grófnő elsőszülötteként. Nevét 1923 decemberében ismerte meg szélesebb körben a kisebbségi közösség. „A pozsonyi rendőrség politikai osztálya - írta a Prágai Magyar Hírlap december 11-i száma - beszállította a pozsonyi rendőrfőkapitánysághoz, ahonnan átvitték még péntek este a Vallon utcai toloncházba. Szombat reggel aztán átkísérték az államügyészség fogházába. A rendőrség a letartóztatás okairól semmit sem árul el. Esterházy Lulu, aki feltűnően szép leány, a Károly-puccs idején sokat szerepelt Ostenburg ezredes menyasszonya, egyébként csehszlovák állampolgár...”

A bíróság hat és fél hónapi vizsgálati fogság beszámításával egy évi börtönre és 20 000 koronabüntetésre ítélte, kémkedéssel vádolva őt. Esterházy Lujza 1925 februárjában szabadult ki a fogházból.

Még egy alkalommal megpróbálták belekeverni egy még nagyobb koncepciós színjátékba, a Tuka-perbe. Épp Lengyelországban tartózkodott, mikor a pozsonyi vizsgálóbíró beidézte. Azon nyomban vonatra ült, és meg sem állt Pozsonyig. Most még annyi anyagot se tudtak összegyűjteni ellene, mint első ügyében, ezért végül lemondtak arról, hogy a perbe belekeverjék.

Esterházy Lujza a harmincas évek elejétől kezdve vett részt a kisebbségi közéletben. Ekkor kapcsolódott be a Szlovák Katolikus Ifjúsági Egyesület leány tagozatának és a Katolikus Főiskolások reformmozgalmának munkájába. A SzKIE csallóközi-nagyszombati egyházmegyei szekciójának lett moderátora. A mi szövetségünkben nem volt meghatározott funkciója. Leányaink azonban hamarosan köréje tömörültek, és szellemi vezetőjüknek fogadták el.

Hamarosan meg kellett állapítanunk róla, hogy fiatal kori tapasztalatai korán ráébresztették arra, mi minden forog kockán a kisebbségi életben, és milyen kötelességek hárulnak őrá, aki maga volt a megtestesült nyugalanság és aktivitás. Első, nálunk megjelent cikke, a Szociális Testvérek által rendezett első kassai szociális hétről szóló beszámoló, máris szociális hangvételű volt: „Olyan odaadó és kiképzett embertípusra van szükség - hangoztatta -, amely segíteni tud a vergődőknek, védelmébe veszi a gyengéket és kizsákmányoltakat, Szlovenszkon, a történelmi erők ezen súrlódási területén, a nemzeti és szociális ellentétek ütközőpontján bátorítást tud nyújtani a nyomort szenvedő, küzdő, nyugtalan, torzsalkodó, lázasan vetélkedő, problémáikkal birkózó és délibábokat kergető embertársainknak.”¹

A fiatalság nemzeti önnevelésének keretét a vallásos ifjúsági egyesületben látta, jóllehet mindnyájunk között Esterházy Lujza volt a legélesebben antiklerikális.

Ellenségszeretet és nemzethűség - ez a címe a nemzetek közötti viszony kérdésében írt egyik fontos cikkének. Ebben abból indult ki, hogy sokan úgy érzik, a két fogalmat nem lehet

összeegyeztetni, mert az ab ovo lehetetlenné teszi a gerinces küzdelmet, és kapitulációhoz vezet. Rámutat: ez tévedés. „Jézus parancsa nem a jogainkért való küzdelmet tiltja, hanem a küzdelmünk szellemét akarja megkeresztelni.” Sőt! „Ellenségszeretetünk csak akkor lesz erkölcsi érték, ha ugyanakkor a természet törvényeihez híven száz százaléig nemzethűek vagyunk...” Tévedés azonban az is, hogy gyűlölet nélkül nem lehet küzdeni: „Tévedés, mert a gyűlölet nem erősít, hanem gyengít ...ha árt is ellenségeinknek, ugyanakkor lelki értékeket rombol mibennünk is”. Ötven évvel ezelőtt látta meg tehát azt, amit a politológusok mostanában kezdenek szélesebb körben emlegetni: sovinizta gyűlölködés forrása a félelem, a gyengeség.²

Pedig a csehszlovák rendőrség változatlanul minden lépésében a sarkában volt. Személyes tapasztalatból mondom: valahányszor találkoztunk, várhattam, hogy igazoltatnak vagy meglátogatnak.

Az Új Életben az 1939. év folyamán, tehát a magyarlakta részek visszacsatolása után a következő címmel írt egy cikket: *A szlovák-magyar viszony lélektani akadályai és azok áthidalása*. Komoly gondokat írt le benne, melyeket a magyar uralkodó osztályoknak címzett: „Az ezeréves boldog szlovák-magyar testvériség emlegetése helyett jobb lett volna, ha a magyar uralkodó körök elismerik: hogy az utolsó században hibák történtek magyar részről is. És a külföld nem hozhatja létre a szlovák-magyar közeledést. Ezt egyedül a két érdekelt nemzet maga valósíthatja meg - ha igazán akarja.”³

Ilyen hangnemben sürgetett komoly szemléletváltozást magyar és szlovák részről egyaránt. Írása nagy felháborodást váltott ki a magyar kormánykörökben.

Írásai közül még egyet szeretnék megemlíteni. A lap 1936. évi 4. számában jelent meg: *A nő a kisebbségi sorsközösségben* címmel. Előadásként hangzott el a prágai magyar egyetemi hallgatók szemináriumában. Etikai kiskaté anyaga ez is. A kérdések, amelyeket tárgyalt: a női kitartás a sorsközösségben, nőink érdeklődése közösségünk sorsa iránt, örökösége a kisebbségi értékek felett, küzdelme a hangoskodás és a magyarság kisajátítása ellen. Itt is sürgeti egy olyan iskolán kívüli nőnevelés megszervezését, amely felébreszti minden magyar kisebbségi nőben a nemzetszeretetet, amely sokaknál talán szendereg. „Hogy nőtársadalmunk kész legyen a kisebbségi sors öntudatos vállalására.”

1938-ban megnehezült kapcsolata lapunkkal és a mozgalommal. Néhány cikket még írt. Nagyonbízott azonban Nyitraújlakon tartózkodott. Sokat jelentett az a szellemi és erkölcsi támogatás öccse számára, amit ő nyújtott neki. Ő irányította Esterházy János két gyermekének nevelését is.

Tiso rendszerének bukását a család fészkeiben érte meg. János grófot elhurcolták, őt internálták. Megszökött, s pater Riguet-nek, a francia ellenállás jezsuita hőséneke támogatásával Párizsba menekült. Ott hosszú ideig munkatársa volt a francia katolikus egyház menekültügyi irodájának, s több ezer magyar menekült sorsát gondozta személyesen.

A közel négyszáz oldalas önéletrajz kézírata azt bizonyítja, hogy megpróbálta megakadályozni öccse halálos ítéletének végrehajtását és a szlovákiai magyarság likvidálását. Részben e célból íródott emlékirata is, melynek teljes kiadására sor kerül a közeljövőben. Nemcsak önéletrajzi adatokat tartalmaz, hanem védőirat is a csehszlovákiai magyar kisebbség érdekében. Azért írta meg francia nyelven, mert a nemzetközi élet irányítóinak, a nemzetközi sajtónak, a világ politikusainak szánta.⁴

Aki valaha foglalkozott a csehszlovákiai magyarság történetére vonatkozó adatok gyűjtésével és feldolgozásával, tudja, mit jelent a csehszlovákiai magyartudományosság számára, amikor előkerül egy ilyen vallomás. Az alább közölt részlet Esterházy Jánosnak a szlovákiai zsidók üldöztetése idején tanúsított bátor kiállításával kapcsolatban szolgáltatott érdekes adalékokat és háttérinformációkat.

Jegyzetek

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 4.sz. (1990. december)

1 Új Élet, 1932. 316.

2 Uo. 1933. 209.

3 Uo. 1939. 245.

4 Az emlékirat először francia nyelven jelent meg: Coeurs Affrontes des peuples. Expériences de l'Europe Centrale, Párizs 1961.

ESTERHÁZY LUJZA

Visszaemlékezés a szlovákiai zsidóüldöztetésekre*

1941. június 22. A Reich rádiója újból „Blitzkrieget” jelent be. Az új induló, melyet harsonák hangja kísért, a „Russlandlied”. A rádióban zeng a refrén: „Führer befiel/wir folgen dir.” (Führer parancsolj, mi követünk.)

Ezen a reggelen Hitler óriási támadást intézett Oroszország ellen, mellőzve az 1939-ben kötött barátsági szerződést. A motorizált egységek bekerítették a szovjet hadsereget és gyors menetben behatottak az orosz területre.

Ezek az események a Magyar Párt vezetőiben némi reményt ébresztettek, amit csak súgva adtak tovább: - Ha Hitler belemerül Oroszország mélységeibe, akkor otthagyja a fogát, mint Napóleon - mondta egyikük.

- Hitler és Sztálin fel fogja egymást falni - felelte János -, a két monstrum, akik ezeket hagynak elpusztulni koncentrációs táborokban, el fog vérezni. Ezután már könnyű lesz a nyugati hatalmaknak, hogy visszatérjenek kontinensükre, és megteremtsék az igazi és emberi békét.

A német-orosz háború első napjától kezdve a szlovák kormány a Führer oldalán küldte motorizált csapatait a keleti frontra. Közben Hitler megfenyegette a román és a magyar kormányt, hogy Lengyelország sorsára jutnak, ha nem csatlakoznak hozzá.

A hitleri fenyegetés kivédése céljából a magyar és a román kormány késznek mutatkozott felvenni a harcot a Szovjetunióval. Ekkor a legszélsőségesebb nacionalista politikusai ezeknek az országoknak kitervelték, hogy megpróbálnak hazájuk javára hasznot húzni abból, hogy csapataikat Hitler rendelkezésére bocsátják. A román politikusok cserébe visszakérték a németektől Erdély északi részét, Magyarország viszont Erdély déli részét kérte, valamint Kelet-Szlovákiát. A szlovák politikusok viszont, mint a Führer leghívebb szövetségesei, kérték a bécsi döntés által leadott magyar területek visszaadását. És egyesek szerint Hitler e sok kívánság közül legszívesebben a szlovákok óhajára hajlott. Hogy a szlovák területi követelések ellen védekezzenek, a német-orosz háború alatt egymást követő magyar kormányok megpróbálták a szlovák befolyást német diplomáciai körökben ellensúlyozni. E célból a budapesti kormány több felelős személyt megkért Szlovákiában, hogy igyekezzenek szorosabb kapcsolatba lépni a pozsonyi német diplomatákkal, hívják meg őket vadászatra és gratuláljanak nekik sikeres küzdelmükhöz a szovjet veszedelem ellen, ahogy azt a szlovákok is tették, abban a reményben, hogy megnyerik őket területi kérésük teljesítésére.

Ezek voltak a keserűen lealázó gyümölcsei az elvakult szlovák és magyar vezető politikusoknak, akik sohasem akarták ezt a kisebbségi területi konfliktust egymás között elintézni. A két ország felelősei a mindenkori nagyhatalmak támogatását keresték követeléseik kielégítésére. És most Hitler kihasználta a szlovák-magyar konfliktust saját céljaira, hogy politikájának eszközévé tegye két kis népünket.

1942 telén sűrű hóesésben, vidáman csilingelő szánon érkezett meg János Újlakra két gyermekével. Tekintetében szomorúság volt, s ez gyakran volt így, amióta családi élete felbomlott. Már két éve elváltan élt feleségétől, gyermekei anyjukkal maradtak, és Pesten jártak iskolába. Most azonban a gyermekek érdeke azt kívánta, hogy magával hozza őket Újlakra. Hogy ne maradjanak le a tanulásban, a 13 éves János mellé egy nyugdíjas budapesti tanárt hívott el, és a 9 éves Alice tanítására szeretett Samarjay Évink, aki addig mint titkárnő a Magyar Pártban dolgozott, vállalkozott. Engem János arra kért, hogy maradjak gyermekei mellett, és tanítsam őket hittanra. Így, bár egészségem helyreállt, és újra tevékenykedhettem volna kulturális és szociális téren, mégis inkább otthon maradtam édesanyámmal és a gyermekekkel.

1942 tavaszától azért többször bejártam Nyitrára és Pozsonyba. Itt a háborús nélkülözéseknek nyoma sem volt, az üzletek tele voltak élelmiszerral, ruházattal, szövettel, cipővel, minden szabadon, jegy nélkül kapható volt. A szlovákok ezt úgy magyarázták, hogy Hitler meg akarta Szlovákiát kímélni a háborús nélkülözésektől.

A német katonák eltűntek az országból, kint voltak a keleti fronton, s a német győzelmeknek köszönhetően már jó 2000 km-re voltak tőlünk.

A fiatal szlovák állam közügyeinek intézése és a közszolgáltatás simán és pontosan zajlott. A vonatok rendszeresen közlekedtek. Modern városnegyedek épültek mindenfelé, és Pozsonyban régi történelmi múltú palotákat állítottak helyre nagy gondnal és hozzáértéssel. Kereskedelmi szerződésekkel jó üzleteket kötöttek külföldi cégekkel. Szlovákia szemlátomást gazdagodott. A nép elégedett volt Tiso atya vezetésével, s neki tulajdonította, hogy a háborús állapotok közepette is ilyen jólétet élvezhetett.

Szlovákia 1942-es felvirágzása közepette azonban a zsidó lakosság helyzete egyre nehezedett. A faji törvény következtében sorra arizálták a zsidó javakat, melyeket árja szlovákoknak és németeknek adtak oda.

A Magyar Párt felszólítására a szlovákiai magyar kisebbség visszautasította, hogy hasznot húzzon az arizálásból, és nem vett részt a zsidók kifosztásában, mint ahogy azt a kormány parancsára a Hlinka-gárda tette.

1942 nyarán a szlovák kormány megkezdte a zsidók deportálását, ahogy azt 1941-ben Hitler nyomására megszavazták.

A Hlinka-gárda tömegesen letartóztatta és kaszárnyákba zárta a zsidókat, hogy aztán bestiális módon vagonokba tömve németországi koncentrációs táborokba hurcolják őket.

Hogy a deportálástól megmentse a zsidókat, János kijárta a magyar belügyminisztériumban, hogy a zsidók, akiknek sikerül elmenekülniük, útlevél és vízum nélkül léphessék át a magyar határt, s magyar területen ne essék bántódásuk. Persze a Hlinka-gárdisták sokukat elfogták, még mielőtt elérték a magyar határt, s ennek a veszélynek tudatában sok zsidó próbált rejtekhelyet keresni. Rengeteg szívtépő jelenetnek lehettünk tanúi, amikor a Hlinka-gárdisták felkutatva búvóhelyüket, ütlegekkel ráncigálták őket ki onnan és hurcolták magukkal a deportáló vonatba.

János, reszketve a felháborodástól, mint a magyar párt képviselője hallatta hangját a szlovák parlamentben.

„Ez szégyenletes, hogy egy kormány, melynek az elnöke és miniszterelnöke jó katolikusként vallja magát, deportáltatja a zsidó lakosságot Németországba, a hitleri koncentrációs táborokba. És az is szégyenteljes, hogy ugyanaz a kormány Szlovákiában koncentrációs táborot állít fel, ahol a zsidókat és cseheket minden előzetes bírói eljárás nélkül tartják fogságban.”

János ismételt parlamenti felszólalásai és a zsidók átmentésének segítése a magyar határon valószínűsítette, hogy a Gestapo őt is a deportáltak sorsára juttatja. Később tudtuk meg a szlovák belügyminisztériumban dolgozó barátunktól, hogy a Gestapo tényleg le akarta tartóztatni Jánost, de a Reich felől leállították ezt az akciót, azzal az indoklással, hogy János annyira népszerű Magyarországon, hogy letartóztatása erős ellenérzéseket váltana ki ott Hitler ellen. Erről azonban akkor még mitsem tudott János, amikor a zsidómentésben részt vett.

Ezen a szörnyű nyáron egy régi prágai egyetemi hallgatónk, L. Zsuzsanna sírva keresett fel a pozsonyi Carlton Szállóban azzal, hogy édesapját aznap reggel elvitték, és könyörgött, hogy segítsék megkeresésében. Egy kis reménysugár, amibe kapaszkodhattunk az volt, hogy édesapja kezében volt az „elnöki kivétel”, melyet egyeseknek hivatalosan kiadtak. Azonnal taxiba ültem, s a belügyminisztériumba hajtottam, ahol azonban minden ajtóra ki volt írva: „Zsidó ügyben interveniálni tilos.” Néhány perc múlva bejutottam Mach belügyminiszterhez, akit még fiatal újságíró korából ismertem.

-Kérem, segítsen kiszabadítani L. Zs. barátnőm apját, akit egy zsidó csoporttal deportáltak, annak ellenére, hogy elnöki kivételezettnek számít.

-Mikor deportálták és honnan? - kérdezte Mach. -Ma reggel Aranyosmarótról - feleltem.

Mach azonnal felhívta a helyi Hlinka-gárda parancsnokát.

-Miért deportáltak egy elnöki kivételezett zsidót?

-Tévedésből, miniszter úr - hangzott a válasz.

-A deportáltak még Szlovákiában vannak, vagy kiértek már Németországba?

-A csoport két órával ezelőtt hagyta el Zsolnát, s azóta már a német határon kell lennie.

Mach letette a kagylót, és sajnálattal közölte, hogy már nem tud semmit sem tenni.

-De miniszter úr, ez a deportálás az Önök engedélye ellenére történt. Az Isten szerelmére, mentse meg azt az embert a haláltáborból! - könyörgöttem.

Mach felugrott, s elképedve kérdezte:

-Mit mondott? Micsoda haláltáborról beszél?

-A náci koncentrációs táborról természetesen. A Gestapo tömegével írta ki a zsidó deportáltakat.

-Ez nem igaz! Hol hallott ilyesmit?

-A lengyelektől, ott mindenki tudja, hogy a zsidókat a Gestapo ezekben a táborokban kivégzi.

-Ez nem igaz! Az én német barátaim sohasem lennének képesek ilyen bűncselekményekre! Hiszen találkozhatott velük itt Szlovákiában. Láthatta viselkedésüket velünk szemben, láthatta milyen korrektek, szeretetreméltóak, kedvesek.

-Itt Szlovákiában a német nácik Önökkel mint szövetségeseikkel, s nem mint a halálos ellenségnek nevezett zsidókkal álltak szemben.

-Ön csak ismer bennünket, szlovákokat. Mi csak nem vagyunk hóhérok? Sohasem engedték volna deportálni a zsidókat, ha tudjuk, hogy a halálba mennek! Az tény, hogy meg akartunk szabadulni tőlük, de úgy, hogy Palesztinába menjenek. S csak a háború végéig kell a Reich munkatáboraiiban maradniuk. Sohasem egyeznénk bele abba, hogy megöljék őket.

-Azt elhiszem, hogy Ön nem tud róla, hogy a zsidókat kiirtják a náci táborokban. A Gestapo ezt bizonyára nem vallotta be magának. De mindenki, aki mint én is, volt a németek által megszállt Lengyelországban, az biztosan tudja, hogy a zsidók haláltáborokba kerülnek. Kérve kérem, mindenre, ami szent, szabadítsa ki Zsuzsa édesapját!

-Grófnő, Ön a londoni rádió antihitlerista propagandájának az áldozata!

-És Ön, miniszter úr, a náci propaganda áldozata!

Mach gesztenyebarna szeme szikrázott a méltatlankodástól. Könyörgés helyett mosolyt próbáltam erőltetni magamra, és Mach viszonzta ezt a mosolyt.

-Biztosíthatom Önt - folytatta Mach - hogy barátnőjének édesapját semmilyen veszély nem fenyegeti az auschwitzi táborban, ahová irányították. Mint a többi zsidó, ő is jó helyen lesz ott! De, hogy megnyugtassan Önt, megkérem a németeket, hogy küldjék vissza Szlovákiába. Még ma este beszélek azzal a nagyfejűvel: Wislicenivel a Gestapótól, aki éppen itt van Pozsonyban. Azért fogom megkérni, hogy Önnek örömet szerezzen, aki olyan jó indulattal volt a szlovákok iránt Magyarországon. Barátnőjének édesapja vissza fog jönni! Néhány nap múlva hírt adok róla.

A néhány nap elmúlt s még néhány hét, de Machnak nem sikerült Zsuzsanna édesapját visszakapni a Gestapótól. Sohase tért vissza az auschwitzi táborból, ahol ő is elpusztult, mint megannyi deportált zsidó.

Egyik nap megkérdeztem egy szlovák gárdistát, aki részt vett a vasárnapi misén, hogy nem tartja-e bűnnek, hogy része van a zsidók deportálásában. Legnagyobb meglepetésemre szó szerint ezt mondta: - Nagy bűn? Szó sincs róla, kisasszony! Ha ez bűn volna, akkor elnökünk Tiso atya, aki jó pap, ezt végképpen nem tűrné! Épp ellenkezőleg, ezek igazságos intézkedések. Ezért van az, hogy Tiso elnök-atyánk ratifikálhatta a zsidókat deportáló törvényt és vagyonuk arizálását.

Ez a tény tehát, hogy a Szlovák Állam elnök-atyja szentesítette ezeket az intézkedéseket, tévútra vezette az emberek lelkiismeretét. A Tiso atya környezetében lévő emberek viszont megerősítették, hogy egyedül Hitler bosszújától való félelem vezette Tisót a faji törvény ratifikálására, nehogy kitöltse azt a kis szlovák népen, „amelyet-úgymond- jobban szeretett, mint az életét, mindennél jobban a világon.”

Tiso biztosította magának a jogot, hogy „elnöki kivételezéseket” adjon bizonyos számú zsidónak, hogy megmentse őket a deportálástól. De mindennek ellenére az 1942. év végén már 60 000 volt a zsidó deportáltak száma. Szlovákiában körülbelül 20 000-en maradtak még.

-Ezeket - jelentette ki Mach miniszter - 1943 tavaszán fogjuk deportálni.

Ezt a kijelentését több újság és rádió-híradó is közölte. Nemsokára ezután a Pozsonyban állomásozó szentszéki megbízott Burzio atya látogatott meg bennünket Újlakon. Beszélgetésünk hamarosan a kétségbeejtő hitleri fajüldözés témájára terelődött.

-A Szentatya - mondta Burzio atya - már a kezdet kezdete óta fáradhatatlanul interveniál a zsidók deportálása ellen. De minden erőfeszítése hiábavaló. Hitler utálja a pápát. Őszentsége rádióüzenetei dührohamokat váltanak ki a Führerből, aki a gyűlölet falát oly magasra tolja, hogy arról leperegenek a pápa szavai az elnyomottak és üldözöttek érdekében.

-Így van - vetette közbe édesanyám - ugyanez az ádáz gyűlölet, mely Hitlert a zsidók deportálására indította, vezette Sztálint 1939-1940 között a lengyelek millióinak deportálására.

1943. január. Az orosz frontról hazatérő szlovák katonák azt beszélték, hogy Hitler Gauleitere, Alfred Rosenberg, a németek által megszállt területeken minden elképzelést felülmúló kegyetlenséggel tizedeli meg az orosz lakosságot. Pedig az ottani lakosság eleinte bizalommal fogadta a műveltnek tűnő német katonákat, s abban bízott, hogy jobb idöket fog megélni, mint a szovjet NKVD uralma alatt, melyet kegyetlenkedése tett gyűlöltté. Mikor aztán megtapasztalta, hogy a Gestapo emberei még embertelenebbek, mint a szovjetek, partizáncsoportokba verődtek és rajtaütésszerűen szakították meg a közlekedési útvonalakat, és ott törtek borsot a németek orra alá, ahol csak tudtak. Így éppen Rosenberg kérelmetlen intézkedései indították el az oroszok fegyveres ellenállását a német hadsereg frontvonalai mögött.

1943 tele talán még keményebb volt, mint az előzőek, mindenütt havazott, nemcsak nálunk, hanem az egész keleti fronton, fagyba és hóba temetve a Führer seregét. Az élelmiszer- és muníciószállítmányok elakadtak, a benzin megfagyott az autókban és a tankokban.

Ennek ellenére a német rádión keresztül Hitler ordítva utasította von Paulus generális hadseregét, hogy tartson ki mindenáron, és ne hátráljon. A szovjet hadsereg nem sokkal ezután bekerítette a németeket, s a sztálingrádi ütközetben a hitleri Reich menthetetlenül alulmaradt.

Ettől a perctől kezdve erőt vett rajtunk az az előérzet, hogy a Wehrmacht ereje megtört, és hogy nemsokára eljön a visszavonulás ideje nyugati irányban a lengyel, román és magyar határ felé.

1943 tavaszán a szlovák katolikus püspökség pásztorlevelet adott ki, melyben elítéli a zsidók deportálását. Ebben a böjti pásztorlevélben püspökeink a legegyszerűbb laikusok részére is érthetően kijelentették, hogy a zsidók deportálása és a többi faji megkülönböztetés a legsúlyosabb bűn az igazság és a szeretet ellen.

Ezt a pásztorlevelet böjt első vasárnapján olvasták fel a szószékről, Szlovákia minden templomában. Tiso atya, a szlovák állam elnöke szintén felolvasta azt plébániatemplomának szószékéről.

Ezután - így mondja a fáma - Tiso atya kijelentette Hitlernek, hogy mint egyházának fia kötelessége engedelmeskedni a püspöki pásztorlevélnek, tehát lemond elnöki tisztéről, amennyiben a Führer továbbra is azt kívánná tőle, hogy deportálja a zsidókat.

Állítólag Hitler semmiképpen nem akarta elfogadni a Szlovák Állam elnökének mint jó szövetségesének lemondását. De úgy tűnik, hogy ennek következtében a 20 000 zsidó deportálási parancsa elmaradt, és így Szlovákiában maradhettek, bár sokan közülük továbbra is internáló táborokba voltak zárva.

1944 augusztusában a szlovák rádió bejelentette, hogy Besztercebánya csatlakozik a környéküket uraló partizánszövetség erőihez. Arról is szólt, hogy Csehszlovák Forradalmi Kormány alakult a városban. Felhívást sugárzott Szlovákia népéhez, hogy csatlakozzék harcukhoz szabadságuk kivívásáért. Szlovákok, magyarok, szökött katonák, franciák és mások gyülekeztek, hogy részt vegyenek a besztercebányai ellenállási mozgalomban. A szlovák hadsereg kisebb egységei a partizánokkal együtt közös erőfeszítéssel akadályozták a németek útját a keleti front felé.

1944 augusztus vége felé a Reich élesen reagált a front mögötti partizán akciókra. Erős Waffen-SS egységek nyomultak be Szlovákiába, és megpróbálták felszámolni a Besztercebánya környéki partizán egységeket.

A még itt lévő 20 000 zsidót, kik nagyrészt már táborokban internálva éltek, deportálták. Újlakon még négy zsidó család élt, azt remélve, hogy már megmenekültek a legrosszabbtól.

1944 szeptember egyik vasárnapján miséről jövet észrevettem, hogy egy rendőrautóból SS-esek szállnak ki, és hamarosan megtudtam, hogy még szabadon élő zsidók után kutatnak. Hazaérve Alice ugrott a nyakamba, és sírva könyörgött:

Lulu néni, mentsük meg Verát!

Schlesinger Vera szüleivel élt a faluban, és gyakran jött játszani gyerekeinkkel a kertben. Ma reggel - mesélte Alice -, amikor Vera megtudta, hogy SS-esek jelentek meg a faluban, kiugrott az ablakon, és ide menekült a kertünkbe a bokrok közé. Rögtön meg is kerestük a kislányt, és elhelyeztük a dolgozószobám melletti vendégszobába, melynek két kijárata volt, egyik a folyosóra, a másik a kertbe.

Hol vannak a szüleid? - kérdeztük a síró kislányt.

Elmenekültek az erdőbe! - válaszolta.

Időközben Vera öreg nagynénje is menedéket talált nálunk. Miután biztonságba helyeztük őket, összehívtam házunk összes alkalmazottját a nagyszalonba, mind ott voltak: a szakácsnő, a konyhalány, a mosónő, két szobalányunk és Feri inasunk.

Így szóltam hozzájuk: Teljes titoktartás mellett közlöm, hogy Vera és Schlesinger mama mint vendégeim fognak nálam lakni. Nem fognak sehol sem mutatkozni, még a kertben sem. Az étkeztetésről mi gondoskodunk. A fürdőszobába és a WC-re az én dolgozószobámon keresztül fognak menni. Rajtunk kívül senkinek sem szabad megtudni, hogy itt vannak. Ha a gárdisták vagy az SS-esek rájönnek, hogy itt vannak, az halált jelent számukra, de ránk is. Azt ugye tudják, hogy zsidók rejtegetése halálbüntetéssel jár. Tehát azért kérek itt mindenkit, hogy senkinek egy szót se!

Számíthat ránk, grófnő -felelték kórusban teljes meggyőződéssel és odaadással.

Alig hagyták el a szalont, Feri inasunk sápadtan jött vissza:

A Gestapo letartóztatta Vig Andort és feleségét a desztilláló üzemben, és elvitték őket Nyitrára - dühösen -, mert más zsidót nem találtak a faluban.

És hol van Varsányi doktor? - kérdeztem.

Jelenleg elbújt az egyik családnál. Tífuszjárvány kezdődik a faluban, és ilyen körülmények között nem akarja itthagyni a betegeit.

Azonnal autóba akartam ülni, de a Tatra lerobbant, s a másik autó Pesten volt Jánosnál. Így befogattam a lovakat, és Barta kocsisunkkal Nyitrára hajtattam.

Lulu néni, hová mész? - kiáltották a gyerekek.

Nyitrára a Gestapóhoz, hogy a doktor bácsi dolgozhasson, és hogy kiszabadítsam a Vígéket.

De Lulu néni, téged is le fognak csukni!

Remélem, hogy nem!

Akkor veled jövök - ajánlkozott János unokaöcsém.

Te csak maradj itt szépen, és őrizd Verát és nagynénjét, megteszed?

Persze, hogy megteszem - egyezett bele János, és a kocsi kigördült.

Egy órával később megálltunk az Einsatzkommando SD előtt, a Verő-villában. A ház tömve volt SS-esekkel. Egy nagy szobában letartóztatottak zsúfolódtak egymás hegyén hátán a földön. Egy bottal fenyegetőző SS-es járkált közöttük.

Az egyik rámivallt, hogy mit keresek itt. Mint Esterházy grófnő mutatkoztam be, bár ezt a titulust egy csehszlovák dekrétum még 1919-ben eltörölte, és azóta sem használtam, de tudtam, hogy sok nácirra még hatni lehet az ilyen titulussal, s talán most is használ. Kértem, hogy beszélni szeretnék a parancsnokkal. Hallottam, amint egy félig nyitott ajtón át beszólt az SS-es: Esterházy grófnő, Újlak birtokosa. Beléptem a szobába, a parancsnok felállva fogadott, és megkérdezte:

Mit akar grófnő?

Azért jöttem, hogy falunk orvosa részére működési engedélyt kérjek, mert Újlakot tífuszjárvány fenyegeti. Azonkívül kérem a Víg házaspár hazaengedését, mert a szeszfőzde működése gazdasági érdek.

Zsidók, ugyebár?

Igen.

Hívjon oda helyettük árját!

Nem lehet. Az országban nincs elég képzett szeszfőző.

Maga a főnökük?

Igen. És leáll a főzés nélkülük!

Ez volt az egyedüli indok, amivel meggyőzhettem őket.

És a doktor? - kérdezte a parancsnok - az biztosan nem pótolhatatlan. Biztos fog találni egy árja orvost.

Sajnos nincs elég orvos az országban. És Újlak kútjai különösen veszélyesek a tífusz szempontjából.

Miért? Azt nem tudom, de ez már régóta így van. Mindig kellett a faluban egy nagyon jó orvosnak lenni, aki be tudta tartatni a lakossággal a szükséges óvatossági intelmeket.

Ez így igaz is volt, és azt gondoltam, hogy ez nagyszerű érv lesz Varsányi doktor megmentésére. Legnagyobb rémületemre azonban az SS-parancsnok azonnal kész volt német katonai orvost kiküldeni.

De hiszen az nem fog tudni szlovákul, és a falusiak nem értik meg utasításait - vettem ellen -, és a tífusz csak terjedni fog. Még a katonáikat is megfertőzheti.

A parancsnok elhallgatott. Úgy látszik megrettent attól, hogy esetleg az SS-katonákra is átragadhat a baj. Közben szívből fohászkodtam, hogy ez a vad náci elfogadható választ adjon.

Na jól van - felelte végre - megengedem a doktorának, hogy szabadon végezze dolgát. Ami a két szeszfőzőt illeti, vigye haza a két koszos zsidót. De egy feltétel alatt. Ha elszöknének a besztercebányai partizánokhoz, akkor magát tartóztatom le. Erti?

Igen.

Nos, akkor jól magyarázza meg nekik, hogy magát ültetjük le, ha partizánoskodni akarnak.

A két szeszfőzőnket kiadta. Felültettem őket a kocsi, és Barta kocsisunk büszkén nézett le a bakról az arra menőkre, hiszen két meghurcolt zsidót hozott vissza. Az oroszán torkából hoztuk ki őket - mondta ragyogva. Sem Vígéknek, sem Varsányi doktornak nem árultam el, hogy engem mivel fenyegetett a parancsnok, mert tudtam, ha újra veszélybe kerülnek, nem marad más hátra, minthogy a partizánokhoz meneküljenek.

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 4.sz. (1990. december)

Másnap tudtam meg, hogy Vera szüleit elfogta a Gestapo az erdőben. Újra Nyitrára utaztam, de már későn érkeztem, a deportáló vonat már elvitte őket.

Pröhléné Samarjay Éva fordítása

* Részlet a szerző *Szívek az ár ellen* című emlékiratából, amely hamarosan magyarul is megjelenik.

SZABÓ ANTAL

A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház története - II. rész*

1946. szeptember 1-jétől engedélyezték a magyar gyermekeknek is, hogy beiratkozhasanak szlovák iskolába. Magyar iskolák nem nyíltak. Engedélyezték a hittantanítást is, de csak szlovák nyelven. Ezt a rendelkezést lehetetlen volt betartani, mert az istentiszteletek - és így a gyülekezeti éneklés is - a magyar egyházakban továbbra is magyarul folytak, s így az énektanítás - ami a hittanórák szerves része - csak magyarul történhetett. Nem sokáig kellett viaskodni ezzel a problémával, mert rövidesen csak azok taníthattak hittant, akik hatósági bizonyítvánnyal tudták igazolni állami és „népi demokratikus” megbízhatóságukat (spo'ahlivost'). A magyar lelkészek túlnyomó többsége ezzel nem rendelkezett. Ezt csak akkor kapták meg, amikor 1948-ban megjelent az a törvény, mely a magyaroknak - hűségeskü letétele után - visszaadja a csehszlovák állampolgárságot. Addig az elmaradt iskolai hittantanítást pótolták a vasárnapi iskolák munkájának fokozásával, a konfirmáció-előkészítés idejének két évre való meghosszabbításával és külön gyermek-istentiszteletek bevezetésével. Ez utóbbiak különösen akkor váltak be, amikor az 1949. évi egyházpolitikai törvények által teremtett új helyzetben kezdték tiltani a vasárnapi iskolai munkát.

A már említett lévai belmisszió munkának az egyházmegyére való kiterjedése megszűnt, amikor Szabó Antal Érsekkétyre távozott. Megmaradt azonban Czegléd Pál vezetésével a hónap első szerdáján tartott lelkészi bibliakör. Lévának további nagy veszteséget jelentett az ifjúsági munkában ifj. Kalocsay Ferenc kántor Magyarországra való távozása.

Lévához kapcsolódik még a Csehszlovákiához került református egyház magyar sajtójának kezdetleges élete 1946-tól 1953-ig. Selmeczi Árpád vámosladányi lelkipásztor ötlete alapján - ki hívei számára minden engedély nélkül 1946-ban magyar nyelvű falinaptárt készíttetett a lévai nyomdában - Szabó Antal megszerezte a lévai járási hivatalban az engedélyt a naptár kinyomtatására és az egyházmegyében való terjesztésre. A következő esztendőben már egész Szlovákia területén terjesztették a gyülekezetekben, a terjesztésbe bekapcsolódott a komáromi egyházmegye missziói lelkészi hivatala is.

Említettük a lakosságcserevel kapcsolatban az ún. „fehér lap”-ot. Ezeket 1946 október havában kézbesítették a kijelölt szlovákiai magyaroknak. A barsi egyházmegyében és később az egész egyetemes egyházban nagy feltűnést keltett, hogy Czegléd Pál nem kapott ilyen értesítést, tehát nem akarták Magyarországra kitelepíteni. Mindenki meg volt győződve arról, hogy Szirmai és a Szervező Bizottság mindent megtesz azért, hogy Czegléd Pált az elsők között telepítsék át. Meg is tettek mindent. Isten azonban csodálatos módon irányította most is az eseményeket Egyháza javára. Czegléd Pál kiválása pótolhatatlan hiányt jelentett volna az 1949-ben megkezdődött egyházi újjászervezésben. Alapos egyházjogi tudása, egyházkormányzati tapasztalata révén az Egyház részéről ő játszotta az újjászervezésben a legfontosabb szerepet, az Alkotmányozó Zsinatban ő végezte a legnehezebb és legalaposabb munkát. Czegléd Pál maradt, pedig a kitelepítendő listájára ő is felkerült. Ennek a listának azonban sok fórumon kellett átmennie, mielőtt a végleges jegyzéket átadták volna a magyar hatóságoknak. Ilyen fórum volt minden járási csendőrparancsnokság is. Léván a járási csendőrparancsnok egy Pekár nevű csendőrtiszt volt, aki az Első Köztársaság idején Garamsallón volt a csendőrőrs parancsnoka, ahol abban az időben Czegléd Pál volt a lelkipásztor. Mikor Pekár meglátta a néki jóváhagyó aláírásra átnyújtott névjegyzékben Czegléd Pál nevét, ezt áthúzta, ezzel az indoklással: „Ilyen becsületes emberekre a Csehszlovák Köztársaságnak is szüksége van”. Látni fogjuk, hogy Czegléd Pál leghűségesebb munkatársa az Egyházalkotmány és Szabályrendeletek szerkesztésében Szabó

Antal volt. Erre Czeglédy Pálnak - szlovák nyelvtudásának hiánya miatt is - nagy szüksége volt. Szabó Antal is maradt, pedig ő 1947 októberében megkapta az értesítést, hogy „Önt és családját a magyar-csehszlovák lakosságcsere keretében Magyarországra előreláthatólag 1947. évi november hó 4. napján telepítik át.” Szabó Antal felkereste a Meghatalmazott lévai kirendeltségének vezetőjét, Kriek Györgyöt, hogy megtárgyalja az áttelepítés módját. Kriek kijelentette, hogy a csehszlovák és magyar fél megegyezett abban, hogy lelkipásztorokat csak a gyülekezettel lehet áttelepíteni. Mivel november 4-én Léváról történik az áttelepítés - ahol a lista készítése alkalmával Szabó Antal lakott, s így azon a helyen szerepel a neve -, s Szabó Antal átköltözött Léváról új szolgálati helyére, Érsekkétyre, így őt csak az érsekkétyiekkel lehet Magyarországra áttelepíteni. Mire Érsekkétyre sor került volna, az 1948. év végével az áttelepítést befejezettnak nyilvánították.

A felvidéki magyarságra azonban még újabb magpróbáltatás várt. 1946. év végén megkezdődött az áttelepülésre ki nem jelölt magyarok deportálása Csehországba. Ez 1947 tavaszáig, tehát az áttelepítés kezdetéig folytatódott. Nyilvánvaló, hogy a deportálással Csehszlovákia nyomást akart gyakorolni Magyarországra, hogy kezdjék végre el az áttelepítést, de csökkenteni akarta a felvidéki magyarság erejét azzal is, hogy szülőföldjétől távol, szórványban élve, asszimilálódjék az őt körülvevő cseh lakosságba.

A deportálás több ezer református magyart is szétszórt a cseh-német határvidéken. A Szervező Bizottság nem gondolt ezek lelki gondozására. Hiszen a deportálás következményei összhangban voltak az ő elképzeléseikkel, melyeket Mat'ašik körlevele oly világosan felvázolt: a jövő Szlovákiája a jelenlegi területen, magyarok nélkül. A gyülekezetek és egyházmegyék azonban nem feledkeztek meg a deportáltakról és keresték a lehetőséget egyházi kapcsolatok felvételére. Így a bars megyei lelkészek 1947. január havi értekezletén elhatározták, hogy minden kebelbeli lelkészi hivatal megküldi a deportáltak névsorát és csehországi címét Szabó Antal címére Érsekkétyre, aki meglátogat néhány családot, családi bibliaköröket tart, és viszi az itteni gyülekezetek üdvözlét, az Egyház együttérzését. Februárban Szabó Antal egyhetes körutat tett Žatec és Roudnice nad Labem környékén, ahol meglátogatott több érsekkétyi, ipolypásztói deportált családot. Hazaérkezése estéjén felkereste őt Farnadról a csendőrőrs Datko nevű parancsnoka, és jóindulatot mutatva érdeklődött, hogyan élnek Csehországban az ott dolgozó magyarok.

Az ilyen kapcsolatteremtés azonban nagyon nehézkes és költséges volt. Most mutatkozott meg a komáromi egyházmegye missziói lelkészi hivatalának áldásos és az egész Egyházra eddig is kiható tevékenysége. Tóth Kálmán missziói lelkész - ideiglenesen - áttette székhelyét Prágába, és onnan járta be folytatólagosan a Csehországban szétszórt magyar reformátusokat, a cseh testvérek templomaiban több helyen is körzeti istentiszteleteket tartott, és ezt a szolgálatát már a Szervező Bizottság is kénytelen volt hallgatólagosan tudomásul venni. A komáromi missziói lelkészi hivatalhoz az egész egyház területéről jöttek az adományok a költségek fedezésére, ami nem volt újdonság, mert a missziói lelkészi hivatal eddigi munkáját (evangélizáció, konferenciák, régebben az árvaház fenntartására küldött adományok) is így támogatták. Sokan rendszeresen küldték a tizedet, így a lelkészi hivatalnak soha nem kellett anyagi gondokkal küzdenie. Nehézy Károlyt 1947-ben kitelepítették Magyarországra, de Tóth Kálmán méltó utódnak bizonyult, és még inkább maga köré tudta csoportosítani a fiatal lelkipásztorokat is, akik segítségével az evangélizációs munkát kiterjesztették az Egyetemes Egyház egész területére. Legértékesebb munkatársának Csukás Zsigmond komáromi segédlelkész, későbbi somorjai lelkipásztor, majd esperes bizonyult. Egy-egy gyülekezeti evangélizáció egy hétig tartott, s körzeti, konferenciával fejeződött be, ahová eljöttek a messzi környékről is a református hívek, s így az evangélizáció a gyülekezeti lelki élet ébresztése mellett szolgálta a reformátusok közösségtudatát is. Komáromban minden hónapban volt körzeti konferencia, ezek negyedévenként országos konferenciákká növekedtek.

A Szervező Bizottság hozzálatott pozíciójának további erősítéséhez. Elrendelte, hogy az eddigi megbízott espereseket válasszák meg törvényes módon is. Ezzel kapcsolatban az általános egyházmegyei tisztújítást is elrendelték. Így a barsi egyházmegyében a lelkészértekezlet javasolta, hogy esperessé Szirmai Jánost, gondnokká Csekey Jánost Léváról, lelkészi főjegyzővé Tóth Imrét, világi főjegyzővé Gálffy Istvánt Boriból, lelkészi jegyzővé Böszörményi László losonci lelkipásztort és világi jegyzővé Kovács Árpádot Nagyodról válasszák meg a kebelbeli egyházközségek. A szavazásnál ez a javaslat megkapta az általános többséget, s már-már úgy látszott, a barsi egyházmegyében is megtalálták a békés rendezés útját. Ez azonban egy idő múlva hiú ábrándnak bizonyult. 1947-ben kitelepítették Tóth Imrét is, így a főjegyzői tisztséggel járó feladatokat a továbbiakban Böszörményi László megválasztott jegyző végezte. Kitelepítették Szabó Béla pozsonyi esperest is, helyébe a komáromi egyházmegye Vágó Ede hodosi lelkipásztort választotta esperessé. Pozsony csak azok közül választhatott lelkipásztort, akiknek volt csehszlovák állampolgárságuk. Ilyen csak a szlovák nemzetiségű lelkipásztoroknak volt. Pozsonyi lelkipásztorra így választották meg Turnský (Thuróczi) István lasztoméri lelkipásztort, aki tökéletesen beszélt magyarul. A nemes Thuróczi család kutyabőre haláláig díszítette prágai lakásának dolgozószobáját.

Közben 1947 tavaszától 1948 végéig folyt a kitelepítés Magyarországra. A kitelepítés érzékeny veszteségeket okozott, így a felvidéki reformátusság száma kétharmadára (leszámítva a már korábban elvesztett Kárpátalját, csaknem a felére) csökkent. ,

Az egyházközségekben a hadikárok helyreállítására gondolni sem lehetett, hiszen az egész Egyház magyar része és a magyar nemzetiségű egyháztagok is létbizonytalanságban éltek. De az élniakarásnak így is mutatkoztak jelei. Elsőként Horváth Zsigmond lelkipásztor Búcsban irányította a presbitériumot és a gyülekezetet úgy, hogy az élni akarás tettekben is megnyilvánuljon: még 1947-ben elhatározták a megsérült harangok újraöntését, amit Dosztál és Tóth komáromi öntődéje el is végzett. Érsekkétyen - ahol romokban hevert a lebombázott lelkészlak és a felrobbantott templom - Szabó Antal lelkész javaslata alapján a presbitérium és a közgyűlés elhatározta, hogy az összetört harangokat - melyeknek darabjait a hívek összegyűjtötték - újra öntetik. Az összetört harangok darabjaival Vida Zsigmond kétyi presbiter 1948. február 25-én indult el Komáromba. Estig értesült az ország a prágai eseményekről, amit a történelem „a munkásosztály februári győzelme” néven tart nyilván, mikor Gottwald vezetésével - a polgári pártok minisztereinek lemondása után - a szocialista és kommunista párt ragadta magához a hatalmat. Az új politikai helyzetben már nemcsak a Református Egyház - melynek tagjai nagy többsége a jogfosztott magyarsághoz tartozott -, hanem a többi egyház is bizonytalannak érezte jövőjét.

A már említett havonkénti komáromi konferenciákra több ízben is meghívták a Szervező Bizottságot, hogy az meggyőződhessek: a magyar reformátusok összjöveteleinek nincsenek politikai, sőt egyházipolitikai céljai sem. A Szervező Bizottság a múltban ezeket a meghívásokat nem méltatta figyelemre. A prágai februári események után Mat'ášik is Prágába utazott, hogy tájékozódjék a kialakult helyzetről. Visszautaztában megjelent Komáromban a március havi konferencián. Itt előadta szlovák nyelven - magyarul akkor még nem tudott -, hogy Prágában beszélt Hromádka professzorral, a Hus fakultás cseh-testvér tagozatának dékánjával, aki azt tanácsolta neki: „Ha valaha, úgy most menjen el közéjük”. Mat'ášik tehát eljött, és kétségbeesett hangon adta elő, hogy most, amikor mindaz, amit eddig „építettünk” összedőléssel fenyeget, össze kell fogni, hogy megőrizzük egyházunk drága hagyományait, lelki kincseit. Kiderült az is, hogy Mat'ášik a Demokrata Pártnak volt képviselője a Szlovák Nemzeti Tanácsban, s a prágai események által ez a párt is a bukott hatalomhoz tartozott. Ennek a kapcsolatfelvételnek egyelőre nem volt folytatása. Erre csak akkor került sor, amikor megindult egy folyamat, melynek az lett a végeredménye, hogy a magyarok visszakapták csehszlovák állampolgárságukat. Ugyanis 1948 tavaszán Magyarországon választásokat tartottak, s az új koalíciós kormányban a vezető szerepet a

Kommunista Párt vette át. Az így kialakult helyzetben mind Csehszlovákia, mind Magyarország most már belpolitikailag és külpolitikailag egyaránt a népi demokratikus tömbbe tartozott, és ennek a tömbnek az volt az érdeke, hogy ez a két, most már hivatalosan „baráti” ország rendezze a közöttük fennálló vitás kérdéseket. A rendezés első szakasza azzal kezdődött, hogy Zápotocky miniszterelnök eljött Pozsonyba, s Szlovákia akkori vezetői és vezető testületei előtt 1948. június végén beszédet mondott, melyen felvázolta az új viszonyt Magyarország és Csehszlovákia között, és bejelentette, hogy a kitelepítés után az itt maradt magyarok - akik nem vétettek Csehszlovákia ellen -törvényes intézkedéssel megkapják a csehszlovák állampolgárságot. Ezek az intézkedések nem is maradtak el. A Nemzetgyűlés törvényt alkotott a magyarok állampolgárságának visszaadásáról, és végrehajtási utasítás intézkedett, milyen közigazgatási eljárással kell ezt megvalósítani. Csehszlovákia és Magyarország megegyezett abban, hogy a kitelepítést december 31-én, még a folyó esztendőben befejezik.

A kitelepítés által nagyon sok gyülekezet lélekszáma felére vagy negyedére is csökkent (így pl. Barsban: Garamvezekény, Alsószece stb.), míg a kitelepítés beszüntetése miatt néhány gyülekezetből már nem telepítettek ki senkit (pl. Barsban: Pozba, Érsekkéty, Nagyölved), viszont sok, néhol több szomszédos gyülekezet lelkipásztor nélkül maradt, máshol meg szomszédos gyülekezetek mindegyikében megmaradt helyén a lelkipásztor, nem telepítették ki őket. Szükségessé vált a megmaradt lelkipásztorok átcsoportosítása a szolgálatok hathatós ellátása érdekében. Így 1948 őszén a lelkészértekezlet keretében Léván a lelkipásztorok megtárgyalták a megbízott esperessel (bár már meg volt választva, de a beiktatás egyelőre késett) az átcsoportosítást, s mivel ekkor még nem volt meg az állampolgárság, választás útján nem lehetett szolgálati helyet változtatni. Az önként jelentkezők megfelelő átcsoportosítással kaptak helyettes lelkészi megbízást.

A lakosságcsere után Szlovákiában megnövekedett az evangélikusok és csökkent a reformátusok száma. A szlovákiai evangélikusok ezért azt kívánták, hogy a Szlovákiai Református Egyház vagyonának a kitelepítettekkel arányos részét adja át nekik. Ez csak nemzetközi tárgyalás útján volt rendezhető, mert ezen az alapon a Magyarországi Református Egyháznak ugyanilyen arányban kellett volna részesülnie a Magyarországi Evangélikus Egyház vagyonából. A római katolikus egyházak ezen a tárgyaláson nem képviseltették magukat azzal az indokkal, hogy a lakosságcsere alkalmával katolikusokért katolikusokat kaptak. A magyarországi evangélikusok arra, a jogilag helytálló álláspontra helyezkedtek, hogy az egyházi vagyon nem az egyháztagok tulajdona, hanem a jogi személy jellegű egyházi testületké, vagyis az egyházközségé. A tulajdonjog nem függ össze az egyháztagok létszámával. Ezt az álláspontot a magyarországi reformátusok és a szlovákiai reformátusok is elfogadták. Így ez a kérdés lekerült a napirendről. A szlovákiai evangélikusok kénytelenek voltak megváltoztatni magatartásukat, mert szükségük volt arra, hogy - legalább ideiglenesen - új gyülekezeteikben istentiszteleteiket a református templomban tarthassák. Volt ugyan egyéni kísérlet például Léván, ahol Dr. Ján Kováč, az evangélikus egyház gondnoka még a csere megkezdése előtt - mivel 1945-ben a Lévára bejött szlovák tisztviselők és egyéb beköltöztek többsége evangélikus volt, viszont a kitoloncolt „anyaországi” és önként eltávozottak között szintén sok volt a református - egy presbitéri gyűlésen azt indítványozta, hogy megnövekedett számuk miatt kicsiny templomukban már nem férnek el, viszont a megfogyatkozott reformátusok már nem tudják nagy méretű templomukat megtölteni, ezért meg kell tenni az intézkedést, hogy az állami hatóság ezt a cserét elrendelje. Kováč akkor még a járási hivatal főnöke volt. Ez a kérdés ott helyben elintéződött úgy, hogy Július Lanštiak helybeli evangélikus lelkész kijelentette: „Lopott templomban nem lehet imádkozni”. A presbitérium az indítványt elvetette. Lanštiak egyébként már ezelőtt is, és később is szívesen kereste a magyar református lelkészek társaságát, sőt barátságát is, és nagy

része volt abban, hogy a már hagyományos jóviszony a lévai református és evangélikus gyülekezet között továbbra is példás maradt.

Hivatalosan az evangélikusok képviselői megkeresték a reformátusokat, hogy az új - templom nélküli - evangélikus gyülekezetek számára istentiszteleti célokra tegyék lehetővé a templomhasználatot. Ahol ez szükséges volt, a református egyházközségek presbitériumai engedélyezték is bérleti díj nélkül, legfeljebb a templomok takarításához járultak hozzá az evangélikusok csekély pénzösszeggel. Nyitrán már az Osztrák-Magyar Monarchia óta használták az evangélikusok a református templomot a nagygerezdsdi egyezmény szellemében. Ezt Magyarországon a két egyház érvényesnek tartja a kölcsönös lelkigondozás, lelkészek házassága és egyházi épületek használata tekintetében, de a Szlovákiai Evangélikus Egyház ma már nem tartja ezt magára nézve érvényesnek.

Az 1949. év első negyedében a magyar nemzetiségűeknek jelentkezniük kellett a községházán, ha vissza óhajtották szerezni állampolgárságukat, hogy letegyék az állam iránti hűség esküt. Utána a lelkipásztorok és híveik ismét teljes jogú állampolgárokká váltak Csehszlovákiában. A kántortanítók és preorások, akiket magyar nemzetiségük miatt elbocsátottak és eddig nem taníthattak, újból jelentkezhetek tanítói szolgálatra. Ez még elhúzódott addig, amíg a magyar iskolák meg nem nyíltak. Addig a többség végezte az Egyházban a kántori és preoráns szolgálatot. Hét preoráns-kántortanító azonban véglegesen egyházi szolgálatban maradt. Ők az eddigi egyházi javadalomért végezték további szolgálatukat, államsegélyben nem részesültek. A lelkészek továbbra sem kapták a kongruát, hiába nyerték vissza az állampolgárságukat. Csak a pozsonyi kerületi nemzeti bizottság utalta ki 1945-ig visszamenőleg a lelkészi kongruát, Vágó Ede esperes sokat kilincselte érte. A többi kerületben annyira elhúzódott a kongrua hátralékos összegeinek kiszámítása, hogy ez csak 1953. év elején ért véget; mielőtt ezeket kiutalták volna, az 1953 májusában megjelent pénzbevéltési törvény eltörölte minden állami tartozást, melyet magánszemélyek részére kellett volna kifizetni.

A Szervező Bizottság is tudatában volt annak, hogy egyeduralmát nem tudja tovább fenntartani az Egyházban, ezért keresett egy elfogadható kapcsolatfelvételt. Erre alkalmasnak mutatkozott a Református Lelkészek Egyesületének megalakítása. Ez meg is történt Komáromban 1949 tavaszán. Erre az alkalomra meghívták Hromádka dékánt is Prágából, aki előadást is tartott a cseh-testvérek és a Magyar Református Egyház hagyományosan jó, régi történelmi kapcsolatairól, s megemlítette azt, hogyan született újjá a Türelmi Rendelet után a cseh protestantizmus, amikor Sárospatakról több, mint 25 magyar református lelkész jött Cseh-Morvaországba pótolni a lelkészhiányt. Ezért örök hálával tartozik egyházuk a magyaroknak. Felajánlotta, hogy a prágai teológiai fakultáson készek fogadni a szlovákiai református egyház teológusait és létesíteni magyar tanszéket is. Ennek következtében rövidesen megtörtént az egyezség is. Mivel azonban az 1949 őszen hozott egyházpolitikai törvények szerint a lelkészképző intézményeket az állam tartja fenn, így a kinevezést már az államhatóság végezte el. Professzorrá nevezték ki Štefan Turnský pozsonyi lelkészt és docenssé Tóth Kálmán komáromi missziói lelkészt, aki eddig is sokat tartózkodott Prágában a deportált magyar reformátusok lelki gondozása érdekében. Ezek száma folyamatosan csökkent: már korábban is sokan visszaszöktek, sokan illegálisan távoztak Magyarországra, végül az állampolgárság visszaszerzése után hivatalosan is hazatérhettek. Több esetben visszatértek olyanok is Magyarországról, akik oda a deportálás elől vagy már utána Csehszlovákiából illegálisan szöktek át. Mivel ezek még hivatalosan csehszlovákiai lakosok voltak (nem lettek kitelepítve), visszanyerték állampolgárságukat (pl. Bokros Tóth Lajos családja Újbarson).

A Református Lelkészegyesület tehát megalakult, s elnökké Galambos Zoltán komáromi lelkipásztort választották. Ekkor jelent meg a lelkészi közösségben Varga Imre rimaszombati lelkipásztor is - aki addig visszavonult valamiféle passzív ellenállásba -, és

képességei alapján hamarosan vezéregyéniséggé nőtte ki magát. A következő évre a Lelkészegyesület közgyűlésének színhelyéül Kassát választották.

Maťašik újra megtalálta a jó kapcsolatokat az új államvezetés felé, s mikor látta, lehetősége van a beilleszkedésre, lepergett róla az 1948-ban Komáromban tanúsított kétségbeesés, és azt gondolta, ezután is a szlovákok fölényével lehet irányítani az Egyházat. Bátorította az a tény, hogy mikor a kormányzat 1949-ben elkészítette az új egyházpolitikai törvényeket, a végrehajtási utasítás szövegezéséhez meghívta minden egyházi csúcsszervezet képviselőjét. Ugyanis külön végrehajtási utasítás készült a római katolikus egyház, külön a nem katolikus egyházak és külön a pravoszláv egyház élete feletti állami felügyelet és intézkedések gyakorlására. A Református Egyház részéről a Szervező Bizottság Maťašikot bízta meg, hogy részt vegyen a szövegezési munkában. Ebben a munkában a kormányzat részéről többnyire azok vettek részt, akik vezető tisztviselők lettek a törvény jóváhagyása után a létesített állami egyházügyi hivatalokban. 1949 októberében Prágában a Nemzetgyűlés, majd novemberben Pozsonyban a Szlovák Nemzeti Tanács is elfogadta az új egyházpolitikai törvényt, és ennek intézkedései alapján felállította Prágában az Állami Egyházügyi Hivatalt (Státní úřad pro věci církevní, rövidítve: SÚC) és pozsonyban a Szlovák Egyházügyi Hivatalt (Slovenský úrad pre veci cirkevnej, rövidítve: SLOVÚC). Ezen hivatalok nemcsak felügyeltek, hanem bele is nyúltak az egyházi élet irányításába. Két legfőbb feladatuk: lelkipásztorrá és egyházi tisztségre csak azt lehetett megválasztani, aki előzetesen elnyerte erre az állami hozzájárulást, továbbá a lelkészi hivatalok és minden magasabb fokú egyházi szervezet (egyházmegye, egyházkerület, Egyetemes Egyház) költségvetését az állami egyházügyi szerveknek is jóvá kellett hagyniok, és a költségvetés évi gazdálkodásáról negyedévenként jelentést kellett készíteni és jóváhagyásra beterjeszteni. Nagyobb javításokhoz, építkezésekhez és beruházásokhoz külön engedélyre volt szükség az állami egyházügyi hatóságoktól. Ezek voltak a SÚC és SLOVÚC alá tartozó kerületi nemzeti bizottsági egyházügyi osztályok és a járási nemzeti bizottságok egyházügyi titkárai.

A lelkészi helyi javadalmakat, díjleveleket az új egyházpolitikai törvény megszüntette és a lelkészi fizetéseket ezentúl, 1949. november 1-jétől, az egyházügyi hatóság folyósította. Ettől kezdve már a magyar nemzetiségű lelkészek is kapták az állami fizetést (megszűnt a díjlevelet kiegészítő kongrua), így azok a református lelkészek is, akik 1945-től magyar nemzetiségük miatt kongruát nem kaptak. Megszűnt azonban a helyi javadalom, tehát a lelkészi díjlevélben szereplő földek használata is. Ezek jövedelmét azonban nem sokáig élvezhették az egyházközségek, mert az 1950. évi aratás után az összes egyházi földet (tehát a kántori, egyházközségek kiadásait fedező földeket stb.) az állam „felvásárolta”. Fizetni semmit sem fizetett, mert a földek ára ellenében az állam elengedte az egyházakra 1947-ben kirótt vagyondézsmát. A földek elvesztése már nem érintette a lelkészek megélhetését, de bizonytalanná tette az egzisztenciáját annak a 7 preoráns kántornak, akik nem mentek át állami iskolához, hanem végleg egyházi szolgálatban maradtak.

Az 1950. december 28-án megalakult Alkotmányozó Zsinat tagjaihoz fordult levélben Szaszák Bertalan pozbai és Szabó Antal újbarsi lelkész, és kérte, hogy az a 7 preoráns kántor - aki hűségesen kitartott az egyházi szolgálatban - kapjon lehetőséget, hogy bizonyos kedvezményekkel lelkészképesítő vizsgát tehessen. Így jogosultak lennének, hogy az államtól lelkészi fizetést kapjanak. Ez a javaslat kedvező visszhangra talált. Megvalósítása azonban egyelőre más formát nyert. Abban az időben ugyanis a szlovák gyülekezetekben úgy pótolták a lelkészhiányt, hogy arra alkalmas fiatalokat - sokszor még érettségi nélkül is - mint laikus prédikátorokat alkalmaztak. Néhány példa a magyar gyülekezetekben is volt erre. A Szervező Bizottság megtárgyalta ezt a kérdést az esperesekkel, s úgy döntöttek, hogy ezek a laikus igehirdetők tegyenek ún. lévita vizsgát a lelkészképesítő bizottság előtt, s ezután felhatalmazást kapnak korlátozott lelkészi szolgálatra valamelyik lelkipásztor felügyelete

alatt. A lévita vizsgát már 1950-ben letették, és ezután ők is részesültek az állami lelkészi fizetésben.

A többi lévita már korábban önként jelentkezett a prágai Comenius teológiai fakultásra, mert ott lehetőség nyílt az érettségi nélküliek számára is tanulmányaik folytatására azáltal, hogy 4 évről 5 évre emelték a tanulmányok idejét, s az első, ún. előkészítő-évfolyam pótolta az érettségit, főként nyelvi (latin, görög) és gyakorlati bibliaismereti anyagával. A többiek a Zsinati Elnökség felhívására 1955-ben jelentkeztek a teológia elvégzésére. Akik ezt elmulasztották, azok az egyházi szolgálatból el lettek bocsátva.

A kerületi nemzeti bizottságok összehívták a protestáns lelkészeket Szliács fürdőbe, hogy ott nyilatkozatot adjanak arról, hogy támogatják a csehszlovákiai béketanács munkáját. A Szervező Bizottság részéről megjelent Maťašik egyetemes titkár, hogy megfelelően szervezze meg a református lelkészek nyilatkozatait. Így felszólította e sorok íróját is, hogy a béketanács küldöttjének előadásához szóljon hozzá szlovák nyelven. Válaszom az volt, hogy mint magyar nemzetiségű lelkész magyarul fogok felszólalni, de tekintettel a nagyszámú, csak szlovákul tudó evangélikus lelkészre, utána összefoglalom mondanivalómat szlovákul is. Ez nem felelt meg Maťašik tervének, ezért beszervezte Kiss Gyula negyedi lelképásztort, hogy szóljon hozzá szlovákul. Kiss Gyula - bár nagyon hibásan beszélt szlovákul, ezt vállalta.

Az 1950. évi kassai lelkészegyesületi gyűlésen - ezt összekapcsolták a Szervező Bizottság ülésével és lelkészszenteléssel - az egyházi élet kérdéseinek megvitatásánál, e sorok írója felkérte az Egyház vezetőségét - mivel magyar iskolák még nem nyíltak - hasson oda, hogy az iskolai hittantánítás az egyes községekben a gyülekezeti istentisztelet nyelvén történjék. Ott erre nem is reagáltak, de a gyűlés után a lelkészlak folyosóján Maťašik azt mondta: „Hogyan tehetél ilyen szemtelen javaslatot!”

Maťašik már újból nyeregben érezte magát, és pozícióját akarta erősíteni Szirmai is. A Szervező Bizottság igyekezett már munkájába bevonni magyarokat is, ezért felhívta Szirmait, hogy a barsi egyházmegye részéről delegáljanak egy lelképásztort alelnöki tisztségre a Szervező Bizottságba. Amikor ezt Szirmai a lévai baráti körön előadta, egyhangúlag Czegléd Pál mellett döntöttek a lelkészek. Szirmai egy oly értelmű javaslatot küldött a Szervező Bizottsághoz, hogy a barsi egyházmegye Böszörményi Lászlót delegálta. Böszörményi losonci lelképásztort ismerte az igazságot, mégis elfogadta a Szervező Bizottság meghívását az alelnöki székbe. A kassai lelkészszentelésen már ő végezte a lelkészszentelési istentisztelet magyar liturgiáját.

Szirmai úgy gondolta, személyes pozícióját - és egyben jövőjét is - úgy erősíti legbiztosabban, hogy belép a Kommunista Pártba. Ezt meg is tette, és ezt 1952-ben egy levelében megírta Varga Imre rimaszombati lelkésznek, aki akkor már zsinati alelnök volt.

Amikor 1952-ben már úgy látta Szirmai, hogy az Egyetemes Egyházban teljesen helyreállt Czegléd Pál tekintélye, döntő lépésre szánta el magát. Feljelentette Czegléd Pált a Szlovákiai Egyházügyi Hivatalnál (SLOVÚC), hogy a 2. világháborúban mint esperes, az egyházmegyei közgyűlésen előterjesztett esperesi jelentéseiben izgatott a bolsevizmus veszélye ellen, és ennek bizonyosságául benyújtotta a SLOVÚC-hoz az akkori egyházmegyei jegyzőkönyvek kinyomtatott példányait. Czegléd Pált beidéztek Pozsonyba a SLOVÚC-ra. Mivel szlovákul nem tudott, megkérte e sorok íróját, hogy kísérje el, és legyen a kihallgatáson tolmácsa. Czegléd Pálnak Kmet' osztályvezető megmutatta a jegyzőkönyveket, és megkérdezte, elmondta-e ezeket a kifogásolt mondatokat. Czegléd Pál ezt elismerte, és hivatkozott arra, hogy ebben a szellemben nevelkedett, és az akkor betöltött tisztségében is a hivatalos álláspontot képviselte. Kmet' úgy nyilatkozott, hogy az ügyből nem vonnak le semmilyen konzekvenciát, tekintettel Czegléd Pál korára (65 éves volt), s ezzel fejezte be: „Necháme vás dožit' “ („Hagyjuk, élje végig életét”).

Az Alkotmányozó Zsinat megalakulása és munkája 1951-1953

Már a kassai lelkészegyesületi konferencián is - a gyűlésen kívül - folytak a megbeszélések, hogy a magyar egyháztagok állampolgárságának rendezése szükségessé teszi a Református Egyház újjászervezését, ami által befejeződik a Szervező Bizottság korszaka. Így előtárgyalások folytak a Csorba-tóra összehívott egyházmegyei kiküldöttek és a Szervező Bizottság között, majd a Dobsinán tartott országos belmisszió konferenciáján, s ezek után a Szervező Bizottság felhívta az egyházmegyéket, hogy még régi kereteik között, válasszák meg a lelkészi és világi zsinati képviselőket az Alkotmányozó Zsinatba, melynek az lesz a feladata, hogy megalkossa az Egyház új alkotmányát, és annak rendelkezései szerint szervezik meg az új egyházmegyéket, és az Egyetemes Egyház minden fokozatán megtartják a tisztújítást. Az egyházmegyeikben megtartották a választásokat, s az Alkotmányozó Zsinat 1950. december 28-án Poprádon megalakult. A törvényelőkészítő bizottság és a Zsinat ideiglenes elnöksége is megalakult, amely csak a szervezéssel foglalkozott, a közigazgatást még a szervező bizottság folytatta.

A törvényelőkészítő bizottság több ülésben átvizsgálta és kiegészítette Czeglédy javaslatát, aki a javaslatkészítő munkába bevonta Szabó Antal újbarsi lelkészt. A Zsinati Elnökség a javaslatokat minden törvényelőkészítő bizottsági ülés után megtárgyalta a SLOVÚC-on is. A törvényelőkészítő bizottság által elfogadott - és a SLOVÚC előzetes tudomásulvételét elnyert - szöveget az alkotmányozó Zsinat elé terjesztették. A Zsinat Pozsonyban, 1951. augusztus 4-én tartotta meg ülését; meghozta határozatát a Keretalkotmány jóváhagyásáról: I -X. fejezetében és összesen 23 §-ban adott törvényes keretet a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház további életének. Ezt az állam az Egyházi Ügyek Szlovákiai Hivatalának (SLOVÚC) 1951. október 22-én kelt 2.288/51. számú átiratával jóváhagyta, és a Zsinati Elnökség 1951. november 6-án Kassán kihirdette. Ezzel az Alkotmány és a Zsinatnak vele kapcsolatos intézkedései hatályba léptek.

Az alkotmányozó Zsinat megválasztotta az új Zsinati Elnökséget, mely hivatva volt igazgatni az Egyetemes Egyházat az általános tisztújításig. Lelkészi elnök Tomasula János, lelkészi alelnökök Varga Imre és Vágó Ede lettek. Világi részről Ozorovsky Béla elnök és Soós Imre, valamint Csáji Bertalan alelnökök lettek a Zsinati elnökség tagjai.

Lépések történtek a Magyarországon kiadott új Énekeskönyv itteni kiadására is, amihez a Magyarországi Református Egyház Elnöksége megadta a hozzájárulását.

Egyházunkban időközben tovább folyt a komáromi missziói lelkészi hivatal áldásos munkája, melynek fő ága a gyülekezeti evangelizáció volt. A barsi egyházmegyében a következő evangelizációt 1952 márciusára tervezte Pozbára. Előtte való héten beidéztek Pozsonyba a SLOVÚC-ra Szaszák Bertalan pozbai lelkészt, kezükben volt a konferenciára szóló meghívó egyik példánya. Felszólították, értesítse Tóth Kálmánt és a meghívott gyülekezeteket, hogy a tavaszi mezőgazdasági munkák miatt az evangelizációs hetet nem tartják meg. Ezzel a kérdéssel azután foglalkozott Kassán 1952. március 19-én az első esperesi értekezlet és 20-án a Zsinati Elnökség ülése is, és úgy határoztak, hogy a missziói munkákkal kapcsolatos problémák ügyében külön körlevelet bocsátanak ki, „mivel az ünnepnapokra és munkanapokra vonatkozó állami rendelkezéseket több helyen megsértették. A jövőben az esperesek nagyobb gondot fognak fordítani az ellenőrzésre”. Beidéztek a SLOVÚC-ra Tóth Kálmánt is, és felhívták, mondjon le a komáromi egyházmegye missziói lelkészi állásáról és a prágai Comenius teológiai fakultás docensi tisztségéről is, egyébként hivatalos eljárással fosztanak meg őt e tisztségektől. Gyülekezeti lelkipásztori állás elfoglalására - a komáromi egyházmegyén kívül - kapott záros határidőt. Tóth Kálmánt az ipolypásztói gyülekezet egyhangúlag hívta meg az üresedésben lévő lelkipásztori állásra, ahol 1956. szeptember 25-én bekövetkezett hirtelen haláláig szolgált. A komáromi egyházmegye Tóth Kálmánnak a barsi egyházmegyébe való távozása után kimondta a missziói lelkészi hivatal megszüntetését.

Tóth Kálmán félreállítása és a missziói munka megbénítása súlyos csapást jelentett az egyház lelki életére is. A missziói munka ügyében beígért körlevél is hamarosan eljutott a lelkészi hivatalokhoz. Ezt, a Zsinati Elnökségben történt munkamegosztás következtében, Varga Imre zsinati alelnök szerkesztette. Ebben a körlevélben már nemcsak az a kifogás szerepelt, hogy a hétköznapi végzett missziói munka akadályozza a mezőgazdasági munkák rendes végzését, hanem törvénysértéssel vádolta azokat, akik a missziói munkában, evangélizációban szolgálati helyükön kívül vesznek részt, mert ő - úgymond a körlevél - az állami hozzájárulás csak az engedélyben megadott helyen jogosítja fel a lelkészt egyházi munka végzésére. Ilyen korlátozás azonban sehol nincs a 218/49. sz. törvényben, sem a 221/49. sz. kormányrendeletben. Ezt csak e körlevél kiadása után gyakorolta az államhatóság annyira, hogy még helyettesítés esetén is kérni kellett a helyettesítő lelkész részére az állami hozzájárulást. Csehországban a missziói munkát ezután sem korlátozták ily mértékben, sőt Szlovákiában a Testvér Egyház ezután is végezhetette missziói munkáját. A Szlovák Evangélikus Egyház pedig ilyen missziói munkát azelőtt sem végzett. A körlevél megjelenése után ezért az a gyanú terjedt el az egyházban, hogy Varga Imre így állította félre egyik riválisát, aki a küszöbön álló általános tisztújítás alkalmával szóba jöhetett volna a zsinati elnöki tisztségre.

A hivatalos lapot (Kálvinista Szemle és Kalvínske Hlasy) 1952 márciusától áthelyezték Kassáról Komáromba - ezután ott nyomtatták - a szerkesztést pedig Mat'ašiktól Galambos Zoltán komáromi lelkipásztor vette át. A Kálvinista Szemlét akkor engedélyezték, amikor az egyházak ügyeit a 218/49. sz. törvény alapján a SLOVÚC intézte.

A Lelkészegyesület 1952-ben hivatalosan is megszüntette működését, s a Zsinati Elnökség intézkedett a vagyoni átvételről. 1952. június 12-ig az egyházközségekben tisztújítást kellett végrehajtani. A lelkipásztorok kötelesek voltak a gondnokok és presbiterek jelölő listáit benyújtani a járási egyházügyi titkároknak, akik sok helyen töröltek egy-egy nevet, vagy maguk is javasoltak ott nem szereplő neveket.

A Kálvinista Szemle július havi számában, a Zsinat 1952. augusztusi lévai ülése előtt, az egyházi közvélemény elé tárta a Zsinat munkáját az Egyházalkotmány elfogadásáig, és ismertette az újításokat: „Másfél évszázados kiesés után újból törvénybe iktatta, mint legsúlyosabb fegyelmi büntetést az Egyházból való kizárást” ... „A másik újítás a püspöki tisztség eltörlése ... a püspök név az Újtestamentumban presbitert jelent, legfeljebb a presbiteri testület vezetőjét. Egy évezredes fejlődés következtében azonban ehhez a szép bibliai szóhoz ... hozzátapadt az uralom, a hatalom, a parancsolás, a kivételes jog és tekintély vonása.”

1952. augusztus 21-én megnyílt az Alkotmányozó Zsinat ülése Varga Imre lelkészi elnök és Soós Imre világi elnök vezetésével. Varga Imre jelentést tett a Zsinatnak a volt Szervező Bizottság elszámolásával kapcsolatos zsinati tanácsi intézkedéseiről s azoknak következményeiről. Jelentette, hogy gyermekeinknek hittankönyvvel való ellátása érdekében tárgyalások folynak a magyarországi újabb kiadású munkák itteni kiadásáról. Ez fontos feladat, mert bár 1950-ben megnyíltak a magyar állami iskolák is, és akkor zavartalanul folyt már a hittantanítás, az iskolai hittantanításon csak azon gyermekek vehettek részt, akiknek szülei ezt az iskola igazgatóságánál írásban, aláírásukkal ellátva óhajtották.

Hittankönyvet azonban minden református család akadálytalanul beszerezhet.

A Zsinat határozatot hozott az új egyházmegyei határok megállapításáról és az egyházmegyék elnevezéséről, valamint egyházmegyénként a zsinati tagok számáról, a tanácsbírák és egyházmegyei tanács választott tagjainak számáról.

A Zsinat az illetékes gyülekezetek és egyházmegyék kérelmére támaszkodva és hogy az állami közigazgatással minél hathatósabban együtt tudjon munkálkodni: több egyházmegyét megszüntetett, illetve egybeolvasztott, egy egyházmegyét pedig kettéválasztott. Az eddigi 9

egyházmegye helyett a következő 7 egyházmegye alakul meg: a pozsonyi, dél-nyitrai, észak-nyitrai, besztercebányai, nyugat-kassai, kelet-kassai és eperjesi egyházmegye.

A határozat meghozatala előtt több felszólaló javasolta a régi, megszokott egyházmegyei elnevezéseket. Az új neveket Varga Imre úgy indokolta, hogy az állami hatóság a régi neveket feudális maradványnak tekinti, és ahogy régen az egyházmegyék az állami közigazgatást reprezentáló megyék nevét vették fel (pl. barsi, gömöri), úgy most az állami közigazgatást reprezentáló kerületek szerint kell az egyházmegyéket elnevezni.

Mindenesetre a Szlovák Evangélikus Egyház fél évvel később megjelent alkotmányában az egyházmegyék a régi neveket viselik: barsi, gömöri, honti egyházmegye stb.

Az új egyházmegyéről szóló zsinati határozatot a SLOVÚC 1952. szeptember 18-án 8.521/1952/I/2. sz. alatt jóváhagyta, így meg lehetett kezdeni az egyházmegyék szervezését. Az új egyházmegyék szervezésének vezetésére a zsinat Varga Imre, Vágó Ede és Gazdovič György zsinati tagokból álló bizottságot küldött ki. A szervezési bizottság tagjai megtárgyalták a SLOVÚC-on, kik azok a lelképásztorok, akiknek kilátásuk van arra, hogy az egyházmegyei tisztségekre megkapják az előzetes állami hozzájárulást. Általában a megegyezés minden egyházmegyére nézve simán megtörtént, csak az új észak-nyitrai egyházmegye esperesi tisztségére javasolt Szabó Antal helyett ragaszkodott a SLOVÚC - a Párt utasítására - Szirmai János jelöléséhez. Szabó Antalt viszont elfogadták volna egyházmegyei főjegyzőnek, vagyis espereshelyettesnek. Ekkor vetette fel Varga Imre, hogy még üresedésben volt a prágai teológián a református docens állása, megkaphatná-e Szabó Antal a docensi kinevezést. A SLOVÚC ezt a megoldást elfogadta azzal, hogy amellet még Szabó Antal betölt- heti a főjegyzői tisztséget is. A Zsinati elnökség ezután megtette Prágában is a szükséges lépéseket Szabó Antal docensi kinevezése érdekében.

A szervezkedés következő lépése volt, hogy az egyes egyházmegyék jövőendő jelöltjei az esperesi és főjegyzői tisztségre arra kaptak a szervezési bizottságtól megbízást, hogy együttesen készítsenek javaslatot az illetékes egyházmegye többi tisztségének betöltésére.

1952. december 8-án az Állami Egyházügyi Hivatal 316-KF-II/2 sz. kinevezési dekrétummal Szabó Antal újbarsi lelképásztort nevezte ki a prágai Comenius Teológiai Kar Gyakorlati Teológiai Tanszékre különleges megbízással a magyar nemzetiségű hallgatók képzését biztosító docensnek.

Varga Imre h. egyetemes esperes, Vágó Ede esperes és Gazdovič György lelképásztor mint a Zsinat által kiküldött bizottság tagjai január 12-én Pozsonyban, 13-án Komáromban, 14-én Léván, 15-én Rimaszombatban, 16-án Kassán, 17-én Mihályiban, 19-én Nagymihályban megjelentek az újonnan szervezendő 7 egyházmegye gyűlésén, melyen a h. egyetemes esperes elnökletével, a Kerületi Nemzeti Bizottság hivatalos kiküldöttjének, valamint az illetékes egyházközségek lelkészi és világi képviselőinek jelenlétében minden helyen megtörtént a hivatalos jelölés az újonnan választandó egyházmegyei és zsinati tisztségekre.

Mivel a jelölések alaposan elő voltak készítve, egyetértésben az állami hatóságokkal is, így az előzetes állami hozzájárulás megadása nem ütközött akadályokba. Csak egy helyen, ott, ahol ez legkevésbé volt várható. Szirmai János megválasztásához nem járult hozzá az államhatóság, sőt 1953. április 1-jével nyugdíjazták.

1953 júniusában megtartották az új egyházmegyék alakuló közgyűléseit. Ezzel egyházmegyei szinten befejeződött Egyházunk megszervezése.

* A tanulmány első részét a Regio 3. számában közzöltük.

Kisebbségkutatás Magyarországon - Műhelyek, kiadványok, rendezvények

A magyarországi és általában a közép-európai kisebbségtudomány intézményi újrászerveződésének számos akadálya, nehézsége van. A politika szférájában a kisebbségi kérdés kezelésében megindult erjedés Magyarországon gyorsan eljutott az intézmények létrehozásáig. Napjainkra kezdenek körvonalazódni egy megállapodott intézményhálózat kontúrjai.

A Regio szerkesztősége a jövőben a tágra értelmezett kisebbségtudomány hazai és közép-európai műhelyeinek tevékenységét szeretné folyamatosan bemutatni: bibliográfiai, kutatási beszámolókat, recenziókat, ismertetéseket, konferencia- tudósításokat és elemző értékeléseket kívánunk közölni a terveink szerint rendszeressé váló figyelő rovatunkban.

Ennek érdekében örömmel vennénk, ha a kisebbségkutatás pécsi, szegedi, debreceni, szombathelyi stb. egyetemi és főiskolai bázisintézményei, akárcsak a budapesti társadalomtudományi műhelyek kisebbségi kutatással foglalkozó csoportjai megkeresnék szerkesztőségünket értesítéseikkel, beszámolóikkal, recenziós példányokkal, cserepublikációkkal, illetve hasonló igényeikkel.

Természetesen figyelemmel kívánjuk követni a szomszéd országokban, Nyugat- és Észak-Európában, illetve az Egyesült Államokban és Kanadában folyó kisebbségkutatást is, és igyekszünk tematikus bibliográfiai tanulmányok, fordítások, recenziók, ismertetések formájában friss információkat adni az időszerű kutatási témákról, eredményekről. Ebbéli törekvéseinkben minden segítséget örömmel fogadunk.

SÁNDOR ANNAMÁRIA

A Magyarságkutató Intézet 1990. évi tevékenységéről

A Magyarságkutató Intézet fennállása (1985. október 1.) óta igyekszik, megvalósítani mindazokat a célkitűzéseket - vagyis a határon túli magyarság társadalmi, kulturális viszonyainak komplex vizsgálatát, a nemzeti-, nemzetiségi kérdés, illetve a nemzettudat interdiszciplináris kutatását -, melyeket alapításakor megfogalmazott. Munkatársai kutatásairól, azok eredményeiről a „Magyarságkutatás” címmel megjelenő intézeti évkönyvben olvashatunk. 1990-ben immár a harmadik évkönyv jelent meg. A kötet tanulmányai két nagyobb témát ölelnek fel: „A magyar szórványok múltjáról és jelenéről”, illetve „Demográfiai és művelődéstörténeti kérdések”. Sajtóbemutatója 1990 júniusában volt.

Nagy érdeklődésre tarthat számot hiánypótló köteteivel az újonnan útjára indított „A Magyarságkutatás könyvtára” című kiadványsorozat is. Megjelenését a TS-4/5 kódszámú kutatási program támogatja. Felelős szerkesztője: Juhász Gyula akadémikus, sorozatszerkesztők: Diószegi László és Fejős Zoltán.

Megjelent kötetei:

1. Moldvai csángó-magyar okmánytár 1467-1706. I-II. köt. A szerkesztés, a bevezető tanulmány és jegyzetek Benda Kálmán munkája. Budapest 1989.

2. Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl. Szerk.: Fejős Zoltán és Küllös Imola. Budapest 1990.

3. A kolozsvári magyar egyetem 1945-ben. Csögör Lajos előszavával. Szerk.: Barabás Béla és Joó Rudolf. Budapest 1990.

4. Hetven év. A romániai magyarság története 1919-1989. Szerk.: Diószegi László és R. Süle Andrea. Budapest 1990.

1990 szeptemberében jelent meg *Varietas Historiae* címmel az a tanulmánykötet, mellyel az intézet munkatársai köszöntötték igazgatójukat, Juhász Gyula akadémikust, 60. születésnapja alkalmából.

A Magyarságkutató Intézet szorosabb kapcsolatokat épített ki a hasonló profilú külföldi kutatóintézetekkel, elsősorban a szomszédos országbeliekkel. Közös kutatásokat folytat a zágrábi Migrációs és Nemzetiségkutató Intézettel és az újvidéki Hungarológiai Intézettel.

Újonnan nyílt lehetőség közös kutatási programok megszervezésére az ungvári Hungarológiai Központtal is.

Sok érdeklődőt vonz az intézeti előadássorozat, melynek neves külföldi kutatók, közéleti személyiségek voltak vendégei. Érdekes beszélgetések, viták zajlottak 1990-ben is. Néhány közülük:

Gömöri György (Anglia): Az angol közvélemény és az erdélyi kérdés 1962-től napjainkig.

Borsody István (Egyesült Államok): A magyar-csehszlovák kapcsolatok a II. világháború után.

Szász Zoltán (Egyesült Államok): Az amerikai kormány és kongresszus és az erdélyi magyarság panaszai 1986-1990.

Ónody Olivér (Brazília): A brazíliai magyarság történetéről.

A tudományos kutatás új lehetőségeiről volt szó azon a megbeszélésen, melyen a csíkszeredai Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport tagjai vettek részt.

Nagy munkálatokba kezdett az Intézet Archívuma egy olyan számítógépes adatbázis létrehozásával, melyet „*A szomszédos országokban élő magyar kisebbségek története és jelene 1918-tól*” címmel indított. Célja egy későbbi, teljességre törekvő bibliográfia megjelentetése.

TÓTH PÁL PÉTER

Magyar Kisebbségvédelmi Egyesület

1988 tavaszán Lázár Guyvel közösen a kisebbségekkel kapcsolatos elméleti és gyakorlati kérdésekkel foglalkozó folyóirat megjelentetését határoztuk el. Ekkor - a Huszadik Század című folyóirat és a Társadalomtudományi Társaság mintájára - úgy gondoltuk, hogy a lap hátterét, szerzői bázisát s részben olvasóit is egy aktív tevékenységet végző kisebbségvédelmi egyesületnek kell biztosítania. A folyóirat megindításához szükséges pénzt azonban csak 1990-re tudtuk összegyűjteni. A bekövetkezett változások (a Romániában élő magyarok életlehetőségeinek drasztikus romlása, hazánk nemzetközi menekültügyi konvencióhoz történt csatlakozása, a hazai kisebbségek megoldatlan problémái stb.) azonban mind egyértelműbbé tették, hogy az egyesület létrehozásával nem lehet tovább várni, így a lap- és az egyesületalapítási szándék elvált egymástól. Ezt követően, rövid előzetes tájékozódás után, 1988. december 20-án -Juhász Gyula akadémikus egyetértésével és támogatásával- az Országos Széchényi Könyvtárban megbeszélést tartottunk, ahol javaslatomra a meghívott egyetemi oktatók és a tudományos kutatók közel ötven fős csoportja Kisebbségvédelmi Egyesület létrehozását határozta el.

Azt tűztük ki célul, hogy az egyesület keretei között kifejtett önálló elemző munkával elősegítjük a kisebbségi léttel kapcsolatos egyéni és kollektív jogok, nyelvi, kulturális, egyházi, gazdasági, stb. kérdések megoldását. Elhatároztuk, hogy figyelemmel kísérjük a hazánkban élő kisebbségek helyzetének és a környező országokban élő magyarság sorsának alakulását. Célul tűztük ki továbbá azt is, hogy vizsgálatokat fogunk folytatni a Nyugaton élő magyarsággal, valamint a Magyarországon és az ország határain kívül élő magyarok egymáshoz való viszonyával kapcsolatban.

A megbeszélés résztvevői többek között úgy foglaltak állást, hogy:

- a fenti célkitűzéseknek megfelelő témakörökről elemzéseket készítenek s ezeket a hazai hatóságok és a nemzetközi szervezetek elé terjesztik;

- a magyar és más kisebbségek jogvédelme érdekében jogszabályok alkotására és nemzetközi egyezmények kidolgozására javaslatokat tesznek; -az egyes nemzetek joggyakorlatában és a nemzetközi jogban meglévő hiányosságok, méltánytalanságok kiküszöbölése érdekében a megfelelő testületeknél, tudományos köröknél és az illetékes nemzetközi szervezeteknél kezdeményezik a kisebbségek jogi helyzetének, illetve jogainak újrakodifikálását;

- felvilágosító tevékenységet folytatnak annak érdekében, hogy az ország lakossága reális képet kapjon a hazánk határain belül élő kisebbségek és az országhatárokon kívül élő magyarság helyzetéről, életlehetőségének alakulásáról;

- kisebbségvédelmi kérdésekben kapcsolatot tartanak a hazai állami és társadalmi szervezetekkel, a külföldi hasonló célkitűzésű egyesületekkel, szervezetekkel;

- a tömegtájékoztató eszközök és a szakirodalom útján tájékoztatást adnak a kisebbségek helyzetéről;

- gyűjtik, regisztrálják, nyilvánosságra hozzák a kisebbségekkel kapcsolatos intézkedéseket;

- jogsérelem esetén a sértettek jogvédelme érdekében az illetékes szerveknél jogorvoslati eljárást kezdeményeznek.

Egyben azt is elhatároztuk, hogy a környező országok nyelvén beszélő, leendő egyesületi tagokból munkacsoportokat hozunk létre, hogy a megjelenő folyóiratokat, könyveket, jogszabályokat stb. az egyesület célkitűzéseivel összhangban folyamatosan figyelemmel kísérhessük. Abban is állást foglaltunk, hogy a közösen elfogadott terv alapján

készített elemzéseket az egyesület keretei között megvitadjuk, és az elkészített elemzéseket nyilvánosságra hozzuk.

Végezetül a megbeszélés résztvevői egyetértettek azzal, hogy dr. Szabó András, a jogtudományok doktora vezetésével az egyesület alapszabályzatát előkészítő munkacsoportot hozzunk létre.

A Kisebbségvédelmi Egyesület alakuló közgyűlését 1989. február 16-án tartottuk, ahol az egyesület alapszabályának elfogadása megtörtént. Az alakuló közgyűlés résztvevői némi többséggel úgy döntöttek, hogy az egyesület neve Magyar Kisebbségvédelmi Egyesület legyen. Az egyesület elnökévé dr. Szabó Andrást választottuk meg: Az egyesületet a Fővárosi Bíróság bejegyezte, és 47 taggal 1989 elejétől a munkát megkezdtük. Közülük rendszeresen az egyesület életében húsz-harminc fő vett részt.

Az egyesület szervezésében eddig a következő vitákat tartottuk meg:

-Gehér József: A menekültek magyarországi helyzete és annak nemzetközi jogi vonatkozásai

-Gehér József: A romániai falurombolás a nemzetközi jog szempontjából

- Hunya Gábor: A falurombolási terv a határozatok, nyilatkozatok és sajtóközlemények tükrében

- Baka András: A nemzetiségi törvény koncepciója

- Herczegh Géza: A nemzeti kisebbségek védelme a nemzetközi jogban

- Egyed Albert-Tarnóczy Mariann: A szlovákiai magyar tudományosság

- Katona-Szabó István: Magyarok Romániában

1989 áprilisától „A nyilvánossághoz fellebbezve” címmel kéthavonta dokumentumokat adtunk közre a romániai törvényteleniségekkel, jogtalanságokkal, zaklatásokkal kapcsolatban. Az egyesület hivatalosan tiltakozott Cs. Gyimesi Éva rendőri zaklatása ellen.

Az országban bekövetkezett csendes forradalom s az ehhez kapcsolódó rendszerváltozás az egyesület számára is új feltételt teremtett. Paradox módon a lehetőségek kiszélesedésével párhuzamosan az egyesület egyre kevésbé tudja eredeti célkitűzését megvalósítani. Azoknak a típusú elemzéseknek az elkészítése ugyanis, melyeket 1990-et megelőzően az egyesület keretei között végeztük különböző intézmények, hivatalok feladataivá váltak. Az egyesület életében aktív szerepet játszó személyek olyan új feladatokat kaptak, melynek következtében további munkájukról egyesületünk keretében le kellett mondani.

GYIVICSÁN ANNA

Gondolatok a Békéscsabán megalakult Szlovakisztikai Intézet kapcsán.

Aligha véletlen, hogy a múlt század végén éppen a soknemzetiségű Monarchia területén született meg a kulturális autonómia gondolata. Ottó Bauer az államjogilag együtt élő nemzetek kulturális önállóságát, önirányítását alapvető fontosságúnak tartotta a nemzeti önazonosság fennmaradásához.

Ismeretes, hogy elvét elvetették, sőt a kelet- közép-európai államokban nagyon sokáig tabu volt a nemzetiségek kultúrájának ilyen megközelítése. Pedig ha voltak is Bauer teóriájának vitatható részletei, elgondolása ma arra is figyelmeztethet, hogy nemcsak a nemzeteknek, hanem a nemzeti kisebbségeknek is ki kell építeniük saját önálló kulturális intézményi rendszerüket, sőt a modern, kulturálisan uniformizálódó társadalmakban ezeknek az intézményeknek növekvő szerepe és jelentősége kellene, hogy legyen. S ez éppúgy érvényes a nagy létszámú nemzeti kisebbségekre, mint a kis létszámú etnikai csoportokra. Ha egy nemzetiség, nemzeti kisebbség nem rendelkezik önálló autonóm intézményekkel, akkor létében válik fenyegetetté. Erre az utóbbi negyven évben végbement nemzetiségpolitikai változások számos és sokfajta példát szolgáltatnak.

Ha ebből a nézőpontból vizsgáljuk a magyarországi szlovákok kulturális életének utóbbi negyven évét, akkor szembetűnő, hogy rövid - bizonyos értelemben fellendülésnek is minősíthető-szakaszokat hosszabb, az intézményi fejlődést visszavető, sokszor azokat szétromboló periódusok követték. A magyarországi szlovák értelmiség nagyon gyakran „ösztönösen” is ráértett arra, hogy ennek a nemzetiségnek is szüksége van önálló - a kisebbség asszimilációját gátló, lelassító - intézményekre. Elképzelései azonban igen gyakran csupán rövid életű próbálkozások maradtak, vagy meg sem valósultak. Itt csak néhányra utalnék.

Az 1948-ban érdekvédelmi szervezetként létrehozott Szlovák Szövetség vezetői úgy gondolták, hogy jelentős szerepe lesz a kiépülő szlovák iskolarendszerben és annak működtetésében. Tudjuk, nem így történt, mivel a nemzetiségi oktatást, szigorúan és megfellebbezhetetlenül állami feladatnak tekintették. Talán ez az oktatásból történő kirekesztés indította a Szövetséget arra, hogy hasonló intézményi rendszert hozzon létre a kulturális területen. Így szerveződött meg első lépésként a Szlovák Szövetség mellett a központi szlovák színjátszó-, tánc-, ének- és bábegyüttes. Ezek feladata nemcsak a kultúra terjesztése volt, hanem hogy valamennyi szlovákok lakta településen követendő példaként és modellként szolgáljanak. Azonban erre sem kerülhetett sor. Amikor ugyanis 1951-ben önkényesen felszámolták a Szlovák Szövetség helyi szervezeteit, a központi kulturális intézmények is felőrlődtek, feloszlottak.

1957-58 folyamán újabb elgondolások, javaslatok születtek. Ekkor a már meglévő intézmények, a szlovák iskolák mellett kívántak komplex kulturális intézményeket, kulturális centrumokat kialakítani. Ilyen centrummá alakult volna át például Sátoraljaújhely és Békéscsaba is, ahol a szlovák általános iskola és gimnázium mellé egy szlovák tanítóképzőt és egy szlovák múzeumi központot akartak telepíteni. Ezáltal Békéscsaba újra a dél-alföldi szlovákság kulturális centrumává vált volna.

E tervekre, igényekre akkor senki sem figyelt, pedig ezek az elképzelések igen lényeges szempontokra figyelmeztettek. Arra, hogy az ország szinte egész területén szétszórtan élő szlovákság felé csupán több, regionális kulturális centrum kiépítésével sugározható a szlovák kultúra, s hogy csak ily módon őrizhetők meg vagy szerezhetők vissza a kultúra elveszett értékei.

Az intézmények hiánya, illetve a meglévőknek-az iskoláknak, az amatőr színjátszásnak - az 1960-as években bekövetkezett negatív irányú átalakulása megtette romboló hatását:

tovább csökkent a szlovák nemzetiség körében a szlovák kultúra társadalmi és individuális presztízse is. S ezt a „nemzetiségi eróziót” az 1970-es évek végén és az 1980-as évek folyamán jelentkező intézmény-erősítő folyamatok, tehát a saját szépirodalom jelentkezése, a néprajzi kutatás megindulása, a tömegkommunikáció (televízió, rádió anyanyelvű műsorai) sem tudták megállítani, bár bizonyos pozitívöltetű értékmódosulások mindenképpen érzékelhetőek voltak.

A nem megfelelő intézményi ellátottságnak van egy másik nagy vesztese: a hazai szlovák értelmiség, amely nem rendelkezett olyan saját intézménnyel, amely felerősítette volna az értelmiség nemzeti tudatát, s növelhette volna önbecsülését. E hiányok ismeretében született meg a Békéscsabáról származó vagy ott tevékenykedő szlovák értelmiségiek körében 1989 folyamán az a gondolat, hogy a magyarországi szlovákok számára tudományos intézményt kellene létrehozni, mely egyrészt szellemi otthont adhat az alkotó szlovák értelmiségnek, másrészt a tudományos eredményeket kivetítené a nemzetiségi oktatásra és művelődésre.

A szlovakisztikai Intézet koncepcióját a Békéscsabáról származó Sipiczki Mátyás, a debreceni tudományegyetem tanszékvezető genetikus professzora és a tótkomlói születésű István Anna, a békéscsabai szlovák kulturális és társadalmi élet egyik legaktívabb irányítója vetette papírra. Koncepciójuk támogatója és patronálója a Szlovák Szövetség lett. Az intézmény 1990 őszén Békéscsabán Szlovakisztikai Intézet (Slovakistický ústav) elnevezéssel a Szlovák Szövetség felügyelete mellett, annak anyagi támogatásával, a személyi állományának részbeni biztosításával jött létre és kezdte meg működését.

Az eredeti elképzelések szerint az intézetben történeti-néprajzi, pedagógiai és közművelődési csoporttal számoltak. Az 1990. október 15-én kelt alapító okirat az intézet tudományos céljait és feladatait a jelenkutatásra és napjaink gyakorlati problémáira kívánja irányítani. A program hármas tagolódásban vázolja az intézmény tudományos tevékenységének tervét. Komoly feladatot jelentenek a szociológiai kutatások, elsősorban a szlovákság nyelvpszichológiai és etnopszichológiai vizsgálata, ide tartozik a szlovák kisebbség jelen helyzetének komplex feltárása. Fontosnak tekinti a program a múltnak, s azon belül a történeti folyamatoknak és a kulturális változásoknak a vizsgálatát. A harmadik fő feladat értelmében az Intézet pedagógiai- módszertani kutatást indít, és a fenti két feladatkör eredményeinek az oktatásba és művelődésbe történő hasznosítását irányítja, hogy ezáltal a szlovák iskolák nevelési és oktatási gyakorlata tartalmilag gazdagítható, az anyanyelv-használat súlyos helyzete enyhíthető legyen, és hogy a nemzetiségi identitás bomlását megállítani vagy legalább lassítani lehessen.

Ha az alakuló hazai szlovák tudományos intézet kérdése szóba kerül, akkor azt is szükséges megemlíteni, hogy ma Magyarországon különböző tudományos intézményekben kormánytámogatással folynak és korábban is folytak nemzetiségi kutatások. Azonban ezek a jórészt központi intézmények nem fordítottak kellő figyelmet arra, hogy kialakuljon és erősödjék a nemzetiségek alkotó értelmisége. Nem sikerült elérni, hogy a tudományos eredmények a nemzetiségi közösségekhez visszajussanak, a nemzetiségi köztudatba bekerüljenek, s ilymódon befolyásolják a nemzetiségek értékorientációját, és a nemzetiségi kultúra a nemzetiségi identitás javára váljanak.

Elsősorban ezt az eddig hiányzó szerepet kívánná a békéscsabai Szlovakisztikai Intézet betölteni. Szeretne a magyarországi szlovák értelmiség nevelőjévé válni: olyan háttérre, amely biztonságot nyújt annak a rétegnek, mely nélkül nem lehet a mai társadalomban a magyarországi szlovákok nyelvét és kultúráját fenntartani és megőrizni.

Nem könnyű feladatot vállaltak a terv elgondolói, hiszen nálunk az ilyen intézmény példa és modell nélkül áll, nagyon csekély annak a szlovák alkotó értelmiséginek a száma, akikkel a munkát el lehet indítani. Bár igen sok függ ennek a maroknyi embernek a kitartásán és akaratán, mégis bizonyos, hogy külső segítség nélkül aligha érhetnek el eredményeket. Kívánatos, hogy különböző kulturális és tudományos alapítványok megértsék szándékunkat

és támogassák kezdeményezésünket. Ilyen segítő szándékkal kereste meg a Szlovák Szövetséget a pozsonyi (bratislavai) Kultúra Kutató Intézet, mely nemcsak kutatásban, hanem a szakemberek továbbképzésében is részt kíván venni.

Az eredeti elgondolás szerint az intézetet a békéscsabai Tanítóképző Főiskolára kívánták helyezni. Logikusnak tűnt a terv, hiszen az intézet munkatársai részt vehettek volna - a még csak tervezett békéscsabai szlovák tanítóképzésben, oktatóként komplex szlovák művelődési képzést nyújtva a hallgatóknak. Ez az elképzelés azonban nem találkozott megértéssel a Tanítóképző vezetőinek és tanárainak körében. A kérdés, hogy a részben ma is szlovák lakosságú és más szlovák intézményekkel is rendelkező Békéscsabán a város egyetlen felsőfokú intézménye vajon miért nem kíván hozzájárulni a szlovák nemzetiség kultúrájának ápolásához, megválaszolatlan maradt a szervezők számára.

A Szlovakisztikai Intézet végül a Magyar Tudományos Akadémia békéscsabai Dél-Alföldi Regionális Kutató Intézetének épületében-bérlőként kapott helyett. Reméljük, hogy újabb meg nem értések nem fogják gátolni tevékenységét, főként nem az első lépések megtételénél.

Új kisebbségi érdekeltségű magyar folyóiratok*

ABLAK Nemzeti kisebbségek magyar nyelvű lapja.

Megjelenik havonta Székelyudvarhelyen. Szerkesztik: Majla Sándor főszerkesztő, Pintér D. István, Szakács István Péter, Veres Péter. Szerkesztőség címe: Székelyudvarhely, Tanácsháza 22. szoba. Postacím: 4150 Odorheiu Secuiesc, c.p. 36, RO. Lapunk nyomdába adásáig két szám látott napvilágot. Az Ablak rövid tanulmányok mellett verseket, rövid prózát is közöl. Információink szerint a baltikumai népek, a kárpátaljai és jugoszláviai magyarok bemutatása után a negyedik szám a csehszlovákiai magyarsággal foglalkozik.

ERDÉLYI MAGYARSÁG Független politikai és művelődési szemle. Megjelenik negyedévenként. Szerkesztik: Köteles Pál főszerkesztő, Ács Zoltán főszerkesztő-helyettes, Gergely István művészeti szerkesztő. Szerkesztőség címe: H-1012 Budapest, Kuny Domonkos u. 4/c. A lapnak már megjelent az 1990. évi négy száma, melyben tanulmányok, riportok, irodalmi alkotások, vitacikkek, esszék járják körül az erdélyi magyarság sorskérdéseit. Ezek mellett egy-egy szöveg erejéig más magyar és nem magyar kisebbségekről is közöl a lap írást. A lap ára számonként 44 Ft.

HATODIK SÍP A kárpátaljai magyar irodalom fóruma.

Megjelenik évente négyszer. Szerkesztik: Balla D. Károly főszerkesztő, Dalmay Árpád, Fülöp Tekla, Horváth Sándor, Kisantal Gyula, Nagy Zoltán Mihály, Németh István, Vári Fábián László. Szerkesztőség címe: 1086 Budapest, Szerdahelyi u. 17. Kárpátaljai szerkesztőségi cím: Ungvár, Vár u. 8. SU 294000. A lapnak idáig egy próbaszáma és 1990-ben három száma jelent meg. Rövid tanulmányok, esszék mellett a lap elsősorban a kárpátaljai magyar írók műveit közli.

HUNGAROLÓGIAI HÍRLEVÉL A Hungarológiai Tanács, a Nemzetközi Hungarológiai Központ és a Hungarológus Oktatók Nemzetközi Társaságának tájékoztatója.

Megjelenik negyedévenként. Szerkesztők: Köpeczi Béla főszerkesztő, Giay Béla felelős szerkesztő, dr. Kissné Papp Margit, B. Nádor Orsolya. A Hungarológiai Hírlevél javaslatokat, tervezeteket, programokat közöl a hungarológiai kutatások összefogására, a világban élő magyarság tudományos, kulturális munkájának, illetve igényeinek felkarolására és koordinálására.

A HUNGAROLÓGIA OKTATÁSA A Nemzetközi Hungarológiai Központ szakmai és módszertani kiadványa.

Megjelenik évente kétszer. Szerkesztik: Giay Béla szerkesztő, B. Nádor Orsolya, Egyed Orsolya. A szerkesztőség címe: H-1113 Budapest, Zsombolyai u. 3. 1987 óta jelenik meg. Beszámol a magyarságkutatás hazai és külföldi műhelyeiről, illetve személyiségeiről, nyelvészeti, filológiai és módszertani tudományos közleményeket, vitacikkeket, dokumentumokat közöl.

INFO-TÁRSADALOMTUDOMÁNY Kiadja a Társadalomtudományi Bizottság nevében a Magyar Tudományos Akadémia.

Megjelenik havonta. Szerkesztőbizottság: Enyedi György (elnök), Fodor István, Józsa György, Madarász Aladár, Mucsi Ferenc, Tamási Péter felelős szerkesztő. A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 7. A lap 1989. januárjától jelenik meg. Az 1989. szeptemberében megjelent 10. szám teljes egészében a kisebbségi kérdés kutatásával foglalkozik. Az általános kérdésekkel foglalkozó bevezető tanulmány mellett Niederhauser Emil a történeti előzményekről, Tóth Pál Péter a kisebbségi magyarokról, Stark Ferenc a

magyarországi kisebbségekről, Choli Daróczi József a magyarországi cigányság helyzetéről, Niedermüller Péter pedig a nemzeti kisebbségek, etnikai csoportok kultúranropológiai megközelítéséről közölt tanulmányt. Emellett statisztikai táblázatok mutatják be az európai kisebbségek fejlődését. Válogatott irodalmi mutatót és kutatási információt is találunk a lapban. A lapszám megrendelhető a szerkesztőség címén.

LIMES Nemzetpolitikai szemle.

Kiadja a LIMES Kft és az Erdélyi Magyarok Egyesülete. Szerkesztő és felelős kiadó: Molnár Gusztáv. A szerkesztőbizottság 13 főből áll. Eddig egyetlen szám jelent meg 1989-ben. Az 1985-ben erdélyi magyar értelmiségiek által létrehívott Limes kör anyagainak közreadása mellett a megjelent szám több kisebbségtudomány körébe tartozó dolgot közölt.

MÚLT ÉS JÖVŐ Zsidó kulturális folyóirat.

Megjelenik negyedévenként. Szerkesztik: Kőbányai János főszerkesztő, Berényi Gábor, Szántó Tibor, Komoróczy Géza, Dorogi Katalin, Sebes Katalin, Kéri Piroska, Surányi Vera. A folyóirat szépirodalmi és tudományos közleményeket, esszéket, tanulmányokat jelentet meg a magyarországi és a közép-európai zsidósággal kapcsolatos kérdésekről.

PHRALIPE Irodalmi és közéleti folyóirat.

Megjelenik havonta. Kiadja a Phralipe (Testvériség) Független Cigány Szervezet. Megjelenik 1990 januárjától havonta. Szerkesztik: Osztójkán Béla főszerkesztő, Daróczi Ágnes, Lázár Guy, Neményi Mária, Révész Sándor, Zsigó Jenő, Murányi Gábor, Szécsi Magda. A lap irodalmi szövegek mellett rendszeresen közöl esszéket, tanulmányokat a magyarországi cigányság és a többi nemzeti és etnikai kisebbség helyzetéről.

SZÉKELY ÚTKERESŐ

Megjelenik Székelyudvarhelyen** havonta. Főszerkesztő: Benke Sándor. Történeti tájékozódású, de aktuális kérdésekre válaszokat kereső tudományos (történeti, néprajzi, szociológiai, politológiai) tanulmányokat közöl. A lap megjelenését támogatja a Székelyudvarhelyi Szakszervezeti Szövetség és a helyi római katolikus esperesség.

SZOMBAT A Magyar Zsidó Egyesület folyóirata.

Megjelenik évente tízszer. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest VII. ker. Garay u. 48. Levélcím: H-1440 Budapest, 70. pf. 216. Szerkesztik: Zala Tamás főszerkesztő, Gadó György főszerkesztő-helyettes, Kovács Dénes, Landor Károly és Balla Endre. A lap rendszeresen foglalkozik a magyar, a kelet- és közép-európai zsidóság múltjával és jelenével, az asszimiláció, az antiszemitizmus és a cionizmus tárgyköreivel.

ÚJ ERDÉLYI MÚZEUM

Szerkesztik: Benkő Loránd, Juhász Gyula, Köpeczi Béla a szerkesztőbizottság elnökei, Borsi Kálmán Béla, Diószegi László, Entz Géza, Érszegi Géza, Gömöri György, K. Lengyel Zsolt, Miskolczi Ambrus, Monok István, Pomogáts Béla, Szabó T. Ádám (felelős szerkesztő), Szilágyi György, Szatmáry Lajos, Draskóczy Piroska. A lapot kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara és a Magyarágkutató Intézet. A lap megjelent számában erdélyi vonatkozású történeti, filológiai tanulmányok, forrásközlések, recenziók olvashatóak. A folyóiratnak Budapesten csupán az 1990. 1-2. száma jelent meg. Hírek szerint a következő szám már Kolozsvárt, az 1990. október 27-én újraalakult Erdélyi Múzeum Egylet kiadásában lát napvilágot.

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 4.sz. (1990. december)

- * Bibliográfiai vázlatunk összeállításakor felhasználtuk az Országos Széchényi Könyvtár által kiadott *Új Periodikumok. A Magyarországon megjelenő új és címváltozott periodikumok negyedéves jegyzéke* című kiadványt. Nem vettük fel azokat az új hazai és szomszéd országokban megjelenő magyar lapokat, amelyeknek kisebbségi érdeklődése csupán az iradalomra korlátozódik, vagy csupán alkalomszerűen közölnek kisebbségi tárgyú írásokat. A Hítel, Beszélő, Magyarok, Magyar Napló stb. mellett a pozsonyi Vasárnap, a kassai Keleti Napló, a szabadkai Kelet Nyugat, a bukaresti Valóság, valamint a Látó címmel Marosvásárhelyt megjelenő szépirodalmi folyóirat és több más új kiadvány ezért maradt ki. Utólag szereztünk értesülést az Erdély Szava Bizottság által 1989 augusztusától rövid ideig megjelentetett *Erdély-Ardealul-Siebenbürgen* című kiadványról. A Regio szerkesztősége örömmel venné, ha laptársainkkal rendszeres kapcsolat alakulna ki. Éppen ezért 1991 elején kezdeményezni fogjuk egy találkozó összehívását. Addig is a felsorolt lapok szerkesztőségei címére elküldjük a Regionak ezt a számát. (Szerk.)
- ** A székelyudvarhelyi Múzeum kiadásában dokumentumközlő folyóirat is megjelenik Zapeczáner Jenő, ifj. Hermann Gusztáv szerkesztésében.

KONTRA MIKLÓS

Konferencia a magyar nyelv társadalmi és területi változatairól

Az MTA Nyelvtudományi Intézete és az újvidéki Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete együttműködési szerződést kötött az élőnyelvi (szociolingvisztikai) kutatások koordinálása céljából. Az együttműködés közös konferenciákat, cseretanulmányutakat és tanulmányköteteket eredményezett. Az első, 1988 őszén Budapesten rendezett konferencia kötete a Nyelvtudományi Intézet *Linguistica c.* sorozatában jelent meg *Élőnyelvi tanulmányok* címmel (szerk. Balogh Lajos és Kontra Miklós 1990), a következő év őszén Újvidéken rendezett konferencia előadásai pedig a *Hungarológiai Közlemények* legújabb számában olvashatók.

1990. szeptember 27-28-án az újvidéki és budapesti nyelvészek immár harmadik konferenciáján a résztvevők köre kiszélesedett. Hosszú évtizedek óta először nyílt alkalom arra, hogy minden környező országbeli egyetem magyar nyelvészei előadást tartsanak saját kisebbségi magyar nyelvhasználatukról. Az előadók között szerepelt többek között Lanstyák István (Pozsony), Lizanec Péter (Ungvár), Péntek János (Kolozsvár), Penavin Olga (Újvidék) és Varga József (Maribor), de az egyetemmel nem rendelkező burgenlandi magyarságról is elhangzott előadás az épp Magyarországon kutató Gál Zsuzsa (Rutgers University, USA) jóvoltából.

A kisebbségi nyelvváltozatok mellett számos előadás szólt a magyarországi társadalmi és területi változatokról, pl. az *l*-kiesésről, az erdélyi menekültek nyelvi asszimilációjáról és a Magyar nyelvjárások atlaszának tervezett számítógépes elemzéséről.

A konferencia zárónapján Gál Zsuzsa előadását követően (Mi a nyelvcsere és hogyan történik?) a határon inneni és túli magyar nyelvészek kötetlen beszélgetést folytattak a nyelvcsere általános kérdéseiről és kutatásának konkrét módjairól.

A résztvevők azt tervezik, hogy a jövőben páros években Budapesten, páratlan években pedig valamelyik környező ország egyetemi magyar tanszékén tartják konferenciáikat.

Dobossy László 1980-1990 között készült munkáinak bibliográfiája

Dobossy László, szerkesztőbizottságunk elnöke 1990. októberében ünnepelte 80. születésnapját. A Rákóczi Szövetség által 1990. október 24-én rendezett ünnepi esten az ünnepelt említette a kőtörő és a katedrális építő munkás példázatát annak érzékeltetésére, hogy az általa művelt filológiai és irodalomtudományi stúdiumok, valamint a népek közötti szellemi közvetítés egyszerre jelenti a mindennapi megpróbáltatásokat, az önfeláldozást és az alkotás lehetőségét.

Az alábbiakban Dobossy Lászlónak az elmúlt egy évtizedben megjelent cikkeit, tanulmányait, könyveit bemutató bibliográfia a lenyűgöző szellemi frissesség, a töretlen munkabírási és kezdeményezőkézség bizonyítékai mellett ennek a kettős szerepvállalásnak az eredményeit tükrözi.

Mindannyiunk szeretve tisztelt tanárának sok erőt és jó egészséget kívánunk munkája folytatásához, hogy a *közép-európai katedrális* lassan épülő támpillérei közt-melyeknek egyik legszilárdabbikát az ő munkássága jelenti - mihamarabb az ívek is egymásba érhessenek.

A csehek Magyarországon - három változatban. Irodalomtörténet. 1980. 3. 677-706.

A cseh irodalomtörténet korszakai. Irodalmi Szemle. 1980. 8. 733-738.

Szent Husz János magyar tisztelői. Új Auróra. 1980. 3. 111-127.

A valóságirodalom útjai. Nagyvilág. 1981. 1. 110-112.

Idegen ég alatt sínylődő áloé... Élet és Irodalom. 1981. I. 17. 14.

Két haza között. Magvető. 1981. 428 p.

Mai francia elbeszélők. Nagyvilág. 1981. 7. 1090-1092.

Česi v Uhrách. Česká literatúra. 1981. 3. 228-246.

A testvérré válás útján (Bartók és Közép-Európa). Napjaink. 1981. 9. 20-23.

A közvetítő (Gyergyai Albert halálára). Nagyvilág. 1981. 10. 1550-51.

Írórsors a XX. században. Nagyvilág. 1981. 11. 1728-1729.

Sándor László: Hazánk, Kelet-Európa (Recenzió). Kritika. 1981. 12. 35-36.

Endre Török: Leo Tolstoy, World-Awareness and Form of Novel. Acta Litteraria. 1980. 423-424.

Hosszan érlelt életművek. Nagyvilág. 1982. 4. 612-614. Elfeledett magyarok. Napjaink. 1982. 5. 24-25.

Idős kor és irodalom. Nagyvilág. 1982. 5. 776-777.

Egy mai moralista (Mitterand, az író). Magyar Nemzet. 1982. VII. 4.

Geschichte und Literatur. Annales Universitatis Budapestiensis... 1981.

Mérce és példák. (Műfordítás ma). Nagyvilág. 1982. 9. 1405-1407.

Visszatér-e a varázsló? (Jean Giraudoux). Nagyvilág. 1982. 10. 1548-1551.

Az étetrajzírás távlatai. Nagyvilág. 1982. 11. 1715-1719.

A két „legnagyobb”: (Széchenyi és Paladcy). Népszabadság. 1983. I. 8.

A többnyelvűség dicsérete. Népszabadság. 1983. II. 26.

Hašek magyar világa. Műhely. 1983. 2. 33-37.

Van-e, ki a *Švejk*et nem ismeri? Nagyvilág. 1983. 4. 583-587.

A Hašek-jelenség. Új Auróra. 1983. 1. 130-135.

Některé prameny Haškova *Švejka*. Česká literatúra. 1983. 1. 60-63.

Slovo o světovosti Haškova *Švejka*. Literární měsíčník. 1983. 4. 26-27.

Ukrytá stezka přátelství. Kulturní zprávy. 1983. 1. 1924.

Hašek és a magyarok. Irodalmi Szemle. 1983. 4. 324-335.

Egy meghatározott kor történelmi képe. Tiszatáj. 1983. 7. 65-71.

A filológia védelmében. Magyar Nemzet. 1983. VIII. 10.

- The Two Greatest Ones - Széchenyi and Palacky. The New Hungarian Quarterly. 1983. (No 91.). 237-239.
- Guillemín vu de Budapest. L'Amitié Charles Péguy (Paris). 1983. I-III.
- Napok és évek hordaléka - cseh változatban. Nagyvilág. 1983. 10. 1574-76.
- Barátunk, Robin. Nagyvilág. 1983. 11. 1721-1722.
- Jan Neruda: Történetek a régi Prágából. (Válogatás). 1983.
- Madách. Háború, béke, irodalom. Nagyvilág. 1984. 4. 597--598.
- A „jövő élet” tagadója (Georges Duhamel). Nagyvilág. 1984. 6. 928-930.
- Irodalmunk és a nemzetiségek. Népszabadság. 1984. VIII. 29.
- Bartók and Čapek in the League of Nations. The New Hungarian Quarterly. 1984. 4. 199-202.
- Korunk tanúja, Jean-Paul Sartre. Nagyvilág. 1984. 11. 1709-1713.
- Egy nemzet a múltjára hajol. Népszabadság. 1984. XII. 1.
- Egy félreértés nyomában (Čapek és a robotok). Népszabadság, 1985. I. 9.
- A nemzeti irodalmak határai. Tiszatáj. 1985. 1. 67-69.
- Az első Neruda. Magyar Nemzet. 1985. III. 28.
- A XIX. század költője (Vidor Hugo). Nagyvilág. 1985. 5. 742-744.
- A modern nevelés szociológiája. In: Csehszlovákiai magyar esszéírók. Madách, 1984. 258-270.
- F. X. Šalda. Uo. 455--463.
- Egy modern klasszikus: Jaroslav Seifert. Nagyvilág. 1985. 6. 799-802.
- A tegnap nagyjai (J. Romain és F. Mauriac). Nagyvilág 6. 925-928.
- Előítéletek ellen. Magvető. 1985. 503 p.
- Some remarks on the social novel in the Literatures of Central and Eastern Europe. London. University of L. 1985. 33-44.
- Az irodalmi kölcsönösségről. Nagyvilág. 1985. 11. 1732-1736.
- Die ungarischen Verehrer Jan Hus des Heiligen. Acta Litteraria... 1985.1-2. 153-172.
- Filológia: itt és most. Filológiai Közlöny. 1984. 4. 381-387.
- Költősors Közép-Európában. Napjaink, 1986. 5. 13-15.
- Emléksorok Balogh Edgárról. Magyar Nemzet. 1986. IX. 6.
- Francia világ. Nagyvilág. 1986. 11. 1719-1723.
- Irodalom Kelet-Közép-Európában. Nagyvilág 1986. 11. 1736-1737.
- Előítéletek ellen. In: Helyünk Európában. II. Magvető. 1986. 291-305.
- Lesz-e termés a fán? (Kulturális környezetvédelem). Új Forrás. 1986. 6. 11-17.
- Masaryk és a magyar kérdés. Valóság. 1987. 2. 35-50. Ugyanaz. Látóhatár. 1987. 5. 154-182.
- A másik Čapek. Népszabadság. 1987. 11. 28.
- „Kedves magyar szomszédok...” Comenius föltételezett magyar származásáról. Napjaink. 1987. 6. 36-37.
- Nemzet és irodalom. Nagyvilág. 1987. 9. 1412-1415.
- Családtörténeti esszéregények. Nagyvilág. 1987. 10. 1530-1535.
- Korunk tükre. Nagyvilág. 1987. 12. 1874-1876.
- Válságok és változások. Magvető. 1988. 366 p.
- Yourcenar példája. Nagyvilág. 1988. 4. 601-602.
- Masaryk a jó palócoknál. Palócföld. 1988. 4. 75-88.
- Stendhal távoli követője. (Páral). Nagyvilág. 1988. 7. 1090-1092.
- Istrati esete. Nagyvilág. 1989. 1. 121-125.
- Emlék Sauvageot-ról. Nagyvilág. 1989. 5. 757-759.
- A Kundera-jelenség. Nagyvilág. 1989. 8. 1224-1228.
- Egy elkötelezett közép-európai (V. Havel). Nagyvilág. 1989. 11. 1705-09.

Fried István: Kelet-és Közép-Európaközött. (Recenzió). *Studia Slavica* 1988. T. 34. 329-331.
(németül)

Gondban, reményben azonosan. *Gondolat*. 1989. 221 p.

Kassai emlékképek. *Napjaink*. 1989. 36-38.

Ugyanaz. *Látóhatár*. 1990. 4. 70-84.

Masaryk íródeákja (K. Čapek). *Nagyvilág*. 1990. 1. 137-140.

Az író és műve. Utószó Hašek: *Švejk*hez. *Európa*. 1990. 851-877.

Érsekújvári emlékképek. *Új Forrás*. 1990. 3. 84-92.

A cseh irodalom kistükre. *Európa*. 1990. 421 p.